

ZBORNIK

POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC - LIPIK

2012 - 2013

Zde odpočívá v Pámu
ALŽBĚTA

MÜLLEROVA

roz. 1836, zemř. 14. 1914

Odpočívá v p. k. n. 7

Pomník věnován dětem
přet. manželé Šurmovi
Ameriky.

BR: 8-9

ZBORNİK

POVIJESNOG DRUŠTVA PAKRAC-LIPIK

BROJ 8 - 9

2012. – 2013. godina

ISSN 1845 – 111X

Glavni i odgovorni urednik:
Stjepan Benković

Lektura:
Tanja Španjić

Uređivački odbor:
Jelena Hihlik
Branko Križan
Siniša Njegovan Starek
Stjepan Benković

Izdavač:
Povijesno društvo Pakrac – Lipik

Prijelom:
Mik II Tiskara

Naklada:
300 primjeraka

Izradu ovog Zbornika omogućili su
Grad Lipik i Grad Pakrac

Sadržaj

Riječ urednika	3
Bogatstvo religija pakračkoga kraja	5
<i>Drago Mojzeš</i> Kršćanska adventistička crkva u Lipiku	8
<i>Ozren Buriša</i> Povijest crkve Reformnog pokreta adventista sedmog dana na području Lipika i Pakraca	14
<i>Ruben Knežević</i> Baptistička crkva u Pakracu – Začeci, nastanak i razvitak	21
<i>Stjepan Benković</i> Evangelička (luteranska) crkva	31
<i>Stjepan Benković</i> Reformirana kršćanska (kalvinistička) crkva	40
<i>Daniel Vranešić</i> Veliki crkveni jubilej – 315 godina od osnutka grkokatoličke Slavonske eparhije	44
<i>Janko Šimrak</i> Povijest grkokatoličke Slavonske eparhije	48
<i>Zdravko Palavra</i> Termalni izvori i svetinje na području nekadašnje župe Svetačje	66
<i>Stjepan Benković</i> Ignac Terihaj (1892. – 1942.)	83
<i>Tea Lokner</i> O ostavi vučedolskih bojnih sjekira iz Brekinske	93
<i>Branko Križan</i> Povelja o uzdizanju rimokatoličke kapelanije Daruvar u status župe	100
<i>Duško Kliček</i> Josip Modly – konstruktor aviona i probni pilot iz Pakraca	104
<i>Zvonimir Miler</i> Logor Bučje	109
<i>Milan Lukić</i> Pakrački hajduk i pustolov Maksim Bojanić	124
<i>Danela Vujanić</i> Vrtno i parkovno nasljeđe grada Pakraca	128
<i>Siniša Njegovan Starek</i> Običaji doseljenih Čeha pakračkog područja	152
<i>Jelena Hihlik</i> Povjesničari u akciji	171

Riječ urednika

Poštovani čitatelji, pred vama je novi broj Zbornika Povijesnog društva Pakrac – Lipik. Posljednji Zbornik izdali smo davne 2010. godine. Nakon sedam objavljenih brojeva došlo je do zasićenja te nam je bio potreban odmor i odmak. Nedostatak inspiracije i financijski problemi zakočili su izlazak osmoga broja. U jednom smo trenutku razmišljali i o gašenju Zbornika. Nasreću, bila je to samo stvaralačka pauza te se novi broj, odnosno dvobroj, nalazi pred vama.

U planiranju Zbornika nemoguće je predvidjeti konačan broj autora, tekstova i stranica. Kako je prikupljen broj tekstova dostatan za dva Zbornika, a tekstovi su nastajali tijekom dviju proteklih godina, odlučili smo ovaj Zbornik izdati kao dvobroj. Dakle, pred vama je *Zbornik Povijesnog društva Pakrac – Lipik br. 8–9, 2012. – 2013.*

Ovo je prvi tematski koncipiran Zbornik. Tema dvobroja je *Bogatstvo religija pakračkoga kraja*. Na pakračkom su području oduvijek su postojali brojni narodi i brojne religije, stoga ovaj broj posvećujemo tzv. manjinskim religijama od kojih neke nažalost odumiru. Uglavnom su to religije proizašle iz reformacije: Kršćanska adventistička crkva, Crkva Reformnog pokreta adventista sedmog dana, Baptistička crkva, Evangelička (luteranska) crkva i Reformirana kršćanska (kalvinistička) crkva. Prvotna zamisao da o povijesti pojedinih crkvi pišu njeni članovi, samo je djelomično ostvarena jer su pojedine zajednice odbile pisati o sebi zbog nedostataka povijesnih izvora. Kako bismo vam ipak predstavili sve vjerske zajednice, istražio sam povijest evangelika i kalvina na ovom području i napisao o njima članke.

U temi broja pridružuje nam se i Grkokatolička crkva svojom važnom obljetnicom – 315 godina od osnutka grkokatoličke Slavonske eparhije sa sjedištem u Pakracu (1699. – 2014.). Uz ovaj tekst objavljujemo i tekst dr. Janka Šimraka: *Povijest grkokatoličke Slavonske eparhije* koji smo također dobili od Grkokatoličke crkve. Premda smo dugo dvojili o objavljivanju ovoga članka, na kraju su pobijedili argumenti za njegovo objavljivanje. Prvi i osnovni argument koji je bio protiv objavljivanja ovog tekst njegova je prva rečenica: *Nakon kršćanske pobjede kod Mohača 12. VIII.1677. bili su Turci protjerani iz Slavonije i iz Srijema*. Premda je tekst nastao negdje krajem 30-tih godina 20. stoljeća (Šimrak je umro 1946. godine) kada povijesna znanost nije bila na današnjoj razini, ne možemo zanemariti povijesnu netočnost. Slavonija je oslobođena od Turaka u Bečkom ratu (Veliki rat za oslobođenje od Turaka) koji je počeo opsadom Beča 1683. godine, a završio Mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. godine. Još neispravnije je što nakon toga počinje pisati o Longinu Raiću, grkokatoličkom vladiki u Srijemu, u kontekstu ovakve kronologije.

Zašto objaviti ovakav članak? Prvo, zanemarimo li navedenu pogrešku, tekst je izuzetno vrijedan izvor za povijest grkokatoličke crkve u Slavoniji, povijest Pakračke grkokatoličke eparhije i odnosa grkokatoličke i pravoslavne crkve. Drugo, autor članka, dr. Janko Šimrak, kao grkokatolički svećenik, kasnije i biskup, znanstvenik, novinar, političar, bio je vrlo aktivan između dvaju svjetskih ratova. Svakako je autoritet za povijest grkokatoličke crkve koju je proučavao u rimskim i austrijskim arhivima.

Glavnu temu Zbornika nastavljamo još jednim *vjerskim* tekstom. Fenomenom izvora kojima su u predkršćansko i kršćansko doba pripisivana iscjeliteljska i ljekovita svojstva bavi se Zdravko Palavra u članku *Termalni izvori i svetinje na području nekadašnje župe Svetačje*. Autor na području nekadašnje srednjovjekovne župe Svetačje pronalazi bogatstvo ovakvih izvora na kojima temelji tezu o postanku samog toponima.

Tea Lokner, studentica arheologije, u članku *O ostavi vučedolskih bojnih sjekira iz Brekinske* piše o našem najpoznatijem prapovijesnom arheološkom nalazu i lokalitetu.

U ovom broju pišemo i o povijesnim ličnostima našeg zavičaja koje su obilježile svoje doba, a većini su gotovo nepoznate. Tako Duško Kliček piše o Josipu Modlyju, konstruktoru aviona i probnom pilotu, a Stjepan Benković o Ignacu Terihaju, jednom od najvećih političara ovog kraja.

Branko Križan donosi nam još jedan vrlo vrijedan prijevod, ovaj put Povelje austrijskog cara i hrvatsko-ugarskog kralja Franje I. Habsburškog kojom uzdiže daruvarsku kapelaniju u rang župe. Povelja se nalazi u vlasništvu Muzeja grada Pakraca i dragocjeni je povijesni izvor o plemićkoj obitelji Jankovića.

Srpski logor Bučje, najveće stratište pakračkog kraja u Domovinskom ratu, nažalost premalo je istražen i publiciran. Zvonimir Miler preživio je strahote ovog logora i mjerodavna je osoba za tu temu. U članku *Logor Bučje* daje detaljan prikaz svih segmenata ovog logora.

Milan Lukić piše o intrigantnoj povijesnoj ličnosti, o pakračkom hajduku i pustolovu Maksimu Bojaniću te njegovoj prisutnosti u usmenoj zapadnoslavonskoj predaji.

Članak *Vrtno i parkovno nasljeđe Pakraca*, konzervatorice za nepokretna kulturna dobra na području Požeško-slavonske i Virovitičko-podravske županije, Danele Vujanić, proizašao je iz njene seminarske radnje na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu šk. god. 1993./1994. na Katedri za vrtove i parkove koju je vodio prof. Mladen Obad-Šćitaroci, dipl. ing. arh. U njemu nam autorica daje detaljan pregled parkova i vrtova našeg grada nekoć i danas.

Siniša Njegovan Starek zapisao je običaje Čeha Pakraca i Prekopakre, a Jelena Hihlik piše nam o aktivnostima Povijesnog društva Pakrac – Lipik u prethodnom razdoblju.

Zbornik je rezultat zalaganja članova Povijesnog društva Pakrac – Lipik i financijske potpore Grada Pakraca i Grada Lipika. Dragi čitatelji, uživajte u tekstovima o našoj zavičajnoj povijesti. Nadamo se skorašnjim novim brojevima Zbornika Povijesnog društva Pakrac – Lipik.

Urednik

Bogatstvo religija pakračkog kraja

Nema u Hrvatskoj mnogo krajeva koji su tijekom prošlosti doživljavali etničke i vjerske preobrazbe kao pakrački kraj. U stoljećima prošlosti mnogi narodi su dolazili i odlazili sa svojim običajima i religijama. Više ratovi, a manje gospodarske prilike, pokretale su stanovništvo na seobe. Neke su religije opstale do danas, a neke su nestale uslijed ratova i migracija. Danas je katolička vjera najzastupljenija u našem zavičaju, 78,9% stanovništava izjasnilo se katolicima. Kada *proputujemo* tisućgodišnjom povijesti, vidjet ćemo da nije uvijek bilo tako.

U srednjem vijeku pakrački je kraj bio u sastavu Zagrebačke nadbiskupije i arhiđakonata Svetačje. Prema popisu župa iz 1334. i 1501. godine u pakračkom kraju spominju se župe: Bijela Stijena, Čaglič, Sređani, Sv. Križ, Badljevin, Bujavica... Svoje posjede u pakračkom kraju imali su katolički crkveni redovi: templari (Rašaška), ivanovci (Pakrac) i benediktinci (Vojuša – Bujavica). Osim katolika, koji su činili većinu stanovništva, bilo je i nešto *krstjana* – pripadnika *krivovjerne* Crkve bosanske. Stećak u Šeovici pisan bosanskom ćirilicom svjedoči o njihovoj prisutnosti na ovom području u predtursko doba.

Dolaskom Turaka, sredinom 16. stoljeća, pakrački kraj napušta gotovo cjelokupno katoličko stanovništvo. Turci – muslimani, uglavnom naseljavaju napuštene utvrde i njihova podgrađa (Pakrac, Čaklovac, Bijela Stijena, Sirač, Međurić...). S njima dolaze Vlasi – romanizirano stočarsko stanovništvo iz planinskih predjela jugoistočne Europe. Uglavnom su pravoslavne vjere, nešto manje ih je bilo katolika. Turskoj su vojsci neophodni jer sa sobom vode stoku potrebnu za ishranu vojske. U pograničnim krajevima služe kao *akindžije* – pogranične trupe koje žive od pljačke i upada na pogranične prostore Habsburške Monarhije. Žive u selima na obroncima Papuka i Pšunja koji nalikuju prirodnom okruženju planinskih krajeva iz kojih dolaze. Doselilo se i nešto Srba, ali u zanemarivu broju. Kako se ratna sreća mijenjala, dio se Vlaha krajem 16. stoljeća preselio na austrijsku stranu, uglavnom na područje Ivanić Grada i Rovišća. Turci su na njihova mjesta naselili nove stočare iz Bosne.

O katolicima pakračkog kraja u vrijeme turske vladavine znamo vrlo malo. Josip Butorac u djelu *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja* spominje tek da je oko 1566. godine u varoši Sv. Katarina (gdje je u srednjem vijeku postojala župa), u *nahiji* (općini) Bijela Stijena, živio svećenik Nikola (vjerojatno katolički) te da se 1657. godine, odnosno krajem 17. stoljeća, spominje katolička župa u Pakracu. Navodi da je u austrijskom komorskom izvještaju iz 1702. zabilježeno kako su potkraj turske vladavine Hrvati katolici živjeli u selima Čagliču – Trnjacima, uz srednjovjekovnu ruševnu crkvu sv. Đurđa i u Badljevinu, a izmiješani s pravoslavicima u Skenderovcima (uključujući selo Bukovčani) te u Derezi. Ako je župsko središte bilo u Pakracu, vjerojatno je da je i u njemu bilo nešto katolika.

Oko 1680. godine na području pakračko-voćinske krajine živjelo je oko 12 500 stanovnika, od toga 500 katolika, 8000 muslimana i 4000 pravoslavaca.

Za vrijeme i nakon Rata za oslobođenje od Turaka (Bečki rat, 1683. – 1699.), krajem 17. stoljeća ponovno se događaju velike migracije stanovništva čime se znatno mijenja etnički i vjerski sastav. Muslimani su u potpunosti napustili pakrački kraj, kao i cijelu Slavoniju, te odlaze u Bosnu i ostale turske zemlje. S njima odlazi i dio vlaškog stanovništva, dok se dio preseljava u Bansku Hrvatsku. S druge pak strane, doseljavaju se Vlasi iz Bosne te okolice Čazme i Križevaca.

Pod vodstvom patrijarha Arsenija Crnojevića doseljavaju se Srbi iz Srbije. Car Leopold priznaje Crnojevića starješinom pravoslavaca u cijeloj njegovoj zemlji. Crnojević nije imao stalno sjedište te je neko vrijeme ono bilo u Pakracu. Godine 1695. austrijske vlasti darovale su mu kaštel Sirač s 15 sela. Grkokatolici Slavonije sjedište svoje eparhije su od 1699. do 1704. godine također imali u Pakracu (grkokatolička Slavonska eparhija).

Nakon oslobođenja od Turaka započinje doseljenje velikog broja Hrvata iz Bosne i zapadne Hrvatske. Katolička zajednica u narednih dvjesto godina konstantnim doseljenjem katoličkog stanovništva oživljava te neprestano jača i raste, no sve do kraja 20. stoljeća brojnošću neće dostići pravoslavnu zajednicu.

Nakon svih navedenih migracija, pravoslavni Vlasi postali su većina. Zbog toga se u prvim popisima stanovništva s kraja 17. i početka 18. stoljeća prostor oko Pakraca, Sirača i Daruvara nazivao Mala Vlaška. Pravoslavna vjera u ovom razdoblju postaje većinska u pakračkom kraju.

U narednom razdoblju započinje i doseljenje stanovništva drugih religija. *Edikt o toleranciji* austrijskog cara Josipa II. iz 1781. godine izjednačio je sve kršćanske vjere u Habsburškoj Monarhiji (luterani, kalvini, pravoslavci) s Katoličkom crkvom. Ovim ediktom omogućeno je i doseljenje Židova u Hrvatsku. U razdoblju nakon toga slijedi pojedinačno doseljenje uglavnom trgovaca i obrtnika raznih narodnosti i vjera u pakrački kraj. Godine 1859. Franjo Josip I. donosi *Patent o protestantima* kojim garantira slobodu osnivanja crkvenih općina i naseljavanje protestanata što je bio snažan poticaj za njihovo doseljenje na pakračko područje.

U drugoj polovici 19. stoljeća pl. Jankovići potiču snažnu kolonizaciju svojih posjeda. Doseljavaju se Nijemci, Mađari, Slovaci, Česi, Talijani i drugi, naročito u zapadne predjele pakračkog vlastelinstva koji su u tursko doba bili *ničija zemlja* i kao takvi ostali slabo naseljeni sve do 19. stoljeća. Ova vrlo snažna kolonizacija stranaca na vrhuncu je krajem 19. stoljeća, a traje sve do Prvog svjetskoga rata. Većina doseljenika katoličke je vjere, ali doseljava se mnogo evangelika i kalvina čije crkvene općine potječu upravo iz tog razdoblja. Calvinizam u pakrački kraj uglavnom donose mađarski doseljenici, a evangelizam najviše njemački, nešto manje češki, slovački i mađarski doseljenici.

19. je stoljeće obilježeno stvaranjem modernih nacija (hrvatska, srpska, mađarska, slovačka, slovenska, češka, poljska...). Pod utjecajem srpske pravoslavne crkve vlaško stanovništvo zbog pravoslavne vjere postaje dijelom srpske nacije. Na taj način pravoslavni Vlasi postaju Srbi. Veći dio današnjih Srba potječe od Vlaha. Vjerski sastav time se ne mijenja. Pravoslavni vjernici i dalje ostaju pravoslavni i čine većinu stanovništva.

popisna godina	ukupno	pravoslavci	rimokatolici	evangelici	Židovi	grkokatolici	muslimani
1880.	18 509	10 106 54,60%	7 629 41,21%	632 3,41%	109 0,59%	-	-
1890.	25 049	11 689 46,66%	11 430 45,63%	1 600 6,38%	300 1,2%	20	-
1991.	27 589	12 052 43,68%	11 630 42,15%	31	1	10	52
				protestanti		-	
2011.	14 630	2 155 14,73%	11 544 78,90%	93 0,63%	1	-	58

Vjerski sastav stanovništva pakračkog kraja (Grad Pakrac i Grad Lipik) kroz prošlost

U razdoblju između dvaju svjetskih ratova pojavile su se adventistička i baptistička crkva, čime je obogaćen vjerski mozaik pakračkog kraja.

Poslije ratova s Turcima, Domovinski rat je razdoblje novih velikih migracija i promjena vjerskog sastava stanovništva. Pravoslavna zajednica pretrpjela je težak udarac. Većina Srba napustila je pakrački kraj tako da su od većine postali manjina. Između dvaju popisa stanovništva 1991.–2001. godine *nestalo* je 10 426 Srba, što čini pad od 81,37%. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine ovdje je živjelo 43,68% pravoslavnih vjernika, a prema popisu iz 2011. tek 14,73%. Nakon srednjeg

vijeka katolička vjera ponovo postaje najbrojnija vjera pakračkog kraja.

Prošlost pakračkog kraja od srednjeg vijeka do danas obilježile su dvije najveće religije: katolička i pravoslavna. Sljedeće stranice ipak posvećujemo tzv. *manjinskim* vjerama, specifičnim malim vjerskim zajednicama o kojima ne znamo gotovo ništa. Koliko smo puta prošli pored bogomolje našeg mjesta kojoj ne znamo ni ime, a kamoli nešto o njenim vjernicima. Ovo je prilika za upoznavanje obilježja, prošlosti i sadašnjosti tih zajednica. Nažalost, neke od njih nepovratno postaju dio prošlosti.

Kršćanska adventistička crkva u Lipiku

Drago Mojzeš

Kršćanska adventistička crkva u Hrvatskoj

Prvi adventisti na području današnje Hrvatske pojavili su se oko 1900. godine. Prema službenim izvještajima Generalne konferencije Kršćanska adventistička crkva u Hrvatskoj organizirana je 1908. godine kao Hrvatska misija i bila je dio Njemačke unije konferencija. Prvi je predsjednik bio Robert Schillinger, a prvi propovjednik Albin Močnik. Godine 1911. utemeljena je Jadranska misija, a 1921. i Jugoslavenska misija, čiji predsjednik je i dalje Robert Schillinger. Godine 1930. nastaje Jugoslavenska unija konferencija čiji je predsjednik J.F. Huenergardt. Hrvatska je u to vrijeme dio Jugoslavenske unije i organizirana je kao Savska konferencija ili kasnije Zapadna konferencija sa sjedištem u Zagrebu na Prilazu Gjura Deželića 77. Nakon R. Schillingera na čelu Crkve u Hrvatskoj bili su M. Ludewig, S. Manestar, M. Radančević, P. Brehelmacher, J. Slankamenac, J. Poljak, M. Abramović, Z. Hlišć-Bladt, Miroslav Lorencin i Staniša Margarić.

S obzirom na razne promjene na području Jugoslavenske unije, od 1992. dolazi do reorganizacije Kršćanske adventističke crkve. Nekoliko je godina Crkva bila organizirana kao Hrvatsko-slovenska konferencija čijim je djelovanjem koordinirao Transeuropski ogranak Generalne konferencije. Međutim, od prosinca 1998. Kršćanska adventistička crkva organizirana je na sljedeći način: osnovana je Jadranska unija konferencija u čijem su sastavu Hrvatska konferencija, Slovenska konferencija i Albanska misija. Sjedište Unije je u Zagrebu. Sjedište Slovenske konferencije je u Ljubljani, a njezin predsjednik je Zmago Godinan. Sjedište Albanske misije je u Tirani, a njezin je predsjednik Leo Espagna. Albanska je misija uključena u Jadransku uniju jer je za Uniju poželjno postojanje misijskoga polja koje je istodobno i duhovni izazov i blagoslov. Konferencije su organizacijski samostalne, dakle imaju svoje izborno tijelo i upravu, dok Unija koordinira njihovim djelovanjem i zastupa ih kod viših crkvenih i svjetovnih vlasti. Predsjednik Hrvatske konferencije je Drago Mojzeš, a Jadranske unije mr. Zlatko Musija. Jadranska unija konferencija ima oko 120 mjesnih crkava i gotovo 5000 odraslih krštenih članova. Zajedno s djecom i prijateljima te čestim posjetiteljima Kršćansku adventističku crkvu posjećuje oko 15 000 vjernika.

Zgrada kršćanske adventističke crkve u Lipiku

Zajedno s još deset unija konferencija, Jadranska unija konferencija pripada Transeuropskom ogranku Generalne konferencije Kršćanske adventističke crkve sa sjedištem u Londonu. Ova organizacijska struktura Crkve obuhvaća 32 zemlje. Predsjednik Transeuropskog ogranka (divizije) Generalne konferencije je dr. Bertil Wiklander (doktorat iz Staroga zavjeta na Upsali). Predsjednik Generalne konferencije ili Crkve za cijeli svijet s petogodišnjim mandatom je dr. Ted Willson (dr. teologije).

Kršćanska adventistička crkva u Lipiku

Počeci Crkve u Lipiku sežu u godine poslije Prvog svjetskoga rata. Prvi vjernici prihvatili su vjeronanje od adventističkih evangelizatora i kolporterata koji su dolazili iz Zagreba i Novog Sada. Oni su prodavali Biblije i propovijedali biblijsku istinu u selima Kričke, Šumetlica, Španovica i drugim mjestima pakračkoga kraja. Nekako u isto vrijeme s ratišta su se vratili vojnici koji su sa sobom donijeli prve primjerke Biblije, odlučni živjeti u skladu s biblijskim učenjem. Svoje spoznaje jasnih evanđeoskih istina Biblije oduševljeno su prenosili svojoj rodbini i susjedima. Prva je skupina od tridesetak vjernika utemeljena početkom dvadesetih godina u Španovici. Većina je vjernika bila iz obitelji Erjavec, Grgurić, Mance i Šparavec. Odmah potom, sredinom dvadesetih godina, okupljalo se petnaestak vjernika u selu Kričke. Većinu vjernika činili su članovi obitelji Marka, Ivana i Đure Radića. Od 1927. godine okuplja se u Šumetlici skupina od oko dvadeset pet vjernika. Većina je vjernika bila je iz obitelji Sužnjević, Radulović, Maravić, Skorupan i Žestić.

Prve skupine vjernika okupljale su se spontano. Vjernici su se međusobno hrabрили i tako jačali u vjeri. U prvim godinama posjećivao ih je povremeno Petar Savatović, vjernik iz virovitičkog okružja. Uprava crkve potom je odredila pastora Milana Šarčanskog da se brine o vjernicima i skrbi o njihovu duhovnom napretku. Bili su vrijedni i poštenu, živjeli su skromno, potpuno posvećeni Bogu i Njegovoj istini. Od samih početaka prihvatili su Sveto pismo kao nadahnutu Božju riječ i nepogrešivu objavu Njegove volje. Temeljem biblijskoga nauka shvatili su kako su svi ljudi, muškarci i žene, stvoreni na Božju sliku, s nakanom da žive na slavu Bogu i međusobno ljube jedan drugoga. Iako su živjeli u selima koja su bila nacionalno podijeljena, među njima je vladala ljubav i bratska povezanost. Živjeli su čestito i bogobojažno u skladu s osnovnim biblijskim nadanjem da će se Isus uskoro, po drugi put, pojaviti u slavi na nebeskim oblacima. U narodu su bili poznati kao „subotari“ jer subotom nisu obavljali svoje poslove, već su se okupljali na bogoslužjima.

Vjernici KAC Španovica 30-ih godina 20.st.

U godinama koje su prethodile Drugom svjetskom ratu, brigu oko vjernika pakračkoga područja imali su okružni propovjednici Zlatko Kavur i Hinko Reth. Predvođeni propovjednicima, vjernici su jačali u vjeri i očuvali jedinstvo s Adventističkom crkvom u zemlji i šire. Tijekom Drugog svjetskoga rata, okružni propovjednik u Daruvaru bio je Vilim Pleško koji je povremeno dolazio u posjet vjernicima pakračkoga kraja. Većina je živjela u neimaštini i strahu kao i mnogi drugi stanovnici toga kraja, a vjera im je podvrgnuta žestokoj kušnji. Prijetila im je opasnost od nacionalne podjele, ali većina je vjernika, unatoč raznim pritiscima, ostala povezana čvrstim „bratskim“ vezama, ne praveći razliku među vjernicima i stanovnicima drugih nacionalnosti. Posebno su trpjeli vojnici na bojištu zbog nastojanja da svetkuju subotu, kao dan koji je Bog još od Stvaranja posvetio i odvojio za odmor, te zbog svojih pacifističkih stavova. U ratu su poginuli braća Đuro Radulović, Ivan Sužnjević i Luka Skorupan te setra Jelena Sužnjević iz Šumetlice, i brat Pepo Mance iz Španovice. Nakon rata veliki je broj vjernika napustio svoj dom i preselio se u druge krajeve. Preostali vjernici redovito su se okupljali subotom na bogoslužja i počeli planirati izgradnju Molitvenog doma za

bogoslužja. Brat Blagoje Skorupan iz Šumetlice darovao je gradilište pored svoje kuće i na njemu je 1950. godine otpočela gradnja crkve. Vjernici su požrtvovno odvajali svoja skromna sredstva i osobno sudjelovali na radnim akcijama. Uprava Kršćanske adventističke crkve iz Zagreba pomogla je izgradnju materijalnim sredstvima i slanjem skupina studenata koji su radili tijekom izgradnje. Radove su vodili pastori Slavko Manestar i Radančević iz Zagreba, te okružni pastor Nikola Matić iz Daruvara. Gradilo se po jednostavnom tipskom projektu po komu su u to vrijeme sagrađene i druge adventističke bogomolje u seoskim sredinama. Molitveni dom je posvećen za bogoslužja u ljeto 1952. godine. Bila je to prva crkva izgrađena na pakračkom području poslije Drugog svjetskoga rata. Crkva se danas ne koristi za bogoslužja jer se većina vjernika crkve u Šumetlici tijekom šezdesetih godina dvadesetog stoljeća odselila u druga mjesta. Manja se skupina vjernika nastanila u Pakracu i Lipiku gdje se pridružila skupini koja se okupljala u Lipiku. Međusobno su se dobro poznavali jer su se posjećivali i surađivali. Vjernici u Lipiku počeli su se okupljati u godinama poslije Drugog svjetskog rata, a početkom šezdesetih godina većim dijelom su pripadali obiteljima Luca, Turkalj, Rabuzin, Šparavec i Bare.

Vjernici KAC Lipik – 1973. godine

Godine 1971. kupljena je obiteljska kuća u ulici Ante Starčevića br. 76. Budući da nije bilo dozvoljeno graditi novi objekt, zatražena je dozvola za adaptaciju postojećeg objekta. Pod vodstvom propovjednika Lovre Jurčića, najprije su uređene prostorije u suterenu, a zatim su temeljito adaptirane i druge prostorije i uređene za bogoslužja. Tijekom narednih dvadeset godina ta je crkva bila duhovno središte za preko sedamdeset vjernika. Organizirani su posebni vjeronaučni odjeli za poučavanje djece različitih uzrasta. Više od dvadeset mladih sudjelovalo je na bogoslužjima, izvodeći instrumentalnu i vokalnu duhovnu glazbu. U razdoblju od 1960. do 1990. godine na službi daruvarskog okružnog propovjednika bili su: Svetozar Vrančić, Ivan Pavušin, Zvonimir Pleško, Lovro Jurčić, Jovica Posavec, Zdenko Hlišć Blatt, Đojo Sekulić i Sretko Kuburić te Josip Takač i Velimir Petak koji su stanovali i službovali u Lipiku.

Adventistička je crkva u Lipiku tijekom Domovinskog rata pretrpjela velike ljudske i materijalne gubitke. Život su izgubili Stevo i Danica Brnčić, Rajko Maravić te Željko Matković. Veliki broj vjernika bio je primoran napustiti svoj dom i naći zaklon u drugim krajevima zemlje i u inozemstvu. Crkva, kao i imovina svih vjernika, onih koji su ostali kao i onih koji su otišli u izbjeglištvo, opljačkana je i uništena. Mnogi su se vjernici nastanili i zaposlili u drugim krajevima. Vratilo se manje od polovine vjernika. Nastojeći obnoviti svoja ognjišta, većina se vjernika uključila u humanitarnu organizaciju ADRA. Pod vodstvom propovjednika Staniše Margarića djelovali su kao dragovoljni suradnici ADRE i bili uključeni u brojne akcije, istaknuvši se u podjeli dobara i obnovi domova stradalih u Pakracu, Lipiku i u okolnim mjestima.

Sredinom devedesetih godina rodila se ideja o izgradnji novog Molitvenog doma. Prvi je plan bio izgraditi novu crkvenu dvoranu u dvorištu Crkve, no od njega se odustalo kada je na prodaju ponuđeno gradilište u Ulici Ante Starčevića 23. Zajedničkim snagama te uz pomoć brojnih donatora iz zemlje i inozemstva prikupljena su sredstva za kupnju gradilišta, izradu projektne dokumentacije i izgradnju crkve. Nakon više godina požrtvovnog truda i odricanja, 2. lipnja 2001. godine posvećena je nova Crkva u Lipiku. Na svečanosti posvećenja bilo je nazočno više od pet

stotina vjernika iz okolnih crkava, brojni propovjednici, predsjednik Dragutin Matak i kompletno crkveno vodstvo Uprave Adventističke crkve u Hrvatskoj, kao i predsjednik Transeuropskog odjela Generalne konferencije adventističke crkve Bertil Wiklander. Svečanosti posvećenja nazočili su predstavnici grada Lipika i Pakraca, predstavnici vjerskih zajednica ovog područja kao i brojni sugrađani.

U razdoblju od početka Domovinskog rata do danas na službi propovjednika u daruvarskom okružju služili su Nikola Dežić, Zorislav Plantak, Staniša Margarić, Zlatko Musija i Mladen Juričević.

Danas Adventistička crkva u Lipiku okuplja preko pedeset vjernika iz Lipika, Pakraca i okolnih mjesta. Predvodi ih propovjednik Drago Mojzeš koji ih okuplja na redovnim bogoslužjima subotom kao i na tjednim programima raznovrsnog sadržaja. Vrata crkve su otvorena svima, kako vjernicima, tako i posjetiteljima. Poslanje crkve jest obznaniti svim ljudima neprolazno Evanđelje i pozvati ih da prihvate Isusa Krista kao osobnog Spasitelja te im pomoći da se ujedine u zajednicu vjernika koja se priprema za skori susret s Kristom.

Glazbeni sastav KAC Lipik

Sažetak nauka i vjerovanja

1. Pravi i živi Bog, prva Osoba Božanstva, naš je nebeski Otac i On je, po svojem Sinu Isusu Kristu sve stvorio.
2. Isus Krist, druga Osoba Božanstva i vječni Božji Sin, jedini je Spasitelj od grijeha; čovjek se spašava po milosti kroz vjeru u Njega.
3. Sveti Duh, treća Osoba Božanstva, Kristov je predstavnik na Zemlji. On vodi grešnike k pokajanju i poslušnosti svim Božjim zahtjevima.
4. Kroz Krista vjernici primaju oprostjenje grijeha koje su napustili i priznali i za koje su koliko su bili u mogućnosti, izvršili nadoknadu.
5. Biblija je Božja nadahnuti Riječ. Ona je temeljno, potpuno, dovoljno i jedino pravilo vjerovanja i života.
6. Svi koji ulaze u nebesko kraljevstvo moraju iskusiti obraćenje ili novorođenje, kroz koje čovjek prima novo srce i postaje novo stvorenje. Na taj način, bez obzira na etničku ili socijalnu pripadnost, on postaje članom obitelji „u nebesima i na zemlji.“
7. Krist živi u obnovljenom srcu, ispisujući u njemu načela Božjeg zakona, vodeći vjernika da s radošću izvršava Njegove propise i dajući mu silu za takvu poslušnost.
8. Poslije svog uznesenja Krist je otpočeo svoju službu Prvosvećenika u Svetinji nebeskog Svetišta, koje je prototip zemaljskog svetišta u Starom zavjetu. Kao i u zemaljskom Svetištu, djelo Istražnog suda je otpočelo kada je Krist započeo drugu fazu svoje službe u Svetinji nad svetinjama, što je u zemaljskom Svetištu predstavljeno službom na Dan pomirenja. Ovo djelo Istražnog suda u nebeskom Svetištu otpočelo je 1844. godine na kraju 2300 godina i završit će se krajem

vremena milosti.

9. Drugi Kristov dolazak je nada Crkve, vrhunac Evandjelja, cilj plana spasenja, kada će Krist doći doslovno, osobno, vidljivo, sa svim svojim svetim anđelima. Mnogi znaci vremena svjedoče da je Njegov dolazak blizu. Skoro potpuno ispunjenje svih proročkih lanaca ukazuje „da je blizu na samim vratima.“
10. Mrtvi pravednici će ustati na život prilikom Kristova drugog dolaska. Zajedno sa živim pravednicima bit će uzeti u susret Gospodinu u zrak i poći s Njim na nebo, gdje će provesti tisuću godina, poznatih i pod nazivom milenij.
11. Zli, koji budu živi u vrijeme Kristova drugog dolaska, bit će pobijeni svjetlošću Njegova dolaska. Oni će, zajedno s pomrlim nepravednicima svih vjekova, očekivati drugo uskrsnuće, na kraju tisuću godina.
12. Na kraju tisuću godina zbit će se sljedeći događaji: a) Krist i pravednici sići će s neba sa svetim gradom Novim Jeruzalemom; b) mrtvi nepravednici uskrsnut će za posljednji sud; c) nepravednici će primiti plaću grijeha kad oganj siđe od Boga s neba da ih uništi; d) ovaj oganj koji uništava djela grijeha, očistit će zemlju.
13. Zemlja, očišćena ognjem i Božjom silom, postat će vječni dom spašenih.
14. Sedmi dan tjedna vječni je znak Kristove moći kao Stvoritelja i kao Otkupitelja te je prema tome dan Gospodnji ili kršćanki dan odmora, pečat živoga Boga. Treba ga svetkovati od zalaska sunca u petak do zalaska sunca u subotu.
15. Brak je jedna od ustanova koje je Bog utemeljio u Edenskom vrtu prije nego je grijeh došao na svijet. Isus je počastio ustanovu braka i potvrdio njegovu svetost i trajnost. Novi zavjet često potvrđuje svetost bračnih odnosa i poučava da se u njih ulazi s doživotnom obvezom na vjernost i moralnu čistoću. Seksualne aktivnosti između muškaraca i žena izvan braka, kao i između osoba istog spola, protivne su božanskim načelima te ih Biblija osuđuje kao grijeh. Oni koji su Isusovi sljedbenici Njegovom će milošću održavati moralnu čistoću u okviru Biblijskih uputa koje se tiču seksualnih odnosa. „Ovo je naime volja Božja: vaše posvećenje, to jest da izbjegavate bludnost.“ Muž i žena kao kršćani trebaju ljubiti i poštovati jedno drugo kao što Bog ljubi i poštuje njih. Njima je zapovjedbano da ljube i poštuju svoju djecu, da s njima postupaju nježno i da ih poučavaju da ljube i služe Bogu. Radi postizanja ovog cilja oni trebaju održavati obiteljsko bogoslužje, polaziti subotnju školu i druga bogoslužja u crkvi i, koliko je najviše moguće, škole koje vodi crkva. Djeca također trebaju izvršavati svoju obvezu poštovanja i poslušnosti svojim roditeljima.
16. Desetina je posvećena Gospodinu. Ona je izraz Božjeg staranja za održavanje propovjedničke službe. Dragovoljni darovi su također dio Božjeg plana za održavanje njegovog Djela po cijelom svijetu.
17. Besmrtnost dolazi jedino Evandjeljem te će je Bog dati kao dar o Kristovu drugom dolasku.
18. Kad čovjek umre, nalazi se u stanju nesvjesnosti. Svi ljudi, dobri i zli, ostaju u grobu do uskrsnuća.
19. Kršćanin je pozvan na posvećenje, njegov se život treba odlikovati pažljivošću u ponašanju, skromnošću i jednostavnošću u odijevanju.
20. Kršćanin treba svoje tijelo smatrati hramom Svetoga Duha. On će prema tome proslavljati Boga razumnom brigom za svoje tijelo, koristeći se umjereno onim što je dobro i izbjegavajući upotrebu onoga što je štetno, uzdržavajući se od svake nečiste hrane, od uživanja, proizvodnje ili prodaje alkoholnih pića, uživanja, proizvodnje ili prodaje duhana u bilo kojem obliku za ljudsku upotrebu, i od zloupotrebe ili trgovanja narkoticima i drugim drogama.

21. Crkva neće oskudijevati ni u jednom daru, a prisutnost dara proroštva bit će jedna od oznaka Crkve Ostatka. Adventisti smatraju da se ovaj dar manifestirao u životu i službi Ellen G. White.
22. Biblija uči kako Crkva treba biti organizirana. Članovi ove organizacije pod svetom su obvezom da joj budu podložni, da je vjerno potpomažu i sudjeluju u njenu održavanju. Oni su pozvani da se zajednički okupljaju.
23. Krštenje uronjavanjem simbolizira Kristovu smrt, pokop, i uskrsnuće te otvoreno izražava vjeru u Njegovu spašavajuću milost i odricanje od svijeta i grijeha te se smatra uvjetom za ulazak u članstvo Crkve.
24. Obred Gospodnje večere podsjeća na Spasiteljevu smrt. Sudjelovanje vjernika u obredu bitno je za kršćanski rast i zajedništvo. Gospodnjoj večeri prethodi pranje nogu kao priprema za taj svečani obred.
25. Kršćanski je život potpuno odvajanje od svjetovnih običaja kao što su kartanje, odlazak u kazalište, na ples itd., koji djeluju na umrtvljenje i uništenje duhovnog života.
26. Dok proučavamo Riječ, govori nam Bog dajući nam svjetlost i snagu; molitvom se duša sjedinjuje s Bogom. To su sredstva koja je nebo namijenilo za postizanje pobjede u sukobu s grijehom i za razvoj kršćanskog karaktera.
27. Svakom vjerniku Crkve Isus daje svetu zapovijed da upotrijebi svoje darove u osobnom zado-bivanju duša i pomaganju da Evanđelje ode u cijeli svijet. Kad se ovaj posao završi, Isus će doći.
28. U skladu s Božjim uobičajenim postupanjem s čovječanstvom, upozoravanjem na događaje koji dolaze a presudno će utjecati na njegovu sudbinu, On je poslao i objavu o skorom Kristovu povratku. Ovu vijest o pripremi simboliziraju vijesti triju anđela iz Otkrivenja 14. Ona nalazi svoje ispunjenje u velikom adventističkom pokretu danas. Njihovu vijest objavljuje Ostatok ili Adventistička crkva, koja vrši Božje zapovijedi i ima vjeru Isusovu.

(Iz Adventističkog crkvenog priručnika, Zagreb, 1992.,170.-183.)

Povijest crkve Reformnog pokreta adventista sedmog dana na području Lipika i Pakraca

Ozren Buriša

Uvod

Globalno, crkva Reformnog pokreta adventista sedmog dana formalno je organizirana 1925. godine, ali svoje prave korijene vuče iz Prvog svjetskoga rata. Bilo je to doba kad su mnoge izričito pacifističke crkve dovodile u pitanje osnovnu premisu doslovnog shvaćanja i držanja dijela Biblije općepoznatog kao Deset božjih zapovijedi, te najkraćeg stiha u istoj knjizi koji kaže: *Ne ubij!* Autor ovog teksta nema namjeru opravdavati stavove te organizacije ili objašnjavati razloge njihova načina života ili vjeroispovijesti. Jedini cilj je objektivno ispričati povijest jedne male grupe koja je živjela i djelovala u mjesnim zajednicama poput ovih u okolini Lipika i Pakraca. Dapače, u povijesti te crkvene organizacije u Republici Hrvatskoj, lokacije poput Pakraca, Lipika, Čaglića, Krički ili Španovice mogu se slobodno nazvati kolijevkom Reformnog pokreta u našoj zemlji jer upravo su ovdje djelovali prvi misionari i nastajale prve organizirane grupe.

Međutim, da smjestimo povijest ove male regije u globalni, odnosno europski kontekst, potrebno je reći još nekoliko riječi o razvoju crkve izvan današnjih granica Republike Hrvatske. U to vrijeme,

Novi molitveni dom u Lipiku

Druga strana, nasuprot njima, željela je držati subotu i u to teško vrijeme. Razlike u mišljenju konačno su dovele do isključivanja sljedbenika stare vjere iz zajednice.“

Iznad svega, razdor je uzrokovao stav zauzet prema ratnoj službi uopće. Situacija je bila ista i u drugim zemljama koje je zahvatio rat. Završetkom rata 1918. godine, velik je broj adventističkih vjernika, koji su zbog prigovora savjesti bili prisilno odvojeni od svoje matične crkve, nakon nekoliko neuspješnih pokušaja ponovnog pridruživanja ostao prepušten sam sebi te se konačno organizirao u Reformni pokret adventista sedmog dana.

sustav komunikacije među državama bio je spor i neučinkovit te su stavovi adventističkih crkava u pojedinačnim državama bili doneseni i prije znanja globalnog crkvenog tijela. Crkva u Njemačkoj prva je doživjela razdvajanje članova koji su se pozivali na prigovor savjesti od onih koji su imali osjećaj dužnosti stati u obranu domovine s oružjem u ruci. Ovi prvi bili su u manjini te su bili isključeni iz crkve. Čak je i vanjski izvor opisao ovu krizu 21. rujna 1915. u časopisu *Koelnische Zeitung*: „Došlo je do podjele između sljedbenika adventizma nakon početka rata. Većina je željela da se fundamentalna učenja smatraju nevažecima u ratno vrijeme.

U državi koja se tad nazivala Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca također je došlo do podjela u Adventističkoj crkvi nakon završetka Prvog svjetskoga rata. Manjina je i ovdje bila protiv odlaska u rat iako je vodstvo crkve podržavalo odlazak članova u bitke. Otprilike 1919. godine, u vrijeme novonastalog mira, mala se grupa od oko 400 članova sklonih reformaciji okupila u jedinstveni pokret.

Prvi misionari i vrijeme ubrzanog rasta

U novonastaloj grupi isprva nije bilo propovjednika kao duhovnih vođa, ali i obični vjernici bili su aktivni u dijeljenju svojeg vjerovanja s drugim ljudima. Kako to sami običavaju reći, bili su misionarski aktivni i rezultati njihova rada brzo su se pokazali. Već u kolovozu 1920. godine otprilike stotinu novih ljudi bilo je zainteresirano za krštenje i ulazak u zajednicu. Prvi propovjednik koji se vratio iz Amerike kako bi podržao rast crkve bio je Milan Ostojić. On je neko vrijeme podržavao reformaciju i po drugim pitanjima, kao što je reforma u prehrani, ali njegovo djelo uskoro su preuzeli drugi koji su dodatno podigli standarde i prihvatili potpuno vegetarijansku prehranu.

Važna podrška izoliranoj zajednici u državi koja se tad nazivala Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bio je dolazak dvojice propovjednika iz inozemstva. Otto Welp iz Njemačke i Dumitru Nicolici iz Rumunjske vodili su u kolovozu 1922. godine konferenciju na kojoj su reformatori i službeno primljeni u Reformni pokret, globalno tijelo koje se tek počelo povezivati i organizirati. U ovoj fazi, započeli su s tiskanjem internih glasila koja su svoje čitateljstvo na prvom mjestu pronalazila među članovima Adventističke crkve.

Nekoliko godina kasnije, prije promjene imena države u Kraljevinu Jugoslaviju, nastupilo je razdoblje naglog porasta broja vjernika u odnosu na ukupno članstvo. Bilo je to posebno značajno razdoblje za crkvu u Slavoniji kojoj je 1929. godine, tijekom kratkoga razdoblja pristupilo oko 200 novih članova. Očevici se sjećaju kako je zima te godine bila nezapamćeno hladna pa su se zaledili svi potoci i rijeke u Slavoniji, čak i Sava, Drava i Dunav. Ipak, misionari su bili aktivni, a tijekom jednoga tjedna u istoj godini, kršteno je čak 56 ljudi. Krštene su odrasle osobe, a obred su obavljali propovjednici Živa Janać, tada na čelu Reformnog pokreta u Jugoslaviji, i Mirko Marić. Krštenja su obavljana u prirodi i to u tekućoj vodi, po uzoru na biblijski model krštenja na rijeci Jordan, prvi put spomenut u izvještaju o Ivanu Krstitelju. Uz pojedince Crkvi su se mahom pridruživale i cijele obitelji. U toj godini, Reformnom pokretu pristupili su mnogi članovi iz obitelji Lukić, Radić, Vončina i Brus, a to su obitelji čiji su potomci i danas njezini članovi, kako u Hrvatskoj, tako i u inozemstvu.

Rade Kovačević – od Rogolja preko Amerike do Pakraca

Usmjerimo li se sa šireg područja Slavonije na uže područje Lipika i Pakraca, nužno je istaknuti jednog misionara koji je svojim djelovanjem dao početni poticaj u rastu Crkve. Rade Kovačević porijeklom je iz okolice Pakraca, iz malog mjesta Rogolja. Živio je u Sjedinjenim Američkim Državama gdje je bio uspješan u poslu. Tamo je 1923. godine upoznao vijest reformacije. Još je neko vrijeme ostao u Americi kao član Reformnog pokreta, no 1926. godine vratio se u domovinu, u svoj rodni kraj, gdje je svoje spoznaje počeo širiti među sunarodnjacima. Kako je bio visoka rasta, razvijen i jak, ali ipak ugledan i vrlo uglađena ponašanja, za ono vrijeme gospodski odjeven, već je svojom pojavom privlačio pozornost slušatelja. U početku svog javnog djelovanja, 1927. godine, nisu ga ometali ni obični ljudi ni vlasti te je odlazio na mjesta gdje se okupljao velik broj ljudi, poput kolodvora ili sajмова. Kasnije su vjernici, u to vrijeme stanovnici Pakraca, prepričavali kako je na sajmu na Gavrinici glasno govorio: *Ljudi! Pokajite se, ostavite svoje grijeh! Vjerujte evanđelju, Božjoj riječi jer Krist uskoro dolazi!*

Bio je aktivan misionar u okolici Lipika, Pakraca i Daruvara, a na temelju njegova djelovanja više od sto novih članova pridružilo se Reformnom pokretu adventista sedmog dana. Uskoro su formirane manje skupine vjernika u okolnim mjestima. U Rogoljima to su bile obitelji Kovačević, Jurišić, Radanović i drugi pojedinci, u Čagliču obitelji Ivanović, Šarčević, Šarlog i Mandić, a u Kovačevcu obitelji Babić i Lalić. Naišao je i na osobe koje su i ranije samostalno proučavale Bibliju te razvile

Rade Kovačević – jedan od prvih i najutjecajnijih misionara

ista vjerovanja, a među njima su bili Đuro Radić iz Kričaka i Rade Babić iz Kovačevca. Đuro Radić upoznao je Bibliju preko svog brata Marka Radića koji ju je kupio od baptističkog kovača iz Španovice i pokazao je bratu koji se toliko zainteresirao da mu je platio pola vrijednosti kako bi Biblija postala zajednička. Đuro Radić kasnije je postao Kovačevićev aktivni suradnik u posjeti ljudima zainteresiranima za vijest reformacije. Tako je u Kričkama formirana veća grupa vjernika koju je sačinjavalo nekoliko obitelji Radić, te obitelji Pletikapa, Rašeta i Vranešević. Njima su se kasnije priključile obitelji Relić, Romanić i Vranešević iz Branežaca, već spomenuta brojna obitelj Brus, Antonija i Paula Draksler iz Španovice, te pojedinci iz okolnih sela.

Nadalje, Kovačevića se dobro sjećao i Gregorije Hodak, koji je preminuo 2010. godine u Puli, nakon što je 96 godina živio kao vjernik i aktivan član Reformnog pokreta. Naime, on se prvi put susreo s Biblijom još kao šegrt u stolarskoj radionici u koju je dolazio Rade Kovačević te tamo ostavio dvije knjige.

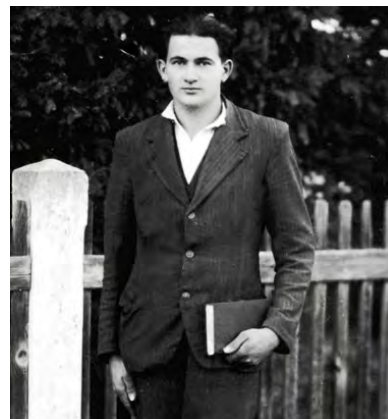
Jedna je nosila naslov *Koji dan svetkuješ i zašto?*, a druga je bila Biblija. Gregorije Hodak u poznim životnim godinama svjedoči o tom vremenu nizom članaka pod naslovom *Početak Reformnog pokreta u Slavoniji*, objavljenima u internom crkvenom glasilu *Glasnik reformacije*.

Među ostalim, prepričava i iskustvo kojim nas podsjeća kako se vrlo brzo pojavio i otpor vlasti misionarskom radu Reformnog pokreta. Rade Kovačević pješice je putovao iz Pakraca u Požegu noseći paket pun vjerske literature. Obitelji u kućama koje je usput posjetio pomogle su mu spasiti knjige koje je nosio, a on je uhićen i odveden u zatvor u Pakracu. Zbog misionarenja proveo je mjesec dana u zatvoru, ali je po izlasku na slobodu hrabro nastavio raditi. Tiskanje knjiga u to vrijeme bilo je iznimno skupo, no on ga je nesebično financirao ušteđevinom koju je donio iz Amerike.

Misioniranje literaturom

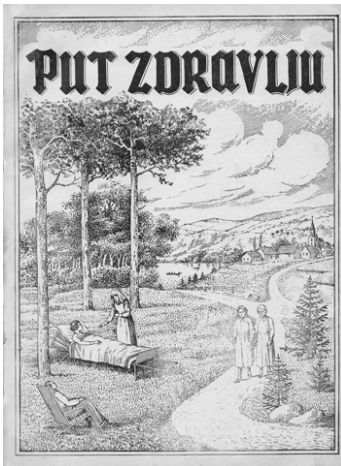
Zahvaljujući spremnosti pojedinih članova da financiraju misionarenje literaturom, i u ranim fazama organizirane Crkve tisak je bio važan medij za prenošenje glavnih učenja adventista iz Reformnog pokreta. Korištena literatura daje pregled osnovnih poruka za koje su vjernici ove organizacije vjerovali da je njihova dužnost prenositi ih svijetu.

Osnovna knjiga bila je *Biblija*, a zbog slabe dostupnosti cijelog *Svetog pisma*, ponekad i samo *Novi zavjet*. Koliko je ta knjiga bila dragocjena u njihovim životima pokazuju i stare zajedničke fotografije gdje su članovi koji su imali vlastiti primjerak ponosno pozirali sa svojom Biblijom u ruci.

Misionar s Biblijom u ruci

Od specifično adventističkih knjiga, važna je ona pod naslovom *Velika borba između svjetla i tame* koja opisuje dugu povijest Kršćanske crkve od vremena apostola pa do očekivanog ponovnog Kristova dolaska na zemlju u budućnosti. *Kristove priče* donose pregled Isusovih poruka vjernicima kroz prisposode i parabole zabilježene u *Novom zavjetu*. Knjiga *Biblijska predavanja* pregled je kršćanskih vjerovanja utemeljenih isključivo na *Bibliji*. *Kršćanska umjerenost* bavi se pitanjem zdrava načina života, promiče umjerenost i vegetarijanstvo kao načela prehrane te govori o štetnosti alkoholizma i pušenja. Kao takva, bila je vrlo progresivna i radikalna za ono vrijeme.

Knjižica Put zdravlju o zdravom načinu života

Brošura o spasenju – Krist naš spas

Osim knjiga, izdavali su i časopise koji su se bavili sličnim temama. *Put zdravlju* također se bavio zdravim načinom života i prevencijom bolesti te jednostavnim metodama za prirodno liječenje. *Molitvena predavanja* donosila su duhovne teme za osobnu pobožnost i molitvu. Publikacija *Koji dan svetkuješ i zašto?* bavila se istraživanjem *Biblije* na temu dana koji je Bog odredio za svetkovanje. *Misioniski stražar* objavljivao je članke kojima se poticalo osobno samoispitivanje i duhovno promišljanje, a redovite *Biblijske lekcije* bile su pouke o biblijskim temama namijenjene za za-

jedničko proučavanje u subotnjoj školi. Vjernici su dijelili i brošuru o spasenju pod nazivom *Krist naš spas*. Ova literatura bila je temelj za misionarsko djelovanje Reformnog pokreta.

Mala grupa progonjena

Kako je već spomenuto, još 1927. godine adventisti iz Reformnog pokreta slobodno su širili svoja vjerovanja. Međutim, ubrzo su naišli na opoziciju. S jedne strane, otpor su pružali adventisti, objavljujući publikacije s upozorenjima protiv Reformnog pokreta jer su neki njihovi članovi prelazili u ovu novu organizaciju. Godine 1925. izdali su knjigu *Adventizam* u kojoj su objasnili svoj stav prema sudjelovanju u ratu, podržavši pojedince koji su se istaknuli u bitkama, dok su vjernici Reformnoga pokreta ostali čvrsto na temeljima pacifizma.

S druge strane, otpor Reformnom pokretu pružale su i ostale crkve u tom kraju. Budući da je pokret uzimao maha, osobito oko Pakraca, uznemirio je i katoličke i pravoslavne svećenike, ovisno o tome koja crkva je u tom kraju bila aktivnija. Pitali su se, kako je moguće da ljude privlači druga vjera? Navodno je jedan svećenik u Donjem Čagliću izjavio: *Ako svi ljudi u ovom kraju prijeđu u tu vjeru, prijeći ću i ja pa ću opet biti pop.*

Konačno, na poticaj crkvenih tijela, i vlast je pružila otpor pokretu, a već 1929. godine došlo je i do otvorenih progonstava. Njihovi sastanci bili su ometani, vjerska je literatura bila zaplijenjena, a neki su članovi čak bili u zatvorima. Žandari su progonili vjernike čak i u ranim 1930-im godinama.

Usprkos progonima, hrabri su pojedinci i u to vrijeme širili vijest reformacije. Svake godine tajno su održavali sastanke, a umjesto na javnim mjestima okupljali su se po privatnim kućama u Rogoljima, Čagliću, Španovici i Kričkama. Zanimljivo je da su u zabranjenu literaturu žandari ubrajali ne samo *Biblijske lekcije*, publikacije u formi pitanja za proučavanje određenih tema s odgovarajućim referencama u *Bibliji*, već i pjesmarice, pa čak i same *Biblije*. Kako su im žandari oduzimali literaturu, vjernici su bili primorani učiti biblijske pouke napamet.

Predratno je vrijeme bilo teško za vjernike jer nisu uvijek imali slobodu okupljanja ni u privatnim kućama. Rješenje je bilo okupljanje po šumama tijekom ljeta. Iako su vjernike činile obitelji s djecom, radi mogućnosti da se okupljaju subotom, prema njihovu vjerovanju biblijskom danu odmora, potajice su odlazili iz svojih kuća još prije izlaska sunca i hodali po više od deset kilometara na Omanovac, Begovaču, Papuk i druga mjesta u prirodi, kako bi u miru s obitelji i drugim vjericima, braćom i sestrama kako se međusobno oslovljavaju, provodili subotu. Tamo su imali prilike nesmetano pjevati, proučavati Bibliju i zajednički se moliti. I u to vrijeme bogoslužje se sastojalo od subotnje škole u kojoj su svi prisutni aktivno sudjelovali proučavajući biblijske pouke, od posebne subotnje škole za djecu, te od propovijedi kroz koju su propovjednici prezentirali poruke Biblijskog učenja.

Drugi svjetski rat i posljedice

Početak Drugog svjetskoga rata donio je nove poteškoće u životu vjernika, ali čak i ratne 1940. godine održana je Unijska konferencija s između 300 i 350 članova. Ipak, rat je odnio i svoje žrtve. Početkom 1941. godine Crkva je izgubila dva propovjednika: Svetozar Momirović završio je u koncentracijskom logoru, a Živa Janac je ubijen.

Jedini aktivni propovjednik Reformnog pokreta u Jugoslaviji u vrijeme rata bio je Tomo Vončina. Uslijedile su najteže godine tijekom kojih je komunikacija odvojenih grupa bila gotovo nemoguća. Mnogi članovi koji zbog pacifističkog stava nisu išli u rat, odvedeni su u zatvore i koncentracijske logore, a drugi su bili u inozemstvu, bilo u izbjeglištvu ili izgnanstvu. U to je teško vrijeme Tomo Vončina želio okupiti *rasipano stado*, kako ga je nazvao. Dobio je podršku od Muellera, iz Basela u Švicarskoj, koji mu je slao i literaturu poput *Biblijskih lekcija*. Za tiskanje lekcija koristio se Gestetnerov duplikator, ali tada je bilo teško pribaviti papira potreban za tisak. Tomo Vončina ubrzo je uhićen i osuđen na smrt, koju će ipak izbjeći, zahvaljujući jednom pozitivnom zatvorskom iskustvu. Naime, u zatvoru je spasio život glavnom čuvaru kojemu su neki zatvorenici prijetili smrću. To se dogodilo tako što je slučajno, prema njegovim riječima *čudesno*, pronašao skriveni pištolj. Dok se molio tijekom ispitivanja svih zatvorenika, primijetio je gdje se skriva oružje. Čuvar zatvora je nakon toga objavio da reformatori nisu zločinci i da je njihov jedini problem *svjesno odbijanje nošenja oružja*. Tomo Vončina je temeljem čuvarova iskaza oslobođen od smrtne kazne.

Kolporterke – misionarke literaturom

Kovačevac, grupa vjernika 7.10.1945.

Usprkos svim preprekama, čak i za vrijeme rata bilo je obraćenja ljudi koji su dolazili u crkvu. Podatak iz 1951. godine kaže da je u državi bilo otprilike 900 članova. Snažno oživljavanje misionarskoga djelovanja nastupilo je odmah nakon rata kad su mnogi vjernici dobrovoljno radili kao kolporter, prodavatelji vjerske literature, *od vrata do vrata*. U jednom trenutku bilo je otprilike sto aktivnih kolportera i to većinom mladih ljudi. Od profesionalnih radnika crkve aktivni su bili Tomo Vončina i Josip Žic. U to vrijeme nije bilo otvorenih zabrana misionarskoga rada, a crkva je

regulirala svoj pravni status.

Ipak, u poslijeratnoj Jugoslaviji djeca i mladi ljudi nailazili su na prepreke u školovanju i zapošljavanju zbog toga što nisu odlazili na nastavu i na radna mjesta subotom koja je za njih bila biblijski dan odmora. Takve okolnosti dovele su do učestalog iseljavanja mladih obitelji i pojedinaca u zapadnu Europu te u prekomorske zemlje, što je jedan od razloga stagnacije razvoja Crkve koja je uslijedila. Došlo je do vala iseljavanja u Australiju, Kanadu, Njemačku i Sjedinjene Američke Države gdje su i danas u crkvi Reformnog pokreta adventista sedmog dana mnoge obitelji porijeklom iz ovih krajeva.

Molitveni domovi

Spomenuli smo kako u početku Reformnog pokreta nije bilo crkvene imovine. Vjernici su se, kad je to bilo moguće, okupljali u privatnim domovima vjernika. U Kričkama su to, primjerice, bile kuće obitelji Radić, a u Gornjem Čagliću i u Bjelanovcu okupljalo se u domovima obitelji Šarčević. U Kovačevcu su bogoslužja organizirana tek po izgradnji molitvenoga doma.

Crkvena zgrada u Kovačevcu ujedno je bila i prvi molitveni dom u vlasništvu crkve. Izgrađena je 1956. godine u formi jednostavne i skromne zgrade bez posebnih obilježja, a 1980-tih godina preuređena je i proširena. Vjernici iz Lipika i okolnih mjesta počeli su se okupljati u toj crkvi koja je služila i za veće sastanke na koje su dolazili vjernici iz šireg područja Hrvatske, čak i Jugoslavije.

Sastanak u Kovačevcu 4.7.1965. godine

adventista sedmog dana. Posvećenje stare zgrade bilo je 1970. godine kad je i otvorena, ali zbog ograničenosti prostora i oštećenja za vrijeme Domovinskog rata, 1998. godine predloženo je da se postojeća zgrada molitvenog doma sruši te da se na istom mjestu izgradi reprezentativnija zgrada.

Inače, u Domovinskom je ratu devastirana i treća važna crkvena lokacija na ovim prostorima, molitveni dom u Kričkama. Nakon Drugog svjetskog rata tamo je u sklopu kuće obitelji Radić za potrebe bogoslužja uređen manji molitveni dom. Od 1991. godine ta se zgrada više ne koristi.

Molitveni dom u Kovačevcu kratko vrijeme je ponovno korišten od 2005. do 2007. godine dok su u tijeku bili radovi na izgradnji nove crkve u Lipiku koja je službeno otvorena 2007. godine. Ona je sagrađena zahvaljujući donacijama i radu samih vjernika.

Molitveni dom u Kovačevcu nakon Domovinskog rata

Danas ta crkva uz ostale sadržaje ima i dvije dvorane, jednu malu te jednu veliku koja može primiti oko 200 vjernika. U njoj se na bogoslužjima redovito okuplja tridesetak vjernika s područja okolice Lipika i Pakraca, a na razini Hrvatske ovaj molitveni dom ima važnost i kao mjesto održavanja većih sabora i godišnjih sastanaka te skupova povodom svečanosti kao što su krštenja.

Krštenje u Kovačevcu 1985. godine

Krštenje u Kovačevcu 2009. godine

Zaključak

Kako je rečeno, Pakrac, Lipik i okolna mjesta mogu se slobodno nazvati kolijevkom Reformnog pokreta u našoj zemlji jer su upravo ovdje djelovali prvi misionari i nastajale prve organizirane grupe. U povijest pokreta na ovim prostorima utkana su samopožrtvovana zalaganja pojedinaca i čitavih obitelji. Teške dane i razne nedaće Reformni je pokret preživio zahvaljujući potpunoj predanosti članova izvornim biblijskim principima koji su ih nadahnjivali u svim okolnostima života. Već četvrta generacija vjernika reformatora uz nove članove njeguje to vjersko iskustvo kao vrijedno naslijeđe.

Literatura

- Balbach, Alfons: *The History of the Seventh Day Adventist Reform Movement*: Roanoke, Virginia: Reformation Herald Publishing Association, str. 337-343, 1999.
- Hodak, Gregorije, *Početak Reformnog pokreta u Slavoniji*, Glasnik reformacije, 2004.

Baptistička crkva u Pakracu

Začeci, nastanak i razvitak

Ruben Knežević

Sažetak

Krajem 1930-ih, evangelizacijskim djelovanjem biblijskih kolportera – vjernika Baptističke crkve u Siraču – utemeljena je u pakračkom prigradskom naselju Prekopakri baptistička crkva. Prvi baptistički vjernici potječu iz obitelji Jednaković i Širac, a pridružuje im se obitelj Ranković iz obližnje Klise kao i još neki obraćenici iz Prekopakre i okolice. Godine 1955./56. crkva je preseljena u Pakrac, na lokaciju gdje djeluje i danas.

Prvi laički voditelji crkve bili su Petar Jednaković, Filip Širac i Zvonimir Ranković. Od 1954. u crkvi su djelovali, premda ne u kontinuitetu, sljedeći pastori: Josip Mađar (1954. – 1956.), Josip Sudar (1956. – 1958.), Vladimir Čanji (1965. – 1968.), Nikola Vukov (1974. – 1985.), Josip Kubica (1987.),

Nova zgrada BC Pakrac (2008.)

Ladislav Ružička (1988.), Miško Horvatek (1990. – 1991.), Božidar Karlović (2001. – 2002.) i Ivan Timothy Špičak (od 2002.).

Crkva je prolazila uspone i krize, ali nikada nije zaboravljala svoje poslanje. U pakračkoj crkvi stasali su mnogi predani vjernici koji su danas dijelom raspršeni i diljem svijeta.

Crkvena zgrada teško je oštećena u Domovinskom ratu. Poslije rata, pod vodstvom crkvenog starješine Božidara Karlovića, zgrada je temeljito obnovljena i rekonstruirana.

Danas crkvu vodi pastor Ivan Timothy Špičak, a na bogosluženjima okuplja se sedamdesetak vjernika, mladih i posjetitelja.

Baptistička crkva u Pakracu članica je Saveza baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj.

Uvod – O baptističkim crkvama

Baptističke su crkve protestantske crkve, nastale neposredno unutar engleske reformacije 16. stoljeća, a također i posrednim utjecajem sličnih (anabaptističkih) strujanja s europskog kontinenta. Proistječu iz onih grupa vjernika (nazvanih puritancima) koji nisu bili zadovoljni djelomično provedenom reformom u Engleskoj Crkvi, nego su željeli do kraja reformiranu crkvu na protestantskim, odnosno biblijskim temeljima. Izdvojili su se iz državne Crkve i osnivali svoje mjesne crkve, nastojeći ih utemeljiti na svetopisamskim načelima. Prva baptistička crkva osnovana je 1609. u izbjeglištvu, u Nizozemskoj, a Svjetski savez baptista (*Baptist World Alliance*) osnovan je 1905. godine.

Prema podacima Svjetskoga saveza baptista ukupan broj baptista u svijetu (kršteni članovi, nji-

hova djeca i još nekršteni članovi) kreće se oko 110 milijuna, a prema procjenama u koje su uključene baptističke crkve i udruženja izvan dostupnoga statističkog obuhvata, ukupan broj baptista iznosi preko 150 milijuna. Baptističke crkve ubrajaju se, uz pentokostne, među danas najbrže rastuće svjetske kršćanske denominacije. Pedesetak baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj, okupljenih u Savez baptističkih crkava, broje danas oko 3000 vjernika. Pastor Toma Magda predsjednik je Saveza, dok je glavni tajnik pastor Željko Mraz. Sjedište Saveza nalazi se u Radićevoj 30 u Zagrebu.

Baptističko vjerovanje i nauk posebice se ogledaju u sljedećem:

- Vjernici su opravdani milošću Božjom, po vjeri.
- Ni svećenik ni crkva ne mogu stajati između vjernika i Boga.
- Biblija je konačni autoritet u pitanjima vjere i praktičnoga kršćanskog života.
- Crkva je vjernička zajednica koja djeluje u skladu s Božjom nakanom.
- Uskrslu Krist djelotvorno je nazočan u životu vjernika.

Posebnosti su baptističkoga vjerovanja i nauka:

- Iznimno naglašavanje autoriteta Biblije (načelo „Sola Scriptura“), koji je ponad svakoga drugog autoriteta crkvenog učiteljstva.
- Mjesna crkva jest zajedništvo okupljenih vjernika koji su svoje obraćenje svjesno potvrdili krštenjem te slobodno i dragovoljno pristupili vjerničkoj zajednici. Mjesna je crkva autonomna i samostalna, ustrojena na kongregacijskom načelu, te svaki vjernik ima jednaka prava u zajednici.
- Čin krštenja (uronjavanjem) prvenstveno je znak poslušnosti biblijskom nalogu, a krštenje mogu primiti samo oni koji su prethodno svjesno uzvjerovali.
- Svijest o dužnosti misije i evangelizacije, koja je sažeta u poznatom načelu „Svaki baptist – misionar“.
- Inzistiranje na potpunoj vjerskoj slobodi, kao i na odvajanju crkve od države.

Najranija protestantska gibanja u pakračkoj okolici

Reformacija 16. stoljeća nije ostavila znatniji trag na pakračkom području, koje je pod turskom vlašću bilo sve do konca 17. stoljeća. Protestanti evangeličke vjeroispovijesti intenzivnije se naseljavaju u pakračkoj okolici tek poslije 1859., kada austrijski car i ugarsko-hrvatski kralj Franjo Josip I. (1830. – 1916.) izdaje 1859. g. *Protestantski patent*. Tim je propisom omogućena vjerska sloboda za protestante u hrvatskim zemljama (misli se prvenstveno na evangelike i reformirane) i relativno nesmetan razvoj evangeličkih crkvenih općina. Evangelici, koji su govorili češki, mađarski, njemački i slovački, naseljavaju se na vlastelinskim dobrima u pakračkoj oblasti i diljem Zapadne Slavonije. U drugoj polovini 19. stoljeća postoje evangeličke zajednice u Antunovcu, Daruvaru, Uljaniku i drugdje. Ovdje u to vrijeme djeluju propovjednici Schreiner, Kohuta, Schmit i Keller. U neposrednoj pakračkoj okolici bilo je evangeličkih obitelji na području Lipika, od kojih su neke došle u kontakt s pakračkim baptistima.

Baptisti u Hrvatskoj pojavljuju se u drugoj polovini 19. stoljeća. Prva baptistička okupljanja zabilježena su 1872./73. u Zagrebu. Na prijelazu stoljeća baptističku zajednicu u Zagrebu vodi propovjednik Franz Horak, koji djeluje diljem Hrvatske i kao biblijski kolporter. Na području Zapadne Slavonije i Moslavine dokumentirano je njegovo djelovanje u Velikim Zdencima, Uljaniku, Bršlja-

nici, Ludini i drugdje. U Ludini je oko 1898. formirana vjerna skupina kojoj tadašnji zakonski propisi nisu dopuštali slobodno sastajanje.

Od 1883. baptistička zajednica postoji i u Daruvaru, a vodi je Johann Lotz (1855. – 1921.). Njegov je dom bio širom otvoren za putujuće kolportere Britanskoga i inozemnoga biblijskog društva (*British and Foreign Bible Society*), postajući tako centrom iz kojega su oni polazili na putovanja po bližoj i daljoj okolici. Biblijski kolporteri počinju pristizati na hrvatsko područje početkom 1870-ih, a većina ih je stekla biblijsko-teološko obrazovanje u misijskoj školi *Pilgermission auf St. Crischona* kod Basela. Zabilježeno je da su u daruvarskoj okolici djelovali Adolf Locher i neki Stetzer, kao i brojni drugi čija imena nisu zabilježena. U dostupnim se dokumentima ne spominje izrijekom rad ovih kolportera (među njima bilo je i evangelika i baptista, kao i kolportera drugih vjeroispovijesti) na pakračkom području, no poznato je da su prodavali Biblije i raspačavali vjersku literaturu diljem cijele Zapadne Slavonije, stoga nisu mogli mimoći ni pakrački kraj. Vrijedno je, u tom kontekstu, spomenuti zanimljivost o jednoj Bibliji koju je vjerojatno prodao netko od tih kolportera. Ta je knjiga na kraju završila kod nekog staretinara. Savo Žarković iz Koreničana kupio je ovu Bibliju mnogo godina poslije, upravo na sajmu u Pakracu. Čitajući Bibliju obratio se, a nakon što je upoznao baptiste u Daruvaru dao se 1930. godine krstiti, zajedno sa svojom suprugom. Anton (Tonič) Novinc (rođ. 1870.), iz Španovice nedaleko od Pakraca, u selu je bio poznat kao čovjek koji posjeduje i čita Bibliju, a ona je također morala potjecati iz jedne od kolporterskih torbi. Njegova unuka, Franciska Novinc ud. Maletić (1924. – 1996.), i potomci, pohađat će od 1950-ih protestantske crkve u Rijeci. U 1930-im, pod utjecajem kolportera i nekih mađarskih doseljenika, u Španovici je utemeljena Adventistička crkva koja je okupljala dvadesetak vjernika. Adventističko se djelovanje tih godina širi i na Pakrac i na Lipik, gdje se neposredno nakon Drugoga svjetskog rata osnivaju i njihove crkve.

Prve baptističke poveznice s pakračkim područjem

Prvi neizravni protestantski dodiri, djelomično povezani i s baptizmom, zabilježeni su u Pakracu i okolici još 1876. Nakon Bosansko-hercegovačkoga ustanka, koji je započeo 1875, velik broj srpskih izbjeglica iz Bosne, među kojima nekoliko tisuća djece, prebjegao je na pakračko područje. Engleska dobrotvorka Adeline Pauline Irby (1833. – 1911.), koja je sa suradnicom Georjinom Muir Mackenzie (1833. – 1874.) osnovala u Sarajevu oko 1866. protestantski zavod za obrazovanje kršćanskih učiteljica, bila je povezana s tadašnjim baptistima u Sarajevu. Baptistička crkva u Sarajevu bila je najstarija crkva na južnoslavenskom prostoru. A.P. Irby stigla je u veljači 1876. u Pakrac i započela s osnivanjem škola za djecu srpskih izbjeglica. Osnovana je škola u Pakracu, kao i još 18 škola u brojnim mjestima u okolici koje su radile gotovo dvije godine, sve do početka povratka izbjeglica u Bosnu. Učenici su dobivali odjeću, obuću, knjige i školske potrepštine, kao i dnevni obrok kruha. Prvi je protestantski rad na pakračkom području bio dakle prvenstveno humanitar-noga i općeobrazovnog karaktera.

Misijsko djelovanje siračkih baptista

Iako baptizam na hrvatskom prostoru bilježi svoje početke još u drugoj polovini 19. stoljeća, organizirani baptistički rad započinje tek poslije Prvog svjetskog rata, posebice pod vodstvom pro-povjednika Vinka Vaceka (1882. – 1939.) nakon njegova povratka iz SAD-a 1922. godine. Tijekom 1920-ih ustanovljuju se brojne baptističke crkve i misijske stanice, a broj vjernika značajno raste. Razdoblje 1930-ih obilježava zrelo doba baptističkog rada u zemlji prije Drugoga svjetskog rata. Baptistički pokret poprima prepoznatljiv konfesionalni i crkvenoorganizacijski identitet, a uteme-

ljuju se i neke nove crkve koje će, posebice u vremenu nakon 1945. biti značajnim žarištima baptističke misije u svojoj bližoj i daljoj okolici.

Jedna je od takvih bila Baptistička crkva u Siraču, osnovana 1934. djelovanjem Edija (1895. – 1979.) i Mare Bauman, povratnika iz SAD-a, čiji su rad zdušno podupirali i baptisti iz susjednog Daruvara. Sirač i okolice posjećivali su baptističke vođe i putujući propovjednici, a vjernici siračke crkve bili su poznati po naročitom misijskom žaru: nedjeljom su obilazili okolna, čak i udaljenija sela, idući često „od kuće do kuće“ te naviještajući evanđeosku poruku. Neki su od njih bili i biblijski kolportereri koji su, uz službeno crkveno i zakonsko odobrenje, prodavali po selima Nove zavjete, Biblije i vjerske traktate, a dio tih tiskovina raspačavali su besplatno.

Grahovljani

Prvi dodiri baptističkih evangelizatora sa širim pakračkim područjem zabilježeni su 1935. u Badljevini kada Jovo Jekić (1892. – 1998.), baptistički propovjednik s Banije, posjećuje neke pojedince u selu koji su poslije ostali u vezi sa siračkim baptistima. Misijskim je djelovanjem siračkih baptista 1937. godine započeo baptistički rad u bližoj pakračkoj okolici. Ivan Berlančić (1910. – 1984.) i Blaž Penezić (1910. – 1944.) svjedočili su svoju vjeru i prodavali Nove zavjete te dijelili vjerske traktate u Grahovljanima, a posjećivali su i Prekopakru, Klisu, Pakrac, Japagu, Filipovac, Lipik, Dobrovac i Kukunjevac. Prvi plodonosni kontakt Berlančić i Penezić ostvarili su 1937. u Donjim Grahovljanima. Tanasija Jovanović (1901. – 1979.) i njegova supruga Milka primaju Berlančića i Penezića te kupuju od njih Novi zavjet. Iste su godine kršteni i primljeni u članstvo siračke baptističke crkve. Tanasija Jovanović bio je zaposlen na željeznici u Pakracu kao radnik na održavanju. Na poslu nije tajio svoje novo vjersko uvjerenje. Zbog njegova promijenjena načina života smatrali su ga vjerskim fanatikom – dijelom možda zbog toga što je ponekad prozorska stakla u svojoj kući obljepljivao papirićima s biblijskim citatima, odnosno „stihovima“, tako da ih se moglo čitati izvana – ali on nije uzvraćao na uvrede.

Prekopakra

Iste te godine, pri svom prvom dolasku u Prekopakru, sirački kolportereri navraćaju u dom katoličke obitelji Petra (1902. – 1971.) i Ane Jednaković, koji kupuju od njih Novi zavjet i ljubazno ih prihvaćaju. Jednakoviće potom posjećuju i drugi sirački vjernici te baptistički propovjednici. Nakon početnih nedoumica, Petar i Ana uskoro prihvaćaju evanđeosku poruku, a pridružuju im se još neki mještani. Potom je 31. srpnja 1938. održano prvo krštenje po baptističkom obredu na ovom području, i to na rijeci Pakri u Pakracu. Obred je vršio Vinko Vacek, tada zagrebački baptistički pastor (u ono je doba bio uobičajen termin „propovjednik“ umjesto „pastora“; danas je pak termin „pastor“ prevladavajući u slučajevima kada se ima u vidu punovremenog propovjednika vezanog uz konkretnu mjesnu crkvu), a kršteno je šest osoba. Ti su prvi krštenici bili: Petar i Ana Jednaković, Stjepan i Reza Širac te Blaž i Manda Karlović. Karlovići su poslije živjeli u Siraču i bili vjernici tamošnje crkve. Poslije krštenja održano je u Prekopakri, u dvorištu Petra Jednakovića, svečano euharistijsko bogoslužje.

Obitelj Jednaković u ono je vrijeme započela s gradnjom nove kuće, gdje su jednu prostoriju s posebnim ulazom namijenili za molitveni dom. U njihovoj su se kući sastanci održavali više

Petar Jednaković, jedan od prvih pakračkih baptista i voditelj zajednice u Prekopakri (1938.)

godina, a tu su dolazili i baptistički vjernici iz okolice, prvenstveno iz nešto udaljenijeg sela Klise. Baptistička zajednica u Prekopakri formalno je tada djelovala kao misijska stanica Baptističke crkve u Siraču.

Klisa

Obraćeni u Klisi povezani su pak s već spomenutim obraćenjem Tanasije Jovanovića iz Donjih Grahovljana. Njegov promijenjen način života primijetio je željeznički nadzornik Zvonimir Ranković iz Klise, koji potom stupa u vezu s Tanasijom i s ostalim baptističkim vjernicima. Rankovićeva obitelj i neki susjedi također prihvaćaju „novu vjeru“, a kršteni su u jesen 1939. na rijeci Pakri u Pakracu. Povijesna crtica iz siječnja 1941. oslikava tadašnju recepciju baptista u pakračkom kraju: Barbara Ranković preminula je u siječnju 1941. i bila sahranjena po baptističkom obredu. Kako je pogreb obavljen na zajedničkom seoskom groblju, sâm je čin naišao na veliko protivljenje tamošnjega katoličkog župnika Korenića, no vlasti su u skladu sa zakonom odobrile baptistički obred. Zajednica u Prekopakri djelovala je dakle uoči rata kao organizirana i od vlasti prepoznata protestantska crkva.

Filipovac

U Filipovac se u 1930-im doselila obitelj Filipa Ptačeka (1900. – 1967.). Ptačekovi su bili evanđelici, a rodbinski su bili povezani sa sarajevskom baptističkom obitelji Černý. Redovito su posjećivali baptistička okupljanja u Prekopakri i poslije u Pakracu, ali ostali su formalno članovima Evanđeličke crkve. Njihov sin Rudolf školovao se i zaposlio u Zagrebu, gdje je 1961. kršten u Baptističkoj crkvi i danas je član Baptističke crkve u Zagrebu.

Razvitak baptističke misije u Prekopakri i Pakracu do 1991.

Baptisti u Prekopakri za vrijeme Drugog svjetskog rata

Baptistički vjernici sastajali su se do Drugoga svjetskog rata u domu Jednakovićevih, a tijekom rata zakratko i u Klisi, u domu Jure Rankovića, Zvonimirova oca. Za vrijeme rata baptistička vjera u NDH nije bila priznata, a Petar Jednaković često je bio pozivan na ishodom neizvjesna saslušanja. Godine 1944. vlasti nisu odobrile održavanje krštenja na rijeci Pakri te su se vjernici pješice zaputili u Daruvar obaviti krštenje u tamošnjoj crkvi. Naredna su krštenja, o kojima postoje zapisi do 1959, održavana u Siraču i Daruvaru. Crkva u Prekopakri imala je 1945. godine sedamnaest redovnih članova, a cijelo daruvarsko okružje brojilo je tada 163 člana.

U Prekopakri je Stjepan Širac (1899. – 1979.?) dao preurediti svoj ambar za crkvenu prostoriju te se crkva ondje sastajala sve do 1955. kada su započela bogoslužjenja u Pakracu. Godine 1941. Filip

Redni broj	Prezime i ime	Dan, mjesec i godina rođenja	Mjesto rođenja	Dan, mjesec i godina krštenja	Mjesto gdje je kršten	Prezime i ime ko ga krstio
1	Jednaković Petar	17. V. 1902	Pakopakra	31. VII 1938	Pakrac	Vodak Ninko
2	Jednaković Ivan	25. V. 1903	Lipik	31. VII 1938	- -	- -
3	Širac Stjepan	31. VIII 1899	Prekopakra	31. VII 1938	- -	- -
4	Širac Rada	6. VIII 1908	- -	31. VII 1938	- -	- -
5	Širac Josip	7. III 1894	- -	3. IX 1939	- -	Širac Jozo
6	Ranković Barbara	- -	- -	3. IX 1939	- -	- -
7	- - Frančiha	- -	- -	3. IX 1939	- -	- -
8	- - Zvonimir	- -	- -	3. IX 1939	- -	- -
9	- - Berica	- -	- -	3. IX 1939	- -	- -
10	- - Strojica	- -	- -	3. IX 1939	- -	- -

Iz popisa prvih pakračkih baptista

Širac, Stjepanov brat, dolazi sa suprugom Terzijom iz Zagreba u Pakrac. Bio je vrstan krojač, a već je u Zagrebu došao u vezu s baptistima. Zbog ratnih događanja vratio se svojoj rodbini koja je već nekoliko godina pohađala baptističku crkvu. Kršten je, zajedno sa svojom suprugom 1945. godine te je, zajedno s Petrom Jednakovićem i Zvonimiro Rankovićem, postao jednim od vodećih vjernika u crkvi.

Preseljenje crkve u Pakrac i pastori crkve do kraja 1960-ih

Savez baptističkih crkava kupio je 1953. zgradu u Pakracu, namijenjenu za bogomolju, u tadašnjoj Ulici Milana Vujatovića 15 (danas Bolnička 15). Zgrada nije bila odmah useljiva, a trebalo ju je i renovirati. U Pakrac je u veljači 1954. poslan za prvoga punovremenog pastora Josip Mađar (1925. – 2008.). Bogoslužja su se još uvijek održavala kod Stjepana Širca u Prekopakri. Godine 1954. započeta je adaptacija zgrade u Pakracu. Nije poznat točan početak održavanja bogoslužja u novom prostoru, ali zabilježena su sastajanja već od 1955. Donekle je uređen i stambeni prostor za pastora. Od 1956. baptistička zajednica u Pakracu djeluje kao samostalna baptistička crkva unutar tadašnjega jugoslavenskoga Saveza baptističkih crkava.

Godine 1956. pastor Mađar preuzima daruvarsku crkvu, dok je novi pakrački pastor Josip Sudar (1923. – 2001.), rodom iz obližnjega Golubinjaka. On će u Pakracu obavljati službu od 1956. do 1958. godine. Iz razdoblja njegove službe postoji dosad najranija poznata fotografija vjernika Baptističke crkve u gradu Pakracu, kada su ispred pročelja crkvene zgrade fotografirani učesnici Dječje

Pastor Josip Mađar (1956.)

okružne konferencije održane 2. lipnja 1957. U prosincu iste godine održani su u Pakracu Dani evangelizacije. U sačuvanom izvješću navodi se kako su „građani Pakraca u lijepom broju prisustvovali predavanjima i s velikim interesom slušali razlaganje Božje Riječi“.

Nakon premještanja pastora Sudara, pakračka je crkva gotovo osam godina bez punovremenog pastora, a crkvene službe predvode vodeći vjernici u crkvi ili gostujući propovjednici.

Treći punovremeni pastor pakračke crkve bio je Vlado Čanji (1935. –), a djelovao je od 1965. do 1968. U njegovo su vrijeme, godine 1967., otvorena bogoslužjenja u renoviranoj crkvenoj zgradi. Uz redovne crkvene aktivnosti, nastojalo se intenzivirati rad s mladima i djecom.

Službe u crkvi i njihovi voditelji

Iz dokumenata i sjećanja negdašnjih članova pakračke crkve moguće je rekonstruirati koje su službe u crkvi nekada postojale i tko su bili njihovi voditelji. Podaci se odnose na 1960-te godine i prvu polovinu 1970-ih, kada se pakračka crkva formirala u pravom smislu riječi, s preko pedeset krštenih vjernika. Vodeći vjernici („vodeća braća“) bili su Petar Jednaković i Filip Širac. Oni su predvodili bogoslužne sastanke i omladinska okupljanja, a bili su uključeni i u rad u crkvenom okružju. Dušobrižničku službu predvodio je Filip Širac. Ženski rad vodile su Kata Štefančić i Beti Bajs. Pjevanje je u crkvi bilo rado prihvaćeno, najprije se pjevalo bez glazbene pratnje, a poslije je siračka crkva poslala stari harmonij na kojemu je Jano Sjanta svirao i poučavao mlade notama. Pjevanje su vodile Kata Štefančić, Evica Sjanta, Maca Jednaković i Đurđica Karlović, dok je za rad s djecom bila odgovorna Marica Andričević.

Brojne radne akcije u crkvenoj zgradi i oko nje predvodio je Petar Jednaković, uz sudjelovanje ostalih vjernika i vjernica te prijatelja crkve.

Vjernici BC Pakrac ispred crkvene zgrade (1976.)

Pastori do 1991.

Nakon odlaska Vlade Čanjija pakračka je crkva ponovno bez punovremenog pastora, a bogoslužnja vode Filip Širac i Petar Jednaković, kao i gostujući propovjednici iz okružja. Godine 1974. pastor Nikola Vukov (1948. –) preuzima vođenje crkve. U njegovo vrijeme oživljava rad u crkvi organiziranjem evangelizacija, kršćanskih koncerata i brojnih omladinskih skupova. Osnovana je glazbena slavljenička grupa. Godine 1985. pastor Vukov preuzima crkvu u Čakovcu, a danas djeluje u Varaždinu.

U kasnim 1980-im pakračka crkva prolazi opet ostaje bez punovremenog pastora, što je u to vrijeme bio problem mnogih baptističkih crkava. Dolazilo je, međutim, nekoliko povremenih pastora. Tako tijekom 1987. u Pakracu služi Josip Kubica (1949. – 1998.), negdašnji riječki pastor, tada stalno nastanjen u Daruvaru. U prvoj polovini 1988. u crkvi je pak angažiran Ladislav Ružička (1958. –) iz Daruvara (u ono vrijeme još student teologije u Zagrebu, a danas pastor u Karlovcu).

Već od 1990. crkvu operativno vodi starješina Božidar Karlović, pod čijim će se vodstvom rad u crkvi održati i tijekom burnoga ratnog razdoblja. Međutim, od kolovoza 1990. do travnja 1991. pakrački je pastor zakratko i Miško Horvatek (1942. –) iz Krapine, koji dvaput mjesečno dolazi u Pakrac. U Horvatekovo vrijeme u crkvi se okuplja četrdesetak vjernika.

Nikola Vukov (1976.)

Pakračka baptistička crkva u Domovinskom ratu

Rat je u Pakracu započeo 2. ožujka 1991. godine. Hrvatska policija zaposjela je gradski centar i držala nadzor nad većim dijelom grada sve do stupanja na snagu Sarajevskog primirja (03.01.1992.) kada u zaraćeno područje dolaze snage UNPROFOR-a. Zgrada Baptističke crkve nalazila se na području pod hrvatskim nadzorom, ali neposredno uza samu liniju fronte. Crkvena je zgrada, kao i čitav grad, bila izložena neprekidnom granatiranju i pretrpjela je znatna oštećenja. Unatoč stalnim

Stara crkvena zgrada u 1980-im

napadima i uzbunama, vjernici se okupljaju u svojim prostorima sve do 12.09.1991. godine. Civili tih dana uglavnom napuštaju Pakrac, a Božidar Karlović premješten je poslom u Viroviticu, no nastoji se što prije vratiti u grad. Vraća se doista u lipnju 1992. i na blagdan Duhova (06.06.1992.) predvodi prvo bogoslužje u još razrušenoj crkvenoj zgradi. Nazočne su dvije starije vjernice koje su ostale u Pakracu i vojnici Hrvatske vojske. Unatoč opasnostima, čak i životnoj pogibelji, Božidar Karlović ostaje sa ženom i kćeri u Pakracu. Uspijeva obaviti nužne popravke

na crkvenoj zgradi kako bi se ona donekle stavila u funkciju. U rujnu 1992. osnivaju, sa svega desetak članova crkve, podružnicu Humanitarnog društva „Moj bližnji“, a doniranu robu uskladištavaju i raspodjeljuju u provizornom skladištu uređenom u oštećenoj crkvenoj zgradi.

Tijekom rata, u razdoblju od 1993. do 1995. kršteno je 27 novih vjernika. U svibnju 1995., nakon vojno-redarstvene operacije „Bljesak“, područje Pakraca stavljeno je u potpunosti pod hrvatski nadzor te se nastavlja razvoj pakračke baptističke crkve nesmetano od neposrednih ratnih opasnosti.

Poslijeratno doba

Velika rekonstrukcija crkvene zgrade

Godine 1996. pristupilo se pripremi dokumentacije za veliku rekonstrukciju ratom oštećene crkvene zgrade, koja je dogradnjom znatno proširena. U to vrijeme pakračka crkva ima pedesetak vjernika. Osim glavne sale, izgrađen je komforan stan za pastora, ured, kao i ostale pomoćne crkvene prostorije, a uređen je i pristup. Dana 11.10.1998. svečano je otvorena nova crkvena sala u prizemlju zgrade. Svečanost su popratile i kamere Hrvatske televizije, koje su izvješće prikazale u emisiji „Mir i dobro“. Radovi na katu nastavljeni su u 2000. godini kada su dovršeni stan za pastora i ostale crkvene prostorije, a privedeni su kraju i radovi na pročelju zgrade.

Prema riječima Božidara Karlovića, „ovaj je projekt završen s jakim žarom i ljubavi u snagu našega Gospoda koji nam je davao snagu i financijska sredstva da to sa zadovoljstvom završimo“. Nije zanemaren ni vjerski rad: u travnju 1999. održan je u novoj crkvenoj sali veliki evangelizacijski koncert s oko 200 nazočnih, a godine 2000. kršteni su novi vjernici.

Pakrački vjernici diljem Hrvatske i svijeta

Različite životne i svakodnevne okolnosti raspršile su brojne pakračke baptističke vjernike diljem Hrvatske i svijeta. Neke je od njih vrijedno spomenuti – bez namjere da se nekoga namjerno izostavi ili posebno istakne – jer su mnogi takvi vjernici bili značajni za duhovni i crkveni napredak u drugim mjestima, ili su pak duhovno i materijalno pomagali rad u svojoj negdašnjoj crkvi. Ivan Jozić, kršten još 1939. godine, poslije seli u Sirač i djeluje u vodstvu tamošnje crkve. Dvije su se pakračke obitelji (Vinko i Maca Horak, rođ. Jednaković, te Božidar i Danica Đuratović) preselile u Zadar i bile među osnivačima Baptističke crkve u Zadru. Štefica Širac, kći Filipa Širca, nakon udaje za Stjepana Orčića, negdašnjeg pastora novosadske crkve i ravnatelja Baptističke teološke škole, bila je njegovom predanom suradnicom i pomoćnicom u radu. Još jedna Pakračanka, Melanija Karlović, udana je za karlovačkog pastora Ladislava Ružičku te mu požrtvovno pripomaže u službi. Također je i predsjednica Ženskoga rada pri Savezu baptističkih crkava u Republici Hrvatskoj. Đuro Marković, koji je iz Klise dolazio najprije u crkvu u Prekopakru, a potom i u Pakrac, godine 1970. odlazi u Njemačku te potom u Kanadu, gdje živi i danas, ali ne zaboravlja svoj rodni kraj ni matičnu crkvu te predano podupire njezin rad u Pakracu.

U novom tisućljeću – težiti naprijed!

U ožujku 2001. održana je svečanost u pakračkoj baptističkoj crkvi na kojoj je Božidar Karlović postavljen za pastora. Službu obavlja do kolovoza 2002. kada ga zamjenjuje sadašnji pastor Ivan Timothy Špičak (1976. –) koji je, još kao student teologije, stažirao u Pakracu tijekom 1998./1999. U najnovije doba posebice se intenzivira rad s mladima u crkvi i okruženju (omladinski i drugi skupovi), a ostvaruje se i partnerska suradnja s nekim baptističkim crkvama u Škotskoj i Engleskoj. Njihova partnerska pomoć pripomogla je dovršetku dogradnje objekta u dvorištu crkve koji je djelomično uređen kao Duhovni centar „Emaus“. U njemu se različitim aktivnostima nastoji biti u službi građanima Pakraca i širem okruženju.

Danas (siječanj 2013.) crkva u Pakracu ima pedesetak članova, a ukupno s djecom i mladima broji sedamdesetak vjernika. Kao posljedica posljednjeg rata, u strukturi crkvenog članstva nedostaje vjernika srednje generacije što se odražava u negativnom prirodnom prirastu. Nije stoga neobično što su skrb za starije i rad za mlade na posebnom mjestu.

Pored pastora Špičaka, u crkvenom su vodstvu đakon Danijel Prohaska, Jonathan Berlančić, Zlatko Jureša, Denis Major i Natalija Budija Karlović. U vodstvu crkve udruženi su članovi odgovorni za pojedine segmente djelovanja kao što su pastoral, gradnja i održavanje imovine, riznica, glazba, ženski rad te rad s djecom i mladima. Crkveno je vodstvo podložno reizboru.

Pastor Timothy Ivan Špičak s glazbenicima 70. obljetnica baptizma u Pakracu (2008.)

Dana 25.05.2008. pakračka je baptistička crkva svečanim skupom u Gradskoj športskoj dvorani obilježila 70. godišnjicu djelovanja, uz misao vodilju „Živim s Kristom“. Tom je prigodom priređe-

na ilustrirana monografija crkve pod istim nazivom koja je izašla iz tiska u travnju 2009.

Pakračka je baptistička zajednica dinamična crkva koja se kroz duhovnu obnovu svakodnevno nastoji transformirati iz staroga tipa zajednice u novu crkvu, prepoznatljivoga kršćanskog identiteta, otvorenu prema svakome i prisutnu u gradskom javnom okruženju. No primarni je cilj zajednice, prema riječima pastora Špičaka, „veličanje Krista i naviještanje evanđelja“.

Izbor iz literature:

- Berlančić, Ivan: *Doživljaj sa Gospodom*, Zagreb, Duhovna stvarnost, 1986.
- Knežević, Ruben: *Pregled povijesti baptizma na hrvatskom prostoru*, Zagreb/ Rijeka, SBC u RH – Baptistički institut, 2001.
- Knežević, Ruben: *Živim s Kristom! 70 godina Baptističke crkve u Pakracu, 1938. – 2008.* Zagreb, SBC u RH i dr., 2009.
- Moore, John Allen: „Yugoslavia“, *Europe – Whither Bound? A Symposium. Telling of Southern Baptist Missionary Work in Italy, Spain, and the Balkan States – Hungary and Yugoslavia*, Ur. G. W. Sadler, J. D. Franks i dr. (Nashville, Broadmann Press, 1951.), 114 – 144.
- Papić, Mitar: „Školovanje djece iz Bosne i Hercegovine za vrijeme ustanka 1875. – 1878. godine“, *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u Bosni i Hercegovini..., Tom III*, Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1977., 131. – 138.

Napomena: Iscrpan popis korištenih vrela i literature nalazi se u monografiji „Živim s Kristom“ na str. 148. – 151.

Evangelička (luteranska) crkva

Stjepan Benković

Evangelička crkva u Antunovcu

U 16. stoljeću Martin Luther pokrenuo je reformaciju – pokret za reformom Katoličke crkve. U sklopu reformacije nastao je protestantizam kao kršćansko vjersko učenje koje se odcijepilo od katolicizma. Glavne tri konfesije protestantizma su: evangelici – luterani, reformirani – kalvinisti i anglikanci. Najbrojniji u hrvatskim zemljama bili su evangelici dok je kalvina bilo znatno manje.

Protestantizam se u hrvatskim zemljama u 16. stoljeću širio unutar Katoličke crkve kada su pojedini svećenici prihvatili ideje reformacije i počeli propovijedati na hrvatskom jeziku. Centrom protestantizma postala je Istra u kojoj su svećenici glagoljaši, u duhu svoje tradicije, rado prihvatili bogoslužje na narodnom jeziku. U Slavoniji, koja je tada bila pod mađarskom upravom, protestantizam se počeo širiti pod utjecajem Mađara. Osim toga, velik broj Mađara naselio se između Osijeka i Vinkovaca. Prema nekim podacima u Slavoniji je bilo ustrojeno 144 protestantske crkvene općine. Nešto je protestanata bilo i u Međimurju gdje je djelovalo 28 protestantskih

župa, a u Vojnoj krajini 7. Najznačajniji reformator u Hrvatskoj bio je Matija Vlačić Ilirik, jedan od najvećih protestantskih crkvenih pisaca i povjesničara.

Protestantizam se u Hrvatskoj širio posredstvom tiskanih knjiga i propovijedi. Utjecaj protestanata na promicanje pismenosti bio je vrlo snažan. Reformacija je udarila temelj hrvatskoj književnosti na narodnom jeziku. Tako je u hrvatskom protestantskom Biblijskom zavodu u Urachu, pod vodstvom Ivana Ungnada od 1561. do 1565. godine tiskano više desetaka knjiga, 14 na glagoljici u više od 11 000 primjeraka, sedam na bosančici u 8800 primjeraka i sedam na latinici u oko 3500 primjeraka.

Djelovanje protestanata među ostalima podupirali su grof Juraj Zrinski i hrvatski ban Petar Erdödy. Juraj Zrinski koji je postao evangelik, u Nedelišću i Čakovcu imao je tiskaru knjiga na hrvatskom jeziku. Pod njegovom vlašću prekomurski su evangelici živjeli sigurno.

Ovakvo širenje protestantizma u Hrvatskoj nije dugo potrajao. Sudbinu protestanata odredila je nasilna protureformacija koja ih je na hrvatskim prostorima iskorijenila. Tako je u cijeloj Slavoniji ostala samo jedna evangelička reformirana općina, hrvatska općina, i to u Tordincima.

Hrvatski sabor odlukom iz 1609. godine priznaje samo jednu vjeru i to rimokatoličku, zbog čega protestanti postaju žrtvama progona i asimilacije. Tada se cijela Slavonija, kao i veći dio Hrvatske, nalazila pod osmanlijskom vlašću. Turci su prema protestantima bili vrlo tolerantni te su ovi imali povlašten položaj za razliku od katolika. Brojni protestanti su kao izbjeglice bježali s područja Habsburške Monarhije na područje Osmanlijskog Carstva.

Godine 1781. car Josip II. izdao je *Edikt o vjerskoj toleranciji* kojim je sve kršćanske vjere u Hab-

štena je i većina arhivske crkvene građe tako da danas ni u jednom arhivu nema povijesnih izvora o crkvenoj općini Antunovac. Jedini valjani povijesni izvor su matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih koje se čuvaju u Arhivu u Požegi i Matičnom uredu u Lipiku.

Najznačajniji je poslijeratni događaj za Evangeličku crkvu u Hrvatskoj njeno zvanično konstituiranje koje se dogodilo 1951. godine. U Zagrebu je te godine konstituirana Evangelička crkva u Socijalističkim Republikama Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini. Na toj konstitutivnoj sinodi bili su prisutni predstavnici crkvenih općina: Zagreb, Kutina, Antunovac, Slavonski Brod, Podravska Slatina, Vinkovci, Osijek, Opatija, Legrad, Banja Luka, Sarajevo, Bjelovar te dviju čeških reformiranih župa koje su zbrinjavali evangelici – Pleternice i Uljanika. Edgar Popp je izabran za seniora na šest godina.

Glavne ideje luteranstva:

- Dogme, proglašene od Pape i crkvenog koncila nisu obvezujuće. Treba živjeti po zakonima Biblije (sola Scriptura).
- Glava crkve, tj. zajednice vjernika, nije papa, nego Isus Krist (solus Christus).
- Za spasenje nije potrebno raditi prema propisima crkve, nego vjerovati (sola fide).
- Odrješenje dodjeljuje samo Bog (sola gratia).
- Postoje samo dva sakramenata koje je postavio Krist: krštenje i sveta večera (euharistija). Luterani smatraju da su ostali katolički sakramenti izmišljeni kasnije.
- Treba razmotriti Deset božjih zapovijedi u njihovu izvornom obliku, uključujući zapovijed „Ne imaj drugih bogova“ itd. Obožavanje svetaca i slika (ikona) je neprikladno.
- Marija se poštuje kao Isusova majka, ali ju je neprimjereno častiti.
- Celibat je pravilo pape, ali ne i Isusa, stoga se ne može uzeti u obzir pravilo pape.

Evangelici u pakračkom kraju

Evangeličku vjeru u pakrački kraj donose ponajprije Nijemci, potom Slovaci, Mađari i Česi koji se ovdje naseljavaju u drugoj polovici 20. stoljeća. Doseljavanje Nijemaca na ovo područje odvijalo u više navrata.

- 1. val (1865. – 1867.) kada nastaju naselja Hrastovac, Antunovac, Blagorodovac, Sokolovac, Juliusdorf (Đulovac) i Dobrovac.
- 2. val (1878. godine) kada Nijemci u manjim grupama naseljavaju već postojeća njemačka naselja.
- 3. val (1882. – 1886.) kada nastaju naselja: Kapetanovo (Kapetanovo Polje), Strižičevac (Frnjevac), Veliki Banovac, Mali Banovac, Khuenovo selo (Ploštine). U ista sela nešto kasnije se naseljavaju i Talijani.
- 4. val (započinje 80-ih godina 19. stoljeća i traje do 1905. godine) kada njemački seljaci iz Mađarske naseljavaju postojeća slavonska naselja.

Dio doseljenih Nijemaca bio je katoličke, a dio protestantske vjere. Isto je i sa Slovacima, Mađarima i Česima. Prema popisu stanovništva 1890. godine na području današnjih Gradova Pakraca i Lipika živjelo je 1600 evangelika što je činilo 6,4% tadašnjeg stanovništva. U ovom popisu stanovništva pod kategorijom evangelici upisani su i kalvini Brekinske i ostalih sela (prema procjeni oko 300 kalvina).

Najveća evangelička zajednica u pakračkom kraju bila je ona u Antunovcu. Selo Antunovac nastalo je 1865. godine doseljavanjem Nijemaca, Slovaka, Mađara, Čeha... iz raznih dijelova Monarhije.

Dio doseljenog stanovništva bilo je evangeličke vjere.

Prema popisu stanovništva iz 1880. u Antunovcu je živjelo 217 evangelika što je ipak bila manjina u odnosu na 619 katolika. U sljedećih se deset godina, uglavnom doseljnjem, manje prirodnim priraštajem, broj stanovnika Antunovca povećao skoro za 600. U tom periodu bilo je vrlo snažno doseljenje evangelika. Tako je prema popisu stanovništva iz 1890. godine u Antunovcu od 1410 stanovnika bilo 543 evangelika. Bila je to najveća evangelička zajednica u pakračkom kraju.

Današnje ulice Gajska, Školska, Oslobska i Mala ulica bile su dijelovi sela u kojima su većinom živjeli evangelici. U Školskoj ulici sagrađena je evangelička crkva i škola. Ovako brojna zajednica evangelika ubrzo osniva crkvenu općinu. Najstarije matične knjige *Evangeličke augsburške crkvene općine Antunovac* započete su 1886. godine, mada je crkvena općina vjerojatno osnovana mnogo ranije. Godine 1885. godine u Antunovcu započinje gradnja evangeličke crkve koja je završena 1887. godine, o čemu svjedoči natpis na zvoniku. To je druga po starosti evangelička crkva na području Hrvatske (najstarija je crkva podignuta u Zagrebu, 1884. godine). Crkva nosi ime sv. Martina. Uz crkvu 1887. godine vjernici grade i evangeličku školu. Evangelici su poznati po tome što su veliku pažnju posvećivali obrazovanju svojih vjernika. Neke zajednice evangelika prvo su podizale školu, a potom crkvu. Škola je bila konfesionalna, no kasnije postaje državna. Poslije Drugog svjetskog rata nacionalizirane su zgrade učiteljskog stana i evangeličke škole te su u nju dolazili đaci nižih razreda. Kasnije je razgrađena, a cigla upotrijebljena za gradnju nove škole u centru sela.

Zbog nedostatka povijesnih izvora ne možemo točno ustanoviti najstarije župnike *Evangeličke augsburške crkvene općine Antunovac*. Prvi poznati župnik je **Sándor Szérényi** (Šandor/Aleksandar Serenji) koji se spominje 1884.

Evangelička crkva, učiteljski stan i škola u Antunovcu

godine u Matičnoj knjizi rođenih evangeličke helvetske crkvene općine u Brekinskoj. Godine 1888. nasljeđuje ga novi evangelički župnik **Gjula (Julius) Wengh** koji ovdje službuje sve do 1895. godine. Nakon njega 1896. godine vraća se novi/stari župnik Sándor Szérényi. Prve godine službovanja navodi se kao namjesni župnik, a potom kao evangelički župnik iz Antunovca. Szérényi je službovao u Antunovcu čak do 1924. godine kada na njegovo mjesto dolazi **Sándor (Aleksandar) Tarzanyi** koji ovdje službuje sve do kraja Drugog svjetskog rata. Posljednji se put spominje u Matičnoj knjizi 25. prosinca 1945. godine.

Antunovac je bio sjedište Evangeličke augsburške crkvene općine ili župe koja je obuhvaćala šire područje. Zbog nedostataka izvora ne znamo zasigurno o kojemu je području riječ. U Matičnoj knjizi rođenih Evangeličke crkve Antunovac upisani su krštenici iz Antunovca, Banove Jaruge, Blagorodovca, Brestače, Brezina, Brinjana, Bujavice, Dobrovca, Doljana, Duhova, Gaja, Gojla, Husaina, Imsovca, Ivanovog Polja, Izidorovca, Jamarice, Kapetanova Polja, Kreštelovca, Krivaje, Kukunjevca, Lipovljana, Kutine, Novske, Obriježi, Okučana, Pakračke pilane, Poljane, Prespe, Repušnice, Ribnjaka, Slavenskog Broda, Stričevca, Subocke, Šartovca, Španovice, Tornja, Uljanika, Velikog Banovca, Velikih Zdenaca. Ovi nam podaci svjedoče kako je Evangelička župa Antunovac

obuhvaćala područje od Španovice na istoku, Velikih Zdenaca na sjeverozapadu, do Kutine i Repušnice na zapadu, te Novske i Okučana na jugu.

Budući da je najveći broj evangelika u selu bio njemačke nacionalnosti, crkva je ušla u sastav Njemačke evangeličke crkve upravo osnovane u to međuratno vrijeme. Na pečatu Župnog ureda Antunovac obodno piše: *Njemačka evangelička zemaljska crkva A. V.*

Nadgrobnni spomenik na evangeličkom groblju u Antunovcu

Na nadgrobnim spomenicima evangeličkog groblja u Antunovcu mogu se iščitati prezimena sljedećih evangelika: Bujdošik, Culak, Černak, Dunajčik, Fakundini, Filep, Gosi, Grenjo, Hegediš, Hovorka, Kanizsai (Kanižaj), Nagi, Nerad, Pavlović, Peći, Runf, Slanika, Šifel, Štoss, Tome, Trautman i Starek.

U Matičnoj knjizi rođenih Evangeličke crkve u Antunovcu 1920.–1948. godine upisana su prezimena: Banda, Bickernbach, Boroš, Bujdošik, Burda, Čatavi, Czulák/Culak, Djuriš, Dunajčik/Dunajšćik/Dunajčsik, Čšernák, Fövber/Fävber/Fevber, Filep, Frensch, Fridrof, Gärtner, Göši, Grenjo, Guja, Gyuga/Gjuga, Habakus, Hegedüs, Heller, Kanižaj/Kanizai/Kanizsai, Keil, Kiš, Koltz, Löbl, Mai/Maj, Meinhard, Meng, Nerad, Nohta, Nožnica, Pivoluska, Rachliček, Rack, Reidl, Rožnica, Schneider, Siffel/Šiffel, Slanika/Slanicka, Sloboda, Sommenauer/Somenauer, Söbel, Sotonji, Stoss/Štos, Szolešánsky, Šoš, Urban, Vančsek/Vanišček/Vaniček, Weilg, Werbach, Wolf, Zvoniček.

Iz ovih prezimena možemo iščitati mješoviti nacionalni sastav evangelika Antunovca. Među njima bilo je Nijemaca, Čeha, Slovaka i Mađara. Zanimljivo je da su svi svećenici u Antunovcu do Drugog svjetskog rata bili Mađari.

Prema popisu stanovništva u Antunovcu je 1900. godine od 1249 stanovnika bilo najviše Nijemaca (563), zatim Slovaka (395), Mađara (147) i Čeha (90). Dio Nijemaca bio je katoličke vjere, a dio evangeličke. Isti slučaj je i sa Slovcima i Mađarima. Evangelici su držali bogoslužja na materinjem jeziku za razliku od katolika. Antunovačka evangelička župa je tako bila trojezična: njemačka, slovačka i mađarska.

U blizini Antunovca postojalo je malo naselje Margithof koje je činilo pet njemačkih obitelji evangeličke vjere. Početkom 20. stoljeća ovdje se spominju obitelji Reidl, Gösi, Muth i Schiffer.

Poslije Drugog svjetskog rata, odlaskom župnika Tarzanyija, a uslijed nedostatka svećenika jedno kratko vrijeme bogoslužje je obavljao grkokatolički svećenik iz Zagreba, Dragutin Hišak. Veliki utjecaj na vjerski život evangelika Antunovca i šire imao je zagrebački župnik Edgar Popp. U svojim sjećanjima on spominje antunovačkog župnika Tarzanyija, zvanog Tarzan, koji se pojavio u zagrebačkoj crkvenoj općini neposredno nakon rata. Bogoslužje je započeo riječima: *Drugovi i drugarice, amen.* Nezadovoljni ovakvim svećenikom članovi crkvene općine pozivaju mladog Edgara Poppa koji je upravo pušten iz logora u Staroj Gradiški. Popp dovodi crkvu u red u materijalnom i duhovnom smislu. Budući da se u poslijeratno doba broj evangelika toliko smanjio, pojavio se problem s nedostatkom svećenika. Edgar Popp je zato primoran putovati cijelom Slavonijom i vršiti bogoslužja, između ostalih mjesta i u Antunovcu. Popp se prisjeća kako se jednog dana na njegovim vratima pojavila Ana Petek iz Antunovca s riječima: *Jož, gospon Popp, pa mi imamo u Antunovcu općinu. Nikog nemamo. Bi li vi došli?* Tako je počeo održavati bogoslužja u crkvi u Antu-

novcu svake 4. ili 5. nedjelje. Vlakom je dolazio do Poljane gdje su ga dočekivali seljaci i konjskom zapregom odvozili u Antunovac. Sjeća se jedne anegdote kada je po njega došao izvjesni seljak Franjo Nerad koji je bio toliko pijan da se dobro nauživao straha. Sva sreća da su konji bili pametni pa su ih sami dovezli u Antunovac.

U Antunovcu je prespavao uvijek kod druge obitelji, ali najčešće kod Ane Petek. U vezi s tim sjeća se još jedne anegdote. Jedan od seljaka ponudio mu je prenoćište s riječima da ima gostinjsku sobu. Nažalost, je bila to soba u kojoj su držali kukuruz. Bilo je vrlo hladno, a krevet je bio pun sušene kukuruzovine jer nije bilo madraca. U pola noći probudilo ga je šuškanje. Kada je upalio bateriju, ugledao je miša kako mu sjedi na prsima. Utvrdio je da su miševi imali gnijezdo u krevetu.

U Antunovcu je bogoslužje držao subotom dopodne. Poslijepodne je biciklom odlazio u Uljanik gdje je držao bogoslužje za ondašnjih 40–50 vjernika. Kasnije je odlazio u Kutinu, Slavonski Brod, Vinkovce... U poratno je vrijeme u Antunovcu bilo oko 50–60 vjernika, uglavnom Mađara i Čeha te nešto malo Nijemaca. Tijekom godina Popp je izobrazio propovjednike. Tako je u Antunovac najprije došao slovački propovjednik Očenaš, a nakon njega Franjo Peči.

Svećenik Franjo Peči sa vjernicima 60-ih godina 20. stoljeća

1960. godine iz Legrada u Antunovac dolazi novi župnik Franjo Peči sa suprugom Šteficom. Useľjavaju se u župni stan koji je u dosta lošem stanju nakon odlaska prethodnog svećenika. Peči ovdje sluđbuje naredne 33 godine. Vodi brigu o evangelicima na prostoru crkvene općine pa i šire. Tako npr. jednom mjesečno odlazi u Velike Zdenice gdje drđi mise za vjernike iz Velikih i Malih Zdenaca uglavnom češke nacionalnosti. U početku putuje biciklom. Drđi bogoslužje i za pripadnike drugih vjera. Često mu se obraćaju pravoslavni vjernici, ali i katolici. Siromašne katoličke obitelji koje nisu plaćale župni bir dvadesetak i više godina, u slučaju smrti člana obitelji morale su podmiriti dug ili

Frano Peči s najmlađim vjernicima

u suprotnom svećenik nije htio sahraniti pokojnika. U tom slučaju oni su se obraćali župniku Pećiju koji je uvijek prihvaćao sahraniti pokojnika bez obzira na vjeru i bez novčane naknade. Govorio je: *Mrtvo tijelo treba se sahraniti.*

Krajem 1960.-ih godina komunističke su vlasti porušile staru evangeličku školu i učiteljski stan koji su se nalazili tik uz crkvu. Peči se svim silama trudio spriječiti rušenje, no naišao je na brojne neugodnosti i prijetnje

tadašnje vlasti. Također nije uspio zaustaviti rušenje evangeličke crkve u Hrastovcu.

Nakon duge i teške bolesti Franjo Peči je umro 1993. godine. Sahranjen je na seoskom groblju u Antunovcu. Nakon njegove smrti bogoslužje obavljaju mnogi svećenici koji ne žive više u selu, nego putuju iz drugih mjesta. Antunovac postaje filijala Evangeličke crkvene općine Kutina.

Svećenici Branko i Ljiljana Berić vode bogoslužje u crkvi u Antunovcu

Pokojnog župnika nasljeđuje Matthias Deutsch. Zatim brigu oko crkve Antunovac preuzimaju svećenici Branko Berić i njegova supruga Ljiljana. Oni dolaze u Antunovac i zajedno drže bogoslužja, izmjenjuju se tako da jedno drži misu, a drugo propovijed. Branko Berić trenutno je evangelički biskup. Od 2004. do 2009. godine kutinsku filijalu Antunovac vodio je Saša Sabol, a nakon njega Seja Ulimonen.

Nakon njena umirovljenja dolazi današnja svećenica, Elina Saari. Obje svećenice su Finkinje. Inače, povezanost Finske evangeličke crkve i Evangeličke zajednice u Antunovcu i Hrvatskoj duga je vijeka. Iz Finske je u Antunovac stizala humanitarna pomoć u vrijeme Domovinskog rata. I nakon rata, sve do danas, za vrijeme najvećih vjerskih blagdana iz Finske pristizje pomoć u prehrambenim proizvodima, odjeći i ostalim osobnim potrepštinama. Pomoć i pokloni dijelili su se svim žiteljima sela bez obzira na vjeru.

Sljedeća po jačini evangelička zajednica pakračkog kraja bila je ona u Kapetanovu Polju. Ovo je naselje nastalo doseljenjem Nijemaca 1882. godine. Otprilike dvije trećine njemačkih doseljenika bili su mađarski Nijemci – evangeliци, dok se jedna trećina doselila iz graničnog područja Njemačke i Češke, točnije područja Šumave i Bavarske šume. Ti su Nijemci bili katolici. Prema popisu stanovništva iz 1890. godine u Kapetanovu Polju živjelo je 204 evangelika, 163 katolika i 4 Židova. Kapetanovo Polje i nešto manji Stržičevac bili su jedina naselja pakračkoga kraja u kojima su evangeliци činili apsolutnu većinu. Prema nacionalnom sastavu to je bilo većinsko njemačko selo. Godine 1900. ovdje je od 298 stanovnika živjelo 283 ili 95% Nijemaca. Neposredno nakon ovog popisa stanovništva uslijedilo je doseljenje pedesetak Talijana. Nijemci Kapetanova Polja doživljavaju sudbinu ostalih sunarodnjaka na završetku Drugog svjetskog rata.

Franjo Peči i budući nasljednik Seja Ulimonen u Velikim Zdencima

U Kapetanovu Polju između dvaju svjetskih ratova živjele su evangeličke obitelji: Arndf, Beler, Bierer, Bogdanović, Ekl, Ellenberger, Faust, Felder, Fikler, Fleisch/Flejš, Gerhard, Jekel/Jekl, Kahe, Klein, Lach, Lein, Lickl, Loch, Haber, Mörcluft/Märcluft, Raab/Rab, Rausch/Rauš, Reidl, Rutzki, Sekener, Sein, Sekerek, Seuber, Scherer/Šerer, Schneiker/Schneilker, Šneiker, Thorn/Thoran, Walker, Wäser, Waseker, Weck, Weil, Wick,

Zuschlag.

U Kepetanovu Polju je 1891. godine osnovana Evngelička konfesionalna niža pučka škola za evngelike Kapetanova Polja i Strižičevca (Franjevca). Godine 1893. istu je odobrila Kraljevska zemaljska vlada, Odjel za bogoštovje i nastavu. U Matičnoj knjizi rođenih se 1921. godine spominju evngelički učitelj Robert Gustav Rutzki i supruga Terezija, rođ. Schneider, kada im se rodila kći Ernestina Lujza. U Kapetanovu Polju na mjestu današnjeg seoskog doma postojala je evngelička crkva. Nakon Drugog svjetskog rata crkva je zbog odlaska vjernika zapuštena i s vremenom propada da bi se na kraju zbog nebrige i starosti urušila.

U susjedstvu Kapetanova Polja doseljeni Nijemci osnivaju 1886. godine naselje Strižičevac (Franjevac). Mjesto je tada imalo 16 domaćinstava i bilo je većinsko njemačko i evngeličko. 1890. godine od 177 stanovnika 142 su bili evngelici. Evngeličke obitelji u Strižičevcu bile su: Bihler, Birer, Jekl, Schneiker/Šnajker, Wink...

Krštenje u župnoj crkvi u Antunovcu predvode Franjo Peći i Seja Ulimonen

U Gaju su evngelici činili manjinu. Popisivači stanovništva ovdje su 1880. godine zatekli 34, a 1890. 43 evngelika. Najvjerojatnije su u tim brojkama sadržani i evngelici i kalvini. Zanimljivost je što u Gaju postoji kalvinsko ili kako ga neki nazivaju evngeličko – kalvinsko groblje što znači da su na njemu sahranjivani i kalvini i evngelici. U matičnim knjigama evngelika, u Gaju se spominju sljedeće evngeličke obitelji: Argay, Domonkos, Folbrick, Granyo/Grenjo, Muth, Nvoška, Paško, Račka, Reidl, Rück, Varga... Zanimljivo je

prezime Aragaj jer se spominje i u kalvinskim i u evngeličkim matičnim knjigama, a još je zanimljivije što se na nadgrobnim spomenicima pojavljuje na tri jezika: njemačkom, češkom i hrvatskom.

Od ostalih naselja pakračkog kraja u kojima je krajem 19. i početkom 20. stoljeća živio značajan broj evngelika možemo istaknuti: Toranj (1880. – 56, 1890. – 89), Veliki Banovac (1890. – 94 od 394) i Donja Obrijež (1880. – 59, 1890. – 74). Evngelika je još bilo u Pakracu, Brezinama, Dobrovcu, Lipiku, Filipovcu, Klisi, Poljani, Kukunjevcu, Prekopakri, Omanovcu, Marinom Selu, ali uistinu u zanemarivu broju. Izuzetno jaka evngelička zajednica bila je u nedalekom Hrastovcu koji je do Drugog svjetskog rata bio njemačko selo. U Hrastovcu je bilo sjedište evngeličke crkvene općine. U Uljaniku je također bila evngelička crkvena općina koju su činili Česi.

Evngelička zajednica u Antunovcu svakim danom sve više izumire. Najveći udarac ovoj zajednici, ne samo u pakračkom kraju već i cijeloj Hrvatskoj, zadali su Drugi svjetski rat i komunistički progoni nakon njega. Otada do danas vjernika je sve manje. Prema popisu stanovništva 1991. godine na području tadašnje Općine Pakrac (danas Gradovi Pakrac i Lipik) živio je svega 31 evngelik. Evngelička crkva u Antunovcu stara 126 godina u lošem je stanju i iziskuje obnovu. Bogoslužja u njoj jednom mjesečno polazi svega dvadesetak vjernika iz sela i okolice. Evngelici Antunovca i ostalih okolnih naselja pripadaju Crkvenoj općini Kutina koja ima dvije filijale: Antunovac i Velika Bršljanica.

Svećenik Saša Sabo sa vjericima u Antunovcu 2007. godine

Izvori i literatura:

- Matična knjiga rođenih – Evangelička crkva Antunovac, 1920. – 1948.
- Parice Matičnih knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih evangelista Antunovac, 1886. – 1899, 1902. – 1906, 1908. – 1921, 1924. – 1932, 1934. – 1938, 1941.
- Matična knjiga rođenih evangelista-reformista Brekinska, 1868. – 1893.
- Matična knjiga rođenih evangelista-reformista Brekinska, 1893. – 1900.
- Matična knjiga umrlih evangelista-reformista Brekinska, 1868. – 1900.
- Matična knjiga evangelista vjenčanih-reformista Brekinska, 1868. – 1900.
- O povijesti evangeličke crkve u Hrvatskoj – predavanje Edgara Poppa 25. lipnja 1996. u kapelici u Rijeci
- <http://www.ecrh.hr/crkvene-opcine/antunovac/>
- <http://hr.wikipedia.org/wiki/Protestantizam>
- Egon Lendl, *Das Deutschtum in Slawonien und Syrmien*, Leipzig, 1941.
- *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske: 1880. – 1991: po naseljima*, Državni zavod za statistiku RH, Zagreb, 1998, Knjiga 1–5
- Dokumentacija Evangeličke crkvene općine Kutina – ustupila Seja Ulimonen

Reformirana kršćanska (kalvinistička) crkva

Stjepan Benković

Kalvinizam je konfesija protestantizma zasnovana na reformacijskim načelima 16. stoljeća i teološkom učenju Jeana Calvina. Nastao je u Genevi 1541. kada je Calvin utemeljio prvu kalvinističku reformiranu crkvu, odakle se širio u Francusku, Nizozemsku, Njemačku, Mađarsku, Transilvaniju, cijeli anglosaksonski svijet, čak do južne Afrike i Južne Koreje. S obzirom na svoju konfesionalnu narav i pripadnost europskom klasičnom protestantizmu, kalvinizam je najbližiji luteranizmu, tako da su u mnogim europskim zemljama ujedinjene evangelička (luteranska) i reformirana konfesija (primjerice u Njemačkoj, Švicarskoj i Nizozemskoj).

Kalvinizam je od samih početaka reformacije bio prisutan i na hrvatskim prostorima, najviše u istočnoj Slavoniji i Baranji gdje se održao zbog mađarske uprave nad tim područjima, ali i snažne kolonizacije Mađara – kalvina koji su naselili prostor između Osijeka i Vinkovaca. Već 1551. godine održana je sinoda ove crkve u Tordincima, a 1576. godine u Kneževim Vinogradima. Do protureformacije kalvina je bilo i u Međimurju i Varaždinu. U samo nekoliko godina protureformacije iskorijenjeni su gotovi svi protestanti, pa i kalvini. Pod turskom vlašću, u Slavoniji je živjelo oko 10 000 kalvina, uglavnom oko Valpova, Osijeka i Vukovara.

Novi val doseljenja kalvina u Hrvatsku uslijedio je nakon što je car Franjo Josip I. proglasio 1859.

Kalvinska crkva u Brekinskoj

godine *Patent o protestantima* kojim je garantirao slobodu osnivanja crkvenih općina i omogućio naseljavanje protestanata. Nakon toga započinje snažno naseljavanje kalvina u Hrvatsku. Mađari, koji se sredinom 19. stoljeća doseljavaju u najzapadnije krajeve pakračkoga kraja, donose i kalvinističku vjeru.

Kalvinistički nauk izložen je u Calvinovu djelu *Temelji kršćanske vjere*. Obilježava ga teocentrizam (Bog je središte svega, naglašena je Božja veličina i svemoć), pesimističan stav prema čovjeku (čovjek je ništavan i grješan), ikonoklazam (protivljenje postavljanju i štovanju ikona i relikvija), naglašena transcendencija (prekoračenje granice iskustva), te radikalno shvaćena predestinacija. Predodređenje ili predestinacija (lat. *praedestinatio*) učenje je po kome su sva događanja unaprijed predodređena sudbinom ili Božjom voljom. Predodređenost ne isključuje potpuno slobodnu volju i slobodu djelovanja, već ih samo ograničava i podređuje Božjoj volji i milosti.

Od katoličke vjere kalvinizam se razlikuje po protestantskom učenju o spasenju u kojemu su vjera, milost i Sveto pismo suprotstavljeni crkvenoj ustanovi i sakramentima, a od luteranstva se razlikuje snažno naglašenom predestinacijom. Bogoštovlje je kod kalvina pojednostavljeno i služi se živim jezicima. Njihove su bogomolje bez oltara, slika, kipova te imaju samo propovjedaonicu. Kod kalvina postoje samo dva sakramenta: krštenje i Gospodnja večera (euharistija). Vrijednost za njih ima samo osobna vjera. U svom učenju razlikuju i nevidljivu od vidljive Crkve: prva okuplja otkupljene vjernike kroz stoljeća i poznata je samo Bogu, a druga je zajednica onih koji ispovijedaju vjeru, naviještaju Božju riječ i primaju sakramente.

Kalvinistički moral vrlo je strog – zastupa etički rigorizam i svojevrsnu „svjetovnu askezu“ (umje-

renost, čednost, skromnost i poslovnost). U tom duhu, i uspjeh na poslu i u stjecanju materijalnih dobara smatra se Božjim blagoslovom kao i znakom odabranosti, jednako kao i sveukupni moralni život. Prema kalvinističkom učenju politička zajednica, tj. država brine o javnome društvenom redu, autonomna je i pruža zaštitu crkvenoj zajednici.

U pakrački kraj kalvinizam dolazi s masovnim doseljenjem Mađara, sredinom 19. stoljeća. Najbrojnija zajednica kalvina bila je u Brekinskoj. Prvi popisi stanovništva pod kategorijom *evangelici* svrstavali su i evangelike (luterane) i kalvine, tako da u pojedinim naseljima ne možemo utvrditi točan, čak ni približan broj kalvina. Prema popisu stanovništva 1880. godine u Brekinskoj je od 465 stanovnika živjelo 159 evangelika naspram 303 rimokatolika. Godine 1890. ovdje živi 191 evangelik od ukupno 525 stanovnika. Iskazani su evangelici najvjerojatnije svi kalvini.

Ubrzo nakon doseljenja, 1868. godine, kalvini osnivaju *Evangeličku reformiranu (helvetsku) crkvenu općinu*. Koji prostor je ona obuhvaćala možemo samo pretpostavljati. U Matičnoj knjizi rođenih evangeličke reformirane crkve u Brekinskoj (1867. – 1893.) upisani su krštenici iz sljedećih mjesta: Antunovác, Babinecz, Bádlevina/Bádljevina, Brekinszán/Brekinska, Dezsánovác, Gáj, Govegja pola/Govedjepolje, Gyulovac, Herzegováz, Holubinjak/Golubinjak, Imsovosello, Izidorház/Izidorház puszta, Kastel, Kip, Krestelovac, Končanica, Korencsan, Libovác, Maslenjača, Medjuric, Novoselló/Novosella, Obres/Obriež, Philipovác, Poljana, Rastovac/Hrastovac, Sibovác, Szerbo Sregjani, Sokacz Srégjáni, Supljalipa mojar, Szokolovác, Szt. Ana, Troeglava, Toránj/Torán, Téglavár-puszta/Teglavári major/Troiglava, Uljanik, V. Gerdjavec, V. Pizsanica/V. Pisanicza.

Iz ovog popisa vidljiv je prostor koji je obuhvaćala crkvena općina: najzapadnija sela današnjeg Grada Lipika (Antunovac, Brekinska, Gaj, Poljana) te veći dio daruvarskog kraja.

U 19. je stoljeću ova zajednica, iako mala, imala visok natalitet. U prosjeku se rađalo 30-ak djece godišnje na prostoru cijele crkvene općine. Rekordne su ipak 1883. kada se rodilo 48, i 1890. godina kada se rodilo 50 djece. Nažalost, i mortalitet je bio dosta visok, ali nedovoljno da bi prirodni priraštaj bio negativan.

Kalvini su 1900. godine u Brekinskoj počeli graditi crkvu. Završena je 1904. godine kada je u njoj održana prva misa. Uz samu crkvu sagradili su mađarsku konfesionalnu školu. Do Drugog svjetskog rata u crkvi se na misama znalo okupiti stotinjak vjernika iz Brekinske i okolnih sela.

Unutrašnjost crkve. Natpis na mađarskom jeziku: Slava tebi oče gospodine bože i svetom sinu svome i duhu svetome našoj utjesi.

Oltarni stol s natpisom na mađarskom jeziku na kojem piše da su ga dali izraditi supružnici Szabo Janoš i Mates Erzsebet 1904. godine na slavu božju i spomen na kćer koja se rodila 1896. a umrla 1900. godine. Natpis je ukrašen lozom i žitom simbolima božjeg blagostanja i obilnosti.

Prvi reformirani svećenik novoosnovane crkvene općine bio je **Mártonyi Márton** koji je ovdje službovao vrlo kratko, te prve 1868. godine. Kada napušta svoju dužnost, krajem godine, na

Granitna ploča s natpisom na kojem piše da je crkva građena na slavu božju od pobožnih darivanja vjernika i samoopozivanja reformirane misijske crkve Brekinska. U vrijeme prečasnog velegospodina Gabor Antala biskupa prekodunavske reformirane biskupije, u vrijeme velečasnog Lajoš Klippel – misijskog svećenika u Brekinskoj i u vrijeme skrbnika Jožef Balija i Janos Fekete 1904. godine.

O nekada brojnoj kalvinskoj zajednici u Brekinskoj osim crkve svjedoči i kalvinsko groblje. Na njenim spomenicima iščitavamo ove obitelji: Karniš, Pongrac, Muller/Miler/Müller, Varga, Katalin, Švasta, Egyed, Horvath, Mátész/Mates, Toth, Lenart, Verba, Hajnal, Kalccsai, Töteši, Gelencir, Járfás, Kis, Varju.

U Matičnoj knjizi rođenih 1868. – 1893. zapisana su u Brekinskoj sljedeća prezimena: Balog, Bata, Bók, Csök /Cseh, Egyed, Fancsik, Ferencz, Gölöncsik, Horvát, Kis, László, Miller, Pinterics, Pöttendi, Pap, Sebestyén, Tót, Varga, Varjù, Vég, Vas, Zsoldos...

Svjedok je postojanja kalvina na ovim prostorima i kalvinsko ili, kako neki smatraju, evangeličko-kalvinsko groblje u Gaju.

Još na kraju Prvog svjetskog rata pojedini Mađari iz Brekinske napustili su svoje domove i vratili se u Mađarsku. Potpuni udar crkvi donio je kraj Drugog svjetskog rata. Čak 62% Mađara napustilo je selo i otišlo u Mađarsku. Osim toga

njegovo mjesto dolazi novi svećenik, **Ferencz Krób** (1868. – 1970.). Ni on se ne zadržava dugo na ovoj funkciji te ga sredinom 1870. godine nasljeđuje brekinski kapelan (*brekinskai év. ref. káplán*) **Sebestyén László**. Već 1871. nosi naslov brekinskog svećenika, tj. župnika (*brekinskai év. ref. lelkész*) dok se 1873. spominje i kao brekinsko–daruvarski evangeličko reformatorski svećenik, što znači da je istovremeno obnašao dužnost kalvinskog svećenika i u Daruvaru, no također nakratko, samo te godine. U Brekinskoj je živio sa suprugom Zsófiom i djecom. Sebestyén je službovao u Brekinskoj do 1881. godine kada ga zamjenjuje novi župnik **János Fancsik** ili u hrvatskoj inačici Ivan Fančik. Nakon devet godina službovanja odlazi iz Brekinske. Početkom 1890. novim brekinskim kalvinskim svećenikom postaje **Jakob Moór** kojega 1899. nasljeđuje **Lajoš** (Ljudevit) **Dömötör** koji službuje vrlo kratko.

Početkom 20. st. izmjenjuju se župnici **Lajoš Klippel** (oko 1900. – 1913.), **Daniel Takácsy** (od 1913. do dvadesetih godina 20. st.) te **Šandor Halász** (do oko 1925. godine).

Nadgrobni spomenik s kalvinskog groblja u Brekinskoj

komunistička je vlast crkvi oduzela velik dio imovine: šume, zemljišta i voćnjake, a vjernici su bili pod stalnim pritiskom. Otad ova zajednica propada. Danas se jedanput mjesečno održavaju mise u kalvinskoj crkvi. Dolazi svećenik-župnik Peter Szenna iz Laslova. Okupi se tek 7 do 8 vjernika iz sela i okolice. Crkva je u derutnom stanju, zapuštena i zahtijeva obnovu. Dilema je samo treba li obnavljati crkvu koja nema vjernika.

Izvori i literatura:

- Matična knjiga rođenih evangelista – reformista, Brekinska, 1868. – 1893.
- Matična knjiga rođenih evangelista – reformista, Brekinska, 1893. – 1900.
- Matična knjiga umrlih evangelista – reformista, Brekinska, 1868. – 1900.
- Matična knjiga evangelista vjenčanih – reformista, Brekinska, 1868. – 1900.
- Matična knjiga rođenih – Evangelička crkva Antunovac, 1920. – 1948.
- Parice Matičnih knjiga rođenih, umrlih i vjenčanih evangelista, Antunovac, 1886. – 1899, 1902. – 1906, 1908. – 1921, 1924. – 1932, 1934. – 1938, 1941.
- http://hr.wikipedia.org/wiki/Reformirane_kalvinističke_Crkve
- <http://www.reformator.hr/>
- *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske: 1880. – 1991: po naseljima*, Državni zavod za statistiku RH, Zagreb 1998, Knjiga 1–5
- Josip Butorac, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1970.

Natpis iz kalvinske crkve u Brekinskoj

Veliki crkveni jubilej – 315 godina od osnutka grkokatoličke Slavonske eparhije sa sjedištem u Pakracu (1699. – 2014.)

Daniel Vranešić

Nastanak grkokatoličke Slavonske eparhije u Pakracu

Nastanak grkokatoličke Slavonske eparhije povezen je s Petronijem Ljubibratićem koji je 1693. godine, kao generalni vikar pravoslavnog beogradsko-karlovačkog mitropolita Simeona Ljubibratića, sklopio crkveno zajedništvo s Katoličkom crkvom. Nakon smrti srijemskog grkokatoličkog biskupa Longina Rajića, bečki carski dvor imenovao je 31. svibnja 1694. Petronija za Rajićeva nasljednika. U carskoj diplomi za sjedište grkokatoličkih biskupa određen je manastir sv. Nikole u Hopovu na Fruškoj gori u Vojvodini. Nakon svega tri godine Petronije napušta Hopovo i doseljava se u Pakrac. Za njegov je dolazak u Pakrac bila presudna djelatnost rimokatoličkog misionara Petra Bakića (kasnije đakovačko-bosanskog biskupa) koji je od 1694. godine, na poziv kardinala Leopolda Kolonića, obilazio požeško i pakračko područje pokušavajući postići sjedinjenje Katoličke i Pravoslavne crkve. Za Splićanina Petra Bakića (1670. – 1749.) navodi se da je *mlad i nadobudan* istinski vjerovao u zajedništvo Crkava, a njegovim je zalaganjem i pravoslavni varadinsko-jegarski vladika Jefrem Banjanin sklopio crkveno zajedništvo s Rimskom crkvom. Od 1697. godine Petar Bakić imenovan je tumačem „ilirskog“ jezika na Bečkom dvoru što mu je uvelike olakšalo pristup tadašnjim utjecajnim krugovima Monarhije. Po svemu sudeći upravo je Bakić pripremio teren da Ljubibratić doseli u Pakrac i pored zgrade vojne komande otkupi drvenu kuću za svoj smještaj. Nesumnjivo se iz povijesnih izvora može zaključiti da je Ljubibratićevim doseljenjem u Pakrac zapravo upravljao utjecajni kardinal, i od 1695. ugarski primas, Leopold Kolonić koji je na tlu Hrvatske pokušao osnovati, uz već postojeću grkokatoličku, Marčansku eparhiju i jednu novu za slavonsko područje netom oslobođeno od Turaka. Kardinal Kolonić, koji je bio glavni savjetnik cara Leopolda I., o svom planu ništa nije govorio grkokatoličkim marčanskim vladikama jer je ispravno pretpostavljao da se oni s takvim stavovima ne bi složili. Iz dosad dostupnih izvora može se zaključiti da svoj plan o novoj grkokatoličkoj biskupiji kardinal Kolonić nije spominjao ni zagrebačkom biskupu Stjepanu Seliščeviću (1694. – 1703.) sve dok Ljubibratić nije doselio u Pakrac

1697. godine. Inače, zagrebački biskup Selišćević vodio je, nakon oslobođenja Slavonije, spor s boscanskim biskupom Nikolom Ogramićem oko jurisdikcije nad pakračkim područjem. Nakon spora koji *nije bio ni jednostavan ni obziran* Selišćević je dobio parnicu. Najbliže je povijesnoj istini teza po kojoj je Kolonić svim crkvenim procesima na tlu Slavonije upravljao sam, smatrajući marčanskog i zagrebačkog biskupa suvišnima u ovom predmetu. Nakon što je Petronije Ljubibratić 1697. u Pakracu *vlastitim novcem kupio kuću i zemlju za vlastito uzdržavanje*, nastavljene su aktivnosti oko formiranja grkokatoličke biskupije. Ubrzanju postupka osnivanja biskupije svakako je pridonio događaj vojničke prisege koji se zbilo u pakračkoj rimokatoličkoj župnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije. Tom je prilikom Petronije Ljubibratić 200 svojih graničara svečano prisegnuo na vjernost Katoličkoj crkvi. Nakon tog događaja, o kojem su izvijestili vojni zapovjednici, Bečki dvor je konačno odlučio podržati i provesti u djelo Kolonićev prijedlog o novoj grkokatoličkoj biskupiji u Slavoniji. Sve to potvrđuje i podatak po kojem je car 29. studenoga 1698. osigurao prihode za uzdržavanje Petronija Ljubibratića u Pakracu, a nekoliko mjeseci kasnije, 26. svibnja 1699. godine, car Leopold I. osnovao je konačno i grkokatoličku Slavonsku eparhiju sa sjedištem u Pakracu. Prilikom osnivanja novoj eparhiji dodijeljena je jurisdikcija teritorija cijele Slavonije i Srijema, a Petronije Ljubibratić stavljen je pod zaštitu osječkog vojnog zapovjednika. U isto vrijeme Petronije Ljubibratić gradi drvenu crkvu sv. Trifuna koja je zaslužila i kao saborni hram (katedrala), a na groblju je podigao kapelu Rođenja presvete Bogorodice koju je namijenio za ukop budućih grkokatoličkih vladika u Pakracu. Unutar vladličanskog dvora uredio je i malu kapelu posvećenu Blagovijesti.

Rimski dokumenti o Ljubibratiću

Nakon osnivanja eparhije uslijedile su aktivnosti oko posvećenja Petronija Ljubibratića za biskupa. U Arhivu kongregacije za evangelizaciju naroda u Rimu nalaze se dva dokumenta koja govore o Ljubibratićevoj posveti za biskupa. U dokumentu od 20. lipnja 1699. godine, bečki nuncij Andrea Sante Croce piše predstojniku Kongregacije za širenje vjere da je Ljubibratić još prije otprilike pet godina položio ispovijest katoličke vjere čime se potvrđuje nakana za odobrenjem biskupske posvete. Nuncij ne propušta naglasiti da je o svemu usuglašeno stajalište s kardinalom Leopoldom Kolonićem. U spisima se nadalje navode i Ljubibratićeve namjere oko same posvete po kojima predlaže da ga za biskupa posveti episkop Nektarije Egzotović (Exotovich), kojega je pošto je prihvatio jedinstvo posvetio za biskupa Patriarha Greco residente in Venetia (o.p. grkokatolički arhiepiskop Meletije Tipaldi iz Venecije). Nadalje se vezano uz samu biskupsku posvetu navodi da bi uz episkopa Nektarija prisustovala još dva grkokatolička episkopa ili jedan biskup i arhimandrit. Nuncijevo pismo vezano uz Ljubibratićevu biskupsku posvetu dospjelo je u rimsko Državno tajništvo, a odatle je 2. srpnja 1699. upućeno tajniku Kongregacije za širenje vjere, Karlu Augustiniju Fabroniju, s popratnom molbom da se tajništvu dostavi odluka Kongregacije o toj stvari. Daljnjih pisanih podataka nema, ali se iz svega što se kasnije događalo zaključuje da je Ljubibratić dobio pozitivan odgovor te da je uistinu i posvećen za grkokatoličkog biskupa po spomenutom Nektariju Egzotoviću. Neki povjesničari navode da je biskupu diplomu Petroniju Ljubibratiću potpisao sam papa Inocent XI.

Petronije Ljubibratić i patrijarh Arsenije III. zvani Crnojević

Grkokatolički vladika Petronije Ljubibratić i pravoslavni vladika Arsenije III. zvani Crnojević dobro su se poznavali, stoga je njihov osobni odnos imao presudnu ulogu u svim aktivnostima oko Slavonske eparhije. U bečkom arhivu sačuvane su predstavke iz kojih je vidljivo da se Petronije, nakon sklapanja crkvenog zajedništva višekratno žalio caru na patrijarha Arsenija koji ga ometa u radu. Petronije se prvi put žalio caru na Arsenija još 1695. dok je boravio u Hopovu u Srijemu. Kas-

nija nakana patrijarha Arsenija da se nastani u Pakracu uz Petronija Ljubibratića naišla je na otpor pakračkog katoličkog klera koji je uporno odbijao da se u srce grkokatika postavlja patrijarha. Na drugom mjestu se pak navodi da je patrijarh želio biti što bliže Pakracu jer su tu grkokatolici (unijati) bili najjači. Patrijarhu je osobito smetalo što su Petronija Ljubibratića kao grkokatoličkog biskupa podržavali pakrački graničari te njihovi knezovi i vojvode. Patrijarhovim nakanama da se nastani u Pakracu odlučno se suprotstavio i general Starhemberg čija je riječ bila presudna da patrijarhu nije dopušten stalni boravak u Pakracu. Naime, general je smatrao da su patrijarhove dobre veze s Turcima i Rusijom sigurnosni problem za carski dvor, dakle i za stabilnost cijele granice. Suočen s Petronijem, katoličkim klerom i vojnim zapovjednicima patrijarh Arsenije nije imao izgleda te je interniran u udaljeni Sant Andrej kod Budimpešte. Doživjevši teški osobni neuspjeh patrijarh je sada još snažnije odlučio krenuti u borbu protiv svog poznanika Petronija i njegove novoosnovane grkokatoličke Slavonske eparhije. Iz Sant Andreja patrijarh je po monasima upućivao poslanice narodu u Slavoniji kojima je pozivao na neposlušnost prema Ljubibratiću. Narod se u Slavoniji podijelio. Jedan dio puka podržavao je patrijarha dok se drugi dio priklonio Ljubibratiću. Patrijarh se inače na slavonskom području lažno predstavlja uglednim prezimenom Crnojević iako je bio iz sasvim druge crnogorske porodice Paštrovića, što je Petronije kao njegov nekadašnji bliski suradnik itekako dobro znao jer i sam je potjecao iz okolice Kotora. Petronijev položaj u Pakracu dodatno je osnažen kad je k njemu doselio grkokatolički vladika Job Rajić, nekadašnji iguman manastira Orahovica, koji je još 18. siječnja 1690. godine, sa svojih 17 župa, sklopio crkveno zajedništvo s Katoličkom crkvom. Patrijarha je najviše zabrinjavala sve veća podrška naroda koji se u Pakracu i Slavoniji potpuno okrenuo Ljubibratiću, čija se jurisdikcija sada protezala sve do Srijema, a patrijarh je *de facto* bio potpuno isključen s tog područja. Položaj patrijarha na Bečkom dvoru naglo se promijenio 1703. godine kada je buknuła buna mađarskog kneza i erdeljskog vojvode Franje Rakoczyja II. protiv Habsburgovaca. Zbog straha da ne stane na stranu Rakoczyja, Bečki je dvor patrijarhu vratio oduzete titule te mu širom otvorio vrata ka slavonskom području. Dakako da je patrijarh iskoristio povoljan trenutak te se usmjerio na preuzimanje već postojeće Petronijeve grkokatoličke eparhije u Pakracu.

Kraj grkokatoličke eparhije u Pakracu

Uvidjevši opasnost za opstanak grkokatoličke eparhije u Slavoniji, vladika Petronije Ljubibratić pred kraj je života uputio pismo zagrebačkom biskupu u kojem predlaže svog brata Janićija za nasljednika na tronu grkokatoličkog vladika u Pakracu. Svu imovinu Petronije je prije smrti prenio na svog brata Janićija koji je imao pravo raspolagati sa svim nekretninama. S tim se izborom složio i zagrebački biskup Martin Brajković (1703. – 1708.), te je prihvatio poziv da dođe na instalaciju novog biskupa u Pakrac. Grkokatolički marčanski vladika Gabriel Turčinović nije se složio s takvim izborom pa je 30. travnja 1704. godine kardinalu Koloniću uputio fatalno pismo protesta u kojem je negativno prikazao braću Ljubibratiće. Kasnije povijesne analize pokazale su da je grkokatolički vladika Turčinović teško obmanuo kardinala Kolonića, optužujući Ljubibratiće za nepostojeće pomirenje s patrijarhom. Pravi razlog opstrukcije bio je posve druge naravi. Turčinović se, naime, pribojavao da će državna sredstva namijenjena Marči biti dodijeljena Pakracu. To je razvidno iz dokumenata u kojima se može iščitati kako ugarski kancelar Ladislav Matyassvski, koji je isplaćivao pomoć katoličkim biskupijama, nije uopće razlikovao grkokatolička biskupska središta u Marči i Pakracu. Kancelar Matyassvski, inače biskup, nije odviše slušao kardinala Kolonića koji je bio u svemu skloniji pakračkom negoli marčanskom biskupu. Stavovi Kolonića, razumije se, izravno su ugrožavali poziciju samog Turčinovića u Marči koji se svim silama trudio ugasiti plamen nove grkokatoličke biskupije u Pakracu. Pismo biskupa Turčinovića, koje ugledni hrvatski povjesničar

i biskup dr. Janko Šimrak opravdano naziva fatalnim, imalo je nesagledive posljedice na crkvene prilike pakračkoga i šireg slavonskoga područja, sve do danas. Prvi u nizu negativnih učinaka ovog pisma bilo je odgađanje biskupske intronizacije Janićija Ljubibratića u Pakracu. Janićije je ovu odgodu teško podnio, što je vidljivo iz njegovih daljnjih postupaka. U kaotičnim okolnostima, planski stvorenima djelovanjem marčanskog biskupa Turčinovića, pravoslavni patrijarh Arsenije III. zvani Černojević iskorištava priliku i od razočaranog Janićija Ljubibratića, brata pokojnog vladike Petro-nija, 1704. godine otkupljuje biskupski dvor, grkokatoličku sabornu crkvu sv. Trifuna s inventarom i grobljansku kapelu za 1000 kruna. Naredne je godine patrijarh u Pakracu postavio prvog pravoslav-nog vadiku, Sofronija Podgoričanina, i otada (1705.) započinje na nekadašnjim grkokatoličkim temeljima rasti nova pravoslavna Pakračka eparhija, koja 1952. mijenja naziv u Slavonska eparhija. Patrijarh Arsenije u Pakracu je zauvijek izbrisao grkokatoličko ime sv. Trifuna i sabornu crkvu pre-imenovao u Presvetu Trojicu. Grkokatolička Slavonska eparhija postajala je u Pakracu svega četiti godine (1699. – 1704.), ali i kratkotrajnost njezina vijeka osigurala joj je mjesto u povijesti Crkve u Hrvatskoj.

Pokušaj obnove Slavonske biskupije

Ugarska dvorska kancelarija pokušala je 1720. godine poništiti ugovor između Janićija Ljubibra-tića i Arsenija III. zvanog Crnojevića o prodaji grkokatoličke katedrale sv. Trifuna i vladličanskog dvora u Pakracu, ali je zbog utjecaja nadređenog Bečkog dvora i nestabilnih političkih prilika nje-zina inicijativa ostala neispunjena. U to vrijeme (1720. godine) pojavila se inicijativa ponovnog instaliranja grkokatoličkoga biskupa u Pakracu. Predložen je i kandidat, Stjepan Vojnović, koji je imao velike zasluge u ratu 1716. – 1718. Prijedlog Ugarske dvorske kancelarije Bečki dvor ipak nije potvrdio, označivši Stjepana Vojnovića kao nepoznatog. Marčanske vladike tražile su povrat juri-sdikcije nad Pakracom u dva navrata: prvo Rafael Marković 1726. godine, a zatim Grgur Vučinić 1728. godine. Velike su nade polagane u povrat Pakraca nakon 28. studenoga 1739. godine. Tog je datuma carskim dekretom marčanski biskup Teofil Pašić postavljen za episkopa sveg naroda grč-kog obreda u Hrvatskoj. Ova se carska odluka u svim državnim tijelima tumačila jednako: jedini je zakoniti biskup svih kršćana istočnog obreda na tlu Hrvatske isključivo marčanski vladika Teofil Pašić. Međutim, vladiku Pašića nije zanimao Pakrac, on se temeljem carskog dekreta instalirao kao grkokatolički vladika u Plaškom u Lici, potpuno ignorirajući nekadašnju biskupiju u Slavoniji. Kasnije se ideja o obnovi Slavonske grkokatoličke eparhije pojavila opet 1774. godine u vrijeme velikog križevačkog biskupa Vasilija Božikovića. On je, uvidjevši problematiku teritorijalne udalje-nosti grkokatoličkih župa u Slavoniji i Srijemu, napisao opširan spis o potrebi obnove ove eparhije, ali do obnove nije došlo ponajprije zbog materijalnih razloga. Nije bilo manje važno ni pitanje o prikladnom kandidatu za mjesto mogućeg slavonskog grkokatoličkog biskupa. Nakon znamenitog biskupa Vasilija Božikovića pitanje obnove grkokatoličke Slavonske eparhije više se nije ozbiljnije razmatralo u katoličkim crkvenim krugovima u Hrvatskoj.

Povijest grkokatoličke Slavonske eparhije

Janko Šimrak

Longin Raić – grkokatolički vladika u Srijemu

Nakon kršćanske pobjede kod Mohača, 12. kolovoza 1677. godine, Turci su protjerani iz Slavonije i Srijema. U to vrijeme pojavljuje se, sa sjedištem u manastiru Hopovo (Opovo) u Fruškoj gori, u kojem je u 17. vijeku neko vrijeme bilo sjedište episkopa¹, sjedinjeni vladika po imenu Longin Raić. O njemu su nam sačuvana uglavnom dva dokumenta. Prvi je diploma cara Leopolda od 30. ožujka 1688. godine. Iz te se diplome vidi da je Longin Raić već prije bio srijemskim vladikom sa sjedištem u Hopovu; da je prije rata protiv Turaka radio oko toga da se Srijem izbavi iz ropstva i dođe pod kršćansku državu; da je za vrijeme samoga rata odlučno stajao na kršćanskoj strani i da je oko sebe u borbi protiv Turaka okupio najviđenije prvake naroda u Srijemu. Iz te se diplome nadalje doznaje da je Longin Raić zaslužio carsko odlikovanje i zato što je bio odlična roda koji je kršćanstvu dao dvojicu patrijarha² i 12 episkopa. Car Leopold utvrđuje Longina za vladiku pod uvjetom da bude trajno vjeran, odan i pokoran ne samo njemu nego i rimskom nadsvećeniku zajedno sa svojim vjernicima.³ Iz ovoga slijedi da su s Longinom Raićem prije izdanja diplome vođeni razgovori o sjedinjenju, na koje je on pristao. Te razgovore je po svoj prilici vodio tadanji rimokatolički biskup Franjo Jany. Da je tomu tako doista i bilo, vidi se iz same diplome jer se u njoj stavlja na Longina Raića i drugi uvjet, da bude utvrđen kao vladika, da prizna nad sobom vlast tadanjeg srijemskog biskupa i njegovih nasljednika kao vikar za vjernike grčkoga obreda i da mu bude zajedno s vjernicima u svemu pokoran i podložan. Tu kondiciju Bečki dvor ne bi nikada bio postavio da nije bilo intervencije rimokatoličkoga biskupa. Ovdje se nažalost opetovalo ono isto, što se događalo u gornjoj Hrvatskoj s marčanskom biskupijom. Rimokatolički biskupi nisu se zadovoljavali samo time da Longin Raić prizna sjedinjenje sa Svetom stolicom, nego su tražili da bude njihov vikar u duhovnim stvarima bez redovite biskupske vlasti. To se ljuto osvetilo uniji u gornjoj Hrvatskoj, a to će joj se naskoro i ovdje još ljuće osvetiti. I ovdje će se opetovati stara igra. Zanesen idejama latinizma rimokatolički episkopat traži potpunu pokornost bez crkvene samostalnosti, dok patrijarh Arsenije čitavu svoju akciju protiv unije gradi baš na sramoti te ovisnosti sjedinjenog biskupa o latinskim biskupima. To će konačno uniji u Srijemu i Slavoniji iskopati rani grob. Težnja za vlasti pobijedila je i ovom prilikom ljubav prema kršćanskom jedinstvu i jednakosti. Baš ta ovisnost nije samo vezala ruke vladikama u njihovu radu jer ih latinski biskupi nisu razumjeli, niti su ih mogli razumjeti, nego ih je ogorčavala i ponižavala. To su dobro zapazili i svi vjernici te su nastojali što

¹ Radovan Grujić kaže, da je hopovski episkop bio podvrgnut beogradskom mitropolitu i da su poznata dva hopovska episkopa: Neofit 1641 i Mihajlo 1647. Dakako da Longina Rajića niti ne spominje iz razumljivih razloga (Nardona Enciklopedija I, 836). Dr Petković Vladimir kaže, da je, kako izgleda, hopovski manastir sagradio arhiepiskop i despot Maksim Branković oko 1490 (Ibid.). – Opis manastira Hopovo vidi Boško Strika, Srpske zadužbine, Fruškogorski manastiri, Zagreb 1927, 93-103.

² Od dvojice patrijarha iz roda Rajića, koji se tu spominju, poznat je samo Gavriilo Rajić (1648-1654), confer: Ruvarac I., O pečkim patrijarsima op. c. 67-76).

³ Joseph Fiedler, Beitrage zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien u. Syrmien (Wien 1867, aus dem XXXVII Bande des von der kais. Akademie der Wissenschaften herausgegebenen Archivs fdr Kunde oesterreichischer Geschichtsquellen besonders abgedruckt), p. 17. 18. Fiedler u uvodu raspravlja na strani 7. o uniji Longina Raića i dakako da radi toga napada Kolonića, koji da si je htio steći neprolazne zasluge za proširenje katoličke crkve. Od Fiedlera je to mišljenje gotovo od riječi do riječi prepisao Picot Pavlović u djelu „Srbi u Ugarskoj“ op. c. 86. – Isp. Šimrak, Graecocatholica ecclesia in Jugoslavia, Zagreb 1931, 13. 14. – Dokumentat je objelodanjen u rumunjskoj zbirci dokumenata, Documente privitore IX, 150 (Tornie op. e. 41).

prije stresti sa svojih leđa takvu uniju.

Drugi dokument o sjedinjenom biskupu Longinu Raiću nalazimo u spomenici križevačkog biskupa Konstantina Stanića iz 1810. godine. On pripovijeda da se Longin Raić u Srijemu pojavljuje kao prvi grkokatolički biskup kojega je imenovao car Leopold 1688. godine na prijedlog Dvorskog ratnog vijeća i kardinala Kolonića, ostrogonskoga nadbiskupa. Raić je rezidirao u manastiru Hopovu u Srijemu i vlast mu se protezala nad svim srijemskim manastirima i narodom grčkoga obreda u Srijemu i donjoj Slavoniji. Isti Stanić pripovijeda kako je 1801./1802. godine osobno pohodio fruškogorske manastire pa je tu našao razne zapise, iz kojih se vidi da su kaluđeri iz tih manastira bili slani u manastir Marču i obrnuto, marčanske su vladike slale kaluđere iz Marče radi samostanskog življenja u manastire u Fruškoj gori. Iz toga Stanić zaključuje kako su ovi manastiri bili grkokatolički i podložni marčanskorn biskupu. Kao razlog postanka te nove grkokatoličke biskupije Stanić navodi priznanje Pavla Zoričića vikarom zagrebačkog biskupa, što je marčanskim biskupima oduzelo prava vršenja crkvene vlasti na teritoriju drugih biskupija. Osim toga, prestala je i svaka veza marčanskog biskupa sa Srijemom, nakon što su ga osvojili Turci.⁴

Picot–Pavlović na svoju ruku prikazuje postanak i razvitak sjedinjenog vladičanstva u Srijemu ovako: *Ujedinjeni napori kardinala, katoličkog vladike sremskog Franje Janija (Janny) i mnogobrojnog osoblja, kojemu beše povereno, da uredi i upravlja zemljama, što behu navodno zadobivene od neprijatelja, navedu neke Srbe u Sremu, da prime uniju. Dobro se čuvahu, da ne kažu prvim pokrštenjacima, da im valja prigrliti katoličanstvo; s njima se učini, kako obično čine ježoviti; nadahu se, da će ih navesti, da malo po malo pređu u zapadnu crkvu i u germanštinu. Glavni posao beše, da se od svoje volje ili na silu sastavi nekoliko pristalica, pa da im se dade vladika. Poslovođe carevine brzo izvrše taj posao. Longin Raić se postavi za grčko-sjedinjenog vladiku u Slavoniji 30. marta 1699. Da bi se po potrebi i na njega živo motrilo, postave katoličkog vladiku Janija kao građanskog upravnika (administratora, foispana) na čelo sremske županije, koja skorice bi nanovo uređena (16. marta 1689).⁵ Jovan N. Tomić poveo se u svemu za ovim pričanjem na ovaj način: *Kako se nije moglo odmah uništiti pravoslavlje, trebalo ga je oslabiti računali su izvršioći ćesarske politike. I to je počelo prvo od krajeva naseljenih pravoslavnim življem, koje je bila zauzela ćesarska vojska. Prema tom kardinal Kolonić, biskup sremski Franjo Jahija (?) i vojničke starješine latiše se prvo da Srbe u Sremu pridobiju za uniju, posle čega će ih potpuno prevesti u katoličanstvo. Pa pošto se izvestan broj ovih pridobio, 30. marta 1688. god. za unijatskoga vladiku carskim pismom bi postavljen Longin Raić, koji nad sobom priznade vlast papinu i katoličkoga biskupa, i imade da posluži oruđem za daljnji rad ćesarevaca u tome duhu.⁶ Ivić dr. Aleksa pripovijeda o Longinu Raiću ovo: *Car je bio podložen utecaju jezuita te po njihovom savetu imenuje 1688., dakle još pre velike seobe srpske, Longina Raića za unijatskog srpskog episkopa u Sremu, a kad ovaj 1694. umre, namesti na to dostojanstvo Petra Ljubibratića.⁷***

Izjave ove trojice treba svesti na pravu stazu. Prije svega treba naglasiti, da je Bečki dvor svoje odnose prema sjedinjenima i prema nesjedinjenima udešavao ne na osnovi kakvih religioznih načela, nego samo na osnovi trenutnih političkih interesa. Kad im je unija bila korisna za političke interese, pomagali su je i time ujedno uništili. Kad im je opet trebalo pravoslavlje, pomagali su ga rukama i nogama protiv unije i protiv katolika latinskoga obreda. Isto tako treba otvoreno priznati, što smo već istakli, da se tadanji rimokatolički kler, na čelu sa srijemskim biskupom Janyjem, nalazio na stanovištu latinizacije, i u crkvenoj upravi, i u obredu. Oni su uniju smatrali samo prvim stupnjem prijelaza na zapadni obred. Malo je bilo među tim klerom dalekovidnijih ljudi, kao što je na primjer bio glavom kardinal Kolonić i isusovci, koji su nastojali sjedinjenoj crkvi što više ići u

⁴ Nilles, Symbolae op. c. 11, 748. 749 i confer rukopis u mene. – Isp. Šimrak, Graecocatholica ecclesia in Jugoslavia op. c. 13. 14.

⁵ Georges Picot-Pavlović, Srbi u Ugarskoj, Novi Sad 1883, 85. 86.

⁶ Deset godina iz istorije srpskog naroda i crkve pod Turcima (1683-1693) op. c. 40. 41.

⁷ Seoba Srba u Hrvatsku i Slavoniju o. c. 97.

susret, i u pitanju crkvene uprave, i u pitanju obreda. To je historijska činjenica koju nitko ne može pobiti, makar u svojoj duši gajio ne znam kakvu averziju ili predispozicije prema Koloniću i prema isusovcima. Dakle, to dvoje treba priznati, ali iz toga ne slijedi da se Longin Raić nije pridružio sjedinjenju s uvjerenjem punim idealizma. Turci su na čitavoj liniji uzimali pred složnim kršćanstvom istočnog i zapadnog obreda. Jedni i drugi našli su se rame o rame u borbi protiv stoljetnih tlačitelja. Pa koja je ideja bila bliža jednima i drugima, nego vjersko jedinstvo? Longin Raić je dakle učinio ono što bi svaki drugi pravi vladika na njegovu mjestu morao učiniti. Misao velike kršćanske solidarnosti pobijedila je u njega sve druge misli i sve druge zapreke. On je plemenitom gestom pregorio i to, da bude vikar srijemskog biskupa, samo da dođe do sjedinjenja.

Što je dalje bilo s Longinom Raićem, kako dugo je sjedio na biskupskoj stolici u Hopovu, kada je umro, ne znamo jer nam o tomu stara pisma ništa ne kazuju.

Grkokatolički biskup Job Raić

Godine 1688. prešao je na uniju u Pečuhu tamošnji pravoslavni paroh s gotovo 200 svojih vjernika. Osamnaestorica narodnih prvaka i dvadeset žena svečanim su načinom ispovjedili katoličku vjeru u isusovačkoj crkvi u Pečuhu.⁸ U mjesecu studenom 1689. godine došao je do Tulija Miglija, baruna od Prumberga, savjetnika dvorske komore i carskog komesara u osvojenim krajevima donje Slavonije i Ugarske Job Raić, prvak (iguman) kaluđera manastira sv. Nikole u Orahovici u gornjoj Slavoniji, i izjavio da će on, 17 parohija, koje stoje pod njegovom vlasti i manastir Kaluđerica, koji se nalazi u blizini spomenutog manastira sv. Nikole, iskazati poslušnost i pokornost svetoj rimskoj crkvi; da će o tome položiti svečanu prisegu i kako će učiniti da svi, ne samo njemu podložni vjernici nego i svi raskolnici u čitavoj Slavoniji, svjetovnjaci i crkovni ljudi, koji se nalaze pod srijemskim episkopatom, ući u sjedinjenje s istom rimskom crkvom i to zakletvom potvrditi, kad Tulio Miglio dođe osobno u one krajeve. Na osnovu te izjave pozvao je komesar početkom sljedeće 1690. godine prijateljskim načinom u Pečuh prvake svećenika, starješine manastira i izaslanike općina, osobito Stolnog Biograda, Simontornyja, Sigeta, Ozore, Mohača, Šikloša, Kapošvara, Dobrokoza, Domba, Sasda i ostalih mjesta između Dunava i Drave. Sve je carski komesar predao radi pouke u katoličkoj vjeri isusovcima u Pečuhu, koji su svjesno izvršili ovaj apostolski posao, potpuno ih poučili dogmama pravovjerne rimske vjere, doveli ih do priznanja i ispovijedanja jedne jedine i vječne katoličke i apostolske istine pod jednom vidljivom, vrhovnom i univerzalnom glavom sviju vjernika na svijetu, rimskim prvosvećenikom, kojemu su obećali pokoravati se u svemu. Isto su kasnije izjavili i pred samim carskim komesarom. Sad nije ništa drugo preostalo nego da se obavi svečani čin sjedinjenja. To je učinjeno u isusovačkoj crkvi u Pečuhu, 18. siječnja 1690. godine, na dan ustoličenja sv. Petra na rimskoj stolici. Tomu javnom i svečanom činu prisustvovali su prvaci crkvenih i svjetovnih staleža i mnoštvo naroda. Pontifikalnu je službu služio srijemski biskup Franjo Jany. Za vrijeme službe položili su jasnim glasom u njegove ruke zakletvu i ispovijest rimsko-katoličke vjere. Zarekli su se da će čvrsto i bez opoziva vjerovati i za istinu držati sve ono što vjeruje i drži sveta majka rimska crkva, a da će samo pridržati svoj stari grčki obred. Isto su se tako zakleli da će rimskom nadsvećeniku iskazivati svaku dužnu poslušnost i pokornost kao Kristovu nasljedniku na zemlji i nasljedniku sv. Petra. Svi su izjavili da svojom zakletvom vežu sve svjetovnjake i klerike između Dunava i Drave, kao da su oni osobno nazočni pa se oni imaju smatrati sjedinjenima. Kao uvjete sjedinjenja potpisali su i ovo: 1. da svake godine najmanje tri puta bogoslužje vrši latinski svećenik u grčkoj crkvi i obratno, svaki na svom obredu; 2. da drage volje primaju isusovce, kad će u grčkim crkvama propovijedati ili tumačiti katekizam; 3. da po mogućnosti šalju na nauke u isusovačke škole one svoje sinove koji će se posvetiti svećeničkom zvanju; 4. da najmanje u onim

⁸ Nilles Symbolae op. c. I I, 786.

mjestima, gdje su pomiješani s latinima, u svetačke dane ne rade javne poslove. Kad se sve to završi u crkvi, zapjevana je zahvalna pjesma Bogu. Pečujski građani opalili su tri puta puške u znak radosti, dok su sa zidina tvrđave grmjeli topovi.⁹ U prisezi, koju je svaki učesnik posebno morao položiti, istaknuta je vjera u ishod Duha Svetoga od Oca i Sina, u svetu katoličku apostolsku Rimsku crkvu kao majku i učiteljicu sviju crkvi, u rimskog nadsvećenika kao nasljednika sv. Petra, prvaka apostola i namjesnika Isusa Krista.¹⁰

Drugi dan iza toga čina pristupio je Tulije Miglio organizaciji ujedinjene crkve između Dunava i Drave i svojim dekretom od 19. siječnja 1690. naložio do konačne carske odluke svima svećenicima i popovima da Eutimiju Njegomereviću, igumanu i arhimandritu manastira sv. Mihajla arkandela u Grabovcu kao sjedinjenom s katoličkom rimskom crkvom, iskazuju svako poštovanje i poslušnost; da mu dopuste vizitaciju; da vrše njegove odredbe u svim parohijalnim pitanjima pod određenim kaznama i uz gubitak beneficija. Ako se koja parohija isprazni, imat će novi poglavica sjedinjene crkve između Dunava i Drave predložiti tri kandidata, od kojih će jednoga car postaviti za paroha.¹¹

Tako je privremeno uređena organizacija sjedinjene crkve na osvojenom teritoriju između Dunava i Drave pa je trebalo urediti i crkvene prilike preko Drave u Slavoniji i Srijemu, to više što je sjedinjeni srijemski vladika Longin Raić bio već umro.¹² Tulije Miglio je već drugi dan iza one svečanosti u Pečuhu poslao Dvorskoj kancelariji izvještaj, kako je Job Raić, starješina odličnoga manastira sv. Nikole u Orahovici, zajedno sa šesnaest paroha i jednim manastrom kaluđerica u blizini Orahovice prihvatio jedinstvo sa Svetom stolicom.¹³ Dana 30. mjeseca siječnja 1690. godine upućuje na talijanskom jeziku i pismo caru Leopoldu, šaljući original spomenutog dokumenta o uniji u Pečuhu od 18. siječnja. Miglio ističe da su se oko obraćenja uz njega mnogo trudili isusovci.

⁹ Nilles, *Symbolae* I I, 786-790. Nilles je dokument prepisao iz manuskripta, koji se čuva u Kaloči u biblioteci isusovačkog kolegija i u *Bibliotheca Palatina Vindobonensis codices manuscripti* 12087 i 12228. Dokument je objavio J. Kolter u „*Historia episcopatus Quinque-Ecclesiensis*“ t. 7. – Izdao ga je J. Fiedler, *Die Union der in Ugarn zwischen der Donau und der Drau wohnenden Bekenner des Griechisch-Orientalischen Glaubens* (Wien 1862, aus dem Novemberhefte des Jahrganges der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften XXXV I I I, 284 besonders abgedruckt), 8-11. – U zapisniku o tom događaju zapisana su i imena prisutnih predstavnika. Kod Fiedlera zapisana su ćirilicom ova imena prvaka naroda Jov. Raić, Svetoga Nikole, Vladika Oraovice; Evtimije Negomirović; grabovački iguman, Pop Miloš iz Suloša; pop Stoić dobrokrški; Vuk Prodanović, pop biogradski (stolno-biogradski); Vuk pop Šimotrac (Simontornya), Aćim Tomanić; Miloš Buzačija; Stjepan i Ilija Sulošci; Radivoj Bioradlija; Aćim iz Ozora Miloš-Marko Bačlija; Vukman Donbolija; Trumo Donbolija; Vuica Kapušvrc; Jovan Kapušvrc; Ilija Segtvara, Nikolin sin. Fiedler je posljednje ime tako krivo prepisao, da se uopće ne može odgonetnuti. Osim toga popisa ćirilicom postoji kod Fiedlera i Nilles-a popis na latinskom jeziku. Prema tome popisu bili su od svećenika prisutni: Job Raić, starješina Sv. Nikole kod Orahovice, Eutimije Njegomerević, starješina manastira Sv. Mihajla Arkandela u Grabovcu; Vuk Prodanović, paroh stolno-biogradski; Stoić Milešević paroh u Dobrokozu, Vuk Adarnović, paroh u Simontornya; Radoslav Oribaz, paroh u Ozora; Teodor Sardelec, paroh pečujski, kod koga je zabilježeno u Nillesovom popisu, da je već prije (god. 1688) sjedinjen; Sava Vilaković, paroh u Dombo; Miloš Kuleš, paroh pri Soloku. Od svjetovnih izaslanika bili su prisutni Busagia Miloš (Fiedler: Pusagia), Aćim Tomanić, Pantelija Mihalović, Simon Milošević, Marko Bačalija (Fiedler: Bačkalija), Vuk Tomin, Dimitar Popović, Marketa Aleksić (Nilles: Alević), Reda Rajkosavić (Nilles: Raicostovich), Bucman Šarić, Trumo Bogdanović, Vuk Radovičin, German Kovač, Ilija Nikolin, Marko Dulgerin, Stanoje Njegomerević, Stefan Bačalija (Fiedler: Bačcall), Ivan Grubašić, Vuk (Fiedler: Vuca-Vuković). Taj su dokumenat potpisali i svojim pečatom utvrdili: Franjo Jany, biskup i vrhovni komesar srijemski, Gabriel Vecchy, vitez reda S. Mauricija i Lazara, vrhovni nadstojnik „campi vigiliartim“, pukovnik i zapovjednik Sigeta, Pečuha, Šikloša, Kapošvara, Mohača, Dombo i ostalim mjesta između Dunavom i Dravom; Ivan Teodor pl. Melmek, skretar dvorske komore i sukomesar u novoosvojenim donjim krajevima Ugarske i Slavonije.

¹⁰ Fiedler op. c. 1; Nilles, *Syrnbolae* 11, 790.

¹¹ Fiedler op. c. 11. 12.

¹² Grujić dr. Radoslav u „Pakračka eparhija, istorijsko-statistički pregled“ izašla kao „Spomenica o srpskopравoslavnom vladicianstvu pakračkom u slavu vladike Mirona“ Novi Sad, 1930, kaže da je Longin Rajić umro krajem 1689. god., 117.

¹³ Fiedler op. c. 12. 13.

Da je tako brzo došlo do unije, ima se zahvaliti izvrsnom držanju Joba Raića, arhimandrita manastira sv. Nikole. Bile su na putu mnoge zapreke zbog toga jer su bili uvjereni da se moraju ponovno krstiti. Osobita zapreka je bila *sablažnjivi postupak* pečujskoga biskupa Radanayja koji je počinio prave ispade. Na dan svečanosti pucalo se iz topova, da se tako pridobiju za svetu stvar i ostali, kojih imade veliki broj u Slavoniji. Miglio dalje kaže da je za čitavo vrijeme boravka Joba Raića i svih ostalih svećenika i izaslanika u Pečuhu sve izdržavao o svom trošku. Isto je tako obećao Jobu Raiću, koji imade veliko poštovanje u narodu, da će ga naskoro povesti o svom trošku u Srijem s nekoliko njegovih kaluđera. Radi toga moli cara, da mu dade naslov biskupa, kao što je u svoje vrijeme dao njegovu pokojnom bratu Longinu.¹⁴ Dana 4. travnja te godine stavila je Dvorska bečka kancelarija u tom smislu prijedlog caru Leopoldu koji je dao svoje odobrenje.¹⁵ Iza toga je Dvorska kancelarija 15. travnja zamolila Ugarsku dvorsku kancelariju, da nađe biskupski naslov za Joba Raića i da to javi dvorskoj kancelariji za daljnji postupak.¹⁶ Što se dalje dogodilo sa Jobom Raićem, ne znamo, znam samo da ga je u biskupskoj časti naskoro naslijedio Petronije Ljubibratić.

Grkokatolički vladika Petronije Ljubibratić

Andrija Kačić Miošić spominje rod Ljubibratića i kaže za nj: *U broju gospode bosanske, oliti knezova slovinskih, nahode se Comites, tj. knezovi jasne kuće Ljubibratića, od staroga i plemenitoga grada Trebinja u deržavi hercegovačkoj, podložan sada caru Otmanoviću. U ovomu dakle gradu jest i sada kuća gospode Ljubibratićah, od kojih u stara vremena izlazahu vladaoci od gradovah i državah na misto banah... Izadjoše od ove kuće krepotni i veleznanu duhovnici svetoga Basilija, episkopi oliti vladike slidjenja gerčkoga, kakono presvitli otac Petronije, vladika Slavonije.* Na istom mjestu navodi Kačić Miošić i genealogiju Ljubibratića pa kaže da se Petronije rodio od Radoslava. Na koncu *Pjesme od vitezovah Ljubibratićah* kaže:

*Od ovoga roda gospodskoga,
na oružju vazda junačkoga,
Vladike su vazda izlazili,
I duhovni vladaoci bili.
Od istočne crkve bogoslovci
Svetjenici i duhovni oci
igumani i arkimandrite,
to poznaje i malahno dite.¹⁷*

V. Čorović kaže da su Ljubibratići veliko hercegovačko pleme, čija starina potiče iz 14. vijeka. Iz toga plemena potekao je hercegovački vladika Simeon Ljubibratić u drugoj polovini 17. vijeka, koji je 1682. godine postao beogradskim metropolitom. Iz iste je porodice i Petar ili Petronije Ljubibratić, sjedinjeni srijemski i slavonski vladika.¹⁸ Radovan Grujić kaže, da je Petronije Ljubibratić bio arhimandrit u Beogradu kod svoga strica Simeona, do 1690. godine. S patrijarhom Arsenijem prebjegao je u Sv. Andriju kod Budima. Prvi dokument o Ljubibratiću nakon njegova prijelaza na kršćansku stranu sačuvan nam je u budimpeštanskom dvorskom arhivu pod datumom od 18. veljače 1692. godine. Carski ratni komesar J.A. Schweidler izdaje toga dana na izričitu molbu Ljubibratiću svjedočanstvo da je za čitavo vrijeme, dok su Beograd i okolni krajevi stajali u carskom

¹⁴ Ibid. 13; Nilles, Symbolae I I, 790. 791.

¹⁵ Ibid. 14. 15.

¹⁶ Ibid. 15. 16.

¹⁷ Razgovor ugodni naroda Slovinskoga, izdanje Matice Hrvatske u redakciji V. Babukića 1862, str. 280. 281.

¹⁸ Narodna Enciklopedija I, 707.

posjedu, mnoge usluge učinio carskoj vojsci kao srijemski biskupski vikar. Potvrđuje kako je u to vrijeme Ljubibratić prelazio u turske krajeve i nagovarao porodice da se nasele u krajevima, koji su bili opustošeni od obiju vojska u Srijemu i Slavoniji, a koje je zauzela kršćanska vojska. Nakon što su Turci preoteli Beograd da je utekao s mnogim drugima odličnim porodicama ispod turskog jarma pod utočište cara i zaputio se u Sv. Andriju gdje i sada (1692. godine) boravi.¹⁹

Nisam mogao pravo razabrati, zašto je Petronije Ljubibratić zatražio ovakvo svjedočanstvo od carskog komesara. Po svoj prilici već se tada radilo o njegovu postavljenju za vladiku i uspostavljanju bliže veze s kardinalom Kolonićem. To nas ujedno upućuje i na to da se Petronje Ljubibratić već tada razišao s patrijarhom Arsenijem i odlučio poći neovisnim putem. Kako je došlo do toga, kako je i kada Ljubibratić i u kojim prilikama bez obzira na prisutnost i na protimbu patrijarha Arsenija prešao na uniju, nije nam zapisano u dokumentima, ali već 1694. godine 31. ožujka izašla je u Beču diploma cara Leopolda, kojom se Petronije Ljubibratić postavlja vladikom u manastiru sv. Nikole u Hopovu pod naslovom biskupa, laenskoga i srijemskoga. Iz te diplome mnogo ćemo doznati o Petroniju Ljubibratiću. Prvo iz nje slijedi da je on u vrijeme izdavanja diplome bio arhimandrit i generalni vikar, to jest namjesnik beogradsko-srijemske mitropolije; da je bio članom reda sv. Vasilija; da se svojim uslugama i radom, koji su proistekli iz čiste kršćanske pobožnosti i revnosti, velikim i jasnim uspjehom trudio oko toga, da raški ili vlaški narod u Srijemu bude caru odan, kako to svjedoče mnoga pisana svjedočanstva i preporuke svjetovnih i crkvenih dostojanstvenika i državnih službenika, koje u sebe ima Ljubibratić.

Iz ovoga sada razumijemo da je Ljubibratić ono svjedočanstvo, koje smo naveli, tražio ne samo od komesara Schweidlera nego i od drugih velikaša i carskih činovnika, da se tako u zgodnom času može na dvoru preporučiti. Dalje se u diplomi kaže da je Petronije Ljubibratić obećao nadalje raditi oko toga da raški narod u Srijemu i dalje vjerno služi caru. Iz toga se može zaključiti kako je Ljubibratić u to vrijeme već boravio u Srijemu među svojim vjernicima.

Samo imenovanje glasi u diplomi ovako: *Odlučili smo istoga Petronija Ljubibratića kao vrlo zaslužnu i sposobnu osobu našom kraljevskom vlasti izabrati i imenovati biskupom biskupije vlaške i srijemske kod Sv. Nikole u Opovu sa prisajedinjenim manastirima grčkog obreda, koja (biskupija) je doista i po pravu ispražnjena sada nakon smrti nekoć časnoga redovnika Longina Rajića, posljednjega pravoga i zakonitog posjednika istog vladičanstva; da mu dademo i udijelimo isti episkopat vlaški „Laenski” i Srijemski kod Svetoga Nikole u Opovu sa prisajedinjenim manastirima grčkog obreda i sa svim pravima, prednostima, oprostima, koristima i dohocima ma koje ruke, koji spadaju na episkopat.*

Ovaj dekret je sastavljen u ugarskoj Dvorskoj kancelariji pa je zato Ljubibratić dobio naslove biskupske, koji su se nalazili u toj kraljevini. Kako je došlo do naslova *Laensis* i odakle on potječe? Taj se naslov ne može tražiti *in partibus infidelium* jer car nije imao prava imenovati biskupa na taj naslov, nego samo papa. Car je mogao Ljubibratića imenovati na naslov biskupije, koja se nalazila u Ugarskoj. U popisu naslova biskupija u Ugarskoj i Hrvatskoj, koji se čuva u bečkoj nuncijaturi u sedamnaestom vijeku, nije se nalazio ovaj naslov.²⁰

Kao sjedište Petra Ljubibratića određuje se manastir Hopovo u Fruškoj gori. Na kojem je teritoriju Petar Ljubibratić vršio jurisdikciju? U ovoj diplomi je samo govor o Srijemskoj biskupiji. Posebnim se načinom ističe da pod crkvenu vlast Petronija Ljubibratića spadaju svi manastiri u Srijemu. Čudnovato je da se kao njegov predšasnik ne spominje Job Raić, za koga se čini, da je tom biskupijom upravljao od smrti svoga brata Longina do toga vremena (1690. – 1694.). U diplomi nema spomena krajeva u Slavoniji pa je tako opet iskrsla zagonetka je li u to vrijeme još živio Job Raić i bio vladikom

¹⁹ Fiedler, Beitrage zur Union der Valachen (Vlachen) in Slavonien, und Syrmien op. c. 18. , 19.

²⁰ Theiner, Monumenta Slavorum Meridionalium. – Fiedler, Beitrage je već ispravno zapazio, da se „episcopatus Laensis“ mora čitati „episcopatus Vlachensis“, 8. – Stanić prepisuje iz diplome „Laensis“ bez daljnjeg obrazloženja conf. Nilles, Symbolae I I, 749.

u Slavoniji oko Požege i Pakraca ili je Petronije Ljubibratić od početka upravljao ne samo srijemskom biskupijom sa sjedištem u manastiru Hopovu nego i slavonskom biskupijom sa sjedištem u manastiru Orahovica? Iz toga bi opet izgledalo da je Job umro tek 1699. godine, a ne 1694. godine jer je Petronije Ljubibratić tek 1699. godine dobio drugu diplomu, kojom se imenuje i biskupom u Slavoniji.

Ali da vidimo, što dalje kaže diploma! Car Leopold imenuje Ljubibratića pod uvjetom da ispovjedi dužnu vjernost, odanost i poslušnost prema najvišem nadsvećeniku, rimskom papi, zajedno sa svojim vjernicima i da u tomu ustraje. Ujedno se kao uvjet postavlja i to da kao vikar iskazuje poštovanje i poslušnost latinskom srijemskom biskupu jer se pod vlašću njihova ordinarija nalaze svi vjernici grčkoga obreda u Srijemu.²¹

Pet godina iza te diplome izdao je car Leopold 26. svibnja 1699. godine drugu diplomu za Petronija Ljubibratića. U prvom dijelu ove diplome ponavlja se gotovo od riječi do riječi diploma iz godine 1694. s tom razlikom što je umetnuto da je Petronije Ljubibratić za cara stekao zasluga ne samo među narodom u Srijemu nego i u susjednim krajevima donje Slavonije te je tri godine iskazivao caru usluge. U drugome dijelu diplome najprije se kaže da je Ljubibratić molio od cara izdavanje nove diplome koja će narodu biti razumljivija od prve. Osim toga molio je ponovnu potvrdu i proširenje prve diplome.

Postavlja se pitanje zašto je Ljubibratić smatrao da je prva diploma narodu nejasna, zašto je tražio potvrdu prve diplome i njeno proširenje? Odgovor na ta pitanja dat će sam sadržaj diplome. Na izričitu Ljubibratićevu molbu ponovno se on imenuje vladikom *vlaškim i srijemskim* ili *donje Slavonije* naroda grčkoga obreda. Prije svega se čini, da bi se baš ovdje mogao naći ključ za tumačenje naslova *Laensis*, koji je spomenut u diplomi od 1694. godine. Umjesto *Laensis* morat će se po svojoj prilici čitati *Lachensis* ili *Vlachensis* pa bi tako to pitanje bilo riješeno. Ali je ovdje dalje zanimljivo to da se naslov biskupa *vlašškoga i srijemskoga* smatra jednakim naslovu vladike *donje Slavonije*. Prema tomu bi izgledalo da je Petronije Ljubibratić odmah od početka bio imenovan biskupom ne samo Srijema nego i vjernika grčkog obreda u donjoj Slavoniji oko Požege, Orahovice i Pakraca pa bi se tako i smrt Joba Raića morala postaviti u 1694. godinu. Dalje se u diplomi podjeljuju Petronju Ljubibratiću sve milosti, oprosti, slobostine i povlastice (prvenstva) koje pripadaju ostalim biskupima ujedinjenim s rimskom crkvom. To će reći – tako se nastavlja u diplomi – da se njemu imadu pokoravati svi manastiri, arhiprezbiterati, parohije, stranoprimališta, crkve i kapele, koje se nalaze u tom episkopatu sa svima arhimandritima, igumanima, parosima, prezbiterima, kaluđerima i kaluđericama. Nitko iz redova laika ili iz redova klera, pa ma koje časti bio, ne smije se pačati u njegova duhovna i crkvena prava osim Ljubibratićevih ordinarija (latinskih biskupa), u čijim se biskupijama nalazi njegovo vladičanstvo. Arhimandriti, igumani i parosi grčkog obreda ne mogu se postavljati bez njegova odobrenja. On jedini ima pravo na parohije namještatati vrijedne, a zbacivati nevrijedne. Ujedno domovi crkveni i zemlje, koje satni obrađuju bez kmetova, izuzeti su od svakog poreza. Na koncu diplome strogo se nalaže, da ga svi arhimandriti, arhiprezbiteri, igumani, parosi i ostali prezbiteri i crkvenjaci, zatim kaluđeri i kaluđerice, koji se nalaze u Ljubibratićevom vladičanstvu, imadu smatrati pravim svojim vladikom i da se imaju pokoravati njegovoj vlasti.²²

Sadržaj ove diplome kao da nam kaže kako je u Srijemu odmah u početku došlo do oštre borbe između Ljubibratića i Arsenija, koji je protiv njega podizao kler i nastojao ga onemogućiti. Petronije Ljubibratić, uza svu tešku borbu, ostao je vjeran jedinstvu i nije se dao pokolebati niti laskanjem, niti grožnjama.

²¹ Fiedler, Beitrage op. c. 19. 20.

²² Ibid. 20-23.

Petronije Ljubibratić i Arsenije zvani Crnojević

O borbi između sjedinjenog srijemskog i donjoslavonskog biskupa Petronija Ljubibratića i patrijarha Arsenija našao sam u Arhivu Jugoslavenske akademije u Lopašićevoj zbirci više dokumenata, koji nam tu borbu jasno osvjetljaju. Prvi dokument sadrži Ljubibratićevo predstavljanje na cara Leopolda, koja je napisana ili odmah iza imenovanja, 1694. godine, ili nakon ponovne potvrde za vladiku, 1699. godine. U predstavljanju ističe Ljubibratić, kako je *upao u otvorenu mržnju, lične grožnje, progone Arsenija istoga obreda nadbiskupa, niti za sam život nisam siguran, budući da je prije pet godina tako pogubljen moj kapelan (tajnik). On se (Arsenije) kao neprijatelj sjedinjenih biskupa i svećenika bezobzirno upliće u (sjedinjenu) biskupiju u Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj, koje ima pravo podjeljivati jedino vaše kraljevsko veličanstvo i koje imaju svoje zakonite nadbiskupe ostrogonske i kaločke, i mene silno progoni, jer svuda postojano ispovijedam istu katoličku vjeru. Radi toga ponizno molim vaše veličanstvo, da se milostivo pobrine za moj život, sigurnost i slobodno kretanje, i da istom nadbiskupu Arseniju ozbiljno naloži i zapovijedi, da se nikako ne upliće niti on sam, niti preko svojih ljudi, niti preko pisara u moja biskupska prava ili u moju biskupiju ili u narod, koji je meni povjeren; da ne traži moju ovisnost od sebe i da ne zasijeda mojemu životu. Tako moli i zaklinje najponizniji i najpobožniji (najodaniji) vazal Petronije Ljubibratić.*²³ Ovo nam pismo jasno svjedoči da je Petronije Ljubibratić iskreno pristupio sjedinjenju, da je on tomu sjedinjenju ostao vjeran uza sve grožnje, navale i progone Arsenija nazvanog Crnojevića; da je on za sjedinjenje bio spreman dati i sam život; da je nedavno jedan od njegovih najbližih svećenika ubijen zbog toga, što je pristao uz sjedinjenje. Ovaj nam dokument ujedno jasno svjedoči do koje se mjere razvila borba između Arsenija i Ljubibratića i kako su neistinite sve one tvrdnje, prema kojima bi se Ljubibratić imao odreći unije na smrtnoj postelji i tobože se izmiriti s patrijarhom.²⁴ Patrijarh Arsenije odgovorio je na tu tužbu. Ugarska dvorska kancelarija šalje tužbu i odgovor slavonskom vrhovnom zapovjedniku StareMBERGU pa ga moli da ispita stvar i predloži rješenje (Fiedler op.c. 23.,24.).

Ali da vidimo kako se dalje razvijala borba! Godine 1701. piše opet Ljubibratić caru Leopoldu o progonima od strane Arsenija ovako: *Iz priloženoga naloga prečasnog gospodina Arsenija, raškoga nadbiskupa, koji je po turskom načinu pečaćen, i iz sabranih svjedočanstava slavne ispitne komisije, moći će dobro razumjeti vaše presveto veličanstvo, kolika progona i zasjede trpim već sedam godina od spomenutoga nadbiskupa samo radi toga, što čvrsto i postojano ispovijedam pravovjernu istinu svete rimske crkve i što se pokoravam ne njemu nego uzoritom nadbiskupu (Koloniću), primasu kraljevstva. Zborovi naroda, koje on saziva, nisu samo pogibeljni mojem životu nego mogu provaliti u javnu pobunu.*²⁵

Arsenije se dakle protiv Petra Ljubibratića služio omiljenim sredstvom pa je svuda sazivao narodne zborove i govorio protiv Ljubibratića kako bi uništio uniju. Ali da vidimo treći izvještaj o progonima Arsenija! Petronije Ljubibratić tuži se iste godine caru Leopoldu ovako: *Vaše presveto veličanstvo sigurno je doznalo, kako trpim teške i dalje nepodnošljive progone već sedam godina od prečasnoga Arsenija, raškog nadbiskupa, koji mi se otvoreno grozi smrću. Nadam se, da će me u buduću od njih osloboditi ozbiljni milostivi nalozi Vašega presvetoga veličanstva.* U istom se pismu tuži da ga Arsenije ometa i u sabiranju milostinje i prikazuje ga pred narodom kao krivovjerca. Ljubi-

²³ Arkiv Jugoslav. Akad., CoII. Lopašić; odštampan dokument: Šimrak, Graecocatholica ecclesia in Jugoslavia op. c. 22. Ljubibratić tu kaže „...in manifestum odium et privatas minas atque persecutiones Rmi Arsenii eitidem ritus archiepiscopi incidi, nec de vita securus, cum ante quinquennium capellanus meus ita peremptus est... me vel plurimum persequitur, qui eandem catholicam fidem ubique constans profiteor“.

²⁴ Vitković Dimitrije, Patrijarh Arsenije III Crnojević u Pakracu u Starine jugoslavenske Akademije knjiga XXXV I, 171; Grujić dr. R. Pakračka eparhija op. c. 126

²⁵ Arkiv Jug. Akad. Coll. Lopašić; Graecocatholica ecclesia in Jugoslavia 22. Ljubibratić tu kaže „...qualesnam iam a septennio persecutiones et insidias suprafati arcieppi sustineam non alia ex causa, nisi quod orthodoxam Sanctae Romanae ecclesiae dogma firmiter et constanter profiteor...“

bratić opisuje u tom pismu i svoje bijedno stanje. Poput kaluđera mora ići od sela do sela i kupiti milostinju da nekako može preživjeti u onom divljem kraju. Osim toga mora izdržavati i jednoga drugoga biskupa, kojega njegovi progone radi unije što ju je sklopio sa svetom rimskom crkvom. Za toga biskupa kaže, da mu je vikar i brat. Osim toga mora izdržavati i druge svećenike, bez kojih ne može biti, a ništa drugo nema do milostinje.²⁶

U kakvu se položaju nalazio Petronije Ljubibratić, rječito nam pokazuju ta tri dokumenta. S jedne je strane bio izložen neprestanim zasjedama i napadima Arsenija, a s druge strane živio je u najtežim nevoljama. Osim toga, sedam godina nije bio potvrđen za vladiku pa tako nije mogao posvećivati svećenike, nego su svi polazili do Arsenija koji ih je redio. Tu se dakle navlas isto dogodilo što i u gornjoj Hrvatskoj. Pitanje potvrde Petra Ljubibratića odgađalo se od godine do godine kao i u Marči. Te nam žalosne prilike najbolje crta sam Petronije Ljubibratić u svom pismu caru Leopoldu 1701. godine ovako: *Presveto carsko i kraljevsko veličanstvo, gospodine, gospodine najplemenitiji! Pošto je prije nekoliko godina Bog blagoslovio oružje uzvišenga vašega veličanstva, da oslobodi Ugarsku ispod turskoga jarma i pošto je zauzeta Požega, ja kao sjedinjeni svećenik grčkog obreda zamolio sam vaše presveto veličanstvo, da me potvrdi u crkvenom starješinstvu i postavi u dušpastirstvu onoga kraja, a isto tako u naslovnom vlašićanstvu onih strana. Sve do danas sam se trudio, da se s Božjom pomoći premnoge duše povrate Gospodnjem stadiu i da premnoge revno misle na svećenički stalež. Ako izvršenje te namjere ne biva sa oprezom, može više zla nanijeti, pače uzdržati i umnožiti raskol, ako naime oni, koji hoće stupiti u crkveni stalež primanjem redova, nemaju drugoga biskupa, komu bi pošli, kao što i nemaju, nego moraju ići spomenutom patrijarhu, koji je pun strašnih zločina i otimačina. Radi toga ponizno pristupam k prijestolju vašeg presvetog veličanstva, da milostivo odredi, da se ovo pitanje uredi, kao što to sude nužnim svi latinski biskupi, da se zapriječe tolika zla, koja dolaze odatle, što posvećeni svećenici zaređeni po raskolnicima (Bog sam neka zna, kako im prisižu poslušnost!) kasnije ih u velike štijuju i ovim zemljama nemajući nikakva obzira niti prema rimskom nadsvećeniku, niti prema vašem veličanstvu kao vladajućem knezu zemaljskom. Tako se događa, da gaje i bude mržnju protiv sviju katolika i da odvrćaju od poslušnosti i podložne svjetovnjake.*²⁷

Ovu Ljubibratićevu predstavku potpisali su: zagrebački biskup Stjepan Selišćević i tadašnji srijemski biskup Franjo Jany. Petronije je Ljubibratić dakle bio s njima u najužim vezama.

Kakve je neistine protiv Petronija Ljubibratića širio Arsenije nazvani Crnojević među narodom u Srijemu i Slavoniji, najbolje se vidi iz tužbe što ju je u Beču predao Radovan Dragoilo iz Podborja (Daruvar) na ruke kardinalu Koloniću. Apostolski protonotar profesor bogoslovije Ivan Krstitelj Sigonije vidio je u originalu tu tužbu kod kardinala Kolonića. Njen prijepis nalazi se u Arhivu Jugoslavenske akademije u Lopašićevoj zbirci. U tužbi se kaže da *ni za vrijeme tursko nisu imali takvog biskupa kao Ljubibratića, niti su za vrijeme tursko toliko trpjeli, niti su crkve bile zatvorene, kao što su tada zatvorene. Već imade čitava godina dana, otkad je crkva u Podborju zaključana. Neke je crkve Ljubibratić otvorio nakon pritužba ljudi. Koji nisu platili, još su im i danas crkve zatvorene. Njihovi roditelji, majke i braća umiru bez ispovijedi i svete pričesti. I mnoga djeca umrla su bez svetoga krsta. I tako umiru sve do današnjega dana bez ispovijedi i pričesti. U selu Ciplak umrlo ih je sedam, u selu Bastašić dvojica, u selu Korenici dvojica, u selu Puklice dvojica. U selu Krivaj trojica su ljudi, koji nisu vjenčani, već tako žive. Neće tako dugo vjenčati, dok ne dobije jedan dukat. Kad Ljubibratić ili njegov namjesnik prolazi biskupijom, svagdje noći kod siromašnih ljudi, pun je najveće obijesti i ne miče se iz kuće, dok mu ne isplate 12 forinti, ili deset, osam ili šest, ili napokon jedan dukat. Odakle oni mogu to davati, kad su tako siromašni? Oni da prodavaju vlastita svoja odijela, da mu mogu dati novac, ali on toga ne vjeruje, nego ih zove psima i sljedbenicima židovske vjere. Osim toga dovodi protiv njih njemačke vojnike, koji ih strašno pljačkaju. Kako im je mila volja, tako s njima postupaju. Prije*

²⁶ Ibid. 23.

²⁷ Ibid. 23. 24.

bi dali stan vrhovnom zapovjedniku vojske nego li ovom biskupu. Jedan siromašni paroh u Podborju spomenuo je njegovom namjesniku te progone, a on je odmah doveo jednog njemačkog vojnika, koji je odsjekao bijednom parohu polovicu ruke. Tko mu ne da pet forinti ili jedan dukat, toga ne pušta u crkvu, dok ne plati. I donosioci ove tužbe da su morali platiti sto dukata. Takvih objesti nisu niti za vrijeme tursko trpjeli, kao što ih moraju trpjeti pod sadašnjim vladikom Petronijem (Ljubibratićem). Kad se vratio iz Beča da je sazvaio sve parohu u svoj dvor, da ih je zastrašivao i ovako im govorio: *Ako nećete onako govoriti, kao što ja hoću, ostrići ću vam vlasi sa glava vaših i razderat ću vaše odijelo i otjerat ću vas iz kraljevstva i uzet ću od svakoga 40 forinti.*

Tu je tužbu carski dvor preko kardinala Kolonića poslao Ljubibratiću da se opravda. On odgovara u pismu upravljenom na samoga cara Leopolda ovo: *Ako je istina ono, što se u tužbi kaže, neka mu se oduzme biskupija i neka se najstrožije kazni, da se tako dade dobar primjer drugima, da se čuvaju zločina. Ako pak nije istina, što se u tužbi navodi, onda se neka tužitelji po zakonu kazne.*

Tužba je poslana prije 13. rujna 1699. godine. Da je ona bila od početka do kraja neistinita, svjedoči izjava kneza u Slatini, dvojice drugih knezova u selima Bukanica i Stabona, koji su pod zakletvom izjavili pred Andrijom Labošem, carskim provizorom i tridesetarem, Andrijom Ivanom Obdabašićem, kapelanom u Virovitici, i Josipom Kalajkovićem, sucem, da nisu potpisali one tužbe protiv Ljubibratića i da s njom nemaju nikakve veze i da nikada nisu tvrdili da su u njihovim selima umrla djeca bez krsta ili odrasli ljudi bez ispovijedi i pričesti ili da su ikada bile njihove crkve zatvorene (Fiedler op.c. 24).

Dana 12. siječnja 1701. održana je rasprava u Požegi u kući državnog erara u pitanju održavanja potajnih zborova u požeškoj županiji protiv Petronija Ljubibratića. Raspravi su prisustvovali: Marko Stručić, superior požeškog isusovačkog kolegija, Grgur Radilović, zaprisegnuti prisjednik požeške županije i sudac grada Požege, Nikola Dardalija, kapetan. Rasprava je održana na izričiti zahtjev Petronija Ljubibratića pod predsjedništvom Ladislava Kapsa, požeškog podžupana. Tri su svjedoka pozvana. Prvi je od njih izjavio, da je patrijarh Arsenije upravio pismo na sve kape-tane, vojvode, zastavnike, knezove, kaluđere i sve vjernike u Slavoniji, u kojem ih poziva da ne priznaju Petronija Ljubibratića svojim biskupom jer *neće da bude od njega odvisan*. To je pismo javno pročitano u manastiru Orahovici 2. prosinca 1700. godine. Osim toga, narod je bio pozivan tri puta na zbor u Orahovici. Na trećem zboru je zaključeno da se na sve strane u Slavoniji pošalju glasnici, koji će pozvati narod na još veći zbor u Kamenskom i to na praznik Sv. Andrije. Tko neće na zboru osvanuti, bit će kamenovan i spalit će mu se kuća u prah i pepeo, kao što se to dogodilo prije nekoliko godina u križevačkoj krajini. U Kamenskom da se sabralo 300 do 400 ljudi pa je na osnovu pisma patrijarha Arsenija zaključeno da se nitko ne pokorava Petroniju Ljubibratiću i da mu nitko ništa ne da. Ako putuje *da mu se može samo dati prenoćište kao svakom drugom putniku*. Novi narodni zbor će se održati u Slatini. Drugi je svjedok izjavio, da je u pismu Arsenija bilo napisano: *ja sam držao, da ste vi u vjeri grčkoga obreda, ali kad tamo, vi ste pravu vjeru ostavili i postali šokci!*²⁸

Protiv Petronija Ljubibratića ustali su i neki kaluđeri iz Orahovice, da ih na različite načine kažnjava, udara na njih globe, muči, brani ulaziti u crkve i službu služiti tako, da u takvim prilikama nikako ne mogu izdržati u svojem manastiru. Zbog toga bila je istraga 5. srpnja 1701. pred knezom Filipom Lichtensteinom, slavonskim generalom u prisutnosti Ljubibratića i kaluđera.²⁹

²⁸ Fiedler, Beitrage op. c. 25-27; Nilles, Symbolae I I, 751-753 nota. Kao svjedoci preslušavani su: Petar Anasora, glavni pokretač uzbuna i zborova, starac od 70 godin; Vuksan iz sela Tominovac i Novak Todorović iz sela Čepčevac.

²⁹ Arkiv Jugosl. Akad. Coll. Lopašić; Graecath. ecclesia iii Jugoslavia 27. nota.

Smrt Petronija Ljubibratića

Petronije Ljubibratić bio je već 1697. godine u Pakracu. Zašto se preselio iz Hopova u Srijemu u Pakrac? Vitković na to odgovara: *No nije se mogao održati u Srijemu, pa se zato povukao i nastanio u Pakracu u Slavoniji.*³⁰ Grujić kaže da je Arsenije u Sremu postavio novog pravoslavnog episkopa Stefana Metohijca, koji je uspio da onemogući boravak unijatskom episkopu u Sremu; i Ljubibratić je ubrzo morao da napusti Hopovo i povuče se pod zaštitu glavne vojne komande u Oseku.³¹ Prema Čaploviću sagradio je Ljubibratić na mjestu današnje episkopske rezidencije drvenu kuću. U dvorištu je podigao crkvu u čast sv. Trifuna.³² Fiedler dodaje da je Ljubibratić kupio za biskupiju vinograde, mlinove i druga imanja i da se čini, da je tu stanovao do svoje smrti. Grujić kaže da je Ljubibratić uz crkvu sv. Trifuna sagradio i kapelu sv. Blagovijesti pa da se kapela pod tim imenom i danas nalazi u episkopskom dvoru u Pakracu. Katedrala je kasnije, svakako prije 1722. godine, dobila novo ime – Sv. Trojica.³³

Prema pismu nasljednika Petronija Ljubibratića i njegova brata Joanikija (Janičija), što ga je pisao zagrebačkom biskupu Martinu Brajkoviću 12. siječnja 1704. godine, umro je Petronije Ljubibratić 10. prosinca 1703. godine. Prema napisu na grobnoj ploči i prema napisu u jednom psaltiru imao bi Ljubibratić umrijeti 20. studenoga iste godine.³⁴

Sad nastaje najteže pitanje: je li se Petronije Ljubibratić na samrti odrekao unije i pomirio s patrijarhom Arsenijem? Fiedler o tom ništa ne kaže. Grujić tvrdi da se Petronije Ljubibratić dao nagovoriti na otpad pod utjecajima tadanjih prilika, koje su bile u prilog patrijarha Arsenija jer se ovaj odlučno stavio protiv Rakoczyjeve bune i tako stekao na Bečkom dvoru veliki ugled. Petronije je bio posve osamljen i ostao je *sasvim bez pastve. Patrijarh je sada koncentrirao svoju pažnju lično na njega i nastojao, da ga skloni na pokajanje i povraćanje pravoslavlju. I u tom je uspeo.* Kao dokaz za to navodi Grujić pismo mitropolitiskog izaslanika Jovanovića od 22. ožujka 1731. godine u kojem se tvrdi da je Petronije *poslije s patrijarhom mir imao* i da u karlovačkom arhivu ima pismo od Petronija, *što je dao patrijarhu pri samrti i sve svoje preporučio na patrijarha.* Vitković za to stanovište navodi pismo marčanskog biskupa Gabrijela Turčinovića kardinalu Koloniću od 30. travnja 1704. godine u kojem Turčinović kaže da je Petronije Ljubibratić na samrti primio odrješenje od *lažnoga patrijarha*³⁵ i da mu je veći dio svojih imanja ostavio kao baštinu.³⁶

To se stanovište mora posve odbaciti i to iz ovih razloga:

1. Petronije Ljubibratić imao je toliko odvažnosti i odlučnosti da je još u Svetom Andriji kod Budima, gdje je zajedno stanovao s patrijarhom Arsenijem koncem 1693. godine, prihvatio uniju usprkos protivljenja patrijarhova i usprkos tomu što je patrijarh baš tada bio na vrhuncu svoje moći i upliva na Bečkom dvoru.³⁷

2. Kao biskup srijemski i donjoslavonski čitav je život vodio borbu na smrt i život s patrijarhom. Neposredno pred smrt napisao je Petronije Ljubibratić pismo kardinalu Koloniću, u kojem ga upozorava da je patrijarh Arsenije dobio od ratnog Vijeća povoljan dekret prema kojemu bi za kratko vrijeme imao doći na vizitaciju parohija i manastira u Srijem i Slavoniju. Ljubibratić moli Kolonića, da na svaki način zapriječi taj pohod patrijarha jer će on imati za posljednicu najveće smutnje među narodom, upravo onakve, kakve su bile u gornjoj Hrvatskoj za vrijeme marčanskog vladike Isaije

³⁰ Starine op. c. 109.

³¹ Pakračka eparhija 120.

³² Fiedler, Beitrage 9 nota.

³³ Fiedler ibid. 9. tekst; Grujić, Pakračka eparhija 122-124

³⁴ Vitković, Starine 36, 18 ; Grujić 128.

³⁵ Pakračka eparhija 128.

³⁶ Starine 36, 192. 193.

³⁷ Grujić op.c. 120.

Popovića. To se mora učiniti, da se ne bi i *oni vjernici* (u Srijemu i Slavoniji), *koji su teškim radom dovedeni na pravi put, vratili sa svojim vukovima u staru šumu*.³⁸ I doista za života Petronija Ljubibratića nije mogao Arsenije na vizitaciju u Slavoniju. Kolonić naime piše zagrebačkom biskupu 19. ožujka 1704. godine da je patrijarh nakon smrti Ljubibratićeve otišao iz Svetoga Andrije u Graz s namjerom da se odande spusti u krajeve Hrvatske (primorske) i Slavonije radi vizitacije, da tako pomoću oprosta, odrješenja i izopćenja sabire novac i da primami k sebi sjedinjene s rimskom crkvom. Njegova je namisao uznemirivati svidničkog (marčanskog) biskupa i privući k sebi biskupiju pokojnoga Ljubibratića s čitavim onim krajem.³⁹

Iz toga se vidi kako Petronije Ljubibratić ne samo da se nije pomirio s patrijarhom i odrekao uni- je, nego on uopće nije imao nikakve veze s patrijarhom, ni pismene ni usmene, pa je čudno, kako je Grujić mogao ustvrditi da ga je patrijarh *ličnim svojim dodišom sklonuo na pokajanje*.

3. Joanikije Ljubibratić, brat pokojnoga Petra, arhimandrit i biskupski namjesnik, piše poslije bratovljeve smrti zagrebačkom biskupu Brajkoviću pismo 12. siječnja 1704. godine, u kojemu ga izvješćuje o smrti Petronija i kaže kako ga je on u oporuci preporučio Brajkoviću za svojega nasljednika pa se nada da će ga preporučiti i kardinal Kolonić. Ako se smatra da je nedostojan za nasljednika svomu bratu u vladičanstvu, neka mu se dozvoli da u miru može živjeti u kući koju su on i brat uz mnogo prolivena znoja sagradili.⁴⁰ Kako je dakle mogao Petronije Ljubibratić na samrti u testamentu preporučiti zagrebačkom biskupu za svoga nasljednika brata Joanikija i u isto vrijeme odreći se unije i pomiriti se sa Arsenijem? Grujić i Vitković žele oslabiti jakost ovoga dokumenta pozivajući se na neiskrenost i Petronija i Joanikija, koji su zavaravali katoličke krugove, a istodobno bili u dosluhu s patrijarhom.⁴¹ Pozivanje na tu neiskrenost omiljeno je oružje Iviću, Grbiću, Grujiću i Vitkoviću, kad se nalaze pred jednim historijskim dokumentom koji u prah mrvljuje njihove samovoljne pretpostavke.

4. Da vidimo posljednji dokaz! Dana 19. travnja 1704. godine Andrija Horvat, isusovac u požeškom kolegiju, piše zagrebačkom biskupu da je po prilici prije dva mjeseca pisao kardinalu Koloniću i preporučio mu za nasljednika pokojnoga vladike Petronija Ljubibratića njegovu brata Joanikija (Ivana). U onim krajevima da nema nikoga drugoga, tko bi započeto djelo svetoga sjedinjenja tako nastavio kao on. Osim toga, njega kao vladiku iščekuju svi knezovi i vojvode. Što se tiče *lažnoga patrijarha*, nema ništa drugo javiti, nego da se nalazi u Pakracu. On tvrdi, da je njemu nakon Ljubibratićeve smrti podijeljen ovaj episkopat, kao što je to javio Joanikiju prije svoga dolaska u ove krajeve. Kad je Joanikije primio to pismo od patrijarha, odmah je došao isusovcu Horvatu u Požegu radi savjeta. Horvat mu je savjetovao, da ga može primiti kao svakoga drugoga gosta jer ga konačno ne može otjerati. Ako bi tražio od njega podložnost, ima ga posve odbiti. Budući da patrijarh do sada nije tražio od Joanikija poslušnosti, to zajedno živu u Pakracu u miru.⁴²

Isusovac Horvat bio je točno upućen u sve tamošnje događaje jer su se zbivali u njegovoj neposrednoj blizini. Joanikije je dakle patrijarha primio kao gosta samo nakon savjetovanja s Horvatom. On mu nije iskazivao nikakve poslušnosti pa to patrijarh nije od njega ni tražio. Ali ovo nam pismo, kako se čini, otkriva i to, tko je prvi iznio, da je Petronije Ljubibratić ostavio sve svoje Arseniju na

³⁸ Šimrak, Graecocath. Ecelesia in Jugoslavia 24. – Arkiv Jugosl. Akad. Coll Lopašić.

³⁹ Ibid. 24. 25. Kardinal Kolonić piše u Zagrebu 29.III.1704, da patrijarh pod izlikom, da mora ići u toplice, odlazi iz Svetoga Andrije. On da je javio u Graz ratnom vijeću, da ga ne puštaju, jer nema nikakve vlasti niti nad svidničkim biskupom, niti nad kojim drugim. On je dobio od cara samo tu povlasticu, da upravlja sa raskolnicima u Svetom Andriji. Kad je car čuo, da si je neke druge privilegije isposlovaio, sve je ukinuo i zapovjedio mu, da stoji u Svetom Andriji. Ako bi dakle pred kim god pokazivao kakva druga privilegija, neka se to smatra podmetnutim i ništavnim (Ibid. 25).

⁴⁰ Ibid. 26.

⁴¹ Starine 36, 170. 171.

⁴² Graecocath. eccies. in Jugoslavia 28. 29.; Starine 36, 187. 188.

samrti. To nije bio nitko drugi nego glavom sam patrijarh Arsenije. On, koji si je u svoje vrijeme nadjenao tuđe ime – Crnojević, bio je kadar izmisliti i pismo Petronija Ljubibratića kojim mu je oporučno ostavio sve svoje imanje u Pakracu. Na osnovu toga pisma pošao je u Pakrac i činio pritisak na prestravljenog Joanikija, koji nije bio dorastao takvoj taktici.

Da odgovorimo na dokaze protivnoga mišljenja! Zapis iz Jovanovićeva pisma od godine 1721. nema nikakve dokazne moći jer se temelji baš na patrijarhovo tvrdnji da je njemu Petronije Ljubibratić oporučno ostavio sve svoje imanje i pomirio se s njim.

Marčanski sjedinjeni vladika jedva je dočekaov ovu tvrdnju patrijarha Arsenija, da mu je Ljubibratić na samrti sve ostavio; da se s njime pomirio; da je postao zajedno sa svojim bratom *raskolnik*. On se u tom pismu tuži da bi zapravo njemu imala pripasti ova biskupija, a ne bi joj smio biti na čelu Joanikije. Njemu je ostalo samo 12 parohija pa od toga se ne može ni on niti daci u Zagrebu izdržavati. On se gorko tuži da se Joanikije postavlja za biskupa u Pakracu protiv temeljnih prava njegove biskupije, bule Svete Stolice i carske darovnice gdje je određeno da se vikarijat grčkoga obreda proteže na čitavu teritoriju zagrebačke biskupije, a protiv toga se osnivaju dva vladičanstva u Hrvatskoj, da postoji Atanzije, koga je toliko puta već tužio Koloniću, a u Slavoniji je postojalo vladičanstvo Ljubibratića. Moli kardinala da se ne promoviraju takvi javni *raskolnici* jer to znači njega prezirati. Sutra da će putovati zagrebačkom biskupu i dokazati mu, kako je to protiv prava marčanske biskupije i protiv carskih darovnica.⁴³

Turčinović je dakle mislio, da će obraniti svoja biskupska prava na novu Slavonsku biskupiju na taj način da jednostavno prikaže Ljubibratiće *raskolnicima*.

Vladika Petronije Ljubibratić i kardinal Leopold Kolonić

Ostrogonski nadbiskup, primas ugarski i kardinal Leopold Kolonić, koji je cijeli svoj život posvetio radu za sjedinjenje, podijelio je Petroniju Ljubibratiću 4. travnja 1701. jurisdikciju. Za osobu Ljubibratićevu kaže se u tom dekretu da je član reda sv. Vasilija i da je pravi katolički svećenik, koji je pokazao mnogo revnosti u obraćenju raskolnika, kako to svjedoče mnogobrojna svjedočanstva svjetovnih i crkvenih staleža. Dalje se u dekretu kaže, da mu se podjeljuje jurisdikcija vikara u požeškom i osječkom kraju zajedno sa županijom. Tu on ima pravo vršiti crkvenu vlast nad svjetovnim i crkvenim osobama grčkoraškoga ili rusinskoga obreda; reformirati kaluđere i kaluđerice, crkvene službenike, parohie i igumane postavljati i voditi ih napretku i to nakon zrelog razmišljanja i suda isusovačkih misionara. U vršenju te vlasti može prizvati *brachium saeculare*, ali ne smije ništa učiniti protiv prava latinskih dijecezanskih biskupa i platejskog ili svidničkog (marčanskog) biskupa kod vizitacije vjernika i manastira. Osim toga, neka se ne usudi vršiti biskupsku službu ređenja klerika, posvećivanja crkvi, zvona i kaleža, dijeljenja sakramenata potvrde sve dotle, dok ne dobije potvrdu Svete Stolice.⁴⁴ Ovomu dekretu dodane su 22 točke, kojih se imaju pridržavati svi oni, koji prelaze iz redova raskolnika grčkoga obreda na sjedinjenje sa svetom majkom Katoličkom crkvom, a koje su dane kao pouka imenovanom biskupu Petroniju Ljubibratiću, da ih provede u svom kraju i da zapovijedi neka ih se drže svjetovnjaci i klerici. Prije svega, neka se djeca krste odmah iza rođenja. Drugo, neka formu sakramenta krsta dovede u što veću suglasnost s formom, koja se nalazi u rimskom ritualu pa makar se ona izgovarala u domaćem raško-slavonskom dijalektu. Treće, ženidbe neka se sklapaju u crkvi, a ne potajno. Poligamija i višeženstvo ima se posve zabraniti i protiv neposlušnih prizvati *brachium saeculare*. Udarene novčane kazne, ako nema razloga, da se smanje, što se zapovijeda, neka se podijele na tri jednaka dijela za crkvene osobe, siromahe i prisjednike suda. Kad se pojave kakvi teži slučajevi ili sumnje, da se raspravlja o tome na sjednicama i da se

⁴³ Starine 30, 168.

⁴⁴ Arch. Acad. Slav. Merid. Coll. Lopašić; Graecocatholica ecclesia in Jugoslavia 19. 20.

mišljenja predlože Koloniću na konačno rješavanje. Na dane svetačke po nedjeljama ima se učiti katekizam. U dijeljenju sakramenta pokajanja, euharistije kod bolesnih i posljednje pomasti neka se upotrijebi sva moguća pažnja, komu se i kada mogu dijeliti. Kod vjenčanja se vjerenici moraju obvezati da će djecu odgajati u katoličkoj vjeri. Pod teškom kaznom neka se naloži, da se zarana javi, kad tko oboli. Neka dekalog i crkvene zapovijedi u svom jeziku proglasi po crkvama i neka ih poslije propovijedi u crkvi mole. Novi biskup ne smije objelodanjivati naredbe ili statute bez znanja latinskih dijecezanskih biskupa i osobito ostrogonskog nadbiskupa. Neka se vrši ono što je crkva propisala o braku gledom na ženidbene zapreke srodstva, krvnog srodstva, grožnje smrću ili obećanjem ženidbe za života supruga, osobito ako je posrijedi preljub. Neka se razvedu oni, koji su se vjenčali protiv crkvenih ili državnih zakona. Neka se pače kazne, ako se ne pokore, bili oni sjedinjeni ili nesjedinjeni. Dispencija se neka kasnije dade iz razložitih razloga. Neka se nikoga ne dispencira kod srodstva i krvnog srodstva osim u slučajevima, koji su za vremena dojavljeni ostrogonskom nadbiskupu, koji može kao delegat Svete Stolice dati dispenciju i kod pozakonjenja djece. Neka se dokine i kazni zločin simonije. Neka se procesije vode prema javnim potrebama s čednošću i ljubavi. Neka se prisege polažu s dužnim poštovanjem. Kao što krivokletnici, tako i otpadnici od sjedinjenja neka se ulove, sude i kazne, osobito ako su nakon apostazije druge zaveli ili pokušali bunu. Isto tako neka se kazne oni, koji neće iskazivati poslušnost majci crkvi, kralju, nadbiskupu i biskupima. *In foro interno* može odriješiti od svih rezervata i tu vlast dati svima onima, za koje drži, da su za to po znanju i vladanju sposobni, ali samo nekolicini i za nuždu. Neka se vjericima istočnoga obreda ne brani polaziti latinske crkve, nego svi mogu slušati svetu misu, propovijedi. Isto tako neka se mladež šalje u katoličke škole i neka ondje slušaju katekizam. Ako se pokaže potreba, neka se na to roditelji prisile.⁴⁵

Kolonić je imao najbolje namjere, ali ove 22 točke otkrivaju njegovo nepoznavanje osnovnih prava istočne crkve, zaključaka Florentinskog koncila u pitanju materije i forme sakramenata po grčkom obredu i ostalih odluka papa o istočnoj crkvi.⁴⁶

Joanikije (Janićije) Ljubibratić

Hrvati su pod vodstvom bana Nikole Erdedija nastavili borbu protiv Turaka na svim stranama. Hrvatski sabor je neprestano zahtijevao da se Krajina pripoji materi zemlji, ali u Beču nisu htjeli ni čuti za taj opravdani zahtjev. Nakon smrti sultana Ahmeda II. 1695. godine, poželi njegov nasljednik Mustafa II, čovjek energične naravi, osvetiti sramote nanesene osmanlijskom oružju. Sam se stavi na čelo svojih četa. Odmah prve godine porazi carske vojske u južnoj Ugarskoj, osvoji više gradova i vrati se u Carigrad u velikom trijumfu kao obnovitelj carstva. Sljedeće 1696. godine razbi ponovno carsku vojsku na rijeci Begi. Iza toga poraza razasula se sva carska vojska pa općoj kršćanskoj stvari nisu pomogle sjajne pobjede, što su ih Hrvati izvojevali proti Turaka pod vodstvom bana Bačana i grofa Keglevića, otevši im Vranograč, Tudorovo i Kladušu. U toj nevolji caru je

⁴⁵ Ibid. 20-22.

⁴⁶ O Kolonićevim nastojanjima oko unije confer: Nilles, *Symbolae* 1-86. – Dana 9.V.1705. izdao je papa Klement XI. odluku, da se ne može udovoljiti Kolonićevoj predstavi, da latinski misionari na neko vrijeme mogu obavijati svete čine na grčkom obredu i onda se opet vratiti na latinski obred. To da se protivi svim dosadanjim odlukama sabora, rimskih papa, iz kojih izlazi, da nije slobodan prijelaz iz jednog obreda u drugi nego svako stalno mora zadržati svoj obred (Arch. Cris. Fasc. I, confer: „Clementis XI. Pontificis Maximi epistolarum et brevium selectiorum Tomus primus, pag. 250. editionis Romanae anni 1724“; Dane Reb a, *Izbornik za crkveno-pravne odnose različitih katoličkih obreda*, Križevci 1911, 111.). – Kr i st of or Ladany javlja Brajkoviću o smrti Leopolda Kolonića iz Beča pod datumom 12.I.1707. ovo: Neki grof ostavio je 50 000 forinti za invalide. S time se nije slagala njegova žena, koja je nakon smrti cara Leopolda tužila Kolonića, pa ga je sud osudio, da mora vratiti novac. Kolonić je lično došao u Beč, da se brani, ali nije uspio. Od toga je vremena obolio. U posljednjim časovima tješili su ga redovnici, koji su jedini bili u njegovoj blizini. Tako je brzo umro u 76. godini života (Arch. eppatus zagreb. ep. ad Brajković XLV I, 84).

Leopoldu sreća dala opet genijalna vojvodu Eugena Savojskoga. Njemu je povjerio Leopold svoje vojske i cijeli rat na istoku, iako su mu bile tek 34 godine. Kod grada Zente, 11. rujna 1697. godine, porazi Eugen Turke. Preko 20 000 Turaka, a među njima i veliki vezir i većina paša, osta na bojnom polju. Deset tisuća Turaka bude nagnano u močvare Tise da se u njima udavi. Turci su ponudili mir. Dana 26. siječnja 1699. godine bude potpisan mir u Srijemskim Karlovcima. Nekoliko godina prije Karlovačkog mira boravio je na kraljevu dvoru u Beču vrijedan Hrvat, Franjo Crnković, kao poslanik Hrvatske da ishodi staru vlast bana nad Vojnom krajinom, naročito u varaždinskoj i slavonskoj generaliji, koje su se nalazile u srcu kraljevstva, ali se tomu opre grof Hanibal Hajster, general varaždinske krajine, pa su tako Hrvati na carskom dvoru i opet dobili samo lijepa obećanja. Car Leopold se ispričavao da toga ne može učiniti radi burnih događaja u Ugarskoj. Ljudevit XIV, francuski kralj, nepomirljivi neprijatelj Habsburgovaca, našao je u Ugarskoj odlična saveznika u osobi Franje Rakoczya II. U Ugarskoj je već duže vremena kipjelo zbog ustavnih promjena i velikih poreza koje nije dozvolio Sabor, ali do ustanka je došlo tek za Franje Rakoczya II. On je imao dosta razloga, podići na oružje protiv Nijemaca i protiv Leopolda. Njegov djed, hrvatski ban Petar Zrinjski, pade pod krvničkim mačem, otac mu je, istina, bio pomilovan, ali izgubi mnoga dobra. Majka njegova Jelena, kći Petra Zrinjskoga, morala je u progonstvo s drugim svojim mužem Tokolijem u Tursku, u Nikomediju, kipeći neprestano mržnjom protiv Bečkoga dvora. Godine 1703. širio se od sela do sela, od dvora do dvora, vatreni manifest mladoga Rakoczya, koji je pozivao narod na ustanak za Boga i slobodu protiv Leopolda. Dana 18. rujna 1703. zauzeo je Rakoczy čitavu sjevernu Ugarsku do Dunava pa je mogao javiti Ljudevitu XIV. da se oko njega okupilo preko 40 000 vojnika. Rakoczy upravi na Hrvate proglas, u kojem ih sjeća, kako je Austrija raskinula kraljevinu odrezavši od njena tijela granicu, kako *nije mirovala austrijska pohlepa svojim despotskim vladanjem, dok pr- vake kraljevstva (Zrinjskog i Frankopana) ne učini mučenicima drage domovine.*

U početku godine 1704. udare ustanici sa sviju strana na Hrvatsku. Carski dvor našao se u takvim neprilikama, u kakvim do sada nije bio.⁴⁷

Sve je to dobro znao patrijarh Arsenije Crnojević pa je odlučio te neprilike Bečkoga dvora izrabiti u svoju korist. On se odlučno stavio na stranu Leopolda i dobivao je nagradu za nagradom. Sad je on postao, takoreći, neomeđenim gospodarom. U Slavoniji i Srijemu dobio je posve odriježene ruke. Carski generali na granicama pomagali su mu svojim autoritetom i preporučivali ga na dvoru. Dvorsko ratno vijeće, a osobito gradačko ratno vijeće, gledalo je u njemu najmoćnijega saveznika u borbi protiv ustanika.

Eto, u takvim prilikama umro je u Pakracu sjedinjeni biskup Petronije Ljubibratić i imao ga je naslijediti njegov brat ili bratić Joanikije Ljubibratić, koji je za Petronijeva vremena vršio vlast vikara i arhimandrita. Već smo opisali, kako javlja zagrebačkom biskupu Brajkoviću 12. siječnja 1704. godine o smrti svoga brata i kako kaže da ga je on u oporuci preporučio za nasljednika.⁴⁸ Dana 16. travnja piše opet Petar Bačić Brajkoviću da je Dvorska kancelarija već podijelila Joanikiju Ljubibratiću biskupski naslov i da se rješava njegova predstavka gledom na oprost od takse. Ujedno Bačić upozorava da to nije onaj Ljubibratić koga je u svoje vrijeme preporučivao zagrebački biskup Stjepan Selišćević, nego drugi, koji je dobro poznat kardinalu Koloniću, jer je pred njim već prije ispovjedio javno poslušnost rimskom papi.⁴⁹ Ladislav Matijašovski, njitranski biskup i ugarski kancelar, piše iz Beča Brajkoviću pismo o Ljubibratiću datirano 15. ožujka 1704. godine u kojemu miješa slavonsku i svidničku (marčansku) biskupiju pa kaže da mu je kardinal Kolonić nakon Brajkovićeva odlaska iz Beča preporučio za biskupa Joanikija Ljubibratića, kojega neka predloži caru. Kolonić mu je predao i predstavku o tome. Tu da je predstavku preporučio i Brajković. Ujedno mu

⁴⁷ Smičiklas, *Poviest Hrvatska II*, 226-233; 281-287.

⁴⁸ Coll. Lopašič u arhivu jugosl. Akad.; Graecacathol. Ecclesia in Jugosl. 25.26.

⁴⁹ Ibid. 26.

je predočena i pismena preporuka pokojnoga biskupa Petronija Ljubibratića za brata Joanikija. Matijašovski moli Brajkovića da mu odgovori ima li više Ljubibratića koji traže ovo vladičanstvo i koji su za nj sposobni. Budući da su neki biskupi, a osobito svidnički (marčanski), poslije imenovanja za biskupa kratili se uplatiti propisanu taksu, neka Joanikije Ljubibratić osigura isplatu čitave takse Dvorskoj kancelariji prije izdavanja dekreta.⁵⁰

Ali sve je te račune pomeo Arsenije Crnojević, koji se u to vrijeme nalazio u Pakracu. Marčanski sjedinjeni vladika Gabrijel Turčinović očekivao je da će patrijarh doći i u njegovu biskupiju. To nam svjedoči njegovo pismo upravljeno Brajkoviću 24. ožujka 1704. godine u kojem piše: *Dojdući od Virovitice našel sem list Vašega Gospoctva i obilno razumel racione patriarchae (gledom na patrijarha), koteri se išće ni vu kaj (ni u ništa) pušćal, aka se ne bude. Ali ću dobro na njega pasku imeti.*⁵¹ O nenadanom silasku patrijarha javlja Kolonić Brajkoviću, 12. travnja 1704. godine, da predsjednik ratnog vijeća niti je primio molbe patrijarhove za odlazak, niti mu je on to dozvolio. Kad je tako bez znanja otputovao, ima se spriječiti u svom djelovanju. Što se tiče Ljubibratića, javlja Kolonić, da se dekret njegova imenovanja po svoj prilici već nalazi ili u Brajkovićevim ili u Ljubibratićevim rukama. Kancelarija da je oprostila čitavu taksu jer od svoje biskupije nema niti kruha. Ujedno je obećala da će bez otezanja poslati dekret u Pakrac. Radi toga, ako dekret do ovoga časa nije stigao na određeno mjesto, neka Brajković odmah instalira Ljubibratića u njegovo ime i po njegovom nalogu. Ako bude tkogod protestirao, on odgovara za sve. To da je njegova volja. On zna, što čini.⁵²

Kolonić je dobro poznao Crnojevića pa se s pravom bojao da će čitava stvar u Pakracu propasti radi patrijarhove prisutnosti ako se ne bude brzo radilo. Četiri dana iza toga opet piše Kolonić Brajkoviću i ističe, kako se sam vrhovni vojvoda Eugen Savojski začudio što je patrijarh otišao bez znanja i bez dozvole pod izlikom da se ide liječiti u toplice. Baš ta izlika bit će povodom, da se natrag pozove u Svetog Andriju, da se ne skiće kao vuk šireći laži i izmišljotine. Ako se pak ne bude morao vratiti, barem će mu biti zabranjeno da dalje polazi. Kolonić još javlja, da je kancelar Matijašovski kazao kako će pisati Brajkoviću gledom na taksu. Kolonić pita je li mu pisao i tražio isplatu takse. Budući da je Ljubibratić tako siromašan, da nema niti korice kruha, a kamoli za isplatiti taksu, neka ga Brajković instalira na njegovu odgovornost, kao što mu je nedavno i pisao. Ako kancelarija zakasni s otpremom dekreta, on će po svojoj dužnosti dati drugi, bolji.⁵³

Međutim, vidjeli smo kako je Matijašovski protiv Kolonićeve predstavke tražio na svaki način isplatu takse. Tako je Arsenije dobio dosta vremena da razvije svoju akciju protiv Ljubibratića. Dana 19. travnja piše zagrebačkom biskupu Brajkoviću iz Pakraca da nije mogao doći pokloniti se banu u Koprivnicu, kao što mu je bilo naloženo, jer nije imao nikakve prilike za putovanje. O Ljubibratiću ne piše ni slova. Potpisao se: *Arsanije Černojević, nadbiskup grčkog obreda i srijemski patrijarh.*⁵⁴ Dana 30. istoga mjeseca opet piše Brajkoviću i uvjerava ga da će sve učiniti ne bi li uskoke odvratio od hajduštva. O Ljubibratiću i svom boravku u Pakracu ne javlja ništa.⁵⁵ Istoga dana Brajkoviću piše i Kolonić, upozoravajući ga da može pisati kancelaru, kako Ljubibratić ne može platiti takse. Ako do sada nije obavio instalaciju i ako se zbog nje boji nemira među narodom, neka sve odgodi dok se čitava stvar ne uredi.⁵⁶ Baš u to vrijeme, dan iza toga, napisao je Turčinović iz Marče Koloniću ono fatalno pismo, u kojem javlja kako je pokojni Petronije na samrti primio odrješenje patrijarha, kako mu je u oporuci ostavio veći dio svog imanja u Pakracu i kako je Joanikije Ljubibratić pristao uz pa-

⁵⁰ Arch. eppatus zagreb. ep ad Brajković XXXV I, 81.

⁵¹ Ibid. XXXV I, 98.

⁵² Ibid. XXXV II, 11.

⁵³ Ibid. XXXV I 1, 19.

⁵⁴ Graecocath. eccl. in Jugosi. 26.

⁵⁵ Ibid. 26. 27.

⁵⁶ Ibid. 27.

trijarha.⁵⁷ Dakako da Kolonić doznajući to, odmah suspendira instalaciju Joanikija Ljubibratića. U pismu upućenom Brajkoviću 14. svibnja 1704. godine kaže kako se *takve životinje ne mogu oblačiti u naše haljine*, nego treba čekati dok se ne vidi što će biti. *Lažni patrijarh* da mu je pisao slatkim, ali otrovnim riječima. Radi toga mu nije ni odgovorio.⁵⁸

Turčinovićevo pismo došlo je kao naručeno za Arsenija. Sad je on mogao uvjeravati Joanikija Ljubibratića, kako mu katolici ne vjeruju, nego ga drže raskolnikom. Osim toga, patrijarh je na njega vršio pritisak pomoću kapetana i vojvoda; prisilio ga da mu proda crkvu i svoj dom u Pakracu pa ga je onda dao protjerati u Vlašku, da mu tako zamete svaki trag. Tako je sišao s pozornice historije posljednji predstavnik unije u gornjoj Slavoniji i Srijemu, a s njim je propala i sva unija. Patrijarha zbog toga nitko nije pozvao na red jer je Rakoczyjeva buna bila na svom vrhuncu pa se on opravdavao kako je sve to učinio na osnovu dobivenih privilegija godine 1690. i 1695. godine!

Vitković⁵⁹ i Radovan dr. Grujić⁶⁰ htjeli bi prikazati kako je Ljubibratić patrijarhu dobrovoljno prodao imanje u Pakracu, dobrovoljno je pošao u izgnanstvo preko Vlaške u Rusiju da se tako ukloni osveta Kolonića i zagrebačkog biskupa. Pa da vidimo je li to baš tako! Očevdac svih ovih događaja, inače zakriven velikom tajnovitosti, bio je Andrija Horvat, rektor isusovačkog kolegija u Požegi. Zagrebački biskup Brajković tražio je od njega izvještaj o onom što se dogodilo u Pakracu pa mu on 17. lipnja 1704. odgovara ovo: *lažni patrijarh* je Joanikija Ljubibratića, koji je bio iskreno ujedinjen s rimskom crkvom, zbog čega ga je on preporučio za biskupa i Koloniću i Brajkoviću, zbacio s biskupske stolice u Pakracu, koja mu je već bila određena; da ga je dao odvući u prekoalpsku Vlašku; da se sam svojom vlasti uvukao u to vladičanstvo i da povraća narod u stari raskol, iz kojega ga je malo po malo izvlačio Ljubibratić. Andrija Horvat dalje izvješćuje, da je general De Nehem zbog toga patrijarha pozvao na odgovornost u Petrovaradin, ali da se on naskoro povratio u Pakrac. Ujedno javlja, da je svima razbojnicima i javnim tatovima, koji su se oko njega u Pakracu sa svih strana sakupili, dao odrješenje i blagoslov, a da kod toga nije ni spomenuo dužnosti vraćanja nego da je pače uzeo dio plijena.⁶¹

To nam isto svjedoči i izvještaj, što ga je odmah nakon smrti patrijarhove napisao zagrebački biskup Brajković po svoj prilici grofu Nikoli Illeheszyju u Beč. On kaže, da se u Slavoniji nalaze dva biskupa grčkoga obreda kao njegovi vikari i to: Gabrijel Turčinović, svidnički (marčanski) biskup, i drugi Petronil. Prvi još danas živi u njegovoj poslušnosti i revno nastoji uzdržati svoj narod u jedinstvu sa Svetom stolicom. Pakrački pak vladika Petronil da je umro. Prema nalogu kardinala Kolonića da je na njegovo mjesto postavio brata njegova, da se ne uvuče raskolnik, dok ne dobije od cara darovnice za tu biskupiju. Međutim da je za vrijeme bune u Ugarskoj patrijarh nazvani Crnojević isposlova u cara dozvolu pa je pošao u donju Slavoniju (gornja Slavonija bila je Hrvatska) i sama sebe u Pakracu postavio episkopom, odvrćajući narod od unije, progoneći naše crkve, dok je brata Petronileva istjerao iz Pakraca i poslao u izgnanstvo. Još se ne zna gdje se on nalazi. Dalje Brajković moli, da se na mjesto već pokojnoga Arsenija ne postavi nikakav drugi patrijarh. Ujedno neka se za vladiku u Pakracu imenuje Grgur Jugović, marčanski kaluđer.⁶² Haister je na to odgovorio 20. travnja 1707. godine i kaže da će nastojati s nadbiskupom ostrogonskim da se ne postavi drugi patrijarh na mjesto Arsenija, koji je prije nekoliko tjedana umro u Beču.⁶³

Patrijarh Arsenije neposredno nakon što je iz Pakraca protjerao Ljubibratića, javlja Brajkovi-

⁵⁷ Ibid. 27.

⁵⁸ Ibid. 29.

⁵⁹ Starine 36, 178 s.

⁶⁰ Pakračka eparhija 128 s.

⁶¹ Graecocath. eccles. in Jugosl. 29.

⁶² Arch. eppatus zagreb. ep. Epporun VI, 128.

⁶³ Ibid. Ep. Ad Brajković XLP I I, 77. Illeheszy obećaje, da će zajedno sa ostrogonskim primasom sve učiniti u pitanju pakračkog vladičanstva po namjerama Brajkovića.

ću, 25. srpnja 1704. godine, da svuda puti narod na pokornost caru. O Ljubibratiću ne piše ni riječi. Potpisao se: *Arsenije Černojević, nadbiskup grčkog obreda i istoga obreda patrijarh*.⁶⁴ Isusovac Andrija Horvat javlja 5. kolovoza iste godine Brajkoviću da patrijarh ima mnogo prijatelja u Beču pa da se prema tomu ne treba ničega bojati. Katolike, koji žive među njihovim naseljima toliko goni dok nisu prisiljeni odseliti se. To da se dogodilo sa više sela u orahovačkom kraju.⁶⁵

Godinu dana nakon izгона Ljubibratića dao si je Arsenije izraditi na latinskom jeziku dokument, kako mu je tobože Ljubibratić, svojevolutno a ne prisiljen, prodao kuću i crkvu u Pakracu. Pomoću toga dokumenta, koji je načinjen u odsutnosti Joanikija Ljubibratića, predložio je patrijarh bečkoj Dvorskoj kancelariji 1706. godine da potvrdi njegov posjed kuće i crkve u Pakracu. Dvorska kancelarija poslala je patrijarhovu predstavku na izvještaj komorskom inspektoru i *rackom sucu* Aleksandru Kalaneku. Dana 21. lipnja 1706. godine Kalanek odgovara: *Što se tiče zahtjeva gospodina patrijarha gledom na kuću, koju je on u Pakracu kupio, to je zapletena i dalekosežna stvar jer je amocija Jonanikija Ljubibratića, koga je kanio zagrebački biskup instalirati kao sjedinjenog biskupa u spomenutom Pakracu i Maloj Vlaškoj (Srijem i Slavonija za razliku od Velike Vlaške), a koji je tu kuću prije posjedovao, tako reći bila okrutna, to više što kad je zagrebački biskup do toga došao, našao se patrijarh u Maloj Vlaškoj, kupio od Ljubibratića kuću u Pakracu sa svim, što joj je pripadalo i odmah otjerao Ljubibratića, kako se glas pronosi, u Moskvu, dok uistinu tu stanuje biskup grčkog obreda, koga je patrijarh postavio*.⁶⁶ Ovaj Kalanekov izvještaj, koji je bio prijateljski raspoložen prema patrijarhu, potvrđuje ono što je Andrija Horvat pisao o misterioznom nestanku posljednjega sjedinjenog biskupa u Srijemu i Slavoniji – Joanikija Ljubibratića.

Rekonstrukcija natpisa na grobu Petronija Ljubibratića u crkvi Male Gospe na Gavrinici.

⁶⁴ Graecocath, eccies. in Jugosi. 30.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Fiedler, Beitrage op.c. 27-30.

Termalni izvori i svetinje na području nekadašnje župe Svetačje

Zdravko Palavra

Sažetak: U članku se istražuje fenomen pridavanja svetosti izvorima vode na prostoru, danas administrativno rascjepkanom, koji je u srednjem vijeku činio cjelinu pod nazivom župa Svetačje. U hidrogeografskom pogledu, uglavnom obuhvaća slivno područje rijeka Ilove, Toplice, Bijeje i Pakre. Autor opisuje lokalitete koji su u prošlosti smatrani ljekovitima ili svetima. Neki od njih, uglavnom termalni, koriste se i danas u ljekovite i turističke svrhe u Daruvaru i Lipiku. Ostali izvori, osim onih rijetkih pod patronatom katoličke (Barica) i pravoslavne crkve (Kreštelovac), polako nestaju u kolektivnoj memoriji ili presušuju pod utjecajem raznih faktora. Izvori nekadašnjeg Svetačja imaju neiskorišteni potencijal i zaslužuju pozornost, zaštitu i revalorizaciju.

Ključne riječi: termalni izvori, svetinje, zapadna Slavonija, Svetačje, Daruvar, Pakrac, Lipik, hidrogeografija i topografija, zavičajna povijest

Voda i vatra – vječne suprotnosti. Stanko Andrić (2001: 14-15) dijeli povijest na ognjenu i vode-nu. Prva, »ognjena povijest« zapravo je ono što znamo kao »događajnu povijest«. Nasuprot »ognjenoj povijesti« stajala bi »vodena povijest«, kao povijest trajanja ili »nova povijest«. Dok se prva bavi pripovijedanjem (tj. sintagmatskom izgradnjom) povijesti, druga bi porekla vrijeme i, u okrilju nepokretne povijesti, stala pribirati primjere za svoje paradigme. Odabir strategije rješavao bi sve. »Vodena« bi nas povijest možda pvela tajnovitim putovima neke povijesti zdenaca. Pokazala bi da je povijest zdenaca Slavonije njena »tajna povijest«, njena istinska povijest. Iza šarenih slikarija, kad ih razgrnemo, otkrili bismo žuborenje iskonskih voda: povijest bi nam se objavila kao hidraulički mehanizam, kao njegov jednolični kružni stropot. U temi ovog članka kao da se ujedinjaju vatra i voda, spajaju se suprotnosti. Vrelina iz dubine zemlje koja stvara termalne izvore i svetinje koje imaju (ili su imale) moć iscjeljivanja čine osobit spoj vode i vatre.

Često su izvori bili sveta mjesta pretkršćanskih naroda. Neki su od tih izvora kristijanizirani. Vodi, kako toploj, tako i hladnoj, pripisivala su se ljekovita i iscjeljujuća svojstva. Ta voda često predstavlja medij nekog nadnaravnog bića, sveca ili Bogorodice. Srednjovjekovni naziv ovog kraja, Svetačje, nije dovoljno istražen. U ovom članku ga se povezuje s fenomenom *svetinja*. Danas je na području zapadne Slavonije najpoznatija svetinja u Kreštelovcu i mnogi ljudi dolaze uzimati vodu i umivati se na ovom snažnom izvoru. Trebalo je istražiti koliko još na slivu rijeka Ilove, Toplice, Bijeje i Pakre ima izvora takva ili slična naziva te u skladu s time potvrditi ili osporiti polaznu pretpostavku da naziv Svetačje dolazi od većeg broja svetih¹ izvora ovog prostora, tj. da je ime povezano s kultom posvećenom izvorskim vodama. Iako je štovanje voda poznato u različitim vremenima i kulturama, ono je često bilo potiskivano, pa se sačuvalo na rubnim dijelovima civilizacija. Tako je osobito jako u Irskoj, Grčkoj, ali ističe se i u zapadnoj Slavoniji.² O strukturi akvatičkog simbolizma pisao je Mircea Eliade (1961: 130), jedan od vodećih povjesničara mitologije i religije. On je primijetio da vode simboliziraju univerzalni zbroj virtualnosti, spremnik svih mogućnosti egzistencije. Vode su *fons et origo*, izvor i počelo. Kontakt s vodom donosi regeneraciju, ona pročišćava i odnosi grijehe.

¹ Prema Etimologijskom rječniku Petra Skoka pridjev svet ima dva osnovna značenja: 1) silni, jak i 2) koji može pomoći. Upravo su te potrebe okupljale ljude oko ovih izvora.

² O složenosti utvrđivanja granica zapadne Slavonije detaljno piše Škiljan (2009.).

Julisbrum u Rimskoj šumi

Uz izvore pronađeni su najvažniji antički arheološki nalazi u Daruvaru. To su *Vas diatretum daruvarense*, mrežasti pehar (Kunsthistorisches museum Wien) nađen u blizini Julisbruma³ te Silvanov žrtvenik, pronađen u Julijevom parku, koji prikazuje boga šume okruženog s dvije Silvane⁴ što bi mogao biti najraniji materijalni izvor koji ukazuje na štovanje voda. Ove lijepe vile su bile nositelji čistoće koju nalazimo u izvorskim vodama. Nositeljice svetosti, prema Duji Rendiću Miočeviću (1980: 108), u svojim tradicionalnim »izvorskim« središtima, umjesto imenom najada imenuju generičkim nazivom nimfe, koji je mnogo lakše uklopljen u kulturnu terminologiju panonsko-iliričkog življa i romanizacijskih koncepata u zapadnim rimskim provincijama, vrlo su brzo iz kategorije izvornih zaštitnika prešla u kategoriju čuvara i darovateljica zdravlja; a te kvalifikacije, kako je poznato, već od najranije davnine prate *l j e k o v i t e vode (aquae)*. Daruvar je bio središte (ili jedno od središta) panonskog plemena Jasi o čemu svjedoči natpis koji u Daruvaru nalaze Piller i Mitterpacher (1995: 112) *DIVO COMMODO RESPUBLICA IASORV* (Božanskom Komodu država Jasa). Anton Mayer (1957: 162) u svom djelu o jeziku starih Ilira (*Die Sprache der alten Illyrier*) spominje da su u Daruvaru, na mjestu vrućih izvora uz topli potok (Toplicu), pronađena tri natpisa koja se povezuju s *respublica iasorum* i *Aquae Balissae*. On je zaključio (Mayer, 1935: 70), prilikom tumačenja naziva *Aquae Iasae* (Varaždinske Toplice), da ime *Iássioi*, odnosno *Iassii*, kasnije *Ias(s)ii* / *Iasi* znači *Topličani*, a izvedeno iz naziva za ovdašnju vodu u značenju *kipjeti, pjeniti se*, drugim riječima *voda koja vri, ključa*, zbog više geotermalnih vreća koja su se nalazila na njihovom teritoriju (Mayer,

³ Iako za Julisbrum nisam uspio naći podatak da je imao kulturnu ulogu, zbog njegove integriranosti u antičku nekropolu postoji i takva mogućnost.

⁴ "Silvane su, kao kolektivni numen, više vezane uz šumu i polja, ali velika je njihova sličnost nimfama, o čemu raspravlja Duje Rendić–Miočević (1980)."

1935: 74; Schejbal, 2003: 394). Aquae Balissae proizlazi od autohtone riječi s indoeuropskom osnovom *bal-is-dř, što bi značilo “bolji,” “jači” tako da se Aquae Balissae može protumačiti kao *vrlo jake vode – vrlo jaka vrela*. Berislav Schejbal smatra da se Mayerovom tumačenju može dodati značenje iscjeljivanja, u tom slučaju bi Aquae Balissae bile *Vrlo jaka [iscjeliteljska] sveta vrela*, a *Thermae Iasorum* bi značile *Kupelji Iscjelitelja*.

Ovaj članak obiluje vodom, i to onom svetom te će se u njemu raspravljati o ljekovitim izvorima na području srednjovjekovnog Svetačja, u čemu se prenosi mogući kontinuitet svetosti vode. To je zemljište u prvo vrijeme činilo veliku župu Svetačje (*Svetina*), koja se nalazila između potoka Krjetine, Stupčanice (danas Ilova), Save i crte potegnute od zapadnog dijela Papuka preko zapadnoga Psunja.⁵ Na tom području nalazi se popriličan broj antičkih i medievalnih lokaliteta koji su uglavnom neistraženi, jer je ovo područje rubno i za bjelovarski i požeški muzej (pod čiju su županijsku nadležnost pripadali ovi prostori). U 12. st. to se područje raspalo u tri manje župe: Toplicu, Pakar i Svetačje (Pavičić, 1953: 196). Arhiđakonat Svetačje obuhvaćao je prostor današnjeg Daruvara, Pakraca i Novske.⁶ Prema demografskim i povijesnim istraživanjima u 16. stoljeću vjerojatno je imao od 16 000 do 20 000 stanovnika (Škiljan, 2010: 10-11), a popis župa Zagrebačke biskupije iz 1334. pokazuje da su na tom su području postojale 34 katoličke župe (Buturac, 1984).

Arhidakonat Svetačje, dio Zagrebačke nadbiskupije (Herout, 2001: 16)

Mirko Marković (2002: 497) pretpostavlja da je na tom zemljištu postojalo kakvo kršćansko svetište kojemu je narod hodočastio. S vremenom se to ime prenijelo i na okolno područje, pa je konačno prihvaćeno za naziv čitave župe. Međutim, vjerojatno da je naziv Svetačje pretkršćanski. Ukrajinski povjesničar Orest Korčinskij (2004) spominje da je naziv sela ILJIV (gen.: ILOVA, prim. prev.) nastao od Ilja (Ilija, op. prev.), koji je bio zaštitnik kovačkog zanata kod kršćana, nasljednik je poganskoga boga Peruna. Zbog toga

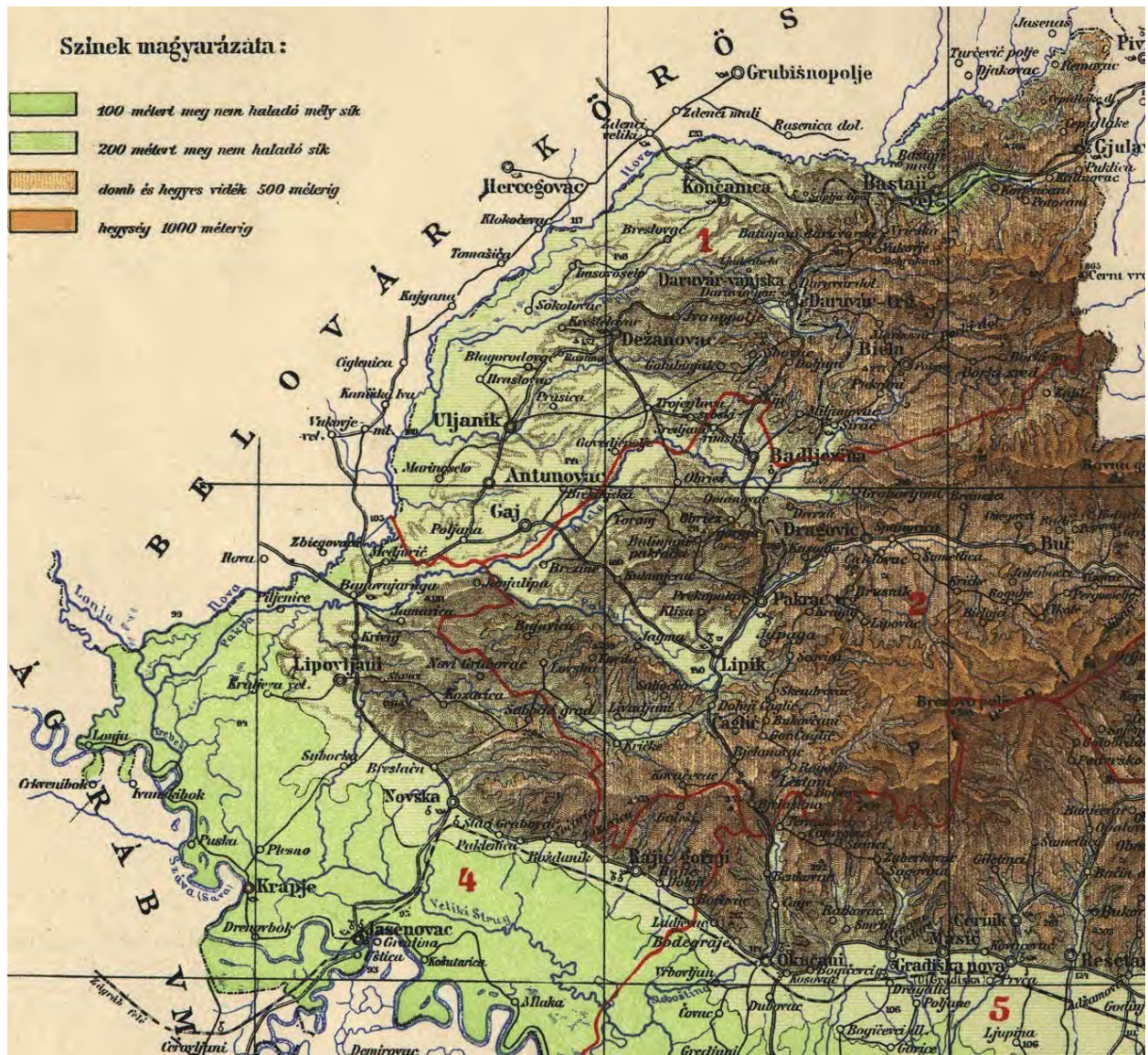
je moguće da između poganskog svetišta u selu Iljiv i po njemu nazvane rijeke Ilovec postoji veza koja ima davnu povijest. Sjeverozapadnu granicu Svetačja činila je upravo rijeka Ilova. Kako kazuju pisani i arheološki spomenici, stari su Slaveni podizali svoja svetišta u dubravama pored brda, blizu izvora rijeka i potoka. Otuda pretpostavljam i naziv za našu starohrvatsku župu, Svetačje ili ‘Sveta zemlja’ jer se ovaj kraj izdigao ponad ravnice, a gore obiluju izvorima. Tu su ime prostora prihvatili

⁵ Vjekoslav Klaić (1913: 2) detaljno opisuje granice „districtus de Zinche“ kao *sav onaj kraj, što ga sa sjeverozapada i zapada opasuje rijeka Ilova od svog izvora pa do utoka u Savu kod Ivanskoga boka, zatim na jugu rijeka Sava od utoka Ilove do ušća Maloga Struga, i napokon na istoku potok Slobošćina, gora Psunj i razvodne gore, s kojih teku potoci Pakra s Bijelom i Toplica u rijeku Ilovu*.

⁶ Andrić nam prenosi vrijedna zapažanja koja je zapisao Dezső Csánki o prostoru između Save, Ilove i zapadnih obronaka Papuka i Psunja: *U tim se krajevima katkad još teže snaći negoli u onim zapadnije odatle. I tu su sela, gradovi i utvrde nestajali, a rijeke i brda mijenjali imena; a baš su nam u takvom predjelu, u kojem pustošenje nije poštedjelo naseljena mjesta, rijeke najpouzdaniji vodiči. Na sreću, kvarenje nije posve izbrisalo ime glavne rijeke tog područja, Ilove; stare nazive drugih, pak, češće je samo iskrivilo, pa otud možemo utvrditi položaj svim ovdašnjim većim srednjovjekovnim vodama*.

Branko Križan (2007) smatra da je tu vjerojatno bila starohrvatska župa koja je podijeljena dolaskom Mađara potkraj 11. st.

i njemačko-mađarski plemići Tiboldovići⁷ pa nastaju plemići Svetački, koji će s dolaskom Turaka prijeći na islam. Oni su od 13. stoljeća vladali župom Toplica i južnim dijelom Svetačja (koje će od tada predstavljati posjed Zempche).⁸

Prostor nekadašnjeg Svetačja

Srednjovjekovni izvori potvrđuju položaj crkve *Blažene Djevice Marije u trgovištu Toplica u podnožju feudalne utvrde Kamengrad: ecclesia beate Virginis de Thoplica; oppidum Thoplica; capella de subKw (= Kowar; Kö)* (Schejbal, 2003: 406). Također, pisani izvori s kraja 17. stoljeća spominju nakon protjerivanja Turaka još vidljive ruševine kršćanske crkve na poziciji današnjih geotermalnih

⁷ Detaljno je opisana ova plemićka obitelj u radu Vjekoslava Klaića, Plemići Svetački ili nobiles de Zempche. Od rodonačelnika Tibolda (Theobald), 997. do Mustafe Alajbega Svetačkovića 1719. obitelj je bilježena pod raznim imenima. Od sredine 14. st. dobiva pridjevak prema posjedu Zempche, Zinche, Schincha i drugim sličnim, hungariziranim oblicima imena Svetačje.

⁸ Župan (comes) Budur Tiboldović u prvoj polovini 13. st. imao je prostran posjed od Bobovca i Labuda u Ugarskoj preko Drave uz Ilovu, Toplicu, Pakru i Subotski potok do Save. Šestoro braće su podijelili posjed 1231. na dva dijela: tri starija brata su dobila čitavu župu Toplica (prostor oko Daruvara, niz rijeku Toplica) i djedovinu Bobovac, dok su tri mlađa brata naslijedila posed Zenche (prostor oko Novske) i Labud u Ugarskoj.

izvora što je nedavno (listopad 2012.) potvrđeno arheološkim iskapanjima. Blažena Djevica Marija u kršćanskom kultu zauzima izuzetno mjesto. Njezina svetišta nerijetko su na pozicijama starih ženskih poganskih svetišta koja su ležala uz vodu (rijeka, potok, jezero) jer je prapovijesna Velika Božica Zemlje bila usko povezana s vlagom, odnosno vodom (Belaj 2000). Schejbal smatra mogućim da je u srednjem vijeku Blažena Djevica Marija štovana uz nekadašnje *Kupelji Iscjelitelja* i da je vezana uz taj sveti prostor kao iscjeliteljica ženske neplodnosti i zaštitnica majčinstva (po čemu je Daruvar poznat kroz čitavo 20. stoljeće), a u širem kontekstu kao Gospa od Zdravlja. Jedno od poznatijih svetih mjesta je uz crkvu sv. Marije od izvora kod današnjeg Istambula. Grčki naziv za takve izvore je *hagiasma*, što bi se moglo prevesti kao svetinja. U kršćanskoj simbolici voda postaje medij za božansko djelovanje, prije svega Svetog Duha. Za crkvene oce poput Tertulijana voda je bila sjedište božanskog Duha. Ta prvobitna voda stvorila je život. Prizivanjem Duha Svetog nad vodom on ju posvećuje i ona postaje prožeta moći posvećivanja. Ivan Zlatousti tumači uranjanje starog čovjeka u krstionicu kao njegovo pokapanje, a izranjao je novi čovjek (Eliade, 1961: 132-133).

Krstionica pronađena u Daruvaru

U bjelovarskom Gradskom muzeju može se vidjeti krstionica, pronađena u Daruvaru, sa zanimljivim motivima. Zečevi okrenuti prema drvetu i ptice (golubice i paunovi) koje piju iz kaleža pokazuju nam prijelaz s prirodnih na umjetnička mjesta posvećenja. Krstionica pripada iznimno rijetkim srednjovjekovnim artefaktima takve vrste (Jakovljević, 2012). Kontinuitet srednjovjekovnog kulturnog naslijeđa prekinut je turskim osvajanjima i bijegom, protjerivanjem i odvođenjem domicilnog stanovništva, a sve to u vrijeme danas popularnog Sulejmana Veličanstvenog. Zapis pravoslavne crkve pokazuje da su se uz *sveti prostor* geotermalnih izvora tijekom turske vladavine pa sve do prvih desetljeća 18.st. odvijali neki elementi poganskih kulturnih i folklornih običaja. Sofronije Podgoričanin, pakrački episkop 1708. na saboru u Krušedolu iznio je molbu da se zabrane narodni zborovi kod kupka u Podborju gdje se svakog mladog mjeseca skuplja narod iz 12 okolnih sela iz čega proizlaze mnoga zla i nemiri (Grujić, 1996: 149-150). Friedrich Wilhelm von Taube (2012: 24) piše da je planinski dio Slavonije bogat toplim kupkama, ljekovitim izvorima i vodama. On u siječnju 1777. primjećuje u potocima rakove, žabe, ribe i zmije, jer se potoci ne zamrzavaju ni zimi, a najpoznatije kupke su u Daruvaru i Pakracu (Lipik). Izvori tople vode i Toplica vjerojatno su naveli Antuna Jankovića da Podborje učini sjedištem svojega slavonskog posjeda, iako su i Sirač i

Pakrac tada bili razvijenija mjesta na njegovom posjedu. Ljubav prema kupkama i briga za zdravlje vidljiva je i u pismu caru Josipu II. koji mu odobrava da završi s liječenjem u kupkama pa će nakon toga doći po odlikovanje komandira sv. Stjepana (Kempf, 1930:5). U početku, 1762. godine uhvaćen je samo jedan izvor uz kojeg je napravljeno kupalište s četiri mjesta za kupanje.

Topli izvor uz Antunovu kupku

Antunova kupka, najvjerojatnije najstarija daruvarska građevina, nastala je na značajnom lokalitetu. Piller i Mitterpacher (1995: 113) spominju da na više mjesta iz zemlje izvire ljekovita voda, koju nisu zanemarili ni u starini o čemu svjedoče toplice pronađene pod zemljom, a izgrađene od tesanog kamena. Uslijedilo je obnavljanje toplica koje su bile *zarušene i obrasle travom i trnjem kao u šumi*. Na tragu antičkih Rimljana koji su se oduživali ratnim veteranima tako što su im omogućili da vidaju rane na termalnim izvorima, Antun je potaknuo zidanje vojarne i kaptiranje još nekoliko izvora termalne vode, kao i izvor ljekovitog blata što je zaštitio laganim krovom s drvenim okvirom. Bolesni vojnici iz čitave Slavonije mogli su se liječiti u zgradi podignutoj pored kupališta na grofov trošak i osvježiti u gostionici (jedna od tih zgrada je najvjerojatnije današnja *Arcadia*). Pokraj kupki izgrađeno je svratište s trgovinom, a ogradilo se i prostrano polje s dvostrukim redom drveća s isprepletenim granama koje omogućavaju sunčanje uz dovoljno zaštite. Szabo (1934:15) dodaje da su Antunovu kupku na antičkim temeljima sagradili makedonski majstori. U trgovištu **Daruvar** teku brojni i jaki izvori iz kojih izvire vrela mineralna voda koja prema Taubeu jača želudac koji ne može podnijeti čak ni tokajsko vino.

Prvi stručan osvrt na daruvarske tople izvore dao je varaždinski liječnik Joannis Baptiste Lalangue⁹ u djelu tiskanom 1779. (napisanom potkraj 1777. u Varaždinu) pod nazivom *Tractatus*

⁹ Ovaj zanimljivi znanstvenik rodом iz Luxemburga bio je banski liječnik i županijski fizik, u kontekstu ovog članka zanimljiva je njegova posvećenost istraživanju toplica i ljekovitih voda Hrvatske i Slavonije. Ivan Krstitelj Lalang, autor je prvih tiskanih stručnih knjiga s područja medicinske znanosti na hrvatskome jeziku i jedan od zaslužnijih velikana za razvoj medicine u drugoj polovici XVIII. st.

Daruvar (Podborje) kao *Thermae nimis calidae*

su iza njih *szmerdeće, krapinzke, szutinske i szlavetichke*. Uzorke iz slavonskih toplica po naređenju grofa Jankovića Lalanguéu je poslao doktor Catinelli. U čemu je konkretno ljekovitost koja je ozdravljivala i kljaste konje nije znanstveno utvrđeno, ali to nisu jedini izvori daruvarskog kraja koji imaju atribut svetosti i doprinose iscjeljenju. U moderna vremena su terme najuspješnije u liječenju reumatskih i ginekoloških oboljenja. I danas mnogi piju ovu vodu s Antunovog vrela, koje je najizdašniji od ukupno sedam toplih izvora na području od 1 hektara (De Zan, 1998). Pet ih je kaptirano, to su: Antunov, Ivanov, Centralni blatni, Opći blatni i Marijin izvor. Sastav i karakteristike vode su slične kod svih izvora, a obilježavaju ih veće količine željeza i flaura od biološki aktivnih tvari, dok je prema internacionalnoj balneokemijskoj klasifikaciji voda hipertermalna karakterizirana kalcijem, magnezijem i hidrogenkarbonatom. Vrela koja izbijaju iz dubine oko 1000 metara razlikuju se po temperaturi i radioaktivnosti. Poseban karakter termi u Daruvaru daju željezne bakterije (*Leptothrix thermalis* i *L. Ochracea*). Prema prvim analizama temperature, objavljenim 1839., iz Antunova vrela dobiva se voda 46,3°C, iz Ivanova 45,0°C, iz Opće kupelji 44,4°C, te iz Marijina 40,7°C. Daljnja istraživanja su pokazala da je kemijski sastav vode kod svih izvora skoro identičan, razlike proizlaze iz radioaktivnosti i temperature. Internacionalna balneokemijska klasifikacija izvora karakterizira kalcijem, magnezijem i hidrokarbonatom (Rolinc, 1975: 61).

Lipik, čiju ljekovitu vodu spominje Ivan Kapistranski 1517., u 18. stoljeću selo je sat vremena udaljeno od Pakraca. Na zemljovidu iz 1718. kojem je autor Joseph Gadea, uz Lipik stoji *Therme debilitate nervorum laborantibus salubriores* iz čega je vidljivo da su terme bile poznate po liječenju bolesti vezanih uz slabe živce. Isti naziv nalazi se na zemljovidu koji je izradio Johann Baptist Homann, a objavljen je 1745. Otprilike u to vrijeme je vladika Sofronije Jovanović obnovio naročitu zgradu kupatila u Lipiku (Grujić, 1996: 168).

Lipičke terme iz 1745.

Taube napominje da se tu može naći mnogo toplih izvora koji skaču uvis snažno vrijući, a sadrže željezni šafran, neutralne soli i nešto alkalne zemlje. Voda tih izvora se tada nije pila, ali grof Daruvarski je kao vlasnik sela jedan izvor snabdio jednom zgradom s tri prostrane kupke. *One naročito izvrsno djeluju kod živčanih bolesti, uzetosti zglobova i stezanja ili grčenja živaca, a i na čudan način jačaju i zdravo tijelo u svim njegovim dijelovima.* Prema Taubeu, šteta je u tome što gosti moraju svaku noć prema Pakracu jer se boje razbojnika koji su 1773. opljačkali i poubijali kupališne goste, no bez obzira na to Lipik je vrlo posjećen. I varaždinski liječnik naklonjen je Lipiku, čija je voda bila cijenjena zbog pomoći kod kostobolje, raznih oticanja, bolesti želuca, kod otvrdnuća jetre i slezene i drugih bolesti. Lalangue piše da Lipik ima četiri pokrivena kupelji koje imaju isti mineralni sastav, ali se razlikuju po temperaturi. Analizu je radio barun Kranz (Cranz) u zimskim mjesecima 1773. Nekoliko godina iza te analize Lipik obilaze Piller i Mitterpacher (1995: 121) koji govore o tri bazena u koje ljekovita voda dotječe iz tri potoka. Prvo, pučko kupalište imalo je 125,5 stupnjeva po Fahrenheitu (51,9 po Celzijusu). Zatvoreno, grofovsko razlikovalo se mliječnom bojom i težim mirisom, a imalo je 107 stupnjeva (41,4°C), slijedećem kupalištu, nazvanom prema grofovoj gospođi izmjerena je temperatura do 101 stupanj (38,3°C) i konačno ono nazvano prema biskupu grčkog obreda nesjedinjenih do 113 stupnjeva (45°C). Oko 1820. grof Izidor Janković podigao je kupališnu zgradu s tri kupelji pod nazivom: Opća kupelj, Kupelj od čardaka i Mala kupelj, a sredinom 19.st. počinje uređenje perivoja (Kliček, 2009: 21-24).

Lipički izvor (Antunovo vrelo)

Osobito se ističe voda bogata jodom koja izvire iz uređenog Antunovog vrela (prema Antunu Knollu) nad kojim je sagrađen paviljon 1869. godine te izbušen arteški bunar dubine 234,7 metara, a temperatura vode je 64°C. Lalangue razlikuje unutar rudnih (mineralnih) voda, topličke i kisele (Herout, 2000: 137). Topličke su opisane, pogledajmo ostale.

Pakrac nema terme, ali ima svete vode. Taube (2012: 179) piše o spomena vrijednom izvoru koji je 1770. izazvao sukobe crkvenih vlasti i naroda. To mjesto posjećivali su pripadnici grčke i latinske crkve, ali su svjetovna vlast i episkop odlučili zabraniti praznovjerje i pristup tome mjestu. Ipak je *svjetina obih vjera čvrsto uvjerena da ta sveta voda protjeruje sve bolesti kod stoke i da, ako vol, tele ili krava samo jednom pije iz tog čudotvornog vrela, nikada ne mogu oboljeti od stočne zaraze, pa je zbog toga velika navala u ovaj gaj i čudotvorni izvor*. Tu je riječ, najvjerojatnije o Markovcu gdje su izvor i kapelica posvećeni Majci Božjoj Lurdskoj. Kapelica je izgrađena 1808. i svjedoči kako crkvene i svjetovne vlasti nisu uspjele ukinuti štovanje ovog izvora pa ga uklapaju u službeni kanon. Inače, sam naziv Markovac dolazi od nekog slijepog Marka koji se prema legendi na izvoru napio vode i umio se, nakon čega je progledao (Kliček, 2011: 105-106).

Jedan važan hidrografski lokalitet u Pakracu danas se nalazi u teškom stanju. Početkom 18. stoljeća zvao se *Kameni izvor* (Grujić, 1996: 147). To je Česma, zdenac za kojeg je Julije Kempf napisao da je lijepo obzidan te da iz njega istječe izvrsna studena voda.

Česma u Pakracu

Imao je kamenu ploču koja je govorila o obnovi u vrijeme Izidora Jankovića i episkopa pakračkog Josifa Putnika. Iduća obnova uslijedila je 1930. zajedničkim nastojanjem trgovišta Pakrac i pravoslavne crkve. Duško Kliček (2011: 33) prenosi uzrečicu da tko se od pridošlica napije vode s ove česme, ostaje u Pakracu. To je danas teško učiniti zbog zapuštenosti ovog izvora. Nadajmo se da će obnova uslijediti ubrzo. Osim termalnih ljekovitih izvora na području zapadne Slavonije i onih izvora u gradskim naseljima koji su dosta poznati (iako neki zanemareni), nalazimo mnoga mjesta u selima pod nazivom *Svetinje*, odnosno izvore koji prema narodnoj predaji pospješuju iscjeljenja. Većina tih svetinja utemeljena je kada su ova područja bila nazivana *Mala Vlaška (Valachia minor)*.

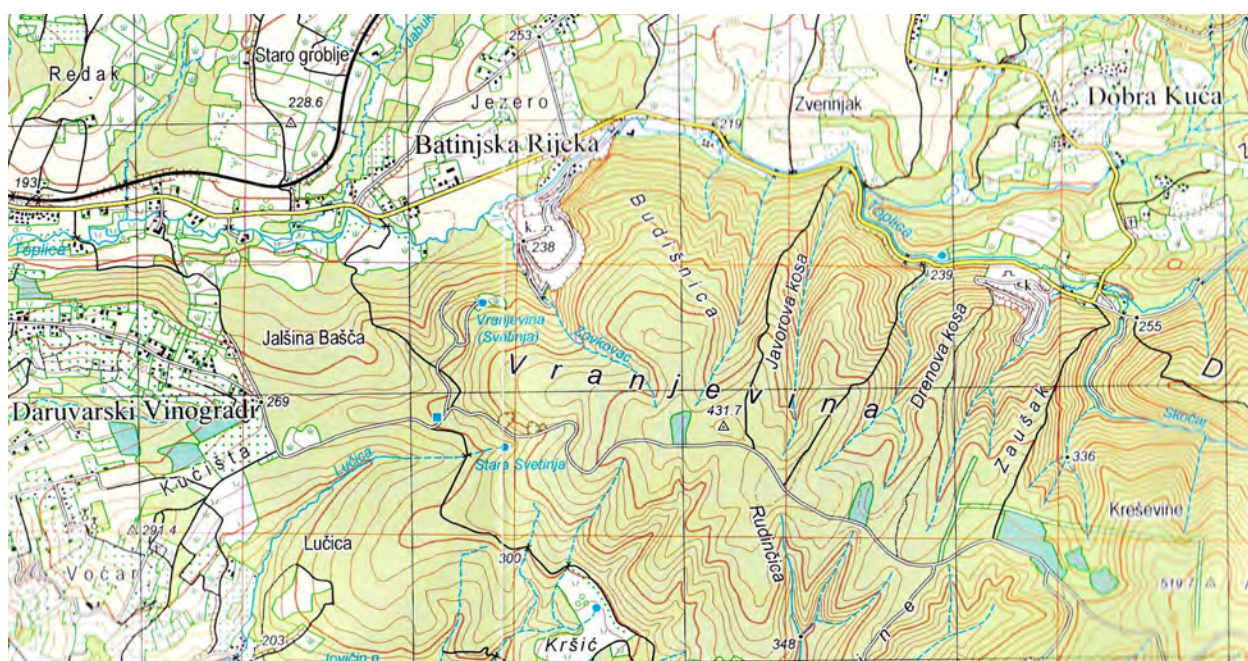
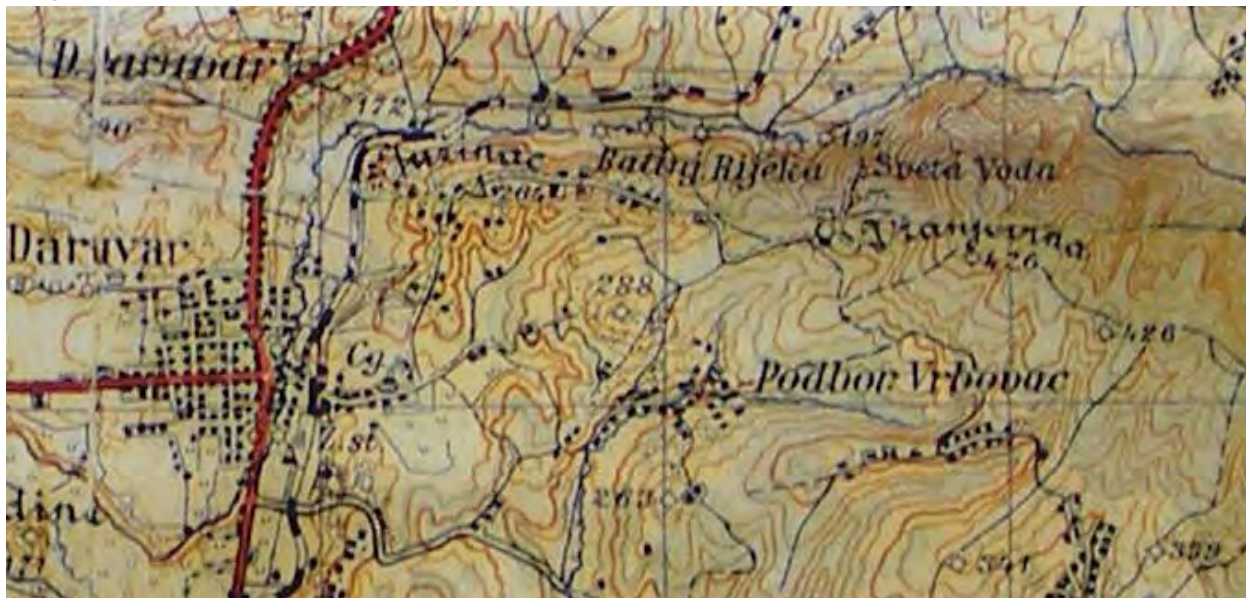

Mala Vlaška na zemljovidu iz 1718.

Između rijeke Ilove i brdskih predjela Psunja starosjedilačko stanovništvo bilo je gotovo iskorišteno, zbog čega su osmanlijske vlasti na opustjela selišta naseljavale pravoslavno stanovništvo (dobar dio s područja Starog Vlaha koje se nalazilo na prostoru između Drine, Tare i Ibra). Od Okučana (Dijanovac) do Grubišnog Polja nizala su se vlaška sela. S obzirom na takav sastav stanovništva i taj kraj bio je nazvan Mala Vlaška (*Parva Valachia*). Do 1710. godine broj pravoslavnog pučanstva na području današnje Novske, Pakraca i Daruvara mogao je iznositi oko 10 000 (Škiljan, 2010: 12). Vjerojatno su velik dio tog stanovništva činili Vlasi, a proces slavenizacije Vlaha, odnosno starobalkanskih stočara romanskog podrijetla, tada je bio u tijeku i posve je završio tek krajem 19. stoljeća. Tradicionalno stočarsko stanovništvo većinom je naselilo više dijelove obronaka Papuka i Psunja te obronke Bilogore. Nesigurniji nizinski i poprilično močvarni prostor uz Ilovu, tada granica Austrije i Osmanlijskog Carstva, ostao je gotovo 150 godina nenaseljen i obrastao šumom (Crkvenčić i Pepeonik, 1993: 5). Turci su vješto koristili antagonizam između pravoslavaca i katolika, djelomično nastao austrijskim pokušajima stvaranja crkvene unije, zbog čega su pogranična područja naseljavali pravoslavnim stanovništvom. Tako je bilo i uz rijeku Ilovu, na papučko-psunjskom području koje je zbog svog reljefa novodoseljeni narod nazvao *Zabrđe* (Grujić, 1996: 22). Etnička i vjerska slika je razlog zašto je većina današnjih svetinja (svetih izvora) povezana s pravoslavnim kanonom. To, međutim, ne smije biti razlog zanemarivanja ovih hidronima, već razlog za zahvalnost na očuvanju svijesti o posebnosti ovih izvora.

Blizu grada Daruvara (oko 4,5 km udaljenosti) postoji lokalitet zabilježen na vojnom zemljovidu iz 1930. (pretisak 1952.) kao Sveta voda. Nalazi se u neposrednoj blizini izljetišta Vranjevina, pozna-

tom po izvoru koji povremeno stvara slap. Nažalost, sve rjeđe, vjerojatno zbog neposredne blizine kamenoloma koji svojim djelovanjem uzrokuje pomicanje podzemnih voda tako da izvor često presušuje. Taj izvor je spomenut i u Šematizmu pakračke eparhije za 1898. pod imenom *Svetinja*, uz napomenu da je to izvor kod Vranog kamena, a da ga zovu i *Vranovina*. U blizini postoji i *Svetinja nova*. Sjeveroistočno od naselja Vrbovac nalazi se *Stara Svetinja*, naziv izvora potoka Lučica, koja je mogući je prapovijesni lokalitet i mjesto povezano s kultom izvora.

Sveta voda kod Vranjevine (1952.) i dvije Svetinje kod Daruvara (2008.)

Na području samog grada prema katastru iz 1861. postoji lokalitet *Svetina* za koji Srećko Kudrnovski (2004: 2) piše da su stari ljudi pripovijedali o nekim čudnim svjetlima, koja su se često noću pojavljivala oko bunara na kraju Preradovićeve ulice. U taj su bunar navodno fratri s obližnje Gradine ubacili dragocjenosti svoje opatije sv. Helene de Podborje da ih se ne dočepaju Turci. Pojavljivanje te svjetlosti dugo je trajalo, sve dok nisu došli neki ljudi, izvadili mulj iz bunara, te na dnu pronašli poveći olovni kovčeg. Nakon što su ga odnijeli, svjetlo se više nije pojavljivalo. Tako su

pripovijedali ljudi koji su za tu priču saznali od svojih još starijih sugrađana. Područje na kojem se nalazio taj bunar naziva se Svetinja, a taj je naziv upisan u razne službene dokumente. Isto tako su k tome bunaru u ne tako jako davno vrijeme svake godine dolazile crkvene procesije. *Danas nema traga bunaru. Izgubljeno je svako sjećanje na njega, kao i legenda u vezi s njim.*

Kada krenemo dalje u potragu za svetinjama desetak kilometara sjeverozapadno od Daruvara, doći ćemo u **Daruvarski Brestovac** (Brestowcz – župa Thoplica / Ysau). Nekad prostor gusto naseljen, a na njegovom području u srednjem vijeku nalazimo nekoliko crkava i trgovište. Gjuro Szabo (1911: 9) sa sjetom zaključuje da je *onaj dio požeške županije od Ilove do Pakre, koji je u prijašnja vremena pripadao križevačkoj županiji, bio je negda nerazmjerno napredniji no u današnji dan.* Daruvarski Brestovac ima i dvije svetinje gdje su se po pričama starijih mještana znala dogoditi i čudotvorna iscjeljenja na procesijama. U Šematizmu pakračke eparhije za 1898. kod brestovačke svetinje stoji napomena da narod smatra ovaj izvor ljekovitim. Danas izvor često presušuje, a obje svetinje (i katolička i pravoslavna) poprilično su zapuštene. Vežano uz ovu svetinju treba spomenuti zanimljiv izvor¹⁰ iz 26. rujna 1904. To je pismo Nadbiskupskog duhovnog stola u Zagrebu daruvarskom župniku Petru Ožaniću u kojem ga izvješćuju da će se glede „Svetinje“ očitovati na sjednici 30. rujna. Ali, *po svoj prilici neće se dati dozvola za upitni blagoslov, tim manje, što je danas prispjela molba nekih žitelja iz Brestovca, kojom mole, da se taj blagoslov ne bi dozvolio...* kao potpisnik može se prepoznati Plivarić, ravnatelj nadbiskupske pisarne. U kasnijem pismu od 1. listopada 1904. prekora se župnika što je uopće htio posvetiti križ i sliku Djevice Marije uz Svetinju i savjetuje mu se da indirektno odvraća narod od izvora (zbog praznovjerja) te ga upućuje u nedavno izgrađenu kapelu sv. Petra i Pavla u centru sela. Daruvarski je župnik, prilikom opravdanja, naveo kazivanja najstarijih mještana da su još prije 1848. nebržni kmetovi pravoslavne vjere, preseljeni iz Končanice u Brestovac po nalogu grofa Jankovića daruvarskog, podigli na toj Svetinji na četiri stupca škrinjicu u koju su smjestili slike, a kasnije i drveni križ koji je posvetio njihov paroh. Kao opravdanje da želi privući vjernike koji su skloniji na mladu nedjelju odlaziti na Svetinju umjesto u novoizgrađenu kapelu on traži da mu se dopusti da ustanovi katolički dio s posvećenim predmetima. Nažalost, Ožanić je odbijen, zbog straha od praznovjerja koje bi se moglo uvući u narod.

Katolička i pravoslavna svetinja u Daruvarskom Brestovcu

Od Brestovca put nas vodi do srednje-vjekovnog Kristalovca, odakle je bio posljednji ban „čitave Slavonije“ Franjo Batthyány. Tu je bila župa u srednjem vijeku posvećena sv. Kuzmi i Damjanu.¹¹ Danas je u blizini sela **Kreštelovac** (Kristalowcz) Crkva Uspenja Presvete Bogorodice sagrađena 1745. godine, obnovljena 1938. i 1957. godine, narod ju naziva Svetinja. Svetište je službeno postala 1747. godine. Lalangue piše o svetinji 1777. i naziva ju *Szveta voda vu Slavony* (Herout, 2000: 138). Tu spominje zdenac dva sata udaljen od Daruvara, blizu napuštenog kaštela u *Desanovu selu* (Dežanovcu). Njemu je kanonik zagrebač-

¹⁰ Ovom prilikom zahvaljujem dr. Vjenceslavu Heroutu na ustupanju ovog povijesnog izvora.

¹¹ Ranokršćanski liječnici, mučenici, stradali u vrijeme cara Dioklecijana. Sveti Kuzma i Damjan smatraju se zaštitnicima liječnika i kirurga, a prikazuju se u umjetnosti s medicinskim simbolima i amblemima. Štuju se u katoličkoj i pravoslavnoj liturgiji.

ki i pomoćni biskup Josip barun Wernek poslao ovu *jasnu i hladnu vodu* koju je proslijedio dalje na analizu u Beč barunu Cranzu. On je dobio sljedeće rezultate: od dvije funte¹² vode dobilo se dva grama praha (Pulver) i jedan gram soli. Prah se sastojao od vapna i gline, a drugo je bila gorka sol. Dalje Lalangue nastavlja o koristi ove vode i da ga ne čudi da je ozdravila mnoge od glavobolje, groznica, krvarenja iz utrobe i sličnog.

Svetinja u Krestelovcu

Tako su primjerice u kreštelovačkoj svetinji ostavljeni štapovi iscijeljenih hromih ljudi. Piller i Mitterpacher 1782. pišu da u selu Kristalovac izvire voda za koju narod smatra da liječi bolesti. Primijetili su da se ne razlikuje od obične vode osim što je slatkasta, ali da je vrlo bistra i da se nije zamutila od kiše iako je bila oluja te da dotječe izdaleka jer ponekad donosi borove iglice kojih ima samo na brdima udaljenim dva i pol sata hoda.

Subocka, omanje naselje jugozapadno od Lipika i sjeveroistočno od Novske, sakriva u šumarku na samom ulazu u selo jednu od zanimljivijih svetinja ovog kraja. Taj obzidani izvor uspio je sačuvati mistiku svog prvobitnog nastanka što se vjerojatno može zahvaliti zapuštenosti. Poprilično ga je teško pronaći jer do njega ne vodi nikakva staza.¹³ Iznad izvora, a ispod uklesanog jednostavnog križa, uklesano je nekoliko grafema za koje se ispostavilo da su najvjerojatnije crkvenoslavenski način datacije.¹⁴ U ovom slučaju *Az* (alfa) predstavlja jedan, s tim da je ispred znak za tisuću, *Omega* predstavlja osamsto, *Pokoj* je imao brojčanu vrijednost osamdeset i konačno *Iže* je osam. U ovom slučaju bi nam ovaj podatak značio da je svetinja u Subockoj napravljena (ili obnovljena) 1888. U to vrijeme je Subotska (19. stoljetni način pisanja) dobro naseljena (582 duše u 105 kuća po crkvenom popisu iz 1899.) i bila je središte parohije za okolna sela.

¹² U to vrijeme se koristi ljekarnička funta od 420 grama.

¹³ Zahvaljujući geografskom instinktu kolege Stjepana Benkovića izvor je nađen bez lutanja po opasnom području.

¹⁴ Tumačenje zahvaljujem gospodinu Luki Bosancu. Detaljnije o staroslavenskom ili crkvenoslavenskom pismu: <http://guskova.ru/q?a=t&doc=/~mladich/slav/csl>

Svetinja u Subockoj i grafemi iznad izvora

U svojoj raspravi o plemićima Svetačkim, Klaić (1913: 4) spominje da blizu Subockoga grada nalazimo maleni potok *Svetina*, kod Novske brdo *Sisvete*, a sjeverno od Donjeg Rajića izvire vrelo *Sveta vodica*. Budući su navedeni lokaliteti u neposrednoj blizini Klaić zaključuje da se taj kraj (Čaglič, Raić i Novska) smatrao nekakvim svetim predjelom.¹⁵ Kao dodatne moguće razloge za etimologiju Svetačja Klaić navodi da su od 1210. tu imali posjede vitezovi templari (oko Psunja, Slobošine ili Lijesnice i grada Bijeke Stijene), kao i mogućnost da su u tom kraju živjeli pobožni pustinjaci, koji su osnovali red sv. Pavla. Šume i brda srednjovjekovnog Svetačja su sigurno bila dobra destinacija za kršćanske pustinjake i redovnike, ipak naziv Svetačja je vjerojatno stariji od templara i pavlina.

Kod izletišta Željnjak počinje križni put (napravljen 2005.) koji vodi do svetinje u Barici. Ovaj izvor, nazvan *Svetinja*,¹⁶ dosta je dobro posjećen. Svake godine u posljednjoj suboti u kolovozu služi se misa za sve poginule branitelje naselja Sirač i Barica. U prošlim generacijama tu su dolazile mlade žene nerotkinje moliti, popiti vode i umiti se u zoru na mladu nedjelju što je često bio slučaj i kod ostalih svetinja.¹⁷

Svetinja u Barici

Posvećivanje voda bilo je vezano uz kult mladog mjeseca. Na *Mladu Nedjelju* narod je dolazio na svetinju (koju je imalo gotovo svako selo¹⁸). Slično nalazimo i u Šematizmu eparhije pakračke gdje je pojašnjeno da se nazivi izvora Svetinja, Stara svetinja i Nova svetinja često ponavljaju osobito u brdovitim dijelovima eparhije. Izvori s takvim imenima uživaju veliko poštovanje u narodu i vjeruje se u njihovu ljekovitost. Na Đurđevdan se pak, prije izlaska sunca, nosila voda kući pa su se njome škropila polja, staje i blago. Na samim se izvorima umivalo i polijevalo

¹⁵ S čim se slaže autor ovog članka, s tim da takav zaključak treba proširiti na čitavu župu Svetačje što je navedeno u uvodnom dijelu.

¹⁶ Piše se i izgovara bez samoglasnika i zbog specifičnog siračkog govora, ali i druge svetinje narod često izgovara na takav način.

¹⁷ <http://www.sirac.hr/stranice/svetinja.html>

¹⁸ Ipak, rijetki su sačuvani lokaliteti i danas koji nose naziv svetinje, analizom topografskih zemljovida to su svetinje u šumi Vranjevina, kod Kreštelovca u šumi Ploština, između Male Barne i Grubišnog Polja u šumi Obrovik, iznad sela Bodegraj u šumi Paljevine i prije ulaza u selo Subocka.

vodom. Osobito se na Bogojavljenje išlo na izvore posvećivati vodu, a kasnije se taj običaj prenio u crkve. Ti običaji počinju iščezavati već nakon II. svjetskog rata i očuvani su samo u tragovima, baš kao i svetinje. Ipak, i sam predstavnik crkve smatra da su ti običaji vezani uz kult vode pretkršćanski, a crkva ih je uklopila u svoj sustav vjerovanja.¹⁹

Ponekad se tradicionalna razina svijesti bojala tribalne, kao što smo vidjeli na primjeru svetinje iz Daruvarskog Brestovca. Danas moderni svjetonazor negira i tradicionalnu i tribalnu razinu svijesti i vodu tretira samo kao puki resurs u stvaranju kapitala. Zbog zdravlja kolektivne psihe potrebno je sve razine integrirati u cjelinu i priznati njihovu vrijednost. Masaru Emoto (2005: 95-106), japanski znanstvenik otkrio je da voda stvara različite kristale kada je izložena različitoj glazbi, riječima ili drugim informacijama. *Postoji drevno uvjerenje koje kaže: gdje ima vode, ima i života. U Japanu se mjesto na kojemu se nalazio izvor vode smatralo svetim; vjerovalo se da posjeduje visoku razinu energije i zato je to bilo idealno mjesto za podizanje hramova.* Danas se, nažalost, možemo složiti s Emotom da je voda izgubila *mističnost i postala samo jedna od mnogih prijeko potrebnih stvari na kojima se moglo zaraditi.* Dobro je kada se voda pokaže kao dar zemlje za poticanje poduzetništva što imamo u primjeru *Lipičkog studenca* ili zdravstveno-rekreativnom turizmu razvijenom u Daruvaru. Ipak, treba biti svjestan i drugih dimenzija vode. Budući da se ljudsko tijelo sastoji od otprilike 2/3 vode (što se bližimo smrti manje je vode u organizmu, približavajući se prahu koji ćemo postati) od iznimne je važnosti kakvu vodu unosimo u organizam. *Za razliku od vode iz slavine, voda iz izvora, gornjih tokova rijeka i drugih prirodnih izvora stvara prekrasne kristale.* To je, ako ništa drugo, dovoljno jak razlog da vratimo poštovanje izvorima i vodi koju nam daruju. Ovim tekstom nisu obuhvaćene sve svetinje ovog kraja, niti je nađen konačan odgovor o etimologiji srednjovjekovne župe Svetačje. Ipak, treba se nadati da će doprinijeti razvoju svijesti o iscjeliteljskim i svetim vodama jednog poprilično zanemarenog područja.

Komparacija kristala izvorske vode i vode iz slavine

¹⁹ Izjava protojereja Luke Bosanca.

Izvori:

- Taube, Friedrich Wilhelm von (1777): Povijesni i zemljopisni opis Kraljevine Slavonije i Vojvodstva Srijema. Leipzig, 1777., 1778.; preveo s njemačkog Stjepan Sršan. Državni arhiv u Osijeku, 2012.
- Lalangue, Joannis Baptiste (1779): Tractatus de aquis medicatis Regnorum Croatiae et Sclavoniae illiti Ispiszavanye vrachtvenih vod Horvatzkoga y Slavonzkoga orszaga y od nachina nye vsivati. Vu Zagrebu: Stampana po Ivanu Thomasu plem. od Trattnern.
- Piller i Mitterpacher (1783): Putovanje po Požeškoj županiji u Slavoniji 1782. god./ Matija Piller i Ljudevit Mitterpacher; s latinskog preveo i priredio Stjepan Sršan. Impresum Osijek: Povijesni arhiv; Požega: Matica hrvatska, 1995. (Čakovec: "Zrinski")
- Šematizam pravoslavne srpske eparhije pakračke za godinu 1898., Pakrac, 1898.
- Korespondencija daruvarskog župnika Petra Ožanića s Nadbiskupskim duhovnim stolom u Zagrebu, 1904. Arhiv Župne crkve u Daruvaru.

Karte:

- Tabvla Geographica exhibens Regnum Sclavoniae cum Syrmii Ducatu Ex mappa gran... Autor: Homann, Johann Baptist, 1663-1724. (Nürnberg: Homannianis Heredibus, 1745.)
- Iustissimae Causae Heroica Virtute propugnatae gloriosiß. Triumphi Praemium Autor: Seutter, Matthäus, 1678-1756. (Augustae Vindelic: M. Seutteri, 1718.)
- Tabula Geographica Nova et Exacta Distincte exhibens Regnum Sclavoniae cum Sy... Autor: Gadea, Joseph (Vien: Joan. Adam Schmutzer, 1718.)
- JNA topografska karta, (1:50 000) iz 1952.
- Topografska karta Slavonska Požega 374-1 (1:50 000), Vojnogeografski institut, Beograd 1971.
- Topografska karta Daruvar (1:25 000), Državna geodetska uprava 2008.
- Topografska karta Kukunjevac (1:25 000), Državna geodetska uprava 2008.
- Topografska karta Okučani (1:25 000), Državna geodetska uprava 2008.
- Topografska karta Pakrac (1:25 000), Državna geodetska uprava 2008.
- Topografska karta Sirač (1:25 000), Državna geodetska uprava 2008.
- Topografska karta Uljanik (1:25 000), Državna geodetska uprava 2008.

Literatura

- Andrić, S. (2001) Povijest Slavonije u sedam požara / Enciklopedija ništavila / Dnevnik iz JNA i druge glase i arabeske. Zagreb.
- Andrić, S. (2003) „Prilog srednjovjekovnoj topografiji i hidrografiji psunjско-papučkog kraja“. *Scrinia slavonica* 3, 70-94.
- Buturac, J. (1984) "Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine". *Starine JAZU* 59, 43-107.
- Crkvenčić, I. i Pepeonik, Z. (1993) „Zapadna Slavonija–razvoj narodnosnog sastava“. *Društvena istraživanja*, Zagreb, sv. 4–5/god. 2, 2–3, 335-364.

- De Zan, I. (1998) „Biološka istraživanja termalnih vrela u Daruvaru i Lipiku“. *Vrela*, 9-10, 3-9.
- Eliade, M. (1961) *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. Harper Torchbooks: New York.
- Emoto, M. (2005) *Poruke skrivene u vodi*. V.B.Z. d.o.o. Zagreb.
- Grujić, R. M. (1996) *Spomenica o srpskom pravoslavnom vladičanstvu pakračkom*. Beograd.
- Herout, V. (2000) „Sveta voda“ kod Dežanovca. *Pučki kalendar BBŽ*. Bjelovar.
- Herout, V. (2001) *Sto osamdeset godina daruvarske župe 1821. – 2001*. Logos: Daruvar.
- Kliček, D. (2009) *Monografija grada Lipika „I tvoj i moj Lipik“*. Grad Lipik: Lipik.
- Kliček, D. (2011) *Fotomonografija grada Pakraca: Ulicama našeg grada*. Grad Pakrac: Pakrac.
- Klaić, V. (1913) „Plemići Svetački ili nobiles de Zempche (997 – 1719)“, *Rad JAZU*.
- Križan, B. (2007) „O jugoistočnim granicama feudalnog posjeda Pakar 1228. – 1239.“ *Zbornik PDPL*, 4, 13-22.
- Kudrnovski, S. (2004) „Djelic prošlosti i sadašnjosti jedne daruvarske ulice“. *Vrela* 23-24, 2-7.
- Kuzle, M. (1985) *Daruvar – Grubišno Polje (Gornje Poilovlje): Prirodna i društvena obilježja*. Povijesno društvo Pakrac: Daruvar.
- Mayer, A. (1935) „Iasi“. *VHAD*, 16., 6-82.
- Mayer, A. (1957) *Die Sprache der alten Illyrier*. Wien.
- Rendić-Miočević, D. (1980) „Neki ikonografski i onomastički aspekti Silvanove ‘panonsko–iliričke’ kultne zajednice.“ *VAMZ*, 12-13, 105-120.
- Rolinc, J. (1975) *Kupališno lječilište – Daruvar*. U: Daruvar. Izdavačko i propagandno poduzeće Zagreb: Zagreb (60-65).
- Schejbal, B. (2003) „Nova razmatranja o Aquae Balissae i narodu Jaza: Pejzaž – Vode – Etimologija – Kultovi – Mitologija, pitanje atribucije i kontinuiteta“. *Opvscula archeologica* 27, 393-416.
- Szabo, G. (1911) „Prilozi za povijesnu topografiju požeške županije“. *VHAD*, 11, 9-21.
- Škiljan, F. (2009) „Graditeljska baština zapadne Slavonije nestala u 19. i 20. stoljeću“. *Scrinia slavonica* 9, 183-220.
- Škiljan, F. (2010) *Kulturno – historijski spomenici zapadne Slavonije*. SNV: Zagreb.

Ignac Terihaj

(1892. – 1942.)

Stjepan Benković

U gotovo neistraženoj povijesti pakračkoga kraja u razdoblju između dvaju svjetskih ratova značajno mjesto zauzima Ignac Terihaj, jedan od najvećih političara koje je dao ovaj kraj. Kako je 1942. godine bio angažiran u Hrvatskom saboru, komunistička ga je vlast proglasila simpatizerom ustaškoga režima. Zbog toga je njegovo ime prešućivano i gotovo nitko osim najbliže rodbine ne zna tko je bio Ignac Terihaj. Ovo je priča o njemu.

Ignac Terihaj

Ignac Terihaj, sin Ignaca i Mare rođene Fabek, rodio se 6. srpnja 1892. godine u selu Klaka kod Samobora. Terihaji inače potječu iz Prigorja, odnosno *staroga kraja*, kako ga sami nazivaju, smještenog na obroncima Plešivice. Premda neki smatraju da je prezime njemačkoga podrijetla, Terihaji su se u posljednjih sto godina uvijek smatrali i izjašnjavali Hrvatima. Ignac je imao dvije sestre, Barbaru i Francisku, te brata Stjepana. Kad mu je bilo 16 godina, emigrirao je u Ameriku. U Chicagu se zaposlio u tvornici bakra gdje je brzo napredovao do položaja poslovođe. U doticaju je s radnicima pristiglim iz raznih dijelova svijeta, zahvaljujući čemu je naučio čak šest stranih jezika. Imao je četiri žene i s njima devetero djece. Prva supruga, Jelisava, rođena Rubinić, podrijetlom iz „starog kraja“, nakon šest mjeseci doputovala je za Ignacom u Ameriku. U poodmakloj trudnoći, usprkos njegovu odgovaranju, krenula je na put preko Atlantskog oceana u Hrvatsku kako bi posjetila roditelje. Ubrzo nakon

dolaska rađa njegovo prvo dijete, sina Ignaca, a zatim nakon nekoliko dana umire od španjolske groznice. I druga je njegova supruga, Franciska, rođena Kufrin, također iz „starog kraja“, iz Okića. Ona je s tri sestre i bratom emigrirala u Ameriku gdje je upoznala Ignaca. S njom je imao tri kćeri: Rozaliju, Francisku i najmlađu Karolinu (Dragicu).

Iako je Ignac radio u tvornici, počeo se zanimati za poljoprivredu. O suvremenoj poljoprivredi saznaje iz knjiga i uči od ondašnjih poljoprivrednih stručnjaka na američkim primjerima.

1921. godine vraća se s obitelji natrag u Hrvatsku. Inspiriran radom Stjepana Radića, kao veliki domoljub, odlučuje se posvetiti voljenoj Hrvatskoj. Kći Karolina sjeća se kako je govorio da će hrvatski narod opet biti proganjan te da se zbog toga mora vratiti. Stečeni kapital želi uložiti u Hrvatsku i podići moderno poljoprivredno imanje koje će biti uzor hrvatskom seljaku i selu.

U Pakračkoj Klisi, zajedno s obitelji Ranković, kupuje imanje nekog baruna. Rankovići kupuju 50 jutara zemlje, a Terihaji 30 jutara. Iz Prigorja dovoze drvenu, rasklopivu katnicu koju ovdje sastavljaju i ona postaje njihov novi dom. Kao imućni seljaci Terihaji su stvorili uzorno seosko domaćinstvo opremljeno modernim poljoprivrednim strojevima. Imali su vršalicu, separator za putar, betonske šahte za gnojivo i sl. Njihova je staja sa štagljem i mnogo krava, konja te stotinjak ovaca bila najveća u Klisi. Mlijekom, sirom, putrom i ostalim poljoprivrednim proizvodima opskrbljivali su pakračku bolnicu. Ignac je bio moderni seljak i kao takav nastojao je biti uzor ostalim seljacima.

Ignac i Franciska Terihaj s kćerima Rosalijom, Franciskom i Dragicom (u krilu)

HSS-ovcima – dr. Zdenkom Bičanićem i inženjerom šumarstva Brankom Rukavinom. S vremenom postaje jedan od vodećih HSS-ovaca u Pakračkom kotaru, a kasnije i njihov zastupnik u raznim nižim i višim državnim institucijama te predsjednik kotarske organizacije HSS-a za kotar Pakrac.

Kao član i kandidat HSS-a Ignac Terihaj je 1927. godine izabran za poslanika u Skupštinu Osječke oblasti. Oblasni izbori u Kraljevini SHS održani su 23. siječnja 1927. godine. Naime, prema Vidovdanskom ustavu iz 1921. godine država je bila podijeljena na 33 oblasti. Jedna od njih bila je i Osječka oblast koja je obuhvaćala područje dotadašnje Virovitičke, Požeške i dio Bjelovarsko-križevačke županije, dakle i kotar (srez) Pakrac. Za Skupštinu Osječke oblasti biralo se 77 zastupnika, od kojih je 59 zastupnika bilo iz redova HSS-a. Među izabranim zastupnicima bio je Ignac Terihaj.

U dvorani Hrvatskog sokola u Pakracu, 26. veljače 1928. godine, održana je izborna skupština kotarske organizacije HSS-a u čijem su radu sudjelovali predstavnici 24 mjesne organizacije HSS-a s područja kotara Pakraca, predsjednik kotarske organizacije HSS-a Pakrac Franjo Drkulec, narodni zastupnik Rikard Kreutzer, oblasni zastupnik Ignac Terihaj i bilježnik dr. Karlo Legin. Predsjednici mjesnih organizacija birali su novo rukovodstvo. Među ostalima za blagajnika kotarske organizacije HSS-a izabran je Ignac Terihaj, oblasni zastupnik. Na skupštini Ignac nastupa i kao predsjednik i kao predstavnik mjesne organizacije HSS-a Klisa koja je u tom trenutku imala deset članova. Zahvaljujući na ukazanu povjerenju, Terihaj je u kratkim crtama opisao prilike u oblasnoj skupštini u Osijeku, a kao blagajnik zamolio je da organizacije što prije uplate članarine.¹

Nažalost, Terihajeva karijera oblasnog zastupnika nije dugo trajala. Nastupa teško vrijeme i za njegovu stranku i za Hrvatsku: 1928. godine ubijeni su hrvatski zastupnici u Narodnoj skupštini u Beogradu, ubrzo umire i Stjepan Radić, 1929. godine kralj Aleksandar uvodi šestosiječanjsku

¹ HR-HDA-1451 HSS, kutija 26, Zapisnik od 26. veljače 1928. sastavljen u dvorani Hrvatskog sokola u Pakracu na sastanku kotarske organizacije HSS-a u Pakracu.

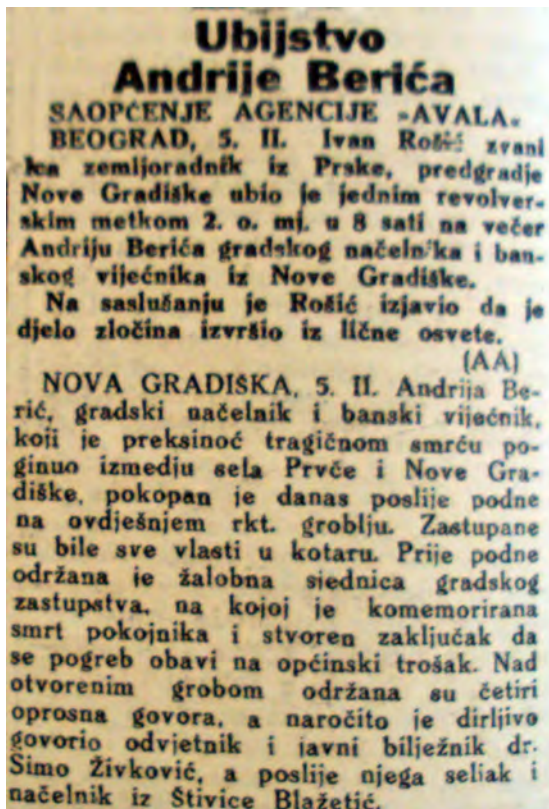
diktaturu. Raspušta Narodnu skupštinu i zabranjuje sve političke stranke s nacionalnim, vjerskim ili regionalnim obilježjima. Hrvatska 1930. godine doživljava financijski slom jer se zbog Velike gospodarske krize inozemni kapital povlači iz hrvatske privrede, a Hrvatska ne dobiva financijsku pomoć. Političko djelovanje postaje vrlo opasno. Mnogi su se hrvatski rodoljubi našli na udaru režima, pa tako i Ignac Terihaj.

Godine 1930. i 1931. izuzetno su teške za Ignaca Terihaja i njegovu obitelj. Umire mu supruga Ljubica i ostaje sam sa šestoro djece, a sljedeće godine, zbog navodnog sudjelovanja u Ljevakovićevu procesu, završava u istražnom zatvoru, potom i na robiji.

U srpnju 1931. godine javnost tadašnje države bila je zaokupljena *Procesom protiv Ljevakovića i drugova*. Ignac Terihaj bio je jedan od aktera tog procesa koji će odrediti budućnost njegova političkog i privatnog života.

Naime, 2. veljače 1931. godine Ivan Rosić zvani Ica iz Prvče, na području između Nove Gradiške i Prvče, ubio je Andriju Berića, načelnika Nove Gradiške. Istražni je proces pokazao da se radilo o likvidaciji „hrvatskih otpadnika“ Andrije Berića i Karla Kovačevića iz Jazavice, disidenata HSS-a, koji su surađivali s režimom. Istraga je doprla do Lipika i Pakraca. U ondašnjem tisku slučaj je poznat kao *Proces protiv Ljevakovića i drugova*.

Sudski je proces započeo 6. srpnja 1931. pred Sudom za zaštitu države u Beogradu. Optuženici su: Ivan Matin Ljevaković, Ivan Franjin Ljevaković i Stjepan Papac iz Lipika, Ivan Rosić, Adam Petranović i Franjo Kosaković iz Prvče, Ignac Terihaj iz Klise, Milan Lukac iz Nove Gradiške, Ivan Šaub iz Pakraca, Ivan Jelić i Petar Nožarić iz Brezina, te Adolf Müller iz Sirača.

Novinski članak iz Jutarnjeg lista

Optužnica je teretila optužene po više točaka koje možemo svesti na tri kategorije.

- da su 1930. i 1931. stupili u vezu s hrvatskom emigracijom u Mađarskoj i Austriji od koje su dobivali upute za provođenje terorističkih akcija, što je trebalo rezultirati promjenama političkog stanja u zemlji (Ivan Matin Ljevaković i Milan Lukac).
- da su u Pakracu, Lipiku ili Novoj Gradiški uvjerali druge kako treba promijeniti politički poredak u državi zločinom i terorizmom, naročito izvršavanjem atentata na osobe koje su se isticale u podržavanju postojećeg režima. Ovdje se misli na izvršenje atentata na Andriju Berića i Karla Kovačevića koji su smatrani hrvatskim izdajnicima jer su surađivali s režimom. Ovom točkom optužnice terećeni su Ivan Matin Ljevaković, Ivan Franjin Ljevaković, Ivan Rosić, Ignac Terihaj, Ivan Šaub i Milan Lukac.
- da su znali za to što se događa, ali o tome nisu na vrijeme izvijestili državnu vlast (Adolf Müller, Jelić Ivan, Nožarić Petar, Kusaković Franjo, Petrović Adam).

Glavni osumnjičeni u ovom procesu bio je Ivan Ljevaković žandar rođen 15. srpnja 1899. u Lipiku od oca Mate i majke Reze, rođene Križanić. Ljevaković je kao žandar bio zaposlen u Zagrebu. Kako bi ga razlikovali od drugooptuženoga Ivana Ljevakovića, novinari tog doba uz njegovo ime navode pridjev žandar. Na suđenju je priznao da je 1930. uspostavio kontakt s ustaškom emi-

gracijom u Mađarskoj i Austriji, te da je radio na likvidaciji *hrvatskog otpadnika* Karla Kovačevića. Povezao se s Ivanom Rosićem iz Prvče kao mogućim likvidatorom Karla Kovačevića.

Ivan Rosić priznao je ubojstvo Andrije Berića, gradonačelnika Nove Gradiške, ali iz osobnih razloga, ne po nagovoru drugih iz Procesu kako je tvrdila optužba. Naime, Rosić je otprije bio u sukobu s Berićem koji ga je progonio i naredio njegovo hapšenje zbog polaganja vijenca na grob Stjepana Radića. Osim toga, prilikom jedne svađe Berić je ošamario Rosića što on nije zaboravio. Branio se time i da je bio pijan prilikom tog čina zbog čega se ne sjeća samog događaja.

Ivan Ljevaković, seljak, sin Franje Ljevkovića i Marije, rođene Barišić, rodio se 31. siječnja 1906. u Lipiku. Prema optužnici, u Lipiku i Novoj Gradiški uvjeravao je druge u rušenje trenutnog poretka zločinima i terorizmom, poticao je Ivana Rosića na ubojstvo Andrije Berića i nagovarao vojnika Adolfa Müllera neka svom potpukovniku oduzme karabin i metke potrebne za vršenje atentata. Na sudu se izjasnio nedužnim, žrtvom laži i kleveta. Odbacio je sve optužbe protiv sebe kao neistinite. Ipak, činjenica je kako je njegovim posredovanjem Ivan Ljevaković žandar saznao za Ivana Rosića. Naime, žena Ivana Ljevakovića seljaka, Manda, rođena Šagovac, podrijetlom je iz Prvče, stoga je preko nje poznao ljude novogradiškoga kraja.

Ignaca Terihaja optužnica je teretila da je u Pakracu i Lipiku uvjeravao druge kako treba promijeniti politički poredak u državi zločinom i terorizmom, naročito vršenjem atentata na osobe koje su se isticale u podržavanju režima. Terihaj od svega priznaje da je poznao oba Ljevakovića i u više navrata s njima razgovarao o politici. U vrijeme odvijanja spomenutih događaja, Ignac Terihaj nalazio se u vrlo nezavidnoj situaciji. Žena mu je bila teško bolesna, ubrzo je umrla, ostavivši ga sa šestoro djece.

Na sudu izjavljuje da je Ljevakovića žandara poznao od 1930. godine kada ga je upoznao na cesti pred jednim hotelom u Lipiku: *Ja imam običaj da pozdravim svakog čovjeka jer sam bio sreski oblasni poslanik u tome kraju pa sam poznao sve ljude. Onda sam sa Ljevakovićem razgovarao i pričao sam mu kako mi je žena na umoru, kako imam šestoro djece, koja su neopskrbljena, na to me je Ljevaković zapitao, je li sam ja ostao dosljedan politici Stjepana Radića. Malo poslije toga, jedna mi je žena rekla da me pozdravlja neki Ljevaković bivši pisar, te da me pozvao u Lipik, pa kad dodjem u Lipik da se javim kod krojača Petranovića. Kada sam tamo otišao pitao me Ljevaković što je novo. Ja sam rekao da mi je žena umrla. Zatim je rekao da je bio u Zagrebu i da se govori o sporazumu između seljačke stranke sa vladom. Sve što je on govorio bilo mi je sporedno i to mi je u jedno uho ulazilo, a u drugo izlazilo, jer sam ja imao svojih brigu sa šestoro djece.*²

Terihaj odbacuje optužbu da je na bilo koji način bio umiješan u pokušaj atentata na Karla Kovačevića ili da ga je predvodio. Odbacuje optužbu da je išta znao o toj akciji. To potvrđuje i sam Ivan Ljevaković žandar. Terihaj je osobno poznao Karla Kovačevića te je odlazio njemu kući i razgovarao o trenutnoj političkoj situaciji. Andriju Berića nije poznao.

Ivana Šauba, trgovca iz Pakraca, teretilo se da je u Brezinama pronašao ljude koji će ubiti Karla Kovačevića, da je prisustvovao sastancima na kojima se razgovaralo o njegovoj likvidaciji. Jedan od takvih sastanaka održan je u njegovoj radnji.

Ivan Jelić željezničar i Petar Nožarić seljak, obojica iz Brezina, također su optuženi kao sudionici ove urotničke skupine. U određenom trenutku obojica su pristala ubiti Kovačevića, ali kasnije su se predomislili.

Najveću tragediju doživjela su braća Petranović. Uhićeni su odmah poslije Berićeve ubojstva. Ilija Petranović je toliko mučen i izubijan da je umro za vrijeme istrage. Adam Petranović uspio je izdržati grozote mučenja tijekom istrage, ali su posljedice bile takve da je nekoliko mjeseci kasnije izdahnuo (20. prosinca 1931.). Njihova jedina krivnja najvjerojatnije je bila što su poznavali Icu

² Jutarnji list, 12.7.1931., 2.

Rosića i družili se s njim.

Dana 27. srpnja 1931. donesene su presude u ovom slučaju. Ivan Ljevaković žandar i Ivan Rosić osuđeni su na smrtnu kaznu vješanjem, Ivan Ljevaković seljak na 13 godine robije i trajan gubitak građanskih prava, Ignac Terihaj na 6 mjeseci strogog zatvora u što mu se uračunava boravak u istražnom zatvoru od 4. veljače iste godine. Ivan Šaub osuđen je na 10 godina robije i trajni gubitak građanskih prava, Stjepan Papac na dvije godine robije i pet godina gubitka građanskih prava, Adolf Müller na 3 godine robije i 5 godina gubitka građanskih prava te Petar Nožarić na dvije godine robije i gubitak građanskih prava, dok su Kusaković, Lukac i oba Petranovića oslobođeni krivnje i pušteni na slobodu.

Smrtna kazna vješanjem Ivana Rosića izvršena je 11. kolovoza 1931. godine jer je ubojstvo gradonačelnika Berića kvalificirano kao krivično djelo ubojstva s predumišljajem bez olakotnih okolnosti, upereno i protiv sigurnosti države. Ivana Ljevakovića žandara pomilovao je kralj Aleksandar promijenivši mu smrtnu kaznu u doživotnu robiju.

Ignac Terihaj proglašen je krivim jer je kao i Stjepan Papac, Adolf Müller, Milan Jelić i Petar Nožarić znao da se u cilju promjene političkog poretka u državi pripremaju atentati na osobe iz tih krajeva koje su se isticale u održavanju političkog stanja u državi, a o tome nije na vrijeme izvijestio državne vlasti.

Terihaju je od izrečene kazne od šest mjeseci odbijeno vrijeme koje je proveo u istražnom zatvoru, tako da je iz zatvora u Beogradu izašao već u kolovozu 1931. Odmah potom općinske su vlasti naredile njegovo praćenje. U dopisu Sreskog načelstva u Pakracu Kraljevskoj banskoj upravi – Savskoj banovini – Odjeljku za državnu zaštitu u predmetu: Ignac Terihaj iz Klise³, općinski načelnik čak traži njegovu internaciju:

Terihaj Ignac iz Klise, općine Lipik ovog sreza sudjen je po Državnom sudu za zaštitu države u Beogradu u poznatoj Ljevakovićevoj aferi na 6 mjeseci zatvora. Kako mu je u tu kaznu uračunat i istražni zatvor, on je pred par dana pušten na slobodu stigao je svojoj kući.

Odmah po stignuću kući izdao sam 10 ov. mj. pod POV brojem 1199 odredbu općinskom bilježniku I. u Lipiku i žandarmerijskoj stanici u Kukunjevcu, da strogo pazi na svaki njegov mig, kretanje i rad.

Medjutim s pouzdane strane saznajem, kako se Terihaj kao neki hrvatski mučenik, da ga seljaci susreću sa velikim poštovanjem i kako svaki smatra naročitom čašću, ako se može s njime rukovati, dalje da ide po selu i da širi kojekakove lažne i alarmantne vesti.

Neki dan ga je k sebi pozvao ovdašnji proto Podunavac Danilo koji je s njime ostao u razgovoru preko 2 sata.

Žandarmerije ima vrlo malo i nije u mogućnosti, da vrši nad njim stalan nadzor, općina opet uopće nema svojih organa koji bi mogli na njega paziti. Ljudi svašta iznose što je istina i što nije. Te njihove iskaze teško je proveravati, pa kada se ne utvrdi ništa konkretno, ljudi pripisuju to labavosti vlasti, kritikuju je i umanjuju joj ugled u narodu.

U javnom interesu bi bilo da se Terihaj interniše negdje izvan teritorija ovog sreza.

U Pakracu dne 13. augusta 1931.

Sreski načelnik:

Grubić v.r.

³ HR-HDA-1363, grupa XXI, inventarni broj 2377, Izvješće kotarske oblasti u Pakracu upravi Savske banovine o nadzoru nad Terihaj Ignacom iz Klisa iz 1931. godine.

Ova molba nije pozitivno riješena. Terihaj je nastavio i dalje živjeti u Klisi.

Nakon ovog je procesa popularnost Ignaca Terihaja među Hrvatima u Lipiku i okolici uistinu porasla. Nažalost, vlast ga je sustavno proganjala. Zbog političkog angažmana kuća mu je više puta pretražena. Kći Karolina prisjeća se kako je majka na ulazu zagovarala žandare dok je ona sve knjige HSS-a, stolnjak s natpisom *Hrvatska Hrvatima – živjela Hrvatska – HSS*, te druge predmete s hrvatskim nacionalnim motivima skrivala u vrt među zelenilo. U to vrijeme zbog toga se završavalo u zatvoru. Često je izlagan torturama i hapšenju žandara. Prema sjećanju obitelji jednom prilikom su ga skoro namrtvo pretukli kukunjevački žandari u Hajdukovcu (put koji je spajao Klisu i Dobrovac). Drugom su prilikom došli po njega te ga odveli u zatvor u Kukunjevcu. Po duboku snijegu pratile su ga kćeri unatoč prijetnjama žandara. Iz Kukunjevca je slan dalje na obradu i u zatvore. Obitelj se prisjeća da je šest mjeseci bio u zatvoru u Požegi.

Časopis *Svijet* od 1. siječnja 1936. prenosi reportažu o proslavi stogodišnjice Hrvatskog narodnog preporoda i hrvatske himne koja je održana u nedjelju 8. prosinca 1935. u trgovištu Pakrac. Reporter kao jednog od glavnih govornika na ovoj veličanstvenoj proslavi ističe Ignaca Terihaja:

Proslavu je organizirao poseban odbor gradjana i seljaka, kojemu je predsjedao dr. Ivo Stahuljak, odvjetnik. Rano u zoru obilazila je mjesto glazba svirajući stare hrvatske davorije i budnice. Odazov pučanstva iz bliže i dalje okolice bio je golem. Iz samog Lipika i Filipovca došla je povorka od 3000 duša u četveroredovima, pa je u Pakracu svečano dočekana. Onda su još stigle silne povorke iz Daruvara, Badljevine, Sirača, Španovice, Klise i Prekopakre. U župnoj crkvi sv. Marije odslužena je svečana misa zahvalnica, a nakon toga krenula je veličanstvena povorka od 6 do 7000 ljudi sa više glazbi, sa 46 velikih narodnih zastava glavnim ulicama Pakraca. U povorci je oko 200 konjanika okićenih hrvatskim trobojkama. Iza toga se narod okupio na velikom trgu Kralja Petra oko govornice, dok je glazba udarala „Lijepu našu domovinu“. Govorili su dr. Tomo Jančiković, te seljaci Tomo Vojković i Ignac Terihaj o postanku i značenju Mihanovićeve pjesme „Lijepa naša domovino“. Narod je burno klicao vodi dru Mačeku i dr. otačbencima, a onda se opet pjevala himna na historijskom trgu, gdje se nekoć dizao stari grad junačkog baruna Trenka. Zastave se priklanjaju na pozdrav, a zatim u uzornom redu zanosno kličući razilazi se sakupljeni hrvatski narod, noseći sa svečanosti u svoje domove prekrasnu uspomenu na taj dan. Drugi dio proslave bio je održan istog dana na večer u dvorani hotel „Jadran“ s vrlo lijepim programom. Dvorana je bila premalena, da primi sve one, koji su željeli prisustvovati svečanosti. Hrvatsko pjevačko društvo „Domoljub“ odpjevalo je zanosno „Hrvatski pjevački pozdrav“ i od Novaka „Hrvatskoj“, a zatim je gdja Anka Wirth deklamirala „Klevetnikom Hrvatske“. Sugradjanka pjevačica gdja Zlata Stahuljak-Galović savršeno je otpjevala Zajčeve pjesme „Andjeoska suza“ i „Domovini i Ljubavi“. O značenju hrvatske himne govorio je dr. Franjo Dinčec, odvjetnik pakrački. Živa slika „Lijepa naša domovina“, što su izvele članice Hrvatskog katoličkog dobrotvornog gospojinskog društva u Pakracu oduševila je sve prisutne, pa kad je „Domoljub“ kao završnu točku zapjevao „Lijepa naša domovino“, burnom odobravanju publike i oduševljenju nije bilo ni kraja ni konca. Ovakvo svečanog dana u Pakracu tamošnji žitelji ne pamte i ne znaju, da je skoro bilo toliko oduševljenja u narodu. U razdraganosti sjetilo se mnoštvo i naše drage siromašne braće, koju ubija glad i zima, i dobrovoljni prinosi, koji su te večeri obilno pali na blagajni kao i otkupnina znački sa proslave bit će uručene Odboru za narodnu pomoć, koji baš ovih dana provodi sabirnu akciju u Pakracu, Lipiku, Daruvaru, Badljevini, Siraču te ostalim selima u okolini.

Osim političkim, Ignac Terihaj isticao se i humanitarnim radom. Kada je u proljeće 1936. u Hrvatskom primorju i Dalmaciji zavlada glad, imućniji seljaci nizinskih krajeva udomili su djecu iz tih krajeva dok glad ne prođe. Prema sjećanju kćeri Karoline, Ignac je iz tih krajeva doveo petnaestak siromašne i gladne djece koja su udomljena u imućnijim obiteljima pakračkog kraja. Sjeća se da je jednog dječaka smjestio kod mlinara u Brekinskoj, a u svoju obitelj doveo je Šimu Lovrića iz Novalje. On je ovdje završio i zanat, a njima je postao poput brata.

Mirko Glojzarić u knjizi *Borba Hrvata: kronika dvaju desetljeća političke povijesti 1919. – 1939.* u poglavlju *Na Božić nisu imali kruha* o tim zbivanjima je razgovarao s Ignacom Terihajem:

– *Znate i sami – počeo je Ignac Terihaj – da je bijeda u Primorju i Dalmaciji zavladała kao nikada. Osnovan je u Zagrebu odbor, koji je imao zadaću pomoći braći seljacima iz pasivnih krajeva. Skupljali smo po svim selima kukuruz, pšenicu, krumpir i ostale živežne namirnice, te onda slali u pasivne krajeve, da nam braća ne gladuju. Dali smo, koliko smo najviše mogli, svaki je dao rado...*

– *A tko je sve uzeo djecu? – upitah, prekinuvši riječ Terihaju.*

– *Mnogo je seljaka uzelo k sebi djecu. Dakako, da su ta djeca bila odmah obučena u čisto, nahranjena i onda poslana u školu, tako, da ništa ne zaostanu u nauci. Vidite, ja imam sedmero djece, ali sam ipak uzeo jedno dijete k sebi, samo da i ja nešto pomognem i da spasem barem jedno dijete od gladi. Dječak, koji je kod mene ide u 4. razred pučke škole, pa kad svrši školu, dat ću ga u dobar zanat, te će od njega danas sutra biti valjan član ljudskog društva.*

– *Kako se to dijete osjeća kod vas?*

– *Dobro, jako dobro. Neka djeca su se početkom ove godine vraćala svojim kućama. Od 48 djece u mojem kotaru, vratilo se dvadesetoro njih, a druga su ostala. Kad je dječak, koji je kod mene čuo, da se njegovi prijatelji iz Primorja vraćaju kući, došao je k meni i plaćući me molio, da ostane kod mene, jer da mu je tu lijepo. Kako ne bih dozvolio tom dragom djetetu da ostane, kad znam, da će kod kuće opet biti gladno...*

– *Ima li oca ili majku?*

– *Ima majku. Otac mu je umro. Poslije Božića mu je pisao stariji brat, koji živi s majkom, da je kod njih takovo siromaštvo, da nisu na sam Božić imali kruha. Što velite na to? Kruha nisu imali na sam Božić. Pa kako da pustim dijete, da opet gladije, kad mu mogu pomoći. Moja djeca se s njim dobro slažu i ja sam zadovoljan. Učinit ću od njega čovjeka, koji će biti zahvalan. Ja lično zahvale ne tražim. Zahvala će mi biti jedino to, ako ga budem mogao vidjeti jednom sretna i zadovoljna kao samostalna čovjeka...*

Skrenuh razgovor na druga pitanja, pa mi je Terihaj pripravno odgovarao. Na pitanje o političkim prilikama, rekao je Terihaj:

– *U našim krajevima ima dosta stranaca: Čeha, Mađara i Nijemaca, koji imadu tamo svoje posjede. Moramo lojalno priznati, da svi ti stranci pomažu nas lijepo. Uvijek su bili s nama, pa i u ono najgore vrijeme Jevtićevog režima. Njima kod nas najviše imponira nepopustljiva borba za narodnu slobodu i čovječanska prava, koja naša Hrvatska seljačka stranka uvijek naglašava.*

Godine 1937. Ignac Terihaj sudjelovao je u gradnji Hrvatskog doma u Pakracu.

<u>Klisa</u>			
<i>Besplatno podvoz:</i>			
Ignac Terihaj	22. II. i 1. III. 1937.	1360	kom. ovijspa
Kis	22. II. 1937.	590	---
Miškec	---	510	---
Kremer	---	500	---
Karo	---	530	---
Galko	---	250	---
Alcel	---	630	---
Ranković	---	500	---
		Svega	4.870
<i>Besplatno radili:</i>			
		<i>Madnice</i>	
Galko Gustav	11. I. 1937.	---	2
Ignac Terihaj ml.	13. I. 1937.	---	1
Stjepan Majlinger	13. I. 1937.	---	1
Jan Karol	13. I. 1937.	---	1
Petar Kovač	8. II. 1937.	---	1
Joško Markus	8. II. 1937.	---	1
		Svega	7

Spomen knjiga za gradnju Hrvatskog doma u Pakracu, 1936. godina. List pokazuje donatore iz sela Klisa.

1938. prilikom parlamentarnih izbora Terihaj se nalazio na kandidatskoj listi dr. Vladka Mačeka za *Srez novski* u 8. izbornom okrugu (Savska banovina). HSS je imao dva kandidata u srezu Novska. Prvi kandidat bio je Ignac Terihaj, ratar iz Pakračke Klise sa zamjenikom Jovom Škarom, krčmarom iz Novske, a drugi je kandidat bio Karlo Herceg, ratar iz Starog Grabovca sa zamjenikom Tomom Kovačićem, ratarom iz Subockog Grada.

Na izborima održanim 11. prosinca, Terihaj je suvereno odnio pobjedu u srezu Novska i kao takav postao narodni zastupnik u Narodnoj skupštini u Beogradu. 81,7% glasača glasalo je za njega.

Rezultati izbora za Kotar novski⁴:

Ukupno glasalo: 5961
Lista dr. Stojadinovića 831
Lazar Kelić 317
Marko Badovinac 514
Lista dr. Mačeka
Ignac Terihaj 4870
Karlo Herceg 35
Lista D. Ljotića
Dimitrije Stanković 225

Odgovor na pitanje zašto je Terihaj na izbornoj listi za srez Novska a ne za srez Pakrac gdje je bio među najutjecajnijim HSS-ovcima, zasad nemamo. Njegova popularnost u novljanskom kraju bila je velika. Suvremenici su se još dugo sjećali njegovih govora u Novskoj i okolici. U srezu pakračkom pobijedio je kandidat HSS-a Danilo Podunavac, *arhijerejski namesnik i paroh dok mu je zamenik bio Mijo Strganac ml. ratar iz Pakračke Poljane*⁵.

Početak Drugog svjetskog rata zbog svojih političkih i civilizacijskih stavova bio je meta i ustašama i partizanima. Protivio se ustaškoj vlasti. Suprotstavio se progonu Srba. Kći Karolina prisjeća se kako je govorio sinu: „*ne dozvoli slučajno da te itko nagovori da diraš Srbe, nemoj slučajno da ikog takneš ili provociraš. Često je za ustaše govorio da su kriminalci i da za Hrvatsku nije dobro što su preuzeli vlast.*“ Zbog ovakvih je stavova neprekidno bio pod paskom ustaške vlasti. Kada je saznao da je ustaški tabornik Petar Nemet iz Pakraca naredio njegovo hapšenje, morao je pobjeći. Prijatelji iz Obriježi potajice su ga sklonili u Obrijež. Otamo ga prevoze u Banovu Jarugu na vlak kojim odlazi za Zagreb. Za njim odlazi i njegova obitelj. Kod Svete Nedelje useljavaju su na imanje nekih Židova koji su internirani. Neke od starijih kćeri već su se udale pa su ostale u pakračkom kraju. Nakon što su otišli, partizani su zapalili njihovo imanje u Klisi.

Nakon uspostave NDH većinu osuđenih u *Procesu protiv Ljevakovića i drugova* slavilo se kao hrvatske mučenike. Tako je bilo i s Ignacom Terihajem. U tada izdanim povijesnim knjigama koje govore o borbi Hrvata protiv velikosrpske hegemonije, njegovo je ime neizostavno.

1942. godine na osnovi članka 2. Zakonske odredbe br. XXXV-232-Z-1942. od 24. siječnja 1942. godine, postaje zastupnik Hrvatskog državnog sabora. Na osnovu ove Zakonske odredbe zastupnikom Hrvatskog sabora postaju:

1. Živuci hrvatski narodni zastupnici posljednjeg Hrvatskog sabora od godine 1918.
2. **Živuci hrvatski narodni zastupnici, izabrani na izborima 1938. godine i osnivači i doživotni**

⁴ Jutarnji list, 15.12.1938.,18

⁵ Službene novine, br. 275., 30.11.1938., 2.-3., Kandidati za narodne poslanike – Izborni okrug broj 8, Banovina savska.

članovi glavnog odbora bivše Hrvatske seljačke stranke.

3. Živuci članovi Vijeća bivše Hrvatske stranke prava izabrani godine 1919.
4. Događnici, poglavni pobočnici i povjerenici u Glavnom ustaškom stanu Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta.
5. Dva predstavnika njemačke narodne skupine.

Ignac Terihaj postaje zastupnik automatizmom, na temelju druge stavke navedene Zakonske odredbe, kao narodni zastupnik izabran na izborima 1938. godine.

Od 217 zastupnika pozvanih na Hrvatski sabor odazvalo ih se oko 170. Od 92 zastupnika HSS-a u Jugoslavenskoj skupštini (1938.) nisu bili pozvani svi, već njih oko 70. Tako npr. Vladko Maček nije bio pozvan jer je interniran u Jasenovac. Od pozvanih 70 HSS-ovaca odazvalo se njih 60. Među njima je bio, kako piše u popisu zastupnika Hrvatskog državnog sabora, i *Ignac Terihaj – seljak iz Klise*. Pokazat će se da je ta politička procjena za njega bila kobna.

Ovaj Hrvatski sabor nije imao nikakve ovlasti, nego isključivo manifestativni značaj. Iako je na sjednicama nekih odbora bilo kritičkih primjedbi, zbog kršenja zakona, bilo kakva odlučnija kritika bila je nemoguća. Uostalom, Sabor se sastao samo na jednoj sjednici, otvorenoj u veljači 1942. godine, a zaključenoj u prosincu iste godine.⁶

Zašto je Terihaj, iako je bio u sukobu s ustaškom vlašću na kraju ušao u Hrvatski sabor 1942. ostat će nepoznanica i predmet nagađanja. Motivi su vjerojatno domoljubni jer je Terihaj bio veliki hrvatski rodoljub te je i NDH smatrao hrvatskom državom. Motivi su mogli biti i egzistencijalni jer je Terihaj ostao bez svog imanja u Slavoniji, a morao je skrbiti o brojnoj obitelji. Na kraju, postupio je kao i većina bivših poslanika Jugoslavenske skupštine iz redova HSS-a. Neosporno je to bila pogrešna politička procjena zbog koje ga je partizanski pokret okarakterizirao pripadnikom ustaškog režima te ga kao takvog ubrzo likvidirao.

Ignaca Terihaja ubili su partizani 22. lipnja 1942. godine. Kći Karolina prisjeća se te tragedije: *Otac je dan ranije došao kući iz Sabora. Žalio se na bolove u želudcu. Negdje oko ponoći začuli smo snažno lupanje na vrata. Otac se sakrio u podrum, a majka je otvorila. Partizani predvođeni Milkom Kufrićem došli su ga tražiti. Kada je začuo jauke majke koju su zlostavljali jer nije htjela priznati gdje je, izašao je iz skrovišta. Tada su ga zarobili i bosonog odveli u nepoznato. Vojska NDH-a ga je tražila nekoliko dana. U šumi Švarča, u jami prekrivenoj granjem njegovo tijelo su pronašli pastiri. Imao je trinaest ubodnih rana,*

Sproved narodnog borca hrvatskog saborskog zastupnika Ignaca Terihaja na Mirogoju

Zagreb, 25. lipnja. Danas poslije podne u 4 sata pokopan je na Mirogoju hrvatski saborski zastupnik Ignac Terihaj. Sprovedu je prisustvovali zastupnik Poglavnika glavar Poglavnikovog vojnog ureda general Ivan Perčević, zastupnik Događnika Vojskovođe državni tajnik u ministarstvu Hrvatskog domobranstva, general Vilko Begić, predsjednik Hrvatskog državnog sabora Marko Došen, članovi hrvatske državne vlade, veliki župan velike župe Prigorje, gradonačelnik Zagreba kao i predstavnici Ustaške vojnice i brojni viši časnici Hrvatskog domobranstva.

Sprovedu su nadalje prisustvovali mnogobrojni saborski zastupnici, brojni predstavnici Ustaškog pokreta, postrojbe Ustaške mladeži i mnogobrojno građanstvo.

Kad je pred mrtvačnicu na Mirogoju iznesen lijes s posmrtnim ostancima hrvatskog saborskog zastupnika Ignaca Terihaja, glazba Ustaške vojnice je završila tužaljku, a počasni sat Poglavnikovog tjelesnog sdruga je odao počast.

Poslije očitanoj opijela oprostilo se od zastupnika Terihaja kratkim govorom u ime Hrvatskog državnog sabora, zastupnik Tomo Vojković, naglasivši, da je cijeli život i rad pokojnika bio posvećen borbi hrvatskog naroda za njegovu slobodu i nezavisnost.

Iza toga je krenula žalobna povorka, u kojoj je glazba Ustaške vojnice svirala žalobne koračnice, do groba, gdje se od pokojnika kratkim govorom oprostilo postrojnik Događnik, ministar dr. Ljudjević Šolc.

Nakon govora postrojnika dra Šolca je ispalo sat Poglavnikovog sdruga počasnu salvu.

Od mnogobrojnih vijenaca, kojima je bio okičen lijes zaslužnog hrvatskog borca i sabornika Ignaca Terihaja, isticao se vijenac Poglavnika s natpisom: »Saborniku Ignacu Terihaju — Poglavnika, (HDU »Croatia«)

Novinski članak o sahrani Ignaca Terihaja iz Nove Hrvatske od 27. lipnja 1942. godine.

Do ovog članka u novinama tog doba nema ni spomena o ubojstvu Ignaca Terihaja, a i ovaj je članak ostao gotovo neprimijećen.

⁶ Ivo Goldstein, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003., 275.

a glava mu je bila razbijena. Prema saznanjima obitelji glavni egzekutor bio je Vojin Lalinović iz Lipika dok je nalogodavac bila partizanka i kasnije narodni heroj Milka Kufrin.

Ignac Terihaj sahranjen je 25. lipnja 1942. na zagrebačkom groblju Mirogoj u nazočnosti mnogih saborskih zastupnika i predstavnika ustaškog pokreta. Prvi se od njega prigodnim govorom oprostio HSS-ovac i saborski zastupnik Tomo Vojković.

Ignac Terihaj je bio istaknuta politička ličnost pakračkoga kraja u međuratnom razdoblju. Kao član HSS-a postigao je zavidnu političku karijeru, a kao uspješan poljoprivrednik bio je uzor seljacima pakračkoga kraja. Bio je oblasni poslanik, zastupnik Jugoslavenske skupštine, te zastupnik Hrvatskog sabora NDH. Kao hrvatski rodoljub proganjan je od režima prve Jugoslavije. Iako je zbog toga u NDH slavljen kao hrvatski mučenik, vrlo brzo dolazi u sukob s novim režimom. Mora napustiti Klisu te se s obitelji seli u okolicu Svete Nedelje. U međuvremenu postaje zastupnikom Hrvatskog sabora Nezavisne Države Hrvatske, zbog čega postaje žrtva partizanskog pokreta. Poslijeratna komunistička vlast, zbog njegova angažmana u Hrvatskom saboru, prikazivala ga je kao Pavelićeva poslanika i čovjeka koji je radio na prelasku pravoslavaca na katoličku vjeru. Zbog toga je njegova uloga u političkom i društvenom životu pakračkog kraja prešućivana u vrijeme komunističke vladavine. O Ignacu Terihaju trebalo je pisati mnogo ranije, kada je još bilo živih svjedoka tog vremena. Ovako su nam ostali samo fragmentarni izvori i blijeda sjećanja njegove obitelji.

Grob Ignaca Terihaja na Mirogoju

O ostavi vučedolskih bojnih sjekira iz Brekinske

Tea Lokner

Ostava vučedolskih bojnih sjekira iz Brekinske (Durman, A. (1988.) Metal u vučedolskom kulturnom kompleksu. U: Vučedol: treće tisućljeće p.n.e., Zagreb, str. 34)

Iako studiram arheologiju već tri godine, o nalazima iz pakračko-lipičkoga kraja¹ vrlo sam rijetko mogla pročitati u literaturi ili čuti na predavanjima. Ostava vučedolskih bojnih sjekira iz Brekinske jedan je od tih nalaza. Ovaj je članak pokušaj približavanja tog važnog nalaza, kao i vučedolske kulture kojoj pripada, čitateljima zbornika.

Definicija ostave

Da bismo bolje razumjeli važnost ostave iz Brekinske, potrebno je objasniti značenje pojma *ostava*, kao i podsjetiti na neke činjenice o vučedolskoj kulturi.

Prema definiciji koju daje Težak-Gregl,

„ostavom nazivamo zbirku, odnosno skupinu predmeta zajedno odloženih, pohranjenih i zakopanih u zemlji najčešće iz sigurnosnih razloga u vrijeme ratnih ili nekih drugih opasnosti, a s namjerom da ih se kasnije ponovno iskopa. (...) Ostava po svom obilježju i namjeni može biti:

1. Osobna ostava: čine je različiti osobni predmeti (oruđe, oružje, nakit) zakopani iz sigurnosnih razloga. Ako ostava sadrži oružje ili ratničku opremu, možemo govoriti i o ratničkoj ostavi.
2. Ostava trgovca: sastoji se od novih predmeta namijenjenih trgovini.

¹ ...što je posljedica stanja arheološkog (ne)istraživanja ovog područja.

3. Radionička ostava: čine je zastarjeli, istrošeni, loše izrađeni predmeti („roba s greškom“) koji su zapravo sirovina za preradu, odnosno izradu novih predmeta. (...) One osim rabljenih, polomljenih, istrošenih metalnih predmeta sadrže i ingot namijenjen pretapanju i ponovnom lijevanju; stoga u njih redovito pripadaju i kalupi za lijevanje novih predmeta, kao i druga oruđa potrebna u metalurškoj djelatnosti.
4. Zavjetna (votivna) ostava: predmeti pohranjeni dulje vrijeme u hramovima, špiljama, jamama ili bacani u jezera kao vjerski ili žrtveni darovi bez namjere da ih se ponovo nađe.
5. Ritualna ostava: u ovu kategoriju možemo uvrstiti odlaganje određenih predmeta koji imaju magijsku funkciju ili odlaganje obrednih instrumenata koji su ispunili svoju funkciju i više nisu „čisti“, sklanjanje predmeta koji su iz nekih ritualnih razloga postali „opasni“ itd.
6. Pljačkaški plijen
7. Smočnica: ostava u doslovnom smislu te riječi, dakle spremište hrane².

Vučedolska kultura

Pri spomenu vučedolske kulture, većina ljudi prvo pomisli na čuvenu vučedolsku golubicu³. No, vučedolska je kultura mnogo više od toga.

Iz perspektive arheologa, prostori Slavonije i Srijema bili su idealno mjesto za život. Plodna zemlja, pogodna klima, rijeke, geostrateški položaj – sve je to bilo uzrok gustoj naseljenosti tih prostora u prapovijesti. U neolitiku, mlađem kamenom dobu, ljudi počinju graditi stalna naselja, bave se stočarstvom i poljoprivredom, izrađuju keramiku. No, još uvijek dovoljno ne poznaju metal i njegova svojstva.

Prije 5000 godina, s istoka su došli novi narodi i donijeli pregršt inovacija koje su autohtone kulture prihvatile te na taj način udarile temelj novom razdoblju razvoja čovječanstva – eneolitiku⁴. U eneolitiku razvila se i vučedolska kultura nazvana po Vučedolu kraj Vukovara.

Istraživanjima je utvrđeno da je kultura postojala između 3000. i 2400. godine prije nove ere, što znači da je istodobna sumerskom razdoblju u Mezopotamiji (pojava gradova država i klinastog pisma), Starom carstvu u Egiptu (stvaranje države i hijeroglifskog pisma) i počecima Troje⁵.

Vučedolsku kulturu dijelimo u tri vremenska razdoblja: razdoblje pretklasične i klasične vučedolske kulture, razdoblje kasne vučedolske kulture i njezinih regionalnih varijanti te razdoblje postvučedolskih manifestacija⁶.

Rasprostranjenost kulture širi se kako se kultura razvija. Matično je područje vučedolske kulture bilo u Srijemu i istočnoj Slavoniji, a kasnije se proširilo na gotovo cijelu središnju i jugoistočnu Europu. To širenje omogućuje upravo metalurgija, odnosno nova vrsta gospodarstva koja je pripadnicima vučedolske kulture bila isplativija od bavljenja stočarstvom kao u ranijim fazama kulture⁷. Posebnost vučedolske metalurgije detaljnije će biti objašnjena u kontekstu same ostave.

² Težak-Gregl, T. (2011.) *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Zagreb, Leykam international, str. 170-172

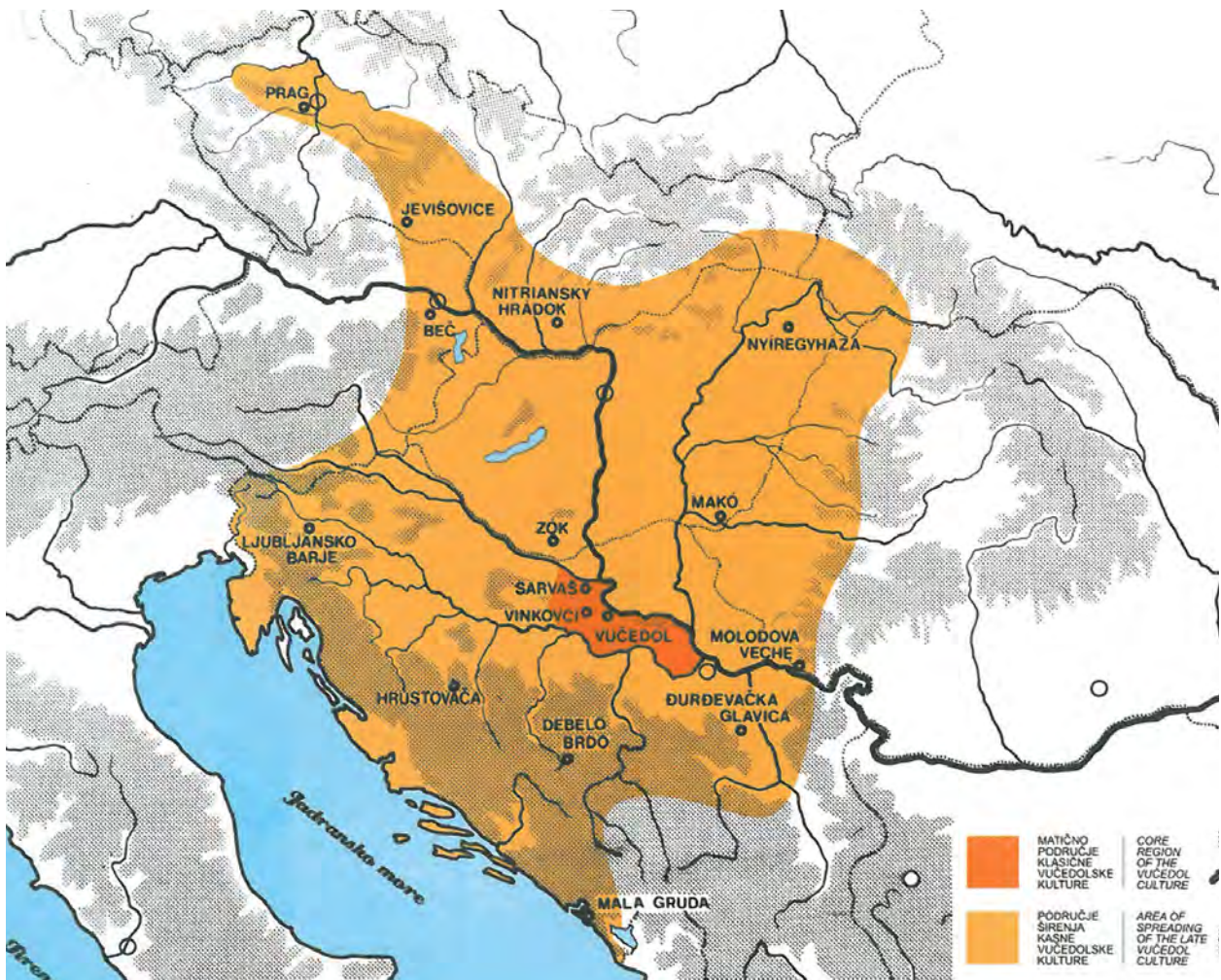
³ Prema A. Durmanu, vučedolska golubica zapravo je jarebica (*Simbol boga i kralja: prvi europski vladari*: katalog izložbe: Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 7. veljače – 2. travnja 2006.)

⁴ Eneolitik je prijelazno razdoblje između neolitika i brončanog doba, a karakterizira ga proizvodnja metalnih (prvenstveno bakrenih) predmeta uz nastavak upotrebe kamenih oruđa, podjela rada i razvoj trgovine (Težak-Gregl, T. (2011.) *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Zagreb, Leykam international, str. 83-88)

⁵ *Simbol boga i kralja: prvi europski vladari*: katalog izložbe: Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 7. veljače – 2. travnja 2006, str. 48

⁶ Težak-Gregl, T. (1998.) Neolitik i eneolitik: Vučedolska kultura. U: *Prapovijest*, Zagreb, Naprijed, str.130.

⁷ *Simbol boga i kralja: prvi europski vladari*: katalog izložbe: Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 7. veljače – 2. travnja 2006, str. 49

Rasprostranjenost vučedolske kulture (Simbol boga i kralja: prvi europski vladari: katalog izložbe: Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 7. veljače – 2. travnja 2006, str. 48)⁸

Što se tiče keramike, možemo slobodno reći da su Vučedolci bili pravi umjetnici svog vremena. Naime, keramiku možemo podijeliti na grubu i finu. Gruba keramika svakodnevno se upotrebljavala za kuhanje i skladištenje hrane pa nije posebno ukrašavana. Fina keramika, rabljena u posebnim prigodama i ritualima, uglavnom je ukrašavana bijelom inkrustacijom⁹ u vrlo raznolikim geometrijskim motivima na brojnim vrstama posuđa¹⁰. Još je impresivnija činjenica da u vrijeme vučedolske kulture nije postojalo lončarsko kolo, već se sva keramika izrađivala rukom¹¹.

Pri rekonstrukciji odjeće i obuće pripadnika vučedolske kulture arheolozi uvelike pomažu precizno izrađeni keramički idoli. Odjeća se izrađivala od vune i lana na tkalačkim stanovima, ali i od kože raznih životinja¹². Životinje su prinošene kao žrtve pa se njihove kosti nalaze ukopane u jamama¹³.

⁸ Narančasta (tamno siva) boja označava matično područje vučedolske kulture, a žuta boja označava područje širenja vučedolske kulture u kasnoj fazi.

⁹ Inkrustacija je tehnika ukrašavanja pri kojoj se prah dobiven drobljenjem puževih kućica miješao sa smolastom tvari i nanosio u rovašenjem izveden ukras. (Durman, A. (1988.) Vučedolska kultura. U: *Vučedol: treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb, str. 19)

¹⁰ Durman, A. (1988.) Vučedolska kultura. U: *Vučedol: treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb, str. 19

¹¹ Na naše prostore lončarsko kolo donose Kelti u mlađem željeznom dobu.

¹² Durman, A. (1988.) Vučedolska kultura. U: *Vučedol: treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb, str. 20

¹³ Durman, A. (1988.) Vučedolska kultura. U: *Vučedol: treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb, str. 18

Kada govorimo o ljudskim ukopima u ovoj kulturi, nailazimo na brojne kontroverze poput žrtvovanja ljudi i postmortalnih sakaćenja što nije tema ovog članka, stoga u nju nećemo dublje ulaziti.

Težak-Gregl navodi da su Vučedolci uglavnom živjeli u nadzemnim četvrtastim kućama s podovima od nabijene gline, u kojima su se nalazili ognjište i jame, odnosno podrumi¹⁴.

Ostava bojnih sjekira iz Brekinske

Vučedolska kultura javlja se u razvijenom eneolitiku, dakle u doba kad je obrada bakra već bila prisutna u kulturama Karpatske kotline. Do pojave vučedolske kulture bakreni predmeti lijevali su se u jednodijelne glinene kalupe tehnikom izgubljenog voska, koja je bila zahtjevna i dugotrajna, te su svi predmeti izrađeni tom tehnikom bili unikati. Izum dvodijelnih glinenih kalupa omogućio je izradu više kalupa jednim prototipom metalnog predmeta, što je početak serijske proizvodnje, odnosno potpune revolucije metalurgije onog doba. Sada je postojala mogućnost izrade velikog broja identičnih predmeta, baš kao što su bakrene sjekire s jednom oštricom i cilindričnim produžetkom za nasad drške iz ostave u Brekinskoj¹⁵.

Još 1902. godine u Vjesniku hrvatskog arheološkog društva, dr. Josip Brunšmid napisao je:

Dvodijelni kalup (Durman, A. (1988.) Metal u vučedolskom kulturnom kompleksu. U: Vučedol: treće tisućljeće p.n.e., Zagreb, str. 33)

*Kada je tamošnji seljak Antun Vrh 7. listopada 1872. orao svoju oranicu na Graovištu, koje leži zapadno od sela, zape oko 9 sati ujutro s plugom za veliku zemljanu posudu, u kojoj je bilo oko 45-50 komada bakrenih sjekira. Brzo se tu sakupi do 20 seljaka, što su naokolo orali, pa što ne učiniše plug i lemeš, učini objesna ruka neupućenog čovjeka, tako da je posuda za čas bila razlupana na male komade. Prekopavajući tom prilikom u blizini nalazišta žutulju zemlju na dvije stope dubljine, nisu mogli ništa više da nađu, a nije bolje sreće bio ni gajski kapelan Petar Pazman, koji je nekoliko dana kasnije prema uputi kopao u blizini mjesta, gdje se je posuda sa sjekirama našla. Jedino je mogao da sakupi nešto crepovlja od posude, koje je zajedno sa dvije od seljaka dobivene sjekire predao vlastelinu daruvarskom grofu I. Jankoviću da se otpreme narodnome muzeju u Zagrebu.*¹⁶

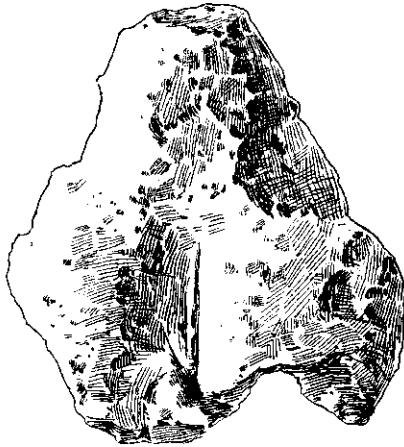
Prema Brunšmidu, 16 dana nakon pronalaska sjekire su bile otpremljene u Samobor da budu pretopljene kao stari bakar. Na sreću,

¹⁴ Težak-Gregl T. (1998.) Neolitik i eneolitik: Vučedolska kultura. U: *Prapovijest*, Zagreb, Naprijed, str. 136

¹⁵ Durman, A. (1988.) Metal u vučedolskom kulturnom kompleksu. U: *Vučedol: treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb, str. 32

¹⁶ Brunšmid, J. (1902.) *Nahodjaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, sv. VI, 1902, str. 38-41

vlasnik majdana spasio je dio sjekira¹⁷. Tako je iz Samobora u Arheološki muzej u Zagrebu dospjelo 29 čitavih sjekira i jedna oštećena, kao i jedan amorfnu metalni komad težine 1569 g. U muzejima u Grazu, Ljubljani, Beogradu, Parizu nalazi se po jedna sjekira iz ove ostave, a u Budimpešti dva¹⁸.

Amorfnu metalni komad iz ostave (Brunšmid, J. (1902.) *Nahodjaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, sv. VI, 1902, str. 41)

U radu *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa*¹⁹, Aleksandar Durman objašnjava kako su za ostave veličine one iz Brekinske bile potrebne velike količine bakra te da se ljevačima nije isplatilo nositi ogroman teret u obliku rudače dok su išli od sela do sela i obavljali poslove lijevanja bakrenih predmeta. S obzirom na to da se Brekinska ne nalazi u matičnom području vučedolske kulture i da su sjekire iz ostave težile preko 50 kg, možemo zaključiti da je sirovina koja je upotrijebljena za njihovu izradu lokalnog podrijetla. U skladu s tim, Brunšmid ističe da u blizini vjerojatno postoji i ljevaonica²⁰, a možda i naselje, koje samo treba pronaći.

Sve sjekire iz ostave jednaka su oblika, što znači da su rađene u dvodijelnim kalupima, a to se vidi po oštrim bridovima sa stražnje strane. Na površini sjekira nalaze se mjehurići koji su nepobitan dokaz da su lijevane, a ne kovane²¹.

Što se tiče dimenzija, Durman navodi da su sve sjekire lijevane od jednog prototipa (odnosno lijevane su u revolucionarne dvodijelne kalupe), potpuno su istih dimenzija i nijedna nije bila u upotrebi²². Duge su 173 mm, s duljinom oštrice 65 mm i visinom cilindričnog nastavka za nasad drške od 41 mm. Gornji promjer otvora za nasad drške iznosi 29 mm, a donji 27 mm²³.

Sjekire s cilindričnim otvorom za nasad drške nađene su i u šumi Griča kod Mrkonjić Grada, u blizini sela Kozarac, u Gračanici, u Vranovićima, u Legetu kod Srijemske Mitrovice, u Topolju kod Knina, što nam, skupa s iznimno rijetkim prisustvom metalnog nakita, potvrđuje da su pripadnici vučedolske kulture bili vojno-lovački orijentirani²⁴.

1) 1077 Brekinjska (Pakrac) — sjekira — Ljubljana
VI 2—31) 1154—1185 Brekinjska (Pakrac) — sjekira — Zagreb
32) 2088 Brekinjska (Pakrac) — sjekira — Beograd

	Sn	Pb	As	Sb	Ag	Ni	Bi	Au	Zn	Co	Fe
1	0	0,12	0	0,1	0,71	0,018	0,008	trag	0	0	trag
2	0	0,12	0	0,2	0,45	0	0,013	0	0	0	0
3	0	0,12	0	0,065	0,5	0,02	0,006	0	0	0	0
4	0	0,17	0	0	0,19	0	0	0	0	0	0
5	0	0	0	0	0,2	0	0	0	0	0	0
6	0	0,4	0	0	0,3	0	0,025	0	0	0	0
7	0	0	0	0	0,2	0	0	0	0	0	0
8	0	0	0	0	0,2	0	0	0	0	0	0
9	0	0,14	0	0,13	0,3	trag	0,013	0	0	0	0
10	0	0	0	0	0,19	0	0	0	0	0	0
11	0	0	0	0	0,19	0	0	0	0	0	0
12	0	0	0	0,25	0,3	0	0	0	0	0	0
13	0	0,21	0	0,2	0,5	0	0,05	0	0	0	0
14	0	0	0	0	0,2	0	0	0	0	0	0
15	0	0	0	0	0,28	0	0	0	0	0	0
16	0	0	0	0	0,3	0	0	0	0	0	0
17	0	0,21	0	0	0,22	0	0	0	0	0	0
18	0	0,13	0	0,22	0,42	0	trag	0	0	0	0
19	0	0,14	0	0,21	0,49	0	0,04	0	0	0	0
20	0	0	0	0	0,25	0	0	0	0	0	0
21	0	0	0	0	0,2	0	0	0	0	0	0
22	0	0	0	0	0,23	0	0	0	0	0	0
23	0	0	0	0	0,23	0	0	0	0	0	0
24	0	0,22	0	0	0,4	0	0,05	0	0	0	0
25	0	0	0	0	0,42	0	trag	0	0	0	0
26	0	0	0	0	0,26	0	0	0	0	0	0
27	0	trag	0	0	0,5	0	0,03	0	0	0	0
28	0	0	0	0	0,23	0	0	0	0	0	0
29	0	0	0	0,6	0,3	0	0	0	0	0	0
30	0	0	0	0	0,18	0	0	0	0	0	0
31	0	0	0	0	0,24	0	0	0	0	0	0
32	0	0	0	0,22	0,52	0,046	0,019	0	0	0	0

Nalaz spektralne analize 32 sjekire iz Brekinske (Durman, A. (1983.) *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa*. Opuscula archaeologica, vol. 8, Zagreb, str. 48)

¹⁷ Brunšmid, J. (1902.) *Nahodjaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, sv. VI, 1902, str. 40

¹⁸ Durman, A. (1983.) *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa*. Opuscula archaeologica, vol. 8, Zagreb, str. 40

¹⁹ Durman, A. (1983.) *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa*. Opuscula archaeologica, vol. 8, Zagreb

²⁰ Brunšmid, J. (1902.) *Nahodjaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, sv. VI, 1902, str. 40-41

²¹ Brunšmid, J. (1902.) *Nahodjaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja*, Vjesnik hrvatskog arheološkog društva, sv. VI, 1902, str. 40

²² Na njima nema tragova oštrenja

²³ Durman, A. (1983.) *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa*. Opuscula archaeologica, vol. 8, Zagreb, str. 42

²⁴ Durman, A. (1983.) *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa*. Opuscula archaeologica, vol. 8, Zagreb, str. 67

Odgovor na pitanje o kemijskom sastavu sjekira daje nam Durman²⁵. Iz spektralne analize 32 sjekire (1 iz Ljubljane, 30 iz Zagreba i 1 iz Beograda) vidi se da se sastoje od srebra, olova, bizmuta, antimona i nikla. Temeljem takvog sastava možemo zaključiti da se radi o kompleksnijoj rudači i metalurškom postupku, što je odlika kasne vučedolske kulture.

Dio ostave iz Brekinske (Simbol boga i kralja: prvi europski vladari: katalog izložbe: Galerija Klovičevi dvori, Zagreb, 7. veljače – 2. travnja 2006, str. 65)

Promotrimo li klasifikaciju ostava koju je objavila Težak-Gregl i sadržaj ostave iz Brekinske, na prvi se pogled čini kako je to ostava trgovca. Na takav nas zaključak navode novi predmeti namijenjeni trgovini koji su sadržaj ostave, kao i činjenica da nijedna sjekira nije naoštrena, odnosno upotrijebljena. No, u ostavi se našao i jedan ingot, odnosno izliveni komad metala koji nije u završnom obliku, već je namijenjen pretapanju i ponovnom lijevanju. Ingot je karakterističan za radioničke ostave pa tu dolazi do male zbrke. Budući da u ostavi nisu pronađeni ili barem evidentirani kalupi i druga metalurška oruđa, možemo zaključiti da se radi o ostavi trgovca/metalurga kojeg je nešto prekinulo u dovršavanju posla. Rezultat toga je ostava nađena u polju u Brekinskoj koja više od 140 godina nakon pronalaska još uvijek ostavlja neka otvorena pitanja.

Na kraju treba nešto reći i o posudi u kojoj su sjekire nađene. O tome piše Brunšmid:

„Od zemljane posude, u kojoj su sjekire bile pohranjene, nalaze se u muzeju samo posve neznatni ulomci, po kojima se ona ne može rekonstruisati. Bila je prosto rukom bez porabe lončarskog kola građena od ilovače pomiješane sitnim zrcima pijeska. Čini se, da je bila veoma trbušasta, sa povišim vertikalno nastavljenim zjalom. Vanjska i nutarnja površina bila je nekakovom spravom dosta pomno ugrađena i nekom crnom, firnisu naličnom bojom nabojadisana.“

Zaključak

Namjera ovog članka bila je prikazati jedan od najvažnijih nalaza iz razdoblja eneolitika koji potječe upravo iz lipičko-pakračkog kraja. Bakrene sjekire s jednom oštricom i cilindričnim produžetkom za nasad drške iz ostave u Brekinskoj svjedoče o postojanju jedne od najrazvijenijih ene-

²⁵ Durman, A. (1983.) *Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa*. Opuscula archaeologica, vol. 8, Zagreb, str. 50

olitičkih kultura u Europi – vučedolskoj kulturi – na našim prostorima. Tako važan nalaz snažan je poticaj za arheološka istraživanja koja bi što prije trebalo provesti jer ovaj prostor ima ogroman potencijal za, usuđujem se reći, možda još važnije nalaze koji će nam detaljnije otkriti kako je izgledao život u okolini Pakraca i Lipika u davnoj prošlosti.

Literatura

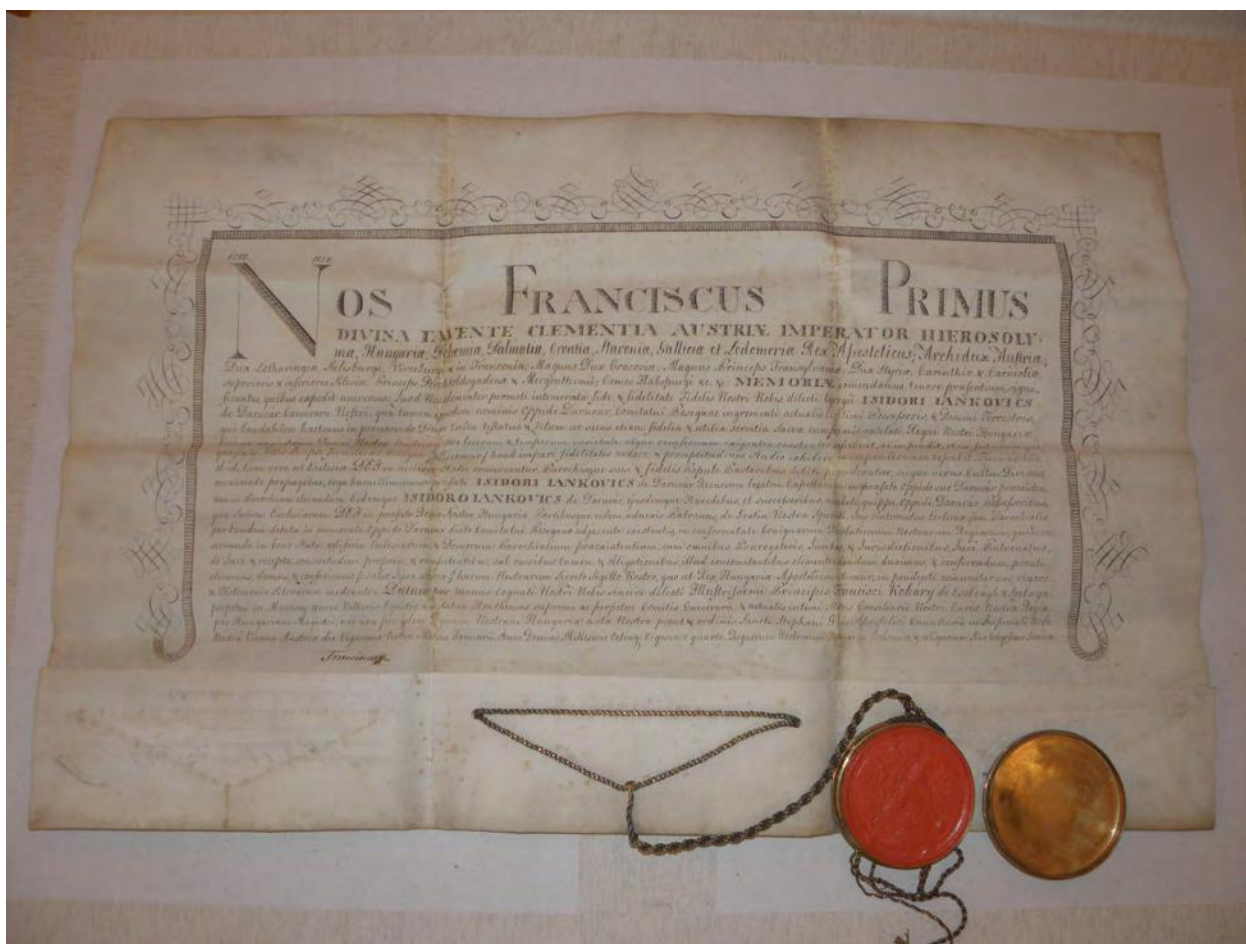
- Brunšmid, J. (1902.) “Nahodjaji bakrenog doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja”, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, sv.VI, 1902.
- Durman, A. (1983.) “Metalurgija vučedolskog kulturnog kompleksa”. *Opuscula archaeologica*, vol. 8, Zagreb
- Durman, A. (1988.) “Metal u vučedolskom kulturnom kompleksu”. U: *Vučedol : treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb
- Durman, A. (1988.) “Vučedolska kultura”. U: *Vučedol: treće tisućljeće p.n.e.*, Zagreb
- *Simbol boga i kralja: prvi europski vladari*: katalog izložbe: Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 7. veljače – 2. travnja 2006.
- Težak-Gregl, T. (1998.) “Neolitik i eneolitik: Vučedolska kultura”. U: *Prapovijest*, Zagreb, Naprijed
- Težak-Gregl, T. (2011.) *Uvod u prapovijesnu arheologiju*, Zagreb, Leykam international

Povelja o uzdizanju rimokatoličke kapelanije Daruvar u status župe

Branko Križan

Uvod

Muzej grada Pakraca je prije tri godine na dražbi u Zagrebu nabavio originalnu povelju iz 1824. godine. Poveljom austrijski car i hrvatsko-ugarski kralj Franjo I. Habsburg uzdiže daruvarsku kapelaniju u rang župe. Na molbu ravnateljice muzeja Jelene Hihlik, preveo sam povelju s latinskoga na hrvatski jezik. Ovaj zanimljivi povijesni izvor omogućuje nam uvid u tadašnje, još uvijek feudalne, običaje upravljanja rimokatoličkim župama i otkriva tko se i na koji način uz svećenika brinuo o crkvenim poslovima. Vidi se koliki je utjecaj i značaj grofa Izidora Jankovića na njegovu posjedu.

Povelja cara Franje I.

O Izidoru Jankoviću i njegovoj obitelji

Jankovići Daruvarski

Jankovići Daruvarski važna su plemićka obitelj za hrvatsku povijest 18. i 19. stoljeća. Posebno su se istakli na svojim vlastelinstvima u zapadnom dijelu Požeške županije. Porijeklom su rimokatolici iz Bosne koji su u vrijeme protuturskih ratova krajem 17. stoljeća, kao i mnogi Hrvati, nakon

provale princa Eugena Savojskog migrirali iz Bosne na sjever preko Save. Jankovići su došli u Pečuh u Baranjskoj županiji. Plemički naslov prvi je stekao krznar Bonaventura Janković 1722. godine, oženivši plemkinju Oršulu Friebeis. Njegov sin Nikola zadržao je plemićki naslov. Nikolini sinovi, Antun i Ivan, počeli su širiti obiteljsku moć. Antun je od kraljice Marije Terezije 1765. godine dobio grofovsku titulu s pridjevom „de Daruvar“. Osim titule stekao je velike posjede u Slavoniji i sjevernoj Ugarskoj. Prvo je 1760. godine kupio posjed Podborje (koji je 1765. preimenovao u Daruvar), zatim Pakrac, Sirač, a 1775. godine i posjed Čepreg (mađ. *Csepreg*) u sjevernougarskoj županiji Šopron.

Antun u Daruvaru 1772. godine gradi barokni dvorac, a u Pakracu kuriju s gospodarskim zgradama. Njegovom je zaslugom Pakrac 1796. godine dobio status trgovišta i novi gospodarski zamah, stoga doživljava svoje „drugo zlatno doba“.

Antunov brat Ivan kupio je posjed Stražeman koji je graničio sa siračkim i daruvarskim posjedom. Svi posjedi Jankovića u Slavoniji bili su u Požeškoj županiji i obuhvaćali su gotovo polovicu županije, stoga ne čudi što je Antun Janković postao njen veliki župan. Rimokatoličku crkvu u Daruvaru sagradio je Antun Janković, a obilno je pomagao i gradnju pakračke župne rimokatoličke crkve.

Kad je 1789. godine Antun umro bez potomaka, sve njegove posjede naslijedio je mlađi brat Ivan. S tako objedinjenim posjedima Ivan i njegovi nasljednici bili su među najbogatijim plemićkim obiteljima u Hrvatskoj i Slavoniji iz redova domaćeg plemstva.

Izidor

Ivanov sin Izidor, rođen je u Stražemanu 1789. godine. S vremenom je Izidor naslijedio sve posjede Jankovića. U početku uprave posjedima Izidor je bio vrlo okrutan prema podložnicima. Zato je 1816. godine izbila pobuna seljaka koji su se žalili caru protiv grofa. Intervenirala je i vojska. Izidor je nakon sudskoga procesa i istrage proglašen krivim i morao je platiti sve troškove parnice i štete koje je prouzročila buna. Izidor se nakon toga promijenio i bolje upravljao posjedima. Prvo je 1824. godine od cara ishodio osnivanje rimokatoličke župe Daruvar, a 1837. godine i dopuštenje kojim Daruvar dobiva status trgovačkog grada. Dosta truda uložio je u doseljavanje Čeha i Nijemaca. U Daruvaru je osnovao pivovaru kojom je upravljao njegov jedini sin Julije, rođen 1820. godine u Pakracu. Izidor nije zanemario ni pakračko vlastelinstvo. Godine 1843. na području između sela Lipik i Dobrovac sagradio je ergelu lipicanaca. Kasnije će to zemljište dobiti naziv Izidorovac, a ergela postati glasovita.

Nakon ukidanja kmetstva, 1848. godine, Izidor gubi interes za politiku i upravljanje vlastelinstvom. Upravu posjedima prepušta jedinom sinu i nasljedniku Juliju, a on se povlači na imanje Čepreg gdje je i umro 1857. Sahranjen je u obiteljskoj grobnici u Stražemanu.

Povelja

Franjo I. Habsburg uzdiže kapelaniju Daruvar u rang (status) župe i dodjeljuje grofu Izidoru Jankoviću i njegovim nasljednicima pravo patronata nad župom Daruvar i svim njenim pravima i pripadnostima, ali i obvezu skrbljenja nad materijalnim i duhovnim dobrima župe.

Prijevod

Mi, Franjo Prvi, Milosti Božjom, Car Austrije, apostolski kralj: Jeruzalema, Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske, Slavonije, Galicije i Bukovine, nadvojvoda Austrije, vojvoda Lotaringije, Salisbur-

ga¹, Virzburga² u Frankoniji, Veliki vojvoda Krakova, Veliki Princ Transilvanije, Vojvoda Štajerske, Koruške i Kranjske, Gornje i Donje Šleske, Princ Berchtesgadena³, Mergentheima⁴, knez Habsburga⁵ itd., itd....

Povjeravamo sjećanju (pamćenju), da neprekidno bude predstavljeno objavljujući svima kojima je to korisno, da Mi, blago ganuti prema Nama besprijekornom vjernošću ljubljenog Izidora Jankovića Daruvarskog, Našeg komornika (blagajnika), besprijekornog sadašnjeg zakonitog posjednika i zemaljskog gospodara u istoimenom gradu Daruvaru koji se nalazi u krilu Požeške županije, do sad hvale vrijednog i zasvjedočenog u promicanju Božje vjere, poreza i drugih davanja i također vjernom i korisnom službom u gore spomenutom Našem Svetom Kraljevstvu Ugarske Krune i uzvišenoj Kući Austrijskoj kroz razna vremena i mjesta i ukazane prilike on (Izidor Janković op. B.K.) je do sada postojano pokazivao i predstavljao.

Kako bi on i u buduće Nama koristio jednakom gorljivom vjernošću i ne bi oklijevao (vjerno služiti Kruni op. B.K.) Mi ćemo se kod njega samog pridobiti također jednakom vjernošću. Zatim, dakle, zbog toga što je tako ispravno, a s namjerom da se Božje crkve sačuvaju u što boljem stanju i da u župama Njemu (Izidor Janković) i župnicima vjernom narodu na svaki način bude rasprostranjen pravi božanski nauk (kult); stoga na najponizniju žalbu (molbu) gore spomenutog Izidora Jankovića Daruvarskog, postojeću lokalnu kapelaniju u spomenutom njegovom gradu Daruvaru uzdižemo u župu. Istom Izidoru Jankoviću Daruvarskom, zaštitniku pravde i od pravde primljenu iskustvom, običajima i častima, a i njegovim potomcima i nasljednicima, dakako, vlasnicima Daruvara, dodjeljujemo vrhovno pravo zaštite (tj. pravo patronata, op. B.K.) Božjih crkava i župne crkve u spomenutom Našem Kraljevstvu Ugarskom i njemu pridruženim dijelovima, Našom posebnom milošću preko njega (Izidor Janković) bogato obdarene u gore spomenutom gradu Daruvaru koji pripada požeškoj županiji u obliku dobroćudne odluke Našeg Dvora kako bi se u dobrom stanju održavale postojeće župne i crkvene zgrade sa svim pravima i nadležnostima, pa ipak i obvezama onih komitenata (misli na Jankoviće, op. B.K.); blago dajemo i potvrđujemo simbolom našeg tajnog pečata koji koristimo kao kralj Ugarske da svjedoči o vjerodostojnosti ovog teksta.

Izdano kroz ruke Nama iskreno ljubljenog rođaka, presvijetlog prvaka Franje Koharya od Čabraga i Žitnje, vječnog gospodara Muranya, viteza Zlatnog Runa, najvišeg i vječnog župana Hontske županije, Našeg komornika i sadašnjeg najpouzdanijeg savjetnika i nadzornika Našeg kraljevskog Dvora za Ugarsku i kancelara Reda sv. Stjepana Apostolskog kralja za isto Naše Ugarsko Kraljevstvo. U našem carskom gradu Beču 23. dana mjeseca siječnja godine Gospodnje 1824.

Latinski originalni tekst

Nos Franciscus Primus Divina favente clementia Austriae Imperator Hierosolymae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Galiciae et Lodomeriae Rex Apostolicus. Archidux Austriae, Dux Lotharingiae, Salisburgi et Virceburgi in Franconia, Magnus Dux Cracoviae, Magnus Princeps Transilvaniae, Dux Stiriae, Carinthiae et Carniolae, superioris et inferioris Silesiae, principes Berchtesgadene et Mergentheimae, Comes Habsburgi scilicet, scilicet...

Memoriae commendamus, tenore praesentium significantes, quibus expedit universis: Quod Nos clementer permoti intemerata fide et fidelitate Fidelis Nostri Nobis dilecti Egregii Isidori Iankovics de Daruvar Camerarii Nostri, qua tamen eiusdem (ejusdem) nominis Oppidi Daruvar, Comitatus Posegano ingremiati actualis legitimi Possessoris et Domini Terrestris, qui laudabilem hactenus in

¹ Salzburg u Austriji

² Würzburg u Njemačkoj

³ Grad u Bavarskoj

⁴ Bad Mergentheim u Bavarskoj

⁵ Dvorac u kantonu Aargau u Švicarskoj

promovendo Divino cultu testatus et Zelum ac secus etiam fidelia et utilia servitia Sacra cumprimis (cum primis) antelati Regni Nostri Hungariae Coronae augustaque Domui Nostrae Austriacae pro locorum et temporum varietate, atque occasionum exigentia constanter exhibuit, ac impendit et in futurum quo que ??? uti Nobis de ipso firmiter ac benigne pellicemur ??? haud impari fidelitatis andore et promptitudinis studio exhibere et impendere non cessabit.

Tum igitur, ob id, tum vero, ut Ecclesiae Dei in meliore statu conserventur, Parochisque suis et fidelis Populi Pastoribus debite provideantur; sicque verus cultus Divinus omnimode propagetur (ili prepagetur); erga humillimum suprafati Isidori Iankovics de Daruvar Recursum localem capellanum in praefato oppido suo Daruvar praexistentem in Parochiam elevandam Eidemque Isidoro Iankovics de Daruvar ejusdemque Haeredibus et successoribus antelati quippe oppidi Daruvar Possessoribus, qua Summus Ecclesiarum Dei in praefato Regno Nostro Hungariae Partibusque eidem adnexis Patronus de Gratia Nostra Speciali Ius Patronatus Ecclesiae iam parochialis per Eundem dotatae in memorato oppido Daruvar dicto Comitatu Posegano adjacente existentis in conformitate benignarum Resolutionum Nostrarum Regiarum, quoadcon servanda in bono statu aedificia Ecclesiarum et Domorum Parochialium praexistentium, cum omnibus Praerogativis, Iuribus et Iurisdictionibus, Iuri Patronatus de Iure et recepta consuetudine propriis et competentibus sub oneribus (honeribus) tamen et obligationibus illud concomitantibus clementer dandum duximus et conferendum, prouti elevamus, damus et conferimus ?? salvo Iure alieno ?? harum Nostrarum secreto sigillo Nostro, quo ut rex Hungariae Apostolicus utimur, in pendenti communitarum vigore et Testimonio Literarum mediante.

Datum per manus cognati Nostri Nobis sincere dilecti Illustrissimi Principis Francisci Kohary de Csabragh et Szitnya perpetui in Murany aurei Velleris Equitis, Comitatus Honthensis supremi ac perpetui Comitis Camerarii et actualis Intimi status Consilarii Nostri Curia Nostra Regiae per Hungariam Magistri, nec non per idem Regnum Nostrum Hungaria aulae Nostrae prout ac ordinis Sancti Stephani Regis Apostolici Cancelarii in Imperiali Urbe Nostra Vienna Austria die Vigesima tertia Mensis Ianuarii. Anno Domini Millessimo Octing: Vigesimo quatro.

Izvori

- Povelja cara Franje I. Habsburga kojom uzdiže kapelaniju Daruvar u status župe, 1824.

Literatura

- Vijoleta Herman Kaurić, *Krhotine povijesti Pakraca*, Institut za povijest, Slavonski Brod, 2004.
- Zdravko Palavra, *Jankovići Daruvarski*, Grad Daruvar, Daruvar, 2013.

Josip Modly – konstruktor aviona i probni pilot iz Pakraca

Duško Kliček

Diplomirani inženjer Josip Modly, konstruktor aviona i pokusni pilot, samo je 8 ili nešto više godina bio stanovnik Pakraca. Potom odlazi u Zagreb, gdje je umro 21. listopada 1976. godine u 65. godini života. Pokopan je na groblju Mirogoj.

Iako o njegovim pakračkim danima nema pisanih podataka, prema sjećanjima Vjere Širac njegove kćeri, njen je otac, inženjer Modly, i u Pakracu radio na avionima. Stanovali su u Ulici kralja Tomislava (nekadašnja gostionica „Lovac“). Tamo je otac slagao dijelove, a njena majka ih je bojala i sve se to nekamo odvozilo kamionima.

Josip Modly rođen je 1911. godine, a u Pakracu je živio od 1937., ili vjerojatno koju godinu ranije, kada je oženio Pakračanku Blandu Vaniček, pa do 1945. godine kada je ostavio obitelj, suprugu i trogodišnju kćer Vjeru, i otišao u Zagreb. Ratne je godine proveo u zrakoplovstvu NDH na aerodromima u Zagrebu i Sarajevu te u partizanskoj avijaciji. O njegovim pakračkim danima svjedoči samo priča njegove kćeri Vjere, udane Širac, koja danas živi u obiteljskoj kući u pakračkim vinogradima, u Ulici sv. Roka.

Vjera Širac

Blanda i Josip

Otac je bio vrlo obrazovan čovjek. Diplomirani inženjer strojarstva stekao je u Parizu, govorio je pet jezika, svirao je klavir i sam projektirao i izrađivao avione, dobrim dijelom i u Pakracu.

Dva brata Modly došla su krajem 19. stoljeća iz Kanjiže u Končanicu, gdje su otvorili mljekaricu. Ne

Josip Modly

znam kada je sin jednoga od njih, moj otac, došao u Pakrac, možda 1937. godine kada je oženio moju majku, ili koju godinu ranije. U Pakracu je živio sve do 1945. godine. Rođena sam 1942. godine i osim tri godine zajedničkog života, ostatak smo majka i ja provele same. Otac je konstruirao i izrađivao dijelove aviona, odvezio ih iz Pakraca i negdje slagao. Bio je vojni pilot Kraljevine Jugoslavije, pa pilot u zrakoplovstvu NDH, da bi tijekom rata, sletjevši avionom u Donju Obrijež, prebjegao na partizansku stranu. Kako nije mogao uzletjeti, pričali su to stari ljudi, avion je volovima odvučen u Pakrac. Inače, otac je više puta tijekom rata vrlo nisko, gotovo iznad kukuruza, prelijetao Obrijež, bacajući iz aviona paketiće mojoj majci, koja je s bakom živjela u školskom stanu kod bakine braće – Romana i Vlade Vaničeka, obrijeških učitelja.

Otac je bio nemirna duha pa su ga još kao vojnoga pilota Kraljevine Jugoslavije tjerovali iz službe jer je za vrijeme leta znao raditi kojekakve nepodopštine. Jednom je leteći prenisko natjerao svečano postrojene časnike da se bace u blato. Drugi put je zbog preniska leta, vozač koji je vozio nekog pukovnika, sletio u jarak. Ipak, trebali su ga, i iznova su ga vraćali u službu jer nije bilo mnogo pilota.

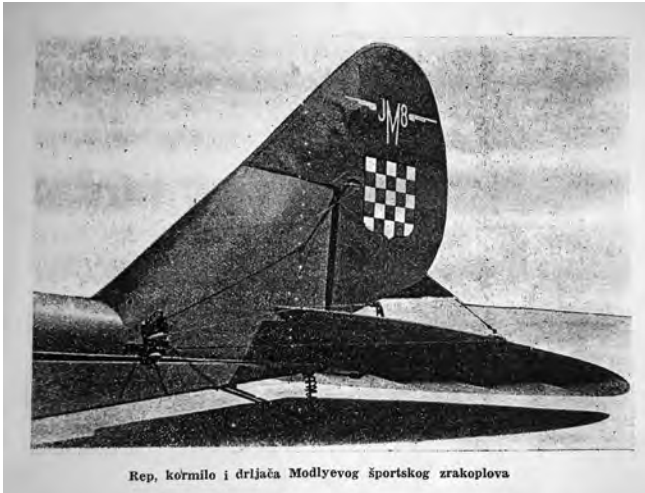

Josip uz svoj zrakoplov J.M.

Nakon što je ostavio majku i mene, odlazi u Zemun, zatim bježi avionom u Švicarsku odakle i njega i avion vraćaju u Jugoslaviju. Skinuli su mu čin, oduzeli odlikovanja, poslije čega se skrasio u Zagrebu. Sve do smrti 1975. godine konstruirao je i izrađivao modele sportskih jednosjeda i dvosjeda, pisao knjige tehničke tematike, a dio njegovih nedovršenih konstrukcija aviona nalazi se i danas u Tehničkom muzeju u Zagrebu.

Josip Modly – konstruktor

Ljubav Josipa Modlyja prema avionima razvila se znatno prije dolaska u Pakrac, još tijekom studiranja u Liegeu i Parizu. Kako piše u novinskom članku s kraja šezdesetih godina, u to vrijeme

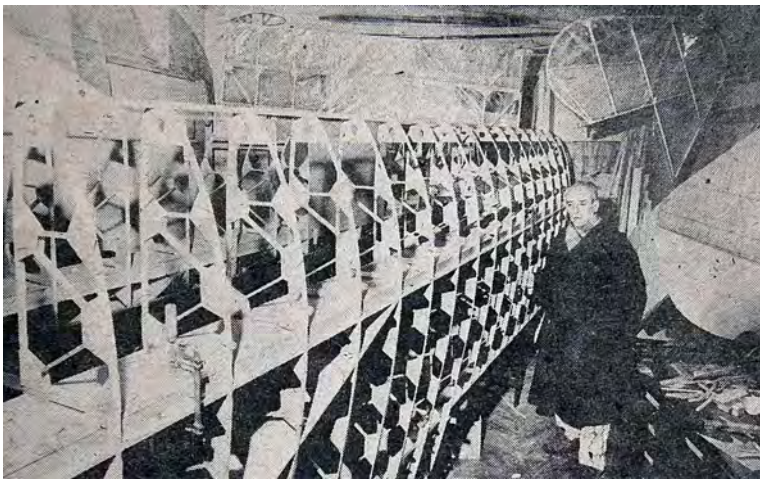
Rep, kormilo i drljača Modlyevog športskog zrakoplova

započeo je konstruiranje jednosjeda, a oduvijek ga je intrigirala dilema: mogu li se konstruirati i proizvoditi jeftini avioni za potrebe pojedinaca.

U Parizu je završio Višu aeronautičku školu 1932. godine. Dugo je godina bio pokusni pilot za područje stare Jugoslavije i nadzorni inženjer za nove avione. Desetak je puta prisilno slijetao, četiri puta ugasio je požar tijekom leta, ali nikada pri ispitivanju nije uništio zrakoplov.

Novine o Modlyju

Zagrebačke novine ili tehnički bilten iz vremena NDH piše da *zapovjedništvo zrakoplovstva nije ni u ovim teškim ratnim vremenima zanemarilo obći napredak zrakoplovstva*, a dokaz tome je i

ing. Modly s dijelovima zrakoplova u svom stanu

pomoć u tvorivu i radnoj snazi – u dva odlučujuća čimbenika svakog pothvata, koju je ukazalo preko svog Tehničkog odjela i tehničke radionice 1. zrakoplovne luke zrakoplovnom satniku ing. Josipu Modlyju.

Novine dalje pišu da je *ovaj 34. godišnji zrakoplovni častnik osnovao 1938. godine uzorak J.M. kao prauzorak jeftinog (i po cijeni i po potrošnji goriva) lako upravljivog športskog zrakoplova, koji uz to može poslužiti kao prelazni zrakoplov za jedriličare u učenju pilotaže motornim zrakoplovima.*

AVIONI IZ STANA

Aeroklub »Zagreb« preuzeo je od inž. Josipa Modlyja iz Nodilove ulice 2, dva trupa dvosjednog aviona M-8 i jednosjednog M-9, komplet krila, repne površine i drugo. Ove avione vlastite konstrukcije, 63 godišnji inž. Modly, konstruktor i pokusni pilot, radio je u svom stanu kao umirovljenik 8 godina strpljivo i vrlo solidno. On je ranije konstruirao više aviona a izdao je i nekoliko stručnih knjiga. Njegov rad nastaviti će u Aeroklubu inženjeri B. Vajić, Zupanc i A. Gabala.

(P. CAJZEK)
NA SLICI: inž. Modly s dijelovima aviona u stanu

Tijekom radnog vijeka radio je na različitim mjestima u automobilskoj i avioindustriji, a po odlasku u mirovinu posvetio se svom hobiju – konstrukciji i izradi prototipa jednosjeda i dvosjeda koji bi svojom jednostavnošću u upravljanju, ekonomičnošću i praktičnošću unijeli revoluciju u sportsko i amatersko letenje.

Svojim prototipovima daje i radne nazive: J.M.-8 i J.M.-9. Nije teško za pretpostaviti da su slova J i M njegovi inicijali, a brojevi 8 i 9 su vjerojatno redni brojevi prototipova na kojima je do tada radio.

Avioni iz Nodilove ulice

★ Inženjer Josip Modly gradi dva aviona koje će moći svatko od nas kupiti jer će stati manje od luksuznijeg automobila

Inž. Josip Modly u svojoj radionici

Mogu li se konstruirati i proizvoditi jeftini avioni za potrebe pojedinaca. To je dilema o kojoj je inženjer Josip Modly razmišljao dugo je još prije 40 godina bio student u Lisiezu i Parizu. U to vrijeme počeo se konstruirati jednosjed, koji je Modly poslije tridesetogodišnjeg rada toliko usavršio da sada odgovara najsavremenijim zahtjevima. Istodobno radi i

Prema konstruktorovu mišljenju njegov avioni u serijskoj proizvodnji stajali bi oko sto tisuća dinara. A evo što Modly kaže o nameni aviona, koje sada izradi u svojoj radionici, u Nodilovoj ulici u Zagrebu.

Namijenio sam ih prvenstveno sportskim obojima i amaterima. Služeći se svojim nacrtima takve bi avione kasnije mogli izraditi

Razgovarajući krajem 60-ih godina prošlog stoljeća s novinarom Vjekom Velom, Josip Modly je rekao: *Zašto avioni ne bi bili pristupačni svakom čovjeku, kao što su to automobili. Ako se radi o cijeni, možete zapisati da bi serijska cijena jednosjeda M-8 i dvosjeda M-9 na kojima sada radim, bila manja od cijene nekih luksuznih automobila. Kada je riječ o praktičnosti, sigurnosti, brzini i zadovoljstvu što ga čovjek ima kada upravlja avionom, onda su sve prednosti na strani letenja, a ne kotrljanja asfaltom.*

Ostavština

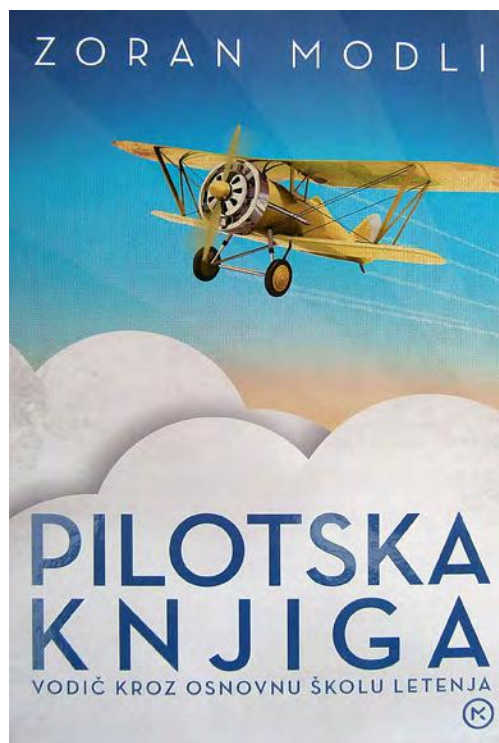
Josip Modly je od 1945. godine pa do smrti objavio 250 članaka i napisao 14 knjiga. Među njima su:

- *Tehnička knjiga*, 373 stranice, 1950. godine
- *Osvajači svemira* – 68 stranica, 1964. godina, izdavač Gradski odbor Narodne tehnike
- *Projektovanje automobila*, Popularno – tehnička knjižnica, Zanimljivosti iz nauke i tehnike
- *Helikoper*, 46 stranica, 1964. godina, Gradski odbor Narodne tehnike, Popularno-tehnička knjižnica
- *Od krhkih krila do svemirskog broda*, 117 stranica, 1968. godina, Školska knjiga Zagreb, biblioteka „Želim znati“
- *Aero nautika: san... i stvarnost*, 1970. godina, 192 stranice, izdavač Aviotehnika
- *Auto-moto rječnik za vozače*, 70 stranica, 1970. godina, izdavač „Zagreb“, izdavačko i propagandno poduzeće

Da jabuka ne pada daleko od stabla dokaz je Josipov sin Zoran, kojega je također napustio i ostavio s majkom te potom otišao u Hrvatsku. Zoran je vojni pilot, kao i njegov sin Josip. Jedna od Zoranovih knjiga je „Pilotska knjiga“ – vodič kroz osnovnu školu letenja.

Zoran Modly

Vjerin sin, a Josipov unuk Zlatko (Širac) naslijedio je djedove gene. Završio je fakultet strojarstva, a danas radi u „Croatia airlinesu“ kao izvršni direktor za promet, odgovoran za letačke operacije, za školovanje pilota i stjuardesa. Još kao šestogodišnjak Zlatko se počeo zanimati za aviomodelarstvo pa ga je majka vozila u daruvarski aeroklub. Za vrijeme studija položio je za pilota i bavio se sportskim letenjem. Kao pilot postao je i reprezentativac Hrvatske, poslije direktor reprezentacije i njezin izbornik, nastupivši u toj funkciji i na Prvoj olimpijadi u zračnim sportovima koja je održana 2007. godine u Turskoj. O djedovu bavljenju avionima zna podosta.

Zlatko Širac – Josipov unuk

Izvori podataka:

- „Pakrački list“, br. 409, godina 2011., str. 12-14
- Obiteljska arhiva – fotografije, isječci iz novina (nepoznat naziv i godina izdanja)

Logor Bučje

Zvonimir Miler

Kapelica sv. Antuna – Spomen obilježje logora Bučje

Prije svega, potrebno je reći da logor Bučje, koji nažalost nije bio jedini takav na području RH kao ni na području koje se naziva Zapadnom Slavonijom, nije nastao slučajno. Naprotiv, njegovu su stvaranju, kao i stvaranju drugih koncentracijskih logora po uzoru na one nacističke, prethodile pomno provedene pripreme što potvrđuju sljedeće činjenice.

Već 15. kolovoza 1991. godine, dakle četiri dana prije oružanog napada na Pakrac, kao nastavak organizirane aktivnosti skupine obavještajaca neformalne skupine iz odsjeka MUP-a Srbije, osnovan je tzv. MUP zapadne Slavonije čiji je načelnik bio Branko Pavić. MUP zapadne Slavonije sastojao se od „Službe državne

bezbednosti“ i stanica milicije koje su se nalazile u Daruvaru (zapovjednik Milivoj Maksić), u Pakracu–Bučju (zapovjednik Ljubomir Banjeglav, zamjenik Nenad Bursać), u Okučanima (zapovjednik Drago Stupar) te su predviđene stanice milicije u Grubišnom Polju i Voćinu. Prema tom ustroju načelnik MUP-a zapadne Slavonije, Branko Pavić, ujedno je bio i načelnik „Službe državne bezbednosti“ koja je u svom sastavu tada imala šest djelatnika ili agenata.

Dakle, navedeni Branko Pavić ključna je osoba za događaje do 19. kolovoza 1991. godine, kao i za zbivanja poslije tog datuma.

Poručnik Milenko Martinović iz Žigerevac pokrivaio je područje Požege, poručnik Stevo Stojanović (došao iz SDB Osijek) pokrivaio je područje Podravske Slatine, ali je brzo napustio teren i otišao u Beograd, poručnik Ranko Slavujević i poručnik Nikola Sudar bili su zaduženi za područje Pakraca, kapetan Jurica Šajnović pokrivaio je područje Novske i Okučana, a Pero Pejić bio je zadužen za područje Daruvara. Ovako organizirana policijsko-obavještajna služba funkcionirala je sve do prosinca 1991. godine, kada su pobunjeni Srbi napustili Bučje.

Navedene činjenice osporavaju često isticanu tezu prema kojoj je do oružanog sukoba u Hrvatskoj, a on je započeo u Pakracu, došlo zbog spontanog otpora dijela srpskog stanovništva iz zvanoga netaktičnim potezima tadašnje novoizabrane demokratske vlasti. To je teza koju su često koristili i još uvijek koriste razni predstavnici Srba, čak i dio međunarodne zajednice.

Da bismo osporili tezu o neorganiziranom otporu koja vodi drugoj tezi, a to je podijeljena krivnja, navodimo podatak da je od 20. travnja 1990. godine, kada su održani prvi višestranački demokratski izbori, pa do 19. kolovoza 1991. godine podmetnuto šest požara pod obiteljske kuće Hrvata s područja Pakraca, podmetnuto je ili bačeno 25 eksplozivnih naprava, a iz zasjede su ubijena dva policajca, dva civila te su dvojica policajaca ranjena. Osim u Pakracu, Lipiku i njihovoj okolici, slučajeva ranjavanja i ubojstava policajaca bilo je i u Daruvaru te njegovoj okolici.

Tako organizirana policijsko-obavještajna služba u svom je sastavu imala posebno formirane

skupine kojima je osnovni cilj bilo izvršavanje navedenih zlodjela.

Važno je znati da su izvršitelji ovih zločina imali materijalnu podršku u strukturama milicije i bivše JNA te političku potporu SDS-a koji u to vrijeme vodi Veljko Džakula.

Istovremeno s formiranjem MUP-a zapadne Slavonije i Stanice milicije u mjestu Bučje, pobunjenici Srbi započinju još jednu terorističku aktivnost – otmice. Motivi otmica bili su različiti, no mogli bismo ih podijeliti u dvije skupine.

Otimani su ljudi koji su se neposredno prije samog oružanog napada nalazili ili kretali područjima koja su bila pravci kretanja pobunjeničkih postrojbi na dan napada ili su na drugi način bili od vojnog značaja. Na taj su način otimane ili, još gore, ubijane osobe koje su se uglavnom slučajno našle na tim područjima ili su na njima živjele.

Motivacija za otmicu i zatvaranje druge skupine osoba bila je politička. Ciljano su otimane osobe koje je vojno-policijsko i političko vodstvo pobunjenih Srba ocijenilo opasnima za ostvarenje svojih ciljeva. Prije svega radi se o ljudima aktivnima u tadašnjem HDZ-u ili o pripadnicima policije i drugih hrvatskih oružanih snaga u nastajanju. Mnoge su otete osobe ispunjavale oba kriterija kojima su se vodili teroristi.

I dok su otmice osoba iz prve skupine vršile one postrojbe pobunjenih Srba na koje bi svojom nesrećom naletjeli, otimanje osoba iz druge skupine izvršavale su za to formirane postrojbe kojima je zapovjedi izdavalo vojno-policijsko i političko vodstvo.

Činjenica da su se otmice događale na području Zapadne Slavonije, već od 14. kolovoza 1991. godine, govori da je i taj dio priprema za oružani napad bio dosljedno proveden.

Prvi logor na našem području bio je u mjestu Grđevica, napuštenu naselju udaljenom oko 3 km od Bučja. U Grđevici je postojala Lovačka kuća, u čijem su podrumu bili smješteni zatočenici.

Sagledamo li te događaje iz današnje perspektive, nema sumnje da je vodstvo pobunjenih Srba imalo nakanu pobiti najveći dio zatočenika koje su zarobili do 19. kolovoza 1991. godine. Nažalost, nekima je od tih nesretnika upravo tako okončan život.

Stanje na ratištu nije odgovaralo predviđanjima. Pobunjenici Srbi nisu uspjeli zauzeti nijedan od napadnutih gradova (Pakrac, Lipik, Daruvar), a napadi na širem području Zapadne Slavonije također nisu bili uspješni, stoga dolazi do promjene taktike ponašanja prema zatočenim osobama. Pobunjeničko je vodstvo shvatilo da bi od živih zatočenika moglo imati više koristi.

Od tog trenutka sudbina zatočenika ovisila je o stanju na ratištu. Privatnih osveta i bezrazložnog sadističkog izživljavanja na zatočenicima bilo je i dalje, o čemu svjedoče ubojstva zatočenika i nakon tog razdoblja. Posebno se to odnosilo na osobe koje su zarobljene kao hrvatski branitelji – gotovo svi su ubijeni samo zbog te činjenice.

Broj zatočenika stalno se povećavao, a mjesta u podrumu Lovačke kuće bilo je sve manje. Kako su pobunjenici odlučili ne pobiti odmah zatočenike, premjestili su ih u samo mjesto Bučje.

Zatočenici su se nalazili u podrumu zgrade Šumarije u kojoj je bila smještena stanica milicije Bučje. Zarobljenike su prvo dovodili u tu zgradu gdje su podvrgnuti ispitivanjima i brutalnim premlaćivanjima, koja mnogi nisu preživjeli, a potom su ih premještali u zgradu bivše Veterinarske stanice. Dio zatočenika nalazio se u prostorijama Osnovne škole u mjestu Bučje, koja je služila kao bolnica i zatvor.

Poznato nam je kako je bilo još nekoliko mjesta po okolnim selima u kojima su držani zatočenici, odatle su ili premješteni u logor Bučje ili su likvidirani, odnosno i danas se vode kao nestali.

Centralnim logorom ipak možemo smatrati bivšu Veterinarsku stanicu koja se sastojala od nekoliko prostorija. Točnije, u samoj zgradi zatočenici su bili zatvoreni u dvije prostorije, svakoj površine 20-ak m². Zavisno od vremenskog razdoblja u tim prostorijama boravilo je u prosjeku oko 50 zatočenika. U istoj zgradi bila je i prostorija u kojoj su bile zatočene žene. Smatra se da je za vrijeme

postojanja logora bilo zatočeno desetak žena.

Stječe se dojam kako temi zatočenih i zlostavljenih žena u Domovinskom ratu nije posvećeno dovoljno pozornosti. Udruge za ljudska prava, pogotovo udruge koje se bore za prava žena, trebale bi progovoriti o tome jer činjenica je kako žene nisu stradavale samo u ratu na području BiH, već su zlosretnu logorašku sudbinu prolazile i u Hrvatskoj krajem 1991. godine. Službeni podatak je kako je Logor Bučje postojao sve do 13. prosinca 1991. godine kada su pobunjeni Srbi oko 75 preostalih zatočenika prevezli vojnim kamionima u Logor Stara Gradiška. Ubrzo su i sami pobjegli jer su 26. prosinca 1991. hrvatske snage oslobodile Bučje.

Iako, nažalost, nikada nećemo saznati točan broj zatočenika koji je prošao kroz logor Bučje, do sad je poznato da se radi o približno 300 osoba, koje su u razdoblju od kolovoza do prosinca bile zatočene u tom logoru.

Osim što je prevelik broj osoba zatočen u skućenu prostoru, i uvjeti u tim prostorima bili su gotovo nedostatni za preživljavanje. Zatočenici su u tim prostorijama bili neprekidno, i danju i noću, a jedini izlazak bio je tijekom dana kada su pod stražom izvođeni na obavljanje fizioloških potreba. Noću ili u vrijeme kada to nije odgovaralo stražarima, nuždu (veliku i malu) vršili su u jednu posudu, koja se nalazila u prostoru gdje su boravili. Naravno, ako su htjeli vršiti nuždu, morali su to raditi pred svima jer nije bilo drugog načina.

Kako bi što rjeđe morali izvoditi zatočenicke van na obavljanje fizioloških potreba, odlučili su ih hraniti manje, odnosno samo dvaput dnevno. Zatočenici su ujutro dobivali komadić kruha, možda čaj te jedan namaz koji se uglavnom dijelio na više osoba. Drugi obrok bio je u obliku nekakva variva, u oskudnoj količini uz vrlo malo kruha.

Kad su se zlostavljači htjeli zabaviti, u hranu su dodali više masnoće, što je kod izglednijih zatočenika izazivalo teške želučane tegobe, bolne grčeve i proljeve. U oba je slučaja bilo stravično, i bolesnicima i ostalim zatočenicima. Nikakva medicinska pomoć nije dolazila u obzir niti se tko usudio tražiti pomoć jer privlačenje pozornosti na sebe u najboljem je slučaju značilo batinanje, za koje nije bilo izvjesno kako će završiti.

Najgore su prošli oni zatočenici koji su zarobljeni u samom početku, odnosno od 15. kolovoza 1991. godine nadalje. Premlaćivani su i mučeni na razne načine. Nažalost, mnogi su od njih umrli od posljedica zlostavljanja ili se i danas vode kao nestali. Kako je vrijeme odmicalo, torture su postale rjeđe ili su bile usmjerene samo na određene zatočenicke. Ipak, cijelo vrijeme zatočenici su odvođeni, pojedinačno ili u grupama, u nepoznatu smjeru i za mnoge se još ni danas ništa ne zna.

Osim „klasičnim“ premlaćivanjem, mučenje zatočenika vršilo se premlaćivanjem raznim predmetima: pendrecima, letvama, kabelima i sl. Tijekom tzv. „ispitivanja“, zatočenicima su stavljali ruke u metalne škripove ili su koristili debele metalne žice kojima su im lomili prste. Još jedan od monstruoznih načina mučenja bio je ubrizgavanje raznih sredstava u tijelo zatočenika. Za taj su oblik torture mučitelji rabili velike za injekcije inače namijenjene veterini, a takvih je u zgradi bilo dovoljno. Neki su zatočenici umrli od posljedica takvog mučenja.

Još jedna od metoda mučenja bila je prisiljavanje zatočenika da stoje na hladnoći bez mogućnosti promjene položaja tijela. Ponekad su čuvari logora u prostorije sa zatočenicima puštali svoje suborce frustrirane neuspjesima na ratištima koji su se izživljavali na zatočenicima. Pojedine su zatočenicke izvodili van da bi se na njima izživljavali jer su s istima prije rata imali neke privatne razmirice.

Naravno, postojale su i različite metode psihičkoga zlostavljanja zatočenika, kao što je na primjer prisilno pjevanje četničkih pjesama.

Postojao je još jedan način na koji su posebno mučili zatočenicke: određivali su osobu zaduženu za sobu (*kapo*) pa su njega kažnjavali (tukli) ako bi se događalo nešto što nije bilo po njihovoj volji,

npr. ako bi koji od premlaćenih zatočenika previše jaukao od bolova ili bi se netko jednostavno psihički slomio.

Takva se osoba nalazila u užasnoj situaciji jer ni na koji način nije mogla ispuniti zahtjeve mučitelja, kojima je ionako bilo potpuno svejedno jer tukli su ili njega, zato što navodno nije mogao održati red u logoru, ili su tukli zatočenike koji se po njihovu shvaćanju nisu držali tog reda, a najčešće su tukli i maltretirali i jedne i druge.

Osim kada su prisilno izvođeni van prostorija, zatočenici su imali još jednu tzv. priliku za izlazak van – ponekad su se mogli javiti da idu raditi određene poslove. Radilo se o teškim fizičkim poslovima, kao što je istovar vojne opreme, priprema drva za zimu i sl. Kako su zatočenici bili slabi, izgledniji i bolesni, za njih je to bio prevelik napor.

Ovo je posebno okrutan način zlostavljanja jer prisiljava zatočenike na izbor između ostanka u četiri zida u užasnim uvjetima i izlaska van na hladnoću, izlaganja opasnosti da ih netko od čuvara tek tako uzme na zub i premlati, kao i izlaganja teškim fizičkim naporima.

Teško je reći koja su zlostavljanja bila teža, psihička ili fizička. U svakom slučaju kombinacija obaju načina bila je užasna. Na primjer, ako ste zatočenik logora i iz njega povremeno prozivkom izdvoje zatočenike koje poslije premlate ili ih više nikada ne vrate, naravno da će vam prisjesti svaki put kad i vas prozovu. I dok očekujete ono najgore, dogodi se da vas odvedu na prisilni rad. Svaki put kada vas tako prozovu, dio u vama umre, tako da su mnogi zatočenici poželjeli da ih i ubiju, samo da ta neizvjesnost prestane. Drugi način je kada zatočenike izvedu van, daju im lopate i naredbe da kopaju rupu u tlu, nekad veću nekad manju. Ne treba imati puno mašte da zaključite čemu će poslužiti ta rupa, a onda kada je zatočenici iskopaju, mučitelji se malo našale pa pucaju u zrak. Zamislite osjećaje zatočenika!

Tko su bili zatočenici logora Bučje?

Prikupljajući podatke došli smo do imena stotinjak osoba koja navodimo uz naznaku njihove sudbine. Kako smo već rekli, to nije ni približno točan broj, ali je ipak neki početak i bit će nam iznimno drago da nam se jave oni koji su ili sami bili zatočenici ili mogu dati neke informacije o drugim osobama koje su bile zatočene.

Keserica Ivan (rođ. 1958. godine), zarobljen na području Đulovca kao pripadnik MUP-a, ubijen iz automata u mjestu Grđevica; tijelo Keserice ekshumirano je 1999. godine.

Roček Branko (rođ. 1964. godine), zarobljen kao pripadnik MUP-a, ubijen u logoru Bučje; ekshumiran 1999. godine.

Solar Vladimir, zarobljen prilikom napada na Pakrac kao ravnatelj bolnice, zatočen u Branešcima, potom u logoru Bučje te u logoru Stara Gradiška odakle je razmijenjen u siječnju 1992. godine.

Mustafagić Zdravko, zatočenik logora do 17. listopada 1991. godine; uz pomoć Steve Bojčete prebacuje se u BiH, a potom 21. studenog 1991. godine u RH.

Ožegović Miroslav, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine, odveden u logor Bučje gdje ostaje do 17. listopada 1991. godine, uz pomoć Steve Bojčete prebacuje se u BiH, a odatle kasnije u RH; nažalost preminuo.

Balog Darko, zarobljen u mjestu Jasenaš, 18. kolovoza 1991., zatočen u logoru Grđevica; razmijenjen 25. kolovoza 1991. godine.

Baričević Bruno, postoji mogućnost da je bio zatočenik logora Bučje.

Barišić Stanko, postoji mogućnost da je bio zatočenik logora Bučje.

Brkašić Zvonimir, zarobljen u Pakracu, odveden u logor Bučje, potom u Staru Gradišku; razmijenjen

16. siječnja 1992. godine.
- Cah Josip, zarobljen te odveden u logore Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Cerovac Franjo, zarobljen u mjestu Klisa, odveden u logor Bučje zatim u Staru Gradišku; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- De Bona Tomislav, zarobljen 8. listopada 1991. godine u mjestu Donja Obrijež, odveden u logor Bučje zatim u Staru Gradišku; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Djak Goran, zarobljen 7. rujna 1991. godine u Pakracu, odveden u logor Bučje, zatim u Staru Gradišku; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Duvnjak Ivo, zarobljen u Lipiku 12. listopada 1991. godine, odveden u logor Bučje, zatim u Staru Gradišku; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Egredžija Ante, zarobljen u Lipiku 12. listopada 1991. godine, odveden u logor Bučje, odande u logor Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Erlbek Zlatko, zarobljen 5. rujna 1991. godine, odveden u logor Bučje potom u Staru Gradišku; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Farko Ivan, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u mjestu Jasenaš, odveden u logor Grđevica, 25. kolovoza 1991. godine; razmijenjen.
- Galijašević Miroslav, zarobljen i odveden u logor Bučje; razmijenjen tijekom 1992. godine.
- Geler Ivan, zarobljen 23. rujna 1991. godine u Velikom Miletincu, odveden u logor Bučje, odatle u Staru Gradišku odakle je razmijenjen 1992. godine.
- Gramc Marijan, zarobljen i odveden u logor Bučje, odakle je razmijenjen.
- Gršić Zdenko, zarobljen u Pakracu i odveden u logore Bučje pa Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Holub Ivan, zarobljen 1991. godine, odveden u logor Bučje; razmijenjen.
- Ivić Ivan, zarobljen na području Požege 1991. godine; razmijenjen.
- Jakša Đuro, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u mjestu Jasenaš; razmijenjen iz logora Grđevica 25. kolovoza 1991. godine.
- Jakša Josip zarobljen 19. kolovoza 1991. godine, zatočen u logoru Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Josipović Andrija, zarobljen 1991. godine u mjestu Omanovac, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Jurković Velimir, zarobljen u Lipiku 12. listopada 1991. godine, zatočen u logoru Bučje; razmijenjen.
- Kadežabek Petar, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u Pakracu, odveden u logor Bučje, potom u Staru Gradišku odakle je razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Kalvi Antun, zarobljen 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Karo Ivan, zarobljen u Lipiku 12. listopada 1991. godine, zatočen u logoru Bučje; razmijenjen.
- Klaić Zvonimir, zarobljen 28. kolovoza 1991. godine u Pakracu, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Koh Ivan, zarobljen u Lipiku 1. listopada 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Kovačević Josip, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u mjestu Jasenaš, odveden u logor Grđevica; razmijenjen 25. kolovoza 1991. godine.

- Krajnović Ivo, zarobljen 1991. godine, odveden u logor Bučje, potom u Staru Gradišku; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Kranjčić Zlata, zarobljena 12. listopada 1991. godine u Lipiku, odvedena u logor Bučje, potom u Staru Gradišku; razmijenjena 21. siječnja 1992. godine.
- Križan Šandor, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u mjestu Jasenaš, zatočen u logoru Grđevica; razmijenjen 25. kolovoza 1991. godine.
- Kroupa Antun, zarobljen 14. rujna 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška odakle je 21. siječnja 1992. godine razmijenjen.
- Krucki Ivan, zarobljen u mjestu Omanovac, 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen u siječnju 1992. godine.
- Lorencin Rozalija, zarobljena u Pakracu 1991. godine, zatočena u logoru Bučje; razmijenjena.
- Lovrenović Tihomir, zarobljen 1991. godine na virovitičkom području, zatočen u logoru Grđevica; razmijenjen 25. kolovoza 1991. godine.
- Majcan Josip, zarobljen 1991. godine u Pakracu, zatočen u logoru Bučje; razmijenjen 1992. godine.
- Makarun Željko, zarobljen na području Požege, zatočen u logoru Bučje; razmijenjen tijekom 1991. godine.
- Marošević Zlatko, zarobljen u mjestu Omanovac 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Martinović Stjepan, zarobljen u Lipiku 12. listopada 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen u siječnju 1992. godine.
- Mercluft Darko, zarobljen u Pakracu, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine u Pakracu.
- Miler Zvonimir, zarobljen u pakračkim Vinogradima 7. rujna 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen u siječnju 1992. godine.
- Modrušan Mato, zarobljen u Pakracu 13. rujna 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Nađ Željko, zarobljen 7. rujna 1991. godine u pakračkim Vinogradima, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 7. rujna 1991. godine.
- Nađ Drago, zarobljen 7. rujna 1991. godine u pakračkim Vinogradima, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Oblak Krunoslav, zarobljen u mjestu Jasenaš, zatočen u logoru Grđevica; razmijenjen 25. kolovoza 1991. godine.
- Zoldoš Marijan, zarobljen u Lipiku 12. listopada 1991. godine, zatočen u logoru Bučje; razmijenjen.
- Osmak Željka, zarobljena 19. kolovoza 1991. godine u Kusionjama, zatočena u logoru Bučje; razmijenjena tijekom 1991. godine.
- Osmak Zdravko, zarobljen 19. kolovoza 1991. godine u Kusionjama, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Osmak Zlatko, zarobljen 1. rujna 1991. godine u mjestu Omanovac, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Polčić Marijan, zarobljen 17. kolovoza 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.
- Pasavac Vladimir, zarobljen u mjestu Jasenaš, zatočen u logoru Grđevica; razmijenjen 25. kolovoza

1991. godine.

Prohaska Bohumil, zarobljen 1. rujna 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Rebrović Alojzije, zarobljen 13. rujna 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Rebrović Juliška, zarobljena 13. rujna 1991. godine, zatočena u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjena tijekom 1992. godine.

Skeledžija Marijan, zarobljen u listopadu 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Skeledžija Stipe, zarobljen 7. rujna 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Slavujević Zdenka, zarobljena 1991. godine, zatočena u logoru Bučje; razmijenjena krajem 1991. godine.

Srnko Goran, zarobljen 16. kolovoza 1991. godine, zatočen u logorima Grđevica, Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Straga Antun, zarobljen 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 21. siječnja 1992. godine.

Straga Josip, zarobljen 28. kolovoza 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Svjetličić Ivica, zarobljen 1991. godine, zatočen u logoru Bučje; razmijenjen krajem 1991. godine.

Šamec Željko, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u mjestu Jasenaš, zatočen u logoru Grđevica; razmijenjen 25. kolovoza 1991. godine.

Šimić Darko, zarobljen 1991. godine u Donjem Čagliću zajedno s malodobnim sinom, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Šmit Marijan, zarobljen 7. rujna 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Špelić Stanko, zarobljen 13. rujna 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine

Šurkalović Mato, zarobljen 3. listopada 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Turuk Tomo, zarobljen u Lipiku zarobljen u Lipiku 12. listopada 1991. godine, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 21. siječnja 1992. godine.

Veselovac Antun, zarobljen 30. rujna 1991. godine u Lipiku, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Zubalj Antun, zarobljen 1991. godine u Pakracu, zatočen u logorima Bučje i Stara Gradiška; razmijenjen 16. siječnja 1992. godine.

Ovo je popis preživjelih zatočenika logora. Popis je nepotpun jer još nedostaju imena mnogih koji su imali tu nesreću da postanu zatočenici logora.

Također, potrebno je napomenuti da su u Staru Gradišku dovođeni zatočenici s područja cijele Hrvatske, tako da je broj zatočenika vrlo velik. Pitanje Stare Gradiške potrebno je dodatno istražiti, a mi je spominjemo u kontekstu zbivanja vezanih uz logor Bučje.

Nažalost, mnogi zatočenici nisu nikada napustili logor Bučje, odnosno odvedeni su i nakon toga

im se gubi svaki trag. Navodimo imena osoba za koje se pouzdano zna da su odvedene iz logora, a još i danas se vode kao nestale.

Barać Zdravko, zarobljen tijekom 1991. godine, zatočen u logoru Bučje, kasnije prebačen u mjesto Cikote, odakle je nestao krajem rujna 1991. godine; vodi se kao nestala osoba.

Blažević Juro, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u mjestu Đulovac, zatočen u logorima Bijela, Grđevica i Bučje odakle je 22. rujna 1991. godine odveden u nepoznatom smjeru; vodi se kao nestala osoba.

Dostal Bohumil, zarobljen 3. rujna 1991. godine, zatočen u logoru Bučje, odakle je 22. rujna 1991. godine odveden u nepoznatom smjeru; vodi se kao nestala osoba.

Egredžija Ivica, zarobljen 19. listopada 1991. godine u Dobrovcu; postoji sumnja da je odveden u logor Bučje; vodi se kao nestala osoba.

Kolar Zdravko, zarobljen 26. kolovoza 1991. godine, zatočen u logoru Bučje, ubijen premlaćivanjem; vodi se kao nestala osoba.

Margetan Vitomir, zarobljen 12. rujna 1991. godine, zatočen u logoru Bučje gdje mu se gubi svaki trag; vodi se kao nestala osoba.

Marić Marko, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u Kukunjevcu, zatočen u logoru Bučje odakle je 22. rujna 1991. godine odveden; vodi se kao nestala osoba.

Oblak Viktor, zarobljen u Lipiku 12. listopada 1991. godine, zatočen u logoru Bučje gdje je preminuo uslijed iscrpljenosti; vodi se kao nestala osoba.

Petrovečki Marijan, zarobljen 19. kolovoza 1991. godine u Daruvaru, zatočen u logoru Bučje, odakle je 22. rujna 1991. godine odveden u nepoznatom pravcu; vodi se kao nestala osoba.

Patrovicki Darko, zarobljen 19. kolovoza 1991. godine u Daruvaru, zatočen u logoru Bučje odakle je 22. rujna 1991. godine odveden u nepoznatom smjeru; vodi se kao nestala osoba.

Rajzer Anka, zarobljena tijekom 10. mj. 1991. godine u Pakracu, zatočena u logoru Bučje odakle joj se gubi svaki trag; vodi se kao nestala osoba.

Rambousek Damir, zarobljen 19. kolovoza 1991. godine u Daruvaru, zatočen u logoru Bučje; 22. rujna 1991. godine odveden je u nepoznatom smjeru; vodi se kao nestala osoba.

Svetličić Marijan, zarobljen u kolovozu 1991. godine, zatočen u logoru Bučje, preminuo od posljedica mučenja; vodi se kako nestala osoba.

Šreter Ivan, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u Kukunjevcu, zatočen u Branešcima, svaki trag mu se gubi nakon listopada 1991. godine; vodi se kao nestala osoba.

Takač Dražen, zarobljen 20. rujna 1991. godine, zatočen u logoru Bučje, odakle je nestao 22. rujna 1991. godine, vodi se kao nestala osoba,

Turković Ilija zarobljen 25. kolovoza 1991. godine, zatočen u Kusionjama i Bučju gdje je ubijen; vodi se kao nestala osoba.

Tutić Drago, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u Kukunjevcu, zatočen u logoru Bučje, nestao 22. rujna 1991. godine; vodi se kao nestala osoba.

Zandona Nevio, zarobljen 1991. godine, nestao u mjestu Cikote pored Bučja; vodi se kao nestala osoba.

Zebić Mirko, zarobljen 18. kolovoza 1991. godine u Đulovcu, zatočen u logorima Grđevica i Bučje, nestao 22. rujna 1991. godine; vodi se kao nestala osoba.

Nažalost, ni ovaj spisak zasigurno nije konačan jer još je mnogo zatočenika ubijeno ili nestalo

iz logora Bučje. Ovo su podaci do kojih smo došli, a oni su dovoljno stravični i ovako nepotpuni.

Nakon što smo barem djelomično odgovorili tko su bili zatočnici logora Bučje, potrebno je postaviti pitanje tko je stvorio i vodio logor, tko su osobe odgovorne za sudbinu zatočenika. Na to pitanje nije lako odgovoriti. Do podataka o identitetu tih osoba, bilo je vrlo teško doći. Ipak, uz pomoć vlastita sjećanja, a djelomično na temelju svjedočenja drugih zatočenika, došli smo do podataka koje navodimo.

Komanda Stanice milicije Bučje

Kako smo već prije naveli, logor Bučje bio je u nadležnosti „Stanice milicije Bučje“, a zapovjedna struktura bila je sljedeća: komandir Stanice milicije Bučje, u razdoblju od 19. kolovoza 1991. do 1. studenoga 1991. godine bio je **Banjeglav Ljubomir** (rođ. 1954. godine), bivši milicajac iz Daruvara; do 1998. godine bio je u prijelaznoj policiji u hrvatskom Podunavlju, a sada je na području Srbije.

Zamjenik Komandira milicije Bučje, **Bursać Nenad** (rođ. 1959. godine), do rata je bio komandir milicije u Grubišnom Polju; osobno je osim po zapovjednoj odgovornosti odgovoran i za premlaćivanje zatočenika; također je bio djelatnik prijelazne policije u Podunavlju do 1998. godine, sada je u Srbiji.

Vežmar Jovo (rođ. 1947. godine), umirovljeni milicajac iz Pakraca, kasnije je bio zapovjednik Teritorijalne obrane na Bučju, pobjegao je u Srbiju gdje je vjerojatno i sada.

Pavić Branko (rođ. 1952. godine), jedan od organizatora oružane pobune, kreator logora, načelnik SDB (Služba državne bezbednosti) te načelnik tzv. MUP–a zapadne Slavonije, bivši je milicajac iz Pakraca, gdje je radio kao načelnik stanice te vršio druge vodeće poslove. Prema iskazima nekih zatočenika osobno je zlostavljao iste, a smatra ga se odgovornim za nestanak dr. Ivana Šretera. Postoji podatak da se nalazi u Australiji, u Adelaidu, gdje je aktivan u tamošnjem četničkom klubu.

Gaćeša Čedomir (rođ. 1932. godine), umirovljeni načelnik milicije iz Pakraca; mnogi zatočnici imali su bliska iskustva s njime; postoje podaci da boravi na području BiH.

Navedene su osobe u vrijeme postojanja logora Bučje bile u samom vrhu Stanice milicije te su u svakom slučaju odgovorne za formiranje logora. Poznato je da su u sastavu te Stanice milicije bili još i:

Dragojević Đorđe (rođ. 1934. godine), umirovljeni milicajac iz Pakraca; ispitivao zatočenike.

Kaurin Đorđe (rođ. 1933. godine), umirovljeni milicajac iz Pakraca, vratar u logoru Bučje; prozivao zatočenike od kojih se mnogi nisu nikada vratili.

Ojkić Petar (rođ. 1938. godine), bivši milicajac iz Požege i Voćina; opravdano se sumnja da je mučio zatočenike i da je umiješan u neke likvidacije.

Pašić Luka (rođ. 1948. godine), sudjelovao u zarobljavanju dr. Ivana Šretera; postoji podatak da je poginuo tijekom 1991. godine.

Pašić Zoran (rođ. 1973. godine), jedan od pripadnika milicije Bučje, osobno je sudjelovao u otmicama i dovođenju otetih osoba na Bučje.

Pavić Milan (rođ. 1959. godine), prema podacima nalazi se u zatvoru Lepoglava; ako je još uvijek tamo, onda je jedan od rijetkih koji služi pravednu kaznu.

Pavić Milan (rođ. 1965. godine), bivši milicajac iz Pakraca, osobno je sudjelovao u premlaćivanju zatočenika Marijana Šmita, Zlatka Erlbeka te Marijana Svijetlačića – Jumba i Zdravka Kolara koji su uslijed toga i preminuli. Navodno je sudjelovao i u otmici Zdenke Slavujević, zatočenice logora Bučje.

- Kojić Milan (rođ. 1939. godine), umirovljeni milicajac iz Pakraca, pojavljivao se u samom logoru.
- Kotur Branko (rođ. 1949. godine), bivši milicajac iz Pakraca, sudjelovao u premlaćivanju Zdravka Kolara, koji je preminuo uslijed mučenja.
- Kovačević Mira (rođ. 1961. godine), bivša djelatnica milicije u Pakracu, u stanici milicije Bučje vodila je evidencije.
- Kukić Rade (rođ. 1950. godine), bivši milicajac iz Okučana, nalazio se u logorima Bučje i Stara Gradiška.
- Miletić Veljko (rođ. 1960. godine), bivši milicajac, osobno je ispitivao zatočenike te ih pritom mučio; tukao je zatočenika Zlatka Erlbeka.
- Njegomir Pavle (rođ. 1950. godine), bivši milicajac iz Daruvara, vršio je ispitivanje zatočenika.
- Pavić Rajko (rođ. 1957. godine), bivši milicajac iz Daruvara, vršio ispitivanje i mučenje zatočenika; postoji sumnja da je sudjelovao i u likvidacijama.
- Pavković Boško (rođ. 1944. godine), umirovljeni milicajac iz Pakraca, osobno je bio nazočan kada je iz logora Bučje 22. rujna 1991. godine odvedeno više zatočenika koji do danas nisu pronađeni.
- Pavlica Vlado (rođ. 1944. godine), bivši ugostitelj iz Pakraca; sudjelovao je u organizaciji otmica te u premlaćivanju Zdravka Kolara.
- Radošević Jovo (rođ. 1948. godine), umirovljeni milicajac iz Pakraca, sudjelovao u zarobljavanju Zlatka Osmaka i premlaćivanju Zdravka Kolara.
- Stanisavljačić Milanko (rođ. 1951. godine), bivši službenik milicije u Pakracu, odslužio je kaznu zatvora u Lepoglavi.
- Tomić Bore (rođ. 1971. godine), bivši milicajac iz Daruvara, pojavljivao se u logoru Bučje.
- Vukadinović Predrag (rođ. 1971. godine), milicajac iz Pakraca, izvršio otmicu i premlaćivanje hrvatskog policajca Gorana Srnka.

Ovo je popis onih pripadnika Stanice milicije Bučje do čijih smo imena uspjeli doći. Sigurno je da ni taj popis nije konačan. Za svaku od navedenih osoba postoji svjedočenje zatočenika logora Bučje i to je jedini kriterij po kojem je popis sastavljen.

Osim Stanice milicije, logor Bučje imao je i svoju posebnu čuvarsku službu, dakle čuvare logora. Kako su sastav milicije činili bivši ili umirovljeni milicajci, tako su čuvarsku službu činili bivši ili umirovljeni čuvari zatvora. Navodimo imena onih za koje također postoje svjedočenja zatočenika.

Logor Bučje - čuvari

Zapovjednik logora:

Rusmir Dragan (rođ. 1946. godine), porijeklom iz mjesta Bučje, bivši je djelatnik pravosudne policije, a radio je kao čuvar u zatvoru Lipovica. Tijekom postojanja logora Bučje bio je na dužnosti zapovjednika, što znači da je odgovoran i na osobnoj i na zapovjednoj razini za sva događanja u logoru, počevši od formiranja logora, do uvjeta u njemu, a svakako je odgovoran za svaku, zatočenu, premlaćenu, nestalu i ubijenu osobu koja je bila u logoru Bučje. Dakle, radi se o ključnoj osobi jer ono što je u političkoj vlasti bio Veljko Džakula, u miliciji Ljubomir Banjeglav, to je u svom segmentu nesumnjivo bio Dragan Rusmir. ističemo da su svi zatočenici logora, naveli imenom i prezimenom Dragana Rusmira kao osobu odgovornu za logor Bučje. Prema informacijama danas se nalazi u Australiji.

Zamjenik zapovjednika logora Bučje:

Milinović Drago (rođ. 1950. godine), bivši je pripadnik pravosudne policije u zatvoru Požega, zamjenik Dragana Rusmira te je suodgovoran za sva događanja u logoru. Prema iskazima svjedoka, osobno je sudjelovao u premlaćivanju zatočenika.

Jakovljević Tihomir (rođ. 1966. godine), bivši pripadnik pravosudne policije u zatvoru Požega, često je zamjenjivao Dragana Rusmira, zapovjednika logora, osobno je često maltretirao zatočenike i sudjelovao je u njihovu premlaćivanju.

Popović Dušan zvan Dušić (rođ. 9. ožujka 1956. godine), zapovjednik postrojbi Teritorijalne obrane u mjestu Branešci, jedan od odgovornih za sudbinu zatočenih osoba u Branešcima, prije svega za sudbinu dr. Šretera; po nalogu Branka Pavića izvršavao je najteže zločine.

Petković Milan (rođ. 28. rujna 1933. godine), jedan od organizatora logora Bučje.

Uskoković Čedomir (rođ. 26. veljače 1946. godine), jedan od organizatora logora Bučje te jedan od vodećih u oružanoj pobuni, poglavito na području Virovitice i šireg područja tzv. zapadne Slavonije.

Osim navedenih postoje i podaci o osobama koje su povremeno ili stalno bile u logoru Bučje, kao stražari, sudionici u otmicama, premlaćivanju ili likvidaciji zatočenika. To su:

Acan Lazo (rođ. 1939. godine), zakopavao ubijene zatočenike.

Akceta Dušan, sudjelovao u otmicama i premlaćivanju zatočenika u logoru Grđevica.

Alinić Jovan zvan Čaruga, čuvar logora Bučje, sudjelovao u premlaćivanju zatočenika.

Anđelić Veljko (rođ. 1962. godine), sudjelovao u otmici zatočenika.

Arsenić Radovan (rođ. 1952. godine), bivši pripadnik pravosudne policije u Požegi, čuvar u logoru Bučje; sudjelovao je u ispitivanju i premlaćivanju zatočenika.

Boban Đuro (rođ. 1954. godine), čuvar logora Grđevica i Bučje, premlaćivao je zatočenike od kojih su neki preminuli.

Budić Veljko (rođ. 1972. godine), tukao je zatočenike.

Bortot Zdravko (rođ. 1965. godine), čuvar u logoru Bučje; sudjelovao u premlaćivanju zatočenika, od kojih je jedan i preminuo.

Bosanac Božo (rođ. 1936. godine), stražar kod bolnice Bučje, sudjelovao u zakopavanju ubijenih zatočenika.

Branežac Ivo (rođ. 1952. godine), sudjelovao u otmici i premlaćivanju zatočenika.

Baždar Nenad (rođ. 1967. godine), sudjelovao u otmici i premlaćivanju zatočenika.

Bikov Mihajlo (rođ. 1965. godine), sudjelovao u otmici i premlaćivanju zatočenika.

Bojanić Dušan (rođ. 1929. godine), sudjelovao u zakopavanju ubijenih zatočenika.

Brkanac Momir (rođ. 1961. godine), čuvar logora Bučje; sudjelovao u ispitivanju zatočenika.

Carević Jovan (rođ. 1932. godine), stražar kod bolnice Bučje, sudjelovao u zakopavanju ubijenih zatočenika.

Culić Mirko (rođ. 1936. godine), čuvar logora Bučje, vozio ubijene zatočenike.

Dabić Bogdan (rođ. 1956. godine), ispitivao zatočenike.

Damjanović Božo, zapovjednik straže kod bolnice Bučje, sudjelovao u organizaciji zakopavanja tijela ubijenih zatočenika.

Dreković Nenad (rođ. 1952. godine), sudjelovao u otmicama i premlaćivanju zatočenika.

Đurić Čedomir (rođ. 1934. godine), zapovjednik Teritorijalne obrane u mjestu Kraguj; zapovijedao

otmice osoba koje su zatočene u logoru Bučje ili ubijene.

Gajić Radovan (rođ. 1955. godine), sudjelovao u otmicama građana iz ulice Kalvarija u Pakracu.

Gajić Vojislav (rođ. 1954. godine), sudjelovao u otmicama građana iz ulice Kalvarija u Pakracu.

Gajić Milan (rođ. 1951. godine), sudjelovao u otmicama građana iz ulice Kalvarija u Pakracu.

Gajić Milan (rođ. 1968. godine), bivši milicajac iz Daruvara, čuvar logora Bučje.

Groznica Dragan (rođ. 1946. godine), sudjelovao u zakopavanju tijela ubijenih zatočenika logora Bučje.

Horvat Franjo (rođ. 1947. godine), bivši oficir JNA s činom pukovnika; ispitivao zatočenike logora Bučje.

Ivičić Nenad (rođ. 1965. godine), sudjelovao u otmicama i prelaćivanju zatočenika.

Jagodić Mirko (rođ. 21. listopada 1934. godine), sudjelovao u otmicama i prelaćivanju građana s područja Virovitice u logoru Grđevica.

Jagodić Zdravko iz mjesta Jasenaš, sudjelovao u otmicama na barikadi zvanj „Cimer“ i prelaćivanju građana s područja Virovitice u logoru Grđevica.

Jagodić Željko iz Jasenaša, sudjelovao u otmicama na barikadi zvanj „Cimer“ i prelaćivanju građana s područja Virovitice u logoru Grđevica.

Jakovljević Savo (rođ. 1946. godine), vršio ispitivanje i prelaćivanje zatočenika na Bučju.

Jakovljević Milorad (rođ. 1958. godine), stražar kod bolnice Bučje, sudjelovao u zakopavanju ubijenih zatočenika.

Ječmenica Mirko (rođ. 1958. godine), sudjelovao u otmicama zatočenika, prema podacima nožem je urezao križ na leđa jednom zatočeniku.

Jakšić Đorđe (rođ. 1951. godine), sudjelovao u prelaćivanju zatočenika od kojih su neki i preminuli.

Janošević Željko, sudjelovao u otmicama i prelaćivanju zatočenika.

Kablar Željko (rođ. 1959. godine), čuvar logora Bučje; ispitivao zatočenike.

Kaurin Vlado (rođ. 1961. godine), sudjelovao u nizu zločina protiv zatočenika, a zbog dokazanih ratnih zločina sada je u zatvoru Lepoglava.

Knežević Goran, čuvar logora Bučje, sudjelovao u otmicama i prelaćivanju zatočenika.

Knežević Boro, čuvar logora Bučje, sudjelovao u otmicama i prelaćivanju zatočenika.

Knežević Miodrag zvani Đurko (rođ. 1955. godine), čuvar logora Bučje, prelaćivao zatočenike.

Kosta zvan Bosanac, iz mjesta Cjepidlake, sudjelovao u otmicama i prelaćivanju građana s područja Virovitice u logoru Grđevica.

Krajnović Dušan (rođ. 1953. godine), čuvar logora Bučje, prelaćivao zatočenike.

Krajnović Nenad (rođ. 1964. godine), čuvar logora Grđevica i Bučje, tukao zatočenike.

Komlenac Dragan (rođ. 1953. godine), sudjelovao u otmicama.

Krajnović Gojko, sudjelovao u otmicama.

Kosijer Mišo, sudjelovao u prelaćivanju zatočenika.

Kukić Milorad, čuvar logora Bučje, sudjelovao u otmicama i prelaćivanju zatočenika.

Lalić Milan, sudjelovao u otmicama građana.

Laninović Đorđe (rođ. 1961. godine), sudjelovao u prelaćivanju zatočenika logora Bučje.

Ličina Đuro (rođ. 1955. godine), sudjelovao u otmicama građana, koji su poslije bili zatočenici logora Bučje.

- Ljubičić Miodrag (rođ. 1955. godine), čuvar logora Bučje; sudjelovao je u premlaćivanju zatočenika, a smatra se odgovornim i za sudbinu nestalih zatočenika s područja Daruvara.
- Ljubičić Milan (rođ. 1960. godine), čuvar logora Bučje.
- Majić Nenad (rođ. 1969. godine), bivši milicajac iz Daruvara, čuvar logora Bučje.
- Malenić Bogdan (rođ. 1955. godine), u vrhu zapovjedne strukture logora Bučje.
- Martinović Milenko (rođ. 1952. godine), bivši milicajac iz Zagreba; ispitivao zatočenike, bio zadužen za organizaciju razmjena i premještanja zatočenika.
- Milković Dragan, sudjelovao u otmicama građana.
- Miličević Stevo (rođ. 28. listopada 1954. godine), sudjelovao u premlaćivanju zatočenika u logoru Bučje.
- Nenadović Stevo (rođ. 12. travnja 1949. godine), sudjelovao u otmicama građana, koji su kasnije bili zatočeni u logoru Bučje.
- Pekeč Stevo (rođ. 10. lipnja 1951. godine), sudjelovao u otmici građana, konkretno u otmici dr. Šretera.
- Pavić Dragan, sudjelovao u ubojstvima zatočenika logora Bučje; radi se o osobi s područja Daruvara.
- Pavković Nebojša (rođ. 2. kolovoza 1963. godine), stražar u logoru Bučje.
- Petković Željko (rođ. 19. srpnja 1967. godine), stražar u logoru Bučje; sudjelovao u maltretiranju zatočenika.
- Prodanović Nenad (rođ. 28. ožujka 1953. godine), sudjelovao u otmicama građana, od kojih se neki i sada vode kao nestale osobe.
- Prodanović Željko (rođ. 6. siječnja 1971. godine), stražar u logoru Grđevica, gdje je sudjelovao u premlaćivanju i ubojstvima zatočenika.
- Prodanović Ranko (10. siječnja 1969. godine), stražar u logoru Grđevica; sudjelovao u ubojstvima zatočenika.
- Prodanović Nedeljko zvan Buce (rođ. 22. rujna 1969. godine), stražar u logoru Grđevica i Bučje.
- Prodanović Dragan (rođ. 1. siječnja 1951. godine), skladištar pri TO u mjestima Bučje i Španovica, upoznat je sa sudbinom nestalih zatočenika.
- Prodanović Dragan (rođ. 15. siječnja 1969. godine), stražar u logoru Bučje.
- Prodanović Dragan (rođ. 16. listopada 1950. godine), bivši milicajac iz Pakraca; sudjelovao u ispitivanjima zatočenika logora Bučje.
- Prodanović Miodrag zvan Đedov (rođ. 5. ožujka 1969. godine), sudjelovao u otmicama građana (dr. Šreter).
- Prodanović Savo (rođ. 27. siječnja 1955. godine), bivši milicajac u Zagrebu, sudjelovao u ispitivanju zatočenika.
- Prodanović Savo (rođ. 24. siječnja 1935. godine), stražar u logoru Bučje, sudjelovao u maltretiranju zatočenika.
- Prodanović Predrag, sudjelovao u otmici građana te premlaćivanju zatočenika.
- Prodanović Ljuban (rođ. 14. srpnja 1949. godine), sudjelovao u skrivanju tijela ubijenih zatočenika.
- Pletikapa Vlado (rođ. 26. travnja 1953. godine), stražar u logoru Bučje.
- Puač Goran (rođ. 20. siječnja 1971. godine), čuvar u logoru Bučje; sudjelovao u premlaćivanju zatočenika.
- Prokopić Jovan zvan Joco (rođ. 4. prosinca 1948. godine), iz logora Bučje u nepoznato odveo

- zatočenike; trenutno je na izdržavanju kazne zatvora u Lepoglavi.
- Pašić Goran (rođ. 11. veljače 1971. godine), pojavljivao se kao stražar u logoru Bučje; osuđen je na kaznu zatvora koju izdržava u Lepoglavi.
- Rajić Milan (rođ. 2. siječnja 1958. godine), sudjelovao u otmicama građana s područja Virovitice te u njihovu premlaćivanju u logoru Grđevica.
- Romić Pero, sudjelovao u otmicama građana (dr. Šreter).
- Relić Ljuban (rođ. 24. srpnja 1951. godine), čuvar logora Bučje; sudjelovao u premlaćivanju zatočenika.
- Rogulić Ivo (rođ. 10. kolovoza 1941. godine), sudjelovao u otmicama građana te prevezio i druge otete građane u logor Bučje.
- Rogulić Petar (rođ. 11. srpnja 1935. godine), stražar u logoru Bučje.
- Radić Dragan (rođ. 19. ožujka 1964. godine), sudjelovao u premlaćivanju zatočenika logora Bučje.
- Rađenović Ljuban (rođ. 25. ožujka 1958. godine), sudjelovao u premlaćivanju zatočenika logora Bučje.
- Rađenović Milorad, sudjelovao u premlaćivanju zatočenika logora Bučje.
- Ratković Gavriilo (rođ. 21. listopada 1936. godine), sudjelovao u otmicama građana od kojih se neki i danas vode kao nestale osobe.
- Ratković Vlado (rođ. 3. siječnja 1957. godine), sudjelovao u otmici hrvatskih policajaca.
- Rusmir Stanko (rođ. 30. svibnja 1937. godine), stražar u logoru Bučje; ima saznanja o nestalim osobama.
- Rusmir Milorad (rođ. 22. kolovoza 1956. godine), čuvar u logoru Bučje.
- Samardžija Nenad (rođ. 1. svibnja 1969. godine), bivši milicajac iz Požege, čuvar u logoru Bučje; sudjelovao u ispitivanju i premlaćivanju zatočenika.
- Slavujević Saša (rođ. 15. veljače 1972. godine), čuvar logora Bučje; sudjelovao u ubojstvima zatočenika.
- Slavujević Boško (rođ. 14. ožujka 1957. godine), bivši milicajac iz Pakraca, čuvar logora Bučje.
- Stanić Milan (rođ. 2. veljače 1939. godine), čuvar u logoru Bučje; sudjelovao u premlaćivanju zatočenika.
- Sladojević Goran (rođ. 23. svibnja 1970. godine), sudjelovao u otmicama građana, koji su kasnije bili zatočenici logora Bučje.
- Stanković Goran (rođ. 25. siječnja 1966. godine), sudjelovao u otmicama građana koji su kasnije bili zatočenici logora Bučje.
- Svakidan Veljko (rođ. 16. lipnja 1955. godine), ispitivao zatočenike logora Bučje, sada u Lepoglavi u zatvoru.
- Slavujević Ranko (rođ. 5. kolovoza 1956. godine), operativac SDB, zadužen za područje Pakraca. Sudjelovao je u ispitivanjima zatočenika, bio je organizator „razmjena“; zatočenici koji bi otišli na tzv. razmjene više se nisu pojavili i sada se vode kao nestale osobe.
- Sarajlija Predrag, sudjelovao u otmicama i premlaćivanju zatočenika.
- Šimunek Miroslav (rođ. 1. rujna 1959. godine), bivši milicajac iz Pakraca, čuvar u logoru Bučje; sudjelovao u premlaćivanju zatočenika.
- Šteković Branko, stražar kod bolnice Bučje, upoznat s mjestima zakopavanja ubijenih zatočenika.
- Špoljarić Damir (rođ. 12. veljače 1972. godine), potporučnik vojske tzv. „RSK“; sudjelovao u otmicama građana.

- Šteković Vasilije (rođ. 7. ožujka 1927. godine), čuvar logora Bučje; kasnije otišao u komandu Teritorijalne obrane Bučje.
- Tomić Bore (rođ. 1. lipnja 1971. godine), stražar u logoru Bučje.
- Tarbuk Dušan (rođ. 24. lipnja 1949. godine), stražar kod bolnice Bučje.
- Tarbuk Milan, bivši pravosudni policajac, čuvar logora Bučje.
- Tarbuk Ilija (rođ. 30. siječnja 1949. godine), sudjelovao u otmicama i premlaćivanjima zatočenika logora Bučje.
- Terzić Radovan (rođ. 29. svibnja 1965. godine), bivši milicajac iz Pakraca, čuvar logora Bučje; pri SM Bučje izvodio zatočenike na prisilni rad.
- Teodorović Milan (rođ. 24. kolovoza 1925. godine), sudjelovao u otmicama građana.
- Uzur Svetozar (rođ. 14. veljače 1954. godine), umirovljeni milicajac iz Pakraca, čuvar logora Bučje.
- Uzur Stevan (rođ. 26. svibnja 1963. godine), čuvar logora Bučje.
- Vučković Đorđe zvan Đoko (rođ. 6. kolovoza 1965. godine), čuvar logora Bučje; sudjelovao u premlaćivanju zatočenika od kojih su neki i preminuli.
- Vučković Radovan (rođ. 28. siječnja 1960. godine), bivši milicajac iz Pakraca, čuvar logora Bučje.
- Vukliš Ranko (rođ. 18. veljače 1961. godine), čuvar logora Bučje; sudjelovao u otmicama građana te u njihovu premlaćivanju.
- Vuković Milan, sudjelovao u otmicama građana.
- Vlajnić Predrag (rođ. 16. prosinca 1966. godine), sudjelovao u otmicama građana.
- Vujić Predrag, sudjelovao u otmicama građana (dr. Solar).
- Vujnović Milenko, sudjelovao u otmicama građana.
- Vuković Stevo (rođ. 2. siječnja 1962. godine), sudjelovao u otmicama građana.
- Vučetić Petar, sudjelovao u premlaćivanju zatočenika u logoru Bučje.
- Vučetić Nenad (rođ. 7. svibnja 1961. godine), sudjelovao u otmicama građana, od kojih se neki i sada vode kao nestale osobe.
- Zorić Petar, sudjelovao u premlaćivanju zatočenika.
- Zorić Nedeljko (rođ. 17. srpnja 1961. godine), bivši milicajac u Zagrebu, čuvar logora Bučje; sudjelovao u premlaćivanju zatočenika.
- Zorić Pavle (rođ. 21. veljače 1959. godine), čuvar logora Bučje; sudjelovao u premlaćivanju zatočenika u logoru Grđevica.

Ove podatke objavljujemo kako bismo građane Pakraca i Lipika, kao i širu javnost, upoznali sa stravičnim zločinima koji su se odvijali u logoru Bučje. Pozivamo sve osobe koje znaju bilo što o opisanim događajima, neka nam se jave kako bismo zabilježili njihova saznanja. Podaci o broju zatočenika, ubijenih ili nestalih, također su nepotpuni, stoga je svaka informacija koja će ih upotpuniti neizmjerljivo važna.

Zasigurno ima još osoba koje su bile umiješane u organizirani zločin pod nazivom „LOGOR BUČJE“, stoga je neophodno poduzeti sve kako bi odgovorni za ovaj zločin bili kažnjeni.

Pakrački hajduk i pustolov Maksim Bojanić u usmenoj zapadnoslavonskoj predaji

Milan Lukić

Maksim Bojanić bio je jedan od najpoznatijih slavonskih hajduka i pustolova druge polovice 19. stoljeća. Rođen je u selu Popovci kod Bučja, 1832. godine. Osnovnu školu završio je u Bučju. Po prirodi je bio znatiželjan i sklon avanturizmu. Želio je u gradu izučiti kovački zanat, ali su mu rekli kako za odlazak na naukovanje u grad mora svome gazdi obavezno donijeti preporuku potpisanu od četvorice najuglednijih ljudi u općini. Bez takve preporuke nijedan gradski zanatlija neće ga primiti na naukovanje. Makso si je pribavio preporuku i odnio je u Požegu, sjedište tada prostorno velike Požeške županije, i predao je svome budućem gazdi i majstoru, s potpisima četvorice uglednih ljudi. Općinski je bilježnik potvrdio kako je kućna zadruga Bojanića poštena familija, da redovito općini plaća porez i da nema dugova; učitelj je napisao da je Makso oštrouman, radoznao i pametan mladić, da nije brzoplet i da će on bez muke izučiti zanat; paroh je naveo da su Bojanići uzorne božje sluge, da ništa ne duguju crkvi te da će Makso biti dobar majstor i dobar vjernik; lugar je napisao da u njegovu povjerljivu popisu lovokradica i drvo-

Rodna kuća Maksima Bojanića

kradica nema nikoga iz kućne zadruge Bojanića. I on je toplo preporučio Maksu za naukovanje.

Makso se u Požegi brzo privikao na gradski način života. Pazio je na svoj izgled i bio uslužan gazdarici. Kao kicoš nosio je lijepo ufrkane brčiće i crnu dugu kosu vezanu na potiljku ispod kape u rep. U Požegi je učio i izučio zanat te položio ispit za kalfu. Bio je vrlo maštovit; znao je na nakovnju od usijane metalne šipke otkovati tanki list u obliku djeteline s četiri pera. Imao je sve preduvjete da se razvije u dobra majstora: dobar očni vid, stvaralačku maštu i strpljenje u poslu. Izrađivao je mušterijama i alate za voćarstvo i povrtlarstvo, na primjer škare za obrezivanje voćaka, manje sjekire, motike, ručna svrdla za drvo s ukrasnim ručkama, toke za lance, obruče za burad i kace, razne okove za zaprežna volovska i konjska kola. Izrađivao je od usijanog željeza i ukrasne predmete koji su po narodnu vjerovanju bili simbol sreće, ljubavi, rodnosti i plodnosti. Njih su seljaci isticali na vidljivim mjestima na kućama, štagljevima i ambarima, kako bi ih vidjeli prolaznici iz drugih sela koji dolaze u goste u Popovce, kao i oni što svojim poslom samo prolaze kroz selo. Brinuo je da kovačku vatru uvijek loži ugljem proizvedenim od pridanaka mladih grabića koji je davao tako jak plamen da se u njemu moglo topiti željezo.

Šegrtske peripetije s ljubomornim gazdom

Za vrijeme naukovanja gazda se podozrivo i osorno odnosio prema Maksu iz dvaju razloga. Ispravno je zaključio da će on, kad završi naukovanje, biti dobar majstor te će ga stručno i poslovno

nadmašiti, što mu nije išlo pod kapu. Bio je siguran da će mu on, zahvaljujući svom umijeću izrade maštovitih ukrasno oblikovanih predmeta od usijanog željeza, preoteti dobar dio bogatijih mušterija. Drugi razlog gazdina ponašanja bila je sumnja da Makso šuruje s njegovom ljepuškastom i mladolikom ženom. Zog toga je tražio da se on, čim završi naukovanje i položi ispit za kalfu, vrati natrag u svoje Popovce i da tamo otvori svoju privatnu kovačku radnju. Ta želja mu se nije ostvarila jer je Makso svoj životni put skrenuo u drugom smjeru. U jesen 1851. dobio je poziv za odsluženje vojnoga roka u Karlovacu. Kad mu je općinski pandur iz Bučja donio poziv za vojsku i zatražio od njega da svojim potpisom potvrdi prijem poziva, Makso mu je otkazao poslušnost. Pred nosom mu je potrgao poziv, bacio ga na zemlju i zgazio u blatu. Tada je prvi put došao u sukob sa zakonom. Ubrzo je okupio uz sebe još devetoricu mladih buntovnih zanatlija i seljaka, formirao hajdučku družinu i odmetnuo se u šumu. Hajdukovao je punih 11 godina (1851. – 1862.) po slavonskim šumama od Pšunja na sjeverozapadu do Krndije na sjeveroistoku.

Od kalfe do vođe hajdučke družine

Njegovi vjerni i pouzdani sudrugovi bili su Vaso Draganić, Joka Jagetić, Mato Petrović i Marin Petrović. Bio je ljubavnik, zavodnik i ženskaroš. Imao je gustu mrežu jataka i jatakinja u potplainskim selima koji su ga čuvali, štitili i dakako ekonomski pomagali. Nije bio ljepotan, ali je bio ženskaroš od glave do pete; jednom riječju pustolov. O njemu se u narodu počeo stvarati mit kao o neuhvatljivu i hrabru hajduku koji štiti narod od tadašnjih vlastelina i drugih društvenih nepravdi. Mladež je igrajući u slavonskom krivom kolu uz zvuke tamburica i gajdi pjevala: *Makso ode kud ga želja voda, ne boji se žandarskih uhoda*. U drugoj pjesmi govori se o tome kako je on bez milosti rigorozno kažnjavao članove svoje družine sklone razbojništvima i pljački. Treću, lijepu i osjećajnu lirsku narodnu pjesmu zapisao je 1891. godine Milan Obradović, mladi učitelj u Obćoj pučkoj školi u Kamenskoj, inače kršni Ličanin rođen u Korenici. Pjesma nosi naslov *Kiku češlja Makso Bojanić u gorici pod jelom zelenom*. Objavljena je 104 godine kasnije (1995.) u Novom Sadu, u knjizi *Srpske narodne pjesme u zapadnoj Slavoniji* u izboru književnice Slavice Garonje Radovanac.

Zadavao je Makso kao hajduk dosta muke carskoj vojsci i žandarima. Ponekad ih je naprosto izluđivao, kao na primjer onda kad je izbjegao potjeri sastavljenoj od dva bataljuna carske vojske i žandara koji su detaljno pročešljali teren na području općine i vlastelinstva Brestovac zapadno od Požege. Kad god bi se našao u škripcu, u zoni životne opasnosti, on bi utekao na Jankovac i sakrio se u svoju Kamenu špilju na danas poznatom izletištu pod upravom Javne ustanove Park prirode Papuk. *Maksimova špilja*, kako se danas naziva, duga je, uska i mračna pukotina u odlomljenoj vapnenačkoj stijeni, smještenoj svega nekoliko metara iznad grobnice vlastelina i vlasnika Jankovca, grofa Josipa pl. Jankovića. Špilja je bila tajno šumsko podzemno

Maksim Bojanić

sklonište u kojem se Maksim skrivao od carskih žandarskih i vojničkih potjera dok se oni ne udalje u nekom drugom smjeru od Jankovca. Neki voditelji učeničkih izletničkih skupina ponekad pričaju djeci da je Maksim stanovao u toj špilji što ne odgovara istini. Svaki čovjek koji bi želio stanovati u podzemnoj, mračnoj i vlažnoj špilji brzo bi obolio na oči i živce. Špilja je danas omiljeno obitavalište šišmiša.

Grofov povjerljivi i hvalisavi lugar Vinko Puškarić, čuvar Jankovca, pričao je izletnicima da se hajduk Maksim Bojanić nikada nije ni skrivao u njegovoj Kamenoj špilji. Da jeste, govorio je, on bi ga sigurno pronašao i uhvatio živog ili mrtvog jer bi sigurno ostavljao za sobom nekih tragova. Tako je on opravdao svoj neuspjeh u hvatanju snalažljiva i lukava hajduka. Julije Kempf osobno se poznavao s Puškarićem, a opisao ga je kao čovjeka osebujna izgleda jer je nosio tako duge brkove da ih je mogao dvaput omotati oko glave.

Neslavni kraj hajdučke karijere

Početak kraja hajdučke karijere doživio je Bojanić kad se zanesen slavom počeo opijati što je izazvalo strah i podozrenje među jatcima i jatakinjama koji su ga masovnije počeli napuštati. Nakon jedanaestogodišnjeg sukoba sa zakonom skončao je u selu Milivojevci kraj Slobostine, na pravoslavni Đurđevdan 6. svibnja 1862. u tridesetoj godini života. Neoprezno je, lakomisleno i naivno upao u klopku dobro naoružanih carskih žandara, vojnika i vlastelinskih lugara. Ubijen je u žestokom vatrenom okršaju. Nikada se nije doznalo gdje je sahranjen niti će se ikad saznati jer je svaki hajduk u to doba imao status državnog neprijatelja. Nakon njegove pogibije u Milivojevcima raspala se i hajdučka družina na opće zadovoljstvo tadašnjih županijskih, žandarskih i vojnih vlasti. Tvrđilo se i vjerovalo da ga je vlastelinskim lugarima i žandarima izdala jedna njegova bivša ljubavnica.

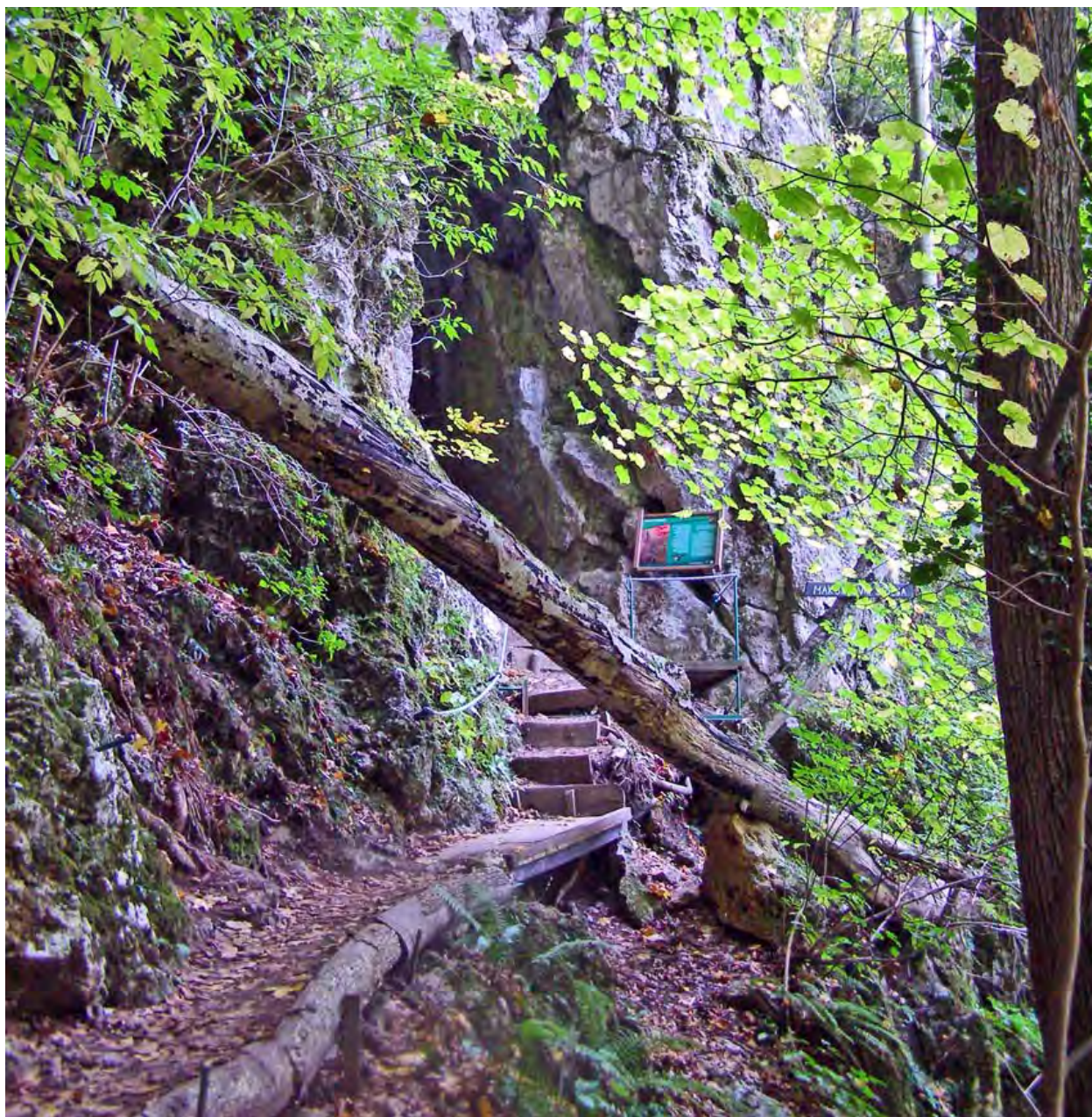
Kiku češlja Makso Bojaniću

Kiku češlja Makso Bojaniću,
 U gorici pod jelom zelenom,
 Sa svojom se kikom razgovara;
 „Kiko moja će ćeš opozniti?
 Il' u Pešti ili u Budimu,
 Il' u gori pod jelom zelenom,
 Il' u selu kod lijepe djevojke.“
 Nit' u Pešti, niti u Budimu,
 Nit' u gori pod jelom zelenom,
 Dol' u selu, kod lijepe djevojke!“

Izvor: Milan Obradović: *Srpske narodne pjesme iz zapadne Slavonije*; priredila za tisak književnica Slavica Garonja Radovanac. Izadavač: „Sava Mrkalj“, Novi Sad, 1995., 237.

Literatura i izvori podataka:

- Julije Kempf, *Požega*, 1910.
- Julije Kempf, *Moja požeška sjećanja*
- Milan Lukić, "O izletištu Jankovcu i hajduku Maksimu Bojaniću još jedanput", *Kronika požeško-slavonska*, 30.08.2007., 11.
- Milan Lukić, *Priručnik za turističke vodiče kroz Park prirode Papuk*, poglavlje o hajducima i hajdučiji, rukopis u arhivi Parka prirode Papuk u Velikoj
- Vaso Bojanić, *Popovci kod Bučja 1928.*, samouki narodni pjesnik i pripovjedač, jedini živi potomak familije Bojanića; svjedočenje autoru članka od 08.03.2007.
- Kojo Krajnović, *Glavica kod Bučja 1931.*, živi u Glavici; svjedočenje o pričanjima starih ljudi iz Prgomelja i Glavice 08.03.2007.

Ulaz u Maksimovu šiplju

Vrtno i parkovno nasljeđe grada Pakraca

Danela Vujanić

Ovaj je tekst proizišao iz seminarske radnje na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu, šk.god. 1993./1994, na Katedri za vrtove i parkove koju je vodio prof. Mladen Obad-Šćitaroci, dipl.ing.arh. Radeći na seminarskoj radnji, detaljnije sam proučavala povijest pakračkoga kraja, a u potrazi za povijesnim izvorima o Pakracu najviše me se dojmila malena knjižica putopisca F. W. von Taubea iz 1778. godine, napisana starim njemačkim jezikom. Uz pomoć umirovljene profesorice njemačkog jezika Janje Schneider iz Zagreba, uspjela sam prevesti na hrvatski jezik dio putopisa koji se odnosi na Pakrac. Tekst je ovdje objavljen u cijelosti.

Dok sam prikupljala podatke za seminarsku radnju, moj je rodni Pakrac bio većinom u ruševinama nakon Domovinskog rata. Tada sam upoznala arhitektice Zofiju Mavar i Mariju Tusun iz Državne uprave za zaštitu kulturne i prirodne baštine koje su tada radile na knjizi „Pakrac – Konzervatorske osnove programa obnove naselja“, objavljenoj 1996. godine. Moglo bi se reći da je ta seminarska radnja odredila moje buduće zaposlenje jer sam se mjesec dana nakon diplome na Arhitektonskom fakultetu 1994. godine, zaposlila u tadašnjem Zavodu za zaštitu spomenika kulture Osijek, u uredu u Daruvaru i otad, već 20 godina, radim na očuvanju kulturne baštine ovog kraja, a od 2000. godine kad je osnovan Konzervatorski odjel u Požegi, radim kao konzervator za nepokretna kulturna dobra na području Požeško-slavonske i Virovitičko-podravske županije.

Uvod

Postojeće srednjovjekovno naselje, formirano sjeveroistočno od utvrđenog starog grada, razvojem se širilo prema sjeveru i sjeverozapadu uz rječicu Pakru. Rječica Pakra, a s istoka planinski obronci Psunja, uvjetovali su longitudinalni razvoj grada, s orijentacijom glavnih prometnica u pravcu sjever – jug, paralelno s Pakrinim tokom. Glavna trgovačka prometna ulica, danas Ulica hrvatskih velikana i Ulica Gojka Šuška, koja se sa sjeverozapada slijeva u centralni trg, po koncentraciji kvalitete i stilski vrijedne arhitekture, predstavlja najvrjedniji dio poteza urbane jezgre Pakraca. Promatrajući uličnu mrežu Pakraca, dolazimo do zaključka da grad prilikom dugotrajnog procesa nastajanja, naseljavanja i urbanizacije, koja tijekom vremena donosi neminovne promjene kao i nove prostorne vrijednosti, nije bio podređen nekim nasilnim intervencijama, nego je struktura njegove ulične mreže rezultat prirodnog nastajanja i prilagođavanja okolini, te maksimalnog korištenja prirodnih vrijednosti prostora. U svojoj prostornoj dispoziciji s nepravilnim rasterom ulične mreže, grad je formirao dva trga, dva najznačajnija punkta u urbanističkoj strukturi i koncepciji grada. Tlocrtna je dispozicija Trga bana Josipa Jelačića u obliku nepravilne elipse i u njega se slijevaju Strossmayerova ulica, koja je zadržala svoj povijesni tok, te Ulica hrvatskih velikana, glavna prometna i trgovačka arterija, koja po strukturi građevina formira najznačajniju ulicu. Trg 76. bataljuna u svojoj tlocrtnoj dispoziciji koncipiran je u obliku nepravilnog četverokuta i u njega se slijevaju ulice centralne gradske jezgre: Ulica Matije Gupca, Obala Petra Krešimira, Ulica Gojka Šuška i Ulica braće Radića.

Ovdje moram napomenuti da „trgovi“ imenovani nakon Domovinskog rata: Trg dr. Franje Tuđ-

mana, Trg dr. Ivana Šretera, kao i Trg pape Ivana Pavla II., urbanistički gledano nisu trgovi već raskrižja koja su nestručnjaci bez konzultiranja sa strukom proglasili trgovima i unijeli „zabunu“ u urbanističku koncepciju grada. Prema pravilima urbanističke struke raskrižja ulica nikada se posebno ne izdvajaju niti se posebno imenuju.

Uzimajući u obzir bogatu povijest Pakraca, neminovno se nameće problem njegova budućeg očuvanja u smislu zadržavanja kontinuiteta povijesne jezgre kao i same slike grada. Nastao na raskrižju puteva kao utvrda u 13. stoljeću, da bi spontan rastom uz rječicu Pakru tijekom vremena postao centar mikroregije, grad Pakrac svoju najveću građevinsku ekspanziju doživljava tijekom posljednja četiri stoljeća. Godine 1911. usvajanjem Statuta o čistoći ulica, trgova, dvorišta i stanova grad ubrzo postaje jedan od najčistijih gradova u Slavoniji. Analiza arhitektonskoga nasljeđa pokazuje ne samo vrijednosti u smislu povijesnog kontinuiteta, već i same urbane koncepcije, vizure oblikovnih elemenata, funkcija i sadržaja koji svojom heterogenošću idu u prilog očuvanja izvornosti stare povijesne jezgre. Pogledi i vizure Pakraca osobito su atraktivni i interesantni, prije svega zbog neobičnosti uvjetovane okolnim pejzažom, odnosno obroncima planina i rijekom, njenim mostovima te vertikalnim akcentima dviju crkava.

M. Piller i Lj. Mitterpacher u „Putovanju po požeškoj županiji u Slavoniji 1782.g.” pišu: *Gornji dio svih brda koja se nalaze oko grada zeleni se od divljeg drveća, a donji od šljiva i vinograda, s vrlo ugodnom slikom na svakoj strani.* Julije Kempf piše: *Od rimokatoličkih kapelica u Pakracu vrijedno je spomenuti krasnu crkvicu sv. Ivana na desnoj obali Pakre prema nekadašnjoj Trenkovoju kasarni, zatim na istočnom brijegu iznad Kalvarije crkvice sv. Vida i sv. Roka, od kojih se otvara lijepa panorama na istočni i zapadni dio krasne pakračke okolice. Između tih kapelica i dalje šire se vinorodni pakrački bregovi uzorno obrađenim vinogradima sve do gustog šumskog obruba.* Johan Ksaplović u „Putovanju od Požege do Pakraca“ 1809. – 1812.g. piše: *Ulica Moskovska mala (današnja ulica prema Gavrinići) tu su i vinogradi koje u jesen krase ukusno grožđe, a koji se pružaju prema istoku. Prvi je vladikin iz kojeg se sa nekih mjesta pruža oku najljepši pogled. Bogataški voćnjak Prahulje, 30 joha velik, umjetnički je obrađen Quinkuns sa 14 000 stabalaca, tako da se sa svake strane promatrajući može vidjeti posve ravna aleja. Isto tako izgleda i vrt dudova. Gospodstvo je ovdje imalo i lijepo uređeni povrtnjak i voćnjak zasađen 1760.g. sa prostranim staklenikom. Ali u vinogradu iznad Kamenika je drvena koliba u raspadu, nekada pravoslavna kapelica obrasla grmljem u kojoj je prema legendi živio Vukodlak zvani Vampir.*

Specifičnost grada Pakraca nalazimo u noti urbane koncepcije, koja svojim prostornim uređenjem korespondira i nadopunjuje sliku ostalih gradova Slavonije: Vukovara, Požege i Daruvara. Lakoća kojom se dijelovi grada mogu raspoznati i organizirati u konkretnu sliku prisutna je u gradskom pejzažu, koji je jasan i čitljiv, osim nekih novih dijelova i degradiranih poteza novom izgradnjom koja se nije nametnula kao proces uzastopnog razvoja.

Opis
kraljevstva
SLAVONIJE
i
vojvodstva
SRIJEMA
kako

prema njihovoj prirodnoj svojstvenosti,
tako i prema njihovom sadašnjem
stanju u crkvenim, građanskim i
vojnim pitanjima

III KNJIGA

koja sadrži topografiju

Iz vlastitih zapažanja i pažljivo
stečenih osobnih utisaka u zemlji
zabilježeno
od

FRIEDRICH WILHELM von TAUBEA
carsko-kraljevskog vladinog savjetnika

Leipzig, 1778.

(2) *Vlastelinstvo Pakrac (Pakracz, Pakrasch) ima na južnoj i zapadnoj strani za granicu, već opisano imanje, Kutinu. Ilova i Pakra protječu kroz ovo ugledno i lijepo gospodstvo, u kome se nalazi jedno trgovište i 50 sela. Ovdje ima u izobilju srne, zečeva, tetrijeba, kamenjarki, šljuka i ostalog. Iako ne treba umanjiti začuđujuću količinu lisica, a u brdima se mogu sresti mnogi, čak i najveći medvjedi u čitavoj kraljevini. Tko je ljubitelj lova, neće nigdje pronaći bolju priliku za to, kojom se ovdje smješteni oficiri koriste i potajno odlaze u lovište vlasnika.*

(2) Die Herrschaft Pakracz, (Pakrasch) hat auf der Mittags- und Abendseite das schon beschriebene Landgut Kuttinja, zur Gränze. Die Ilova und Pakra durchströmen diese ansehnliche und schöne Herrschaft, welche einen Marktflecken und 50 Dörfer enthält. An Viehen, Hasen, Auerhähnen, Berghünern, Schneepfen u. a. m. ist hier ein sonderlicher Ueberfluß: obwohl die erstaunliche Menge der Füchse nicht zu vermindern ist, und im Gebirge sehr viele und auch die größten Wären im ganzen Königreiche angetroffen werden. Wer ein Liebhaber von der Jagd ist: der findet nirgends bessere Gelegenheit dazu, deren sich die hier einquartirten Officiers fleißig bedienen und dem Inhaber heimlich ins Gehäge gehen *).

PAKRAC je izduženo, dobro građeno i vrlo prijatno trgovište na Pakri u zgodnoj, plodnoj i izduženoj dolini koja je okružena visokim brdima obraslim šumom. Mjesto ima 282 građanske kuće, jednu katoličku na vrhu strmog brežuljka smještenu lijepu novo izgrađenu crkvu do koje vode visoke stepenice uz brijeg; isto tako jednu vrlo zgodnu pravoslavnu crkvu koja je vladičanska saborna crkva i još dvije pravoslavne kapele; dalje prostrana vojarna za njemačke konjanike; i prostrano vlastelinstvo gosp. grofa Jankovića od Daruvara napunjenog konjima, magarcima, volovima i dr. Grof je ovdje 1760.g. podigao znameniti perivoj sa staklenikom i s jednom lijepom oranžerijom; podigao je i mnoge zgrade za poljoprivredu: hambar, žitnicu, vinske preše, vinske podrume, pecare za rakiju, pecare za šljivovicu, vodenice i dr. Sve ove gospodarske zgrade građene su neobično prostrano i trajno. Suprotno tome, stan vlasnika, koji se nalazi u središtu posjeda, već je star i ne ističe se svojim izgledom, ali unutrašnjost je lijepo uređena.

III. knjiga – Topografija

Ovdje je i redovno sjedište pravoslavnog vladike slavonskog i njegova konzistorija i jednog prote koji ima pod sobom 9 parohija i 52 filijalne crkve. Čitavo vladičanstvo sastoji se od 9 protopopijata ili prepozitura, 100 parohija i 473 filijale. Ovdasnja vladičanska rezidencija sagrađena je na istočnjački način. Izvana je nakićena s puno šarenih ukrasa tako da predstavlja izgled šarenog leptira i stvara neobičan dojam. Iznutra ova velika zgrada nije ni dobro uređena, ni dobro sagrađena. Međutim unutra se nalazi vrlo zgodna i lijepa kućna vladičina kapela. Njemu pripadaju mnoga imanja, livade, oranice i vinogradi koji se nalaze u okolini: jer uokolo trgovišta raste prijatno i zdravo vino. Pogled s prozora mnogih kuća je na brežuljke, sasvim blizu postavljene, ukrašene čokotima vinove loze, voćkama i grmljem. Brežuljci se podižu kao amfiteatar: to je nešto najdražesnije što oko može vidjeti.

Što se tiče stanovnika: izjašnjavaju se za pravoslavnu crkvu, osim 60 rimokatoličkih obitelji. Oni su imućni, dobro se oblače na ilirski način i bave se uglavnom trgovinom. Skoro svaka gra-

Pakrac, ein länglicher, wohlgebauteer und sehr angenehmer Markt Flecken an der Pakra, in einem lustigen, fruchtbaren und länglichen Thale, welches von hohen mit Waldung bewachsenen Bergen umzingelt ist. Der Ort enthält 282 Bürgerhäuser, eine lateinische auf der Höhe eines steilen Hügelis gelegene und schön erbaute neue Pfarrkirche, zu welcher eine hohe Treppe, den Hügel hinauf, führt; imgl. eine sehr hübsche griechische Pfarrkirche, welche die bishöfliche Domkirche ist; und noch zwei griechische Capellen; ferner eine geräumige Caserne für deutsche Reiter; einen weitläufigen mit Pferden, Steineseln, Büffelochsen u. a. m. angefüllten Meyerhof des Herrn Grafen Jankovics von Daruvar, der hier auch seit 1760. sowohl einen sehrnswürdigen Lustgarten mit Treibhäusern und mit einer schönen Orangerie, als viele zur Landwirtschaft nöthige Gebäude angelegt hat; z. B. Kornkammern und Speicher, Weinpressen, Weinkeller, Brantweimbrennereyen, Schlvabierzabrennereyen, Wassermühlen u. dergl. m. Alle diese Wirthschaftsgebäude sind inßgesamt ungemein geräumig und dauerhaft gebaut. Hingegen fällt der ordentliche Wohnsitz des Inhabers, welcher mitten im Flecken liegt und schon alt ist, von aussen nicht sonderlich in die Augen: desto bequemer ist aber der inwendige Theil eingerichtet.

Hier

*) Ein gewisser Lieutenant pflegt jährlich ein Paar 100 Hasen und viele Neze heimlich zu schießen, welche er in der Nachbarschaft unter der Hand verkaufen läßt.

Hier ist auch der ordentliche Sitz des griechischen Bischofes von Slavonien, seines Consistoriums und eines Protopopen, der 9 Pfarren und 52 Filialkirchen unter sich hat. Das ganze Bisthum besteht aus 9 Protopopiaten oder Probsteyen, 100 Kirchspielen und 473 Filialen. Die hiesige bishöfliche Residenz ist nach morgenländischer Art gebauet und außwärts mit so vielen bunten Zierrathen beladen, daß dieselbe fast das Ansehn eines Dambrettes darstellet und einen seltsamen Anblick macht. Inwendig ist dieses grosse Gebäude weder gut ausgezieret, noch bequem angelegt: doch ist die darin befindliche Hauscapelle des Bischofes recht artig und hübsch. Ihm gehören viele in der Nachbarschaft gelegene Höfe, Wiesen, Aecker und Weinberge: wie denn rund um den Flecken ein angenehmer und gesunder Wein wächst. Die Aussicht aus den Fenstern vieler Häuser über die ganz nahe liegenden mit Weinstöcken, Obstbäumen und Buschwerk prangenden Hügel, welche sich wie ein Amphitheater erheben, ist in der That die anmuthigste, die nur das Auge sehen kann.

đanska kuća ima manji dućan ili trgovinu. Ljudi su svaku nedjelju dolazili u grad, kako kupovati, tako i prodavati. Tako je toga dana bio najveći promet. Tada sve vrvi od ljudi: Dućani su otvoreni, a roba izložena. Trgovina cvate nedjeljom, koja se međutim slavi kao najveći praznik u austrijskim državama. Prema najnovijim propisima najstrože se treba svetkovati, a u Beču se čak strogo slavi do zalaska sunca.

Slavonija

Većina građana su kmetovi. Međutim vlasnik ovog vlastelinstva je sve one koji se bave trgovinom ili nekim zanatom, oslobodio stvarne službe gospodaru, umjesto koje su plaćali samo taksu u skladu sa zakonom; to je 40 kruna za tlaku s konjima i 10 kruna za fizički rad, kao što je navedeno (knjiga II, paragraf 26). Ako se uračuna mnoge svećenike i mnoge njemačke konjanike, broj stanovnika je 1800 duša.

Da je ovo mjesto u starim vremenima bilo ugledan grad, ne dokazuju samo mnogi značajni spomenici i ostaci starih zgrada, nego i različiti kovani novac nađen u zemlji. Prije svega zaslužuje da se spomene i jedna stara, pusta i skoro razrušena utvrda, koja izvana ima obim 1200 koraka. Ta golema utvrda okružena je jakim debelim zidovima i isušanim jarkom i ima 4 visoke i prostrane rondelle od pješčara te još jedan puno viši četverokutni toranj od klesanog kamena koji ima u promjeru 50 reinskih dužinskih mjera (1 reinska ruta=3,8 metara). I 4 rondelle i toranj još stoje i služe sovama kao stan. Međutim, unutar nje zgrade zajedno s jednom crkvom leže u ruševinama. Ipak su u jednom katu utvrde podignute kuće za vlastelinskog podrumara i upravitelja gospodarstva. Po načinu gradnje smatra se da je ova gradina podignuta u 12. stoljeću. Prije nekoliko godina u ruševinama crkve događala su se mnoga i velika čuda s jednom mrtvačkom glavom. Ona je noću svijetlila, bila je okružena

Was nun die Einwohner anbelanget: so bekennen sich dieselben zur morgenländischen Kirche, bis auf 60 römische katholische Familien. Sie sind wohlhabend, kleiden sich gut auf illyrische Art und legen sich hauptsächlich auf Kaufmannschaft. Fast jedes Bürgerhaus ist mit einem Kramladen oder Kaufmannsgewölbe versehen. Dieweil das Landvolf alle Sonntage zur Stadt kömmt, um so wohl zu kaufen, als zu verkaufen: so wird an diesem Tage das stärkste Werkehr getrieben. Alles wimmelt alsdenn von Menschen: die Kramladen sind offen und die Waaren ausgelegt: Handel und Wandel blühet den Sonntag, welcher doch, als der größte Feyertag von allen, in den östreichischen Staaten nach den neuesten Verordnungen auf das strengste geheiligt werden soll und auch so gar zu Wien bis Untergang der Sonne wirklich streng gefeyert wird.

Die

von Slavonien.

33

Die meisten Bürger sind Leibeigene. Es hat jedoch der Inhaber dieser Herrschaft alle diejenigen, welche dem Handel nachgehen oder ein Handwerk treiben, von Leistung wirklicher Herrendienste befreiet, für welche sie nur die geseymäßige Laxe bezahlen; d. i. 40 Kr. für einen Spanndienst, und 10 Kr. für einen Handdienst: wie schon oben (B. II. §. 26.) angeführet ist. Wenn man die vielen Geistliche und die deutschen Reuter mitrechnet: so machen alle Einwohner 1800 Seelen aus.

Daß dieser Ort in alten Zeiten eine ansehnliche Stadt gewesen sey, beweisen nicht nur viele merkwürdige Denkmäler und Ueberbleibsel alter Gebäude; sondern auch unterschiedliche in der Erde gefundene Münzen. Vor andern verdienet eine alte im Flecken wüst liegende und halb zerstörte Burg erwähnt zu werden, welche auswärts 1200 Schritte im Umkreise hat. Diese gewaltige Festung ist mit dicken starken Mauern und einem ausgetrockneten Graben rund herum umgeben, und mit 4 hohen und weitläufigen Rundelen von Rieselfsteinen, ingl. mit einem noch viel höheren viereckigen Thurm von gehauenen Steinen versehen, welcher 50 rheinländische Ruten im Durchschnitt hat. Sowohl die 4 Rundelen, als auch der Thurm stehen noch und dienen den Nachteulen zur Wohnung. Allein die inwendigen Gebäude, nebst einer Kirche, liegen in Schutt: doch sind in einem Winkel der Burg Wohnhäuser für den herrschaftlichen Meyer und Kellner angelegt. Es machet die Bauart wahrscheinlich, daß dieses Werk im XII. Jahrhunderte erbauet seyn müsse. Vor einigen Jahren geschahen zwischen den Ueberbleibseln der Kirche viele und grosse Wunderwerke, die ein Tottenkopf wirkete. Derselbe gab zu der Nachtzeit einen hellen Glanz von sich, war mit einem Heiligenschimmer umgeben und ward bald für das Haupt Jos. Hanns des Täufers, bald für dasjenige eines hier gemarterten Heiligen ausgeschrien. Das Volk von beyden Religionsparteyen drängete sich des Nachts haufenweise hin-

C

347

svetačkom aureolom i uskoro je bila proglašena glavom Ivana Krstitelja, pa opet glavom nekog sveca koji je ondje mučen. Narod obiju religija tamo se noću gurao u gomilama, obavljao svoju pobožnost pred glavom i nikada nije zaboravio prinijeti žrtvu u novcu. Konačno je prijevera došla na vidjelo neobičnom slučajnošću. Naime, ovdje smješteni konjanici ukrali su s vješala staru glavu nekog lopova, obojili je bijelom bojom i unutra stavili svijeću. U sumrak su zapalili svijeću i svakodnevno je stavljali u pukotinu starog crkvenog zida. Svaki put prije izlaska sunca maknuli su glavu, a da nisu ostavljali žrtveni novac i njime su si priredili provod tijekom dana.

Ovo trgovište i vlastelinstvo bilo je vlasništvo i sjedište odvažnog političkog istomišljenika i hrabrog generala Trenka, koji je 1741. godine odavde prvi put poveo u bitku sve ratoborne ljude pod imenom panduri, tj. svoje naoružane slugе. Neki od njih još uvijek žive: 1777. godine sreo sam u Daruvaru jednog seljaka poput diva, koji je služio kao kapetan pod vodstvom Trenka. Kad su ovi panduri stigli u Austriju, čuli su nepoznati jezik i ugledali potpuno stranu nošnju, vjerovali su da su već u neprijateljskoj zemlji te su odmah počeli pljačkati i paliti. Nakon što je general Trenk, strah i trepet Francuza i Bavaraca, bio optužen zbog nečovječnih strahota i nasilja koje je činio i osim toga izgubio imanje Pakrac sa svim svojim ostalim dobrima, koje je oduzela kraljevska Komora, vlastelinstvo Pakrac kupio je sadašnji vlasnik 1760. godine. Među starim papirima nalaze se različiti vlastoručni zapisi i sastavci generala Trenka koji ne ukazuju na neuka barbara i sirova čovjeka, nego na jedan prosvijećen duh.

U jednom lugu koji nije daleko od trgovišta znameniti je sveti izvor koji je 1770. godine učinio mnoga čuda i veoma došao na glas. Pripadnici pravoslavne i katoličke crkve tamo su hodočastili, dok se nije umiješala svjetovna i duhovna vlast, kojoj pripada i pravoslavni vladika, ispitata učinjena čuda bez pristranosti, osobne koristi i predrasuda te nasilno spriječila praznovjerje. Ne obazirući se na to, narod obiju religija još do današnjih dana čvrsto je uvjeren da ova sveta voda protjeruje sve bolesti stoke i ako vol, tele ili krava samo jednom piju s ovog čudotvornog izvora, nikada ne mogu oboljeti od stočne zaraze: zbog toga je velika navala prema ovom lugu i čudotvornom izvoru.

zu, (denn bey Anbruch des Tages verschwand der Todtenkopf) verrichtete seine Andacht vor dem h. Haupte und vergaß niemals, demselben ein Opfer in Geld zu bringen. Endlich kam der Betrug durch einen außerordentlichen Zufall an den Tag. Es hatten nämlich die hier einquartierten Reuter einen alten Diebeskopf vom Galgen gestohlen, solchen weiß angestrichen und eine kleine Lampe darin verborgen. Bey Anbruch der Nacht zündeten sie die Lampe an und stellten den Diebeskopf täglich in eine Spalte der alten Kirchmauer: vor Aufgang der Sonne nahmen sie denselben jedesmal wiederum weg; ohne jedoch das Opfergeld liegen zu lassen, womit sie sich einen lustigen Tag machten.

Dieser Marktsteden nebst der Herrschaft, war das Eigenthum: und der Wohnsitz des kühnen Partengängers und tapfern Generals Trenk, welcher von hier im J. 1741. alle streitbare Männer unter dem Namen der Panduren, d. i. seiner bewafneten Knechte, zuerst ins Feld führte. Es leben noch einige von ihnen: ich habe 1777. zu Daruvar einen riesenmäßigen Bauern angetroffen, der als Hauptmann unter Trenks Anführung gedienet hatte. Als diese Panduren Oesterreich erreichten, eine unbekante Sprache hörten und eine ganz fremde Kleidertracht erblickten: so glaubten sie, schon in Feindes Land zu seyn, und fiengen folglich an, zu plündern, zu fengen und zu brennen. Nach dem gedachter General Trenk, das Schrecken der Franzosen und Bayern, unmenschlicher Grausamkeiten und gewaltsamer für sich gemachten Erpressungen war beschuldiget worden und darüber die Herrschaft Pakrac mit allen seinen übrigen Gütern, die von der Königl. Kammer eingezogen wurden, verloren hatte: so brachte der jetzige Besitzer 1760. die Herrschaft Pakrac käuflich an sich. Unter den alten Papieren finden sich unterschiedliche eigenhändige Entwürfe und Aufsätze des Generals Trenk, welche keinen unweisen den Barbarn und rohen Unmenschen, sondern einen aufgekärten Geist zu erkennen geben.

In einem nicht weit von dem Flecken entfernten Hahn ist ein heiliger Springbrunn merkwürdig, welcher 1770. viele Wunder wirkete und in grossen Ruf kam. Die Anhänger der griechischen und lateinischen Kirche wallfahreteten stark dahin: bis die geistl. und weltl. Oberkeit, wozu auch der griechische Bischof gehöret, hinzutrat, die Wunderwerke ohne Parteilichkeit, Eigennutz und Vorurtheil untersuchte, und dem Aberglauben mit Gewalt ein Ende machte. Dessen ungeachtet ist doch der Abergel von beyden Religionen noch bis auf den heutigen Tag fest überzeuget, daß dieses heilige Wasser alle Krankheit des Viehes vertreibt, und daß, wenn ein Ochs, Kalb, oder Kuh nur einmal aus der wundervollen Quelle trinkt, dieselben niemals von der Viehseuche angesteckt werden können: weswegen der Zulauf zu diesem Hahn und wunderthätigen Springbrunnen groß ist.

Vrtno i parkovno nasljeđe Pakraca

U Pakracu su bili zastupljeni sljedeći vrtni i parkovni objekti:

- vrt uz crkvu
- perivoj na vlastelinstvu
- privatni vrt
- bolnički vrt
- aleja uz dvorac
- ulični drvored
- skupine drveća
- gradski park
- zelenilo groblja
- park-šuma

Najstariji postojeći parkovni objekt u Pakracu zasigurno je park-šuma iz 18. stoljeće koju Pakračani nazivaju „Kalvarija“. Izuzmemo li zelenilo uz stari grad, koje je posve nestalo s ruševinama grada, najstariji su vrtovi uz crkve sv. Trojice (1757.g.) i župnu crkvu Blažene Djevice Marije (1763.g.) koji su se tijekom stoljeća mijenjali.

Među najstarije ubrajaju se perivoj grofova Jankovića i vrt unutar vlastelinskog kompleksa Janković (1797.g.), kojih danas više nema. Do prije nekoliko godina bila su sačuvana samo pojedina stabla unutar vlastelinskog kompleksa, ali stabla su bila u lošem stanju pa ih se prilikom uređenja dvorišta moralo ukloniti.

Iz druge polovine 19. stoljeća datira vrt uz hotel „Pakrac“, danas potpuno nestao.

Rimokatoličko je groblje na svojoj današnjoj lokaciji od 1881.g. kada je zabranjen ukop na groblju kod župne crkve.

Park uz bolnicu datira s kraja 19. stoljeća (1897.g. građena je bolnica).

Krajem 19. stoljeća posađeni su nasadi kestena u drvoredima ispred Trenkova dvorca, drvored od prostora iza hotela, uz željezničku prugu, pokraj katoličkog groblja pa do željezničkog kolodvora i drvored od župne crkve Blažene Djevice Marije do „Kalvarije“, odnosno „Tri križa“.

Poslije Drugog svjetskoga rata uređen je ograđeni vrt na mjestu srušene pravoslavne crkve sv. Ilije te je formiran mali gradski park ispred zgrade „općine“.

Novija parkovna površina je u Ulici Matice hrvatske, ispred zgrade policije, znatno smanjena izgradnjom nove zgrade tržnice. Novije vrtno površine su i one ispred zgrade projektnog biroa.

Zelenilo kod pakračkog starog grada

Ne zna se pouzdano tko je sagradio stari pakrački grad. Taube u svom opisu Slavonije, sudeći po stilu gradnje i konstrukciji, tvrdi da je građen u 12. stoljeću. Prof. Đuro Szabo piše da je Pakrac bio silan grad, među najvećima u Slavoniji i jedinstven spomenik te vrste u nas. Kada su 1864. g. izrađivane katastarske mape, načinjen je tlocrt. Po tom tlocrtu i po starim fotografijama vidljivo je da je stari grad imao oblik nepravilnog peterokuta sa sedam okruglih kula na rubovima velikom branič-kulom. Ova utvrda na obali rijeke Pakre, na prostranom brijegu obraslom zelenilom, smatrana je najutvrđenijim gradom u ovom dijelu Slavonije. Johan Ksaplović 1809. – 1812. g. u „Putovanju od Požege do Pakraca“ piše da se unutar zidina starog grada mogu još jasno prepoznati zidovi koji su stvarali strukturu crkve u gotičkom stilu.

Nažalost, stari je grad posve razrušen i od njega nije ostalo gotovo ništa. Na povijesnim fotografijama vidimo da je unutar zidina grada bilo uređenog zelenila.

Povijesne fotografije ostataka pakračkog starog grada

Na ulazu u stari grad, okružena drvećem, nalazila se gostionica „Stari grad“ u kojoj su vinom i pivom goste posluživale lakonoge konobarice (M. Petrović: „U gornjoj Slavoniji. Putopisne slike“, 1890.)

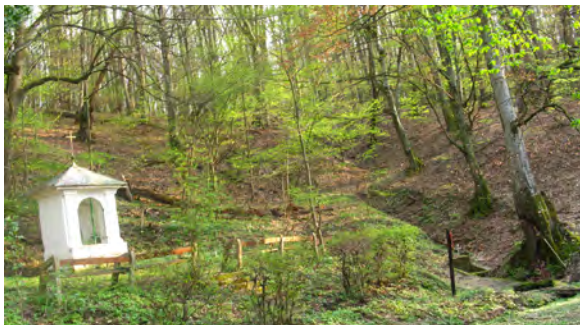

Povijesne fotografije gostionice „Stari grad“

Park-šuma „Kalvarija“

Najstariji postojeći parkovni objekt u Pakracu zasigurno je park-šuma „Kalvarija“ iz 18. stoljeća – simbolično mjesto duhovnog utočišta, mjesto kontemplacije i duhovnog smirenja; mjesto stvarnog utočišta – zbjeg pred neprijateljem; mjesto opuštanja i rekreacije – slobodni krajobrazni park s pogledom na grad i okolicu. U otvorenu se krajolik pojavio prvi kultivirani oblik slobodnog parka, između grada i izvora na „Markovcu“ (vjerojatno nekadašnjeg zbjega, kasnije gradskog izletišta), čime se potvrđuje težnja funkcionalnom povezivanju grada s neposrednom okolicom radi odmora i rekreacije. Vjerovanja u svete izvore bila su izuzetno snažna. Čudotvorni izvor nalazio se u *gaju ne puno udaljenom od mjesta* i posebnim se pokazao 1770.g. kada su se zbila mnoga čuda koja opisuje Taube. (Vidjeti u objavljenom prijevodu odlomka o Pakracu.)

U dubini šume, na Markovcu, još je sačuvano svetište Majke Božje Lurdske – izvor i kapelica iz 1803. godine

Svetište Majke Božje Lurdske s kapelicom i izvorom na Markovcu nekada i danas

Perivoj grofova Jankovića

Grof Janković veliku je pažnju posvetio perivoju koji je smjestio uz Pakru južno od staroga grada. U perivoju su bile lijepe orangerija i sjenice. U sredini perivoja bilo je iskopano jezero. Taj perivoj poznat je pod imenom „Spahijske bašče“. Nalazio se negdje na mjestu današnje osnovne škole i njene šire okoline. Godine 1778. Friedrich Wilhelm von Taube obišao je Slavoniju i napisao kako mu se naročito svidjela Jankovićeva oranžerija: *Grof je ovdje 1760.g. podigao znameniti perivoj sa staklenikom i sa lijepom oranžerijom.* M. Piller i Lj. Mitterpacher u „Putovanju po požeškoj županiji u Slavoniji 1782.g.“ pišu: *...Odatle smo prešli u vrt, koji je presvj. grof Janković Daruvarski još 1760. godine dao opisati i pretvoriti u park. Tu smo se osvježili ugodnošću izvrsno uređenog mjesta i večernjim zrakom, koji je vrlo ugodno mirisao po citrusnim i zlatnim jabukama. Zbog čuvanja drveća, kojeg ima čudesno mnogo, podignuta je vrlo prostrana zgrada u koju se pod zimski staklenik unose biljke radi zaštite. Preko zadnjeg dijela vrta prolazi malen potok, koji daje dva jezercica. Jedno od njih je za hranu i tov riba, a drugo je pripremljeno za kornjače, povezano dovitljivom mudrošću sa živim zvjerinjakom u vrtu, te s postavljenom hranom, ne samo iz zemlje, već i iz vode. Pokraj potoka i obale ribnjaka, među svakodnevnim dragim biljkama, opet se na vlažnim mjestima pojavio šafran, a s njime i biljka iz roda krabljice, koja ima preobilno lišće i grane, dok joj se cvijeće jedva otvorilo. Posumnjali smo da je aromatično.*

Danas od ovog perivoja nema nikakvih ostataka niti povijesnih fotografija, ali je vidljiv na karti iz 1862.g.

Vrtna arhitektura Pakraca iz 1862. godine

Vrt unutar vlastelinskog kompleksa Janković

Vlastelinski je kompleks smješten uz glavni gradski trg. Sastoji se od četiri zgrade koje uokviruju oveće dvorište – nekadašnji vrt ograđen zidanom ogradom s ispunom od drvenih letvica. Kompleks sačinjavaju dvije jednokatne zgrade vlastelinskog dvorca (današnji muzej i glazbena škola) i dvije prvotno gospodarske prizemne zgrade (današnja vijećnica i HVIDRA). Najstarije su građevine kompleksa dvije jednokatne zgrade dvora, podignute u vrijeme kada je vlasnik pakračkog posjeda bio barun Imsen (1728. – 1745.g.). U 18. i 19. stoljeću vlastelinstvo mijenja vlasnike, a najveće značenje za razvoj pakračkog gospodarstva i samog grada ima obitelj Janković. U njihovu vlasništvu posjed ostaje punih stotinu godina, od 1760. do 1861.g. Najznačajniju ulogu za razvoj Pakraca

imaju Antun i Izidor Janković. Zgrade vlastelinskog kompleksa značajne su za oblikovanje glavnih gradskih ulica i trga u 18. stoljeću, pa i kasnije. Veličinom, načinom svođenja i solidnom gradnjom, pripadaju fondu najmarkantnijih sačuvanih građevina 18. i 19. stoljeća u Pakracu. Kompleks vlastelinskih zgrada u Pakracu značajna je kasnobarokna cjelina, po cjelovitosti jedinstveni sačuvani feudalni sklop u Slavoniji. Mikoczy 1779.g. piše: *Oko dvorca je lijepo uređen vrt za rasonodu sa zgradom u koju se zimi pohranjuju strano drveće i grmlje. Vrtu su se divili i stranci.* (Pretpostavljam da je ovo opis vrta unutar ograđenog kompleksa, ali mogao bi biti i opis Jankovićeve perivoja). Julije Kempf piše da je stara vlastelinska zgrada okružena vrtom i uresnim drvećem. Budući da je Izidor Janković češće boravio u Pakracu, njemu se mogu pripisati pregradnje dvorskog kompleksa u prvoj polovini 19. stoljeća i oplemenjivanje njegova okoliša branim ukrasnim biljem.

Povijesne fotografije vrta unutar vlastelinskog kompleksa Janković

Vrt je već odavno devastiran, tako da nakon Domovinskog rata od njega nije ostalo gotovo ništa. Vlastelinski kompleks je zaštićeno kulturno dobro upisano u Registar nepokretnih kulturnih dobara RH te su nakon Domovinskog rata pažljivo sanirane i rekonstruirane sve četiri građevine i izvedena je ograda koja svojim izgledom odgovara povijesnom stanju. Današnji izgled dvorišta ne odgovara povijesnom vrtu, već je uređen na suvremeni način.

Dva stabla ispred vlastelinskog kompleksa Janković

Na Trgu bana Josipa Jelačića ispred Kurije Janković (današnje Glazbene škole) nalazila su se dva stara stabla platana. Bila su vrlo lijepa i neobična, kvrgavih debala, uporno su odolijevala vremenu i ratovima. Srušena su prilikom obnove i rekonstrukcije Kurije Janković. Vidljiva na starim i novijim fotografijama još uvijek su ostala u memoriji Pakračana.

Povijesna fotografija

Fotografija iz 1985. godine

Skup stabala uz „Spahijski podrum“

Skupina smreka izrasla uz bočno, odnosno južno pročelje građevine, još je uvijek sačuvana i gotovo neoštećena.

Nakon što je 1986.g. Spahijski podrum stradao u požaru, Zavod za zaštitu spomenika iz Osijeka je 1991.g. izradio Konzervatorsku studiju (autori: Tone Papić, dipl.ing.arh. i Božica Valenčić, prof.). Način građenja, dimenzije opeke, upotreba konstrukcija te organizacija prostora i detalji ukrašavanja govore o tome da je Spahijski podrum izvorna gradnja iz prve polovine 18. stoljeća, a dosad poznati povijesni izvori u cijelosti potvrđuju takvu dataciju gradnje. Grof Antun Janković dao je u Pakracu sagraditi velike gospodarske zgrade, a jedna od njih nedvojbeno je i današnji Spahijski podrum. Nad lijevim ulazom nalazi se i njegov grb. Kako su arhitektonska istraživanja pokazala višeslojnost građevine, vjerojatno njegova druga faza građevinskog razvitka potječe iz tog vremena. Grof Antun Janković dao je na već postojeću uzdužnu zgradu dograditi sa sjevera poveći okomiti aneks.

Johan Ksaplović 1809. – 1812.g. piše: *Vrlo je važan kod gospodarskih zgrada podrum jer je imao dva kata. Preko istih je bila kačara, a gore je bilo mjesto za voće na tri kata. Jako lijepo i neobično je pritom bilo da se moglo natovarenim kolima prići svakom od ovih katova. U podrumu je bure, koje sadrži 300 kanti vina, dovršeno 1810. i napunjeno.*

Pogrešan je navod u nekoj literaturi (*Pakrac 1945. – 1975. Izdanje: Skupština općine Pakrac 1978.g.*), kao i u prospektima Turističke zajednice grada Pakraca da je u Spahijskom podrumu bila kovnica novca. Kavnica novca postojala je u Pakracu od 1256. kada je ban Stjepan ovdje osnovao prvu kovnicu novca (banice i banovci). Godine 1260. pakračka kovnica novca premještena je u Zagreb. Dakle, kovnica novca je u Pakracu postojala u 13. stoljeću, a Spahijski podrum je izgrađen u prvoj polovini 18. stoljeća. Zaista je nemoguće da se kovnica novca nalazila u Spahijskom podrumu!

Spahijski je podrum sastavni dio Vlastelinskog kompleksa Janković koji je zaštićeno kulturno dobro upisano u Registar nepokretnih kulturnih dobara RH.

Vrt kod župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije građena je u baroknom stilu, a smještena je na dominantnu položaju, na obroncima Kalvarije. Sastavni je dio urbano-arhitektonske kompozicije naselja čiji barokni karakter akcentira i potvrđuje impozantno stubište na prilazu crkvi u produžetku osi Ulice braće Radića. Crkva je građena u vrijeme grofova Jankovića 1761.g. Građena je od kamena i opeke na starom mjesnom groblju, a posvećena je 1763.g. Župna crkva je zaštićeno nepokretno kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH.

Julije Kempf piše: *Do crkve se dolazi širokim stubama na zaravanak koji je ukrašen od davnine redovima drveća i klupama za odmaranje.*

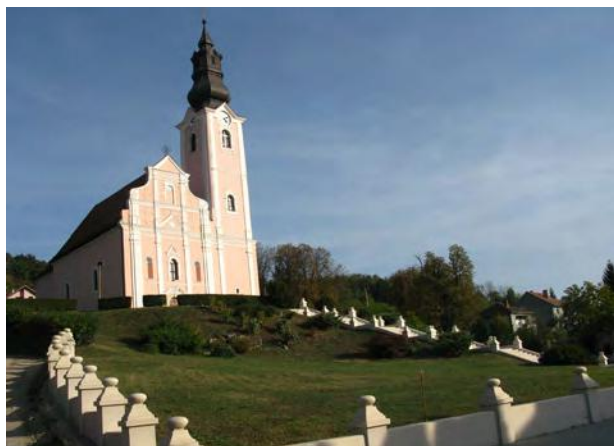

Povijesne fotografije župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije

U Domovinskom ratu župna crkva teško je stradala, kao i zele-
nilo i drveće oko nje. Oštećenja na crkvi sustavno su sanirana, re-
konstruirano je i prilazno stubište s ogradom. Uklanjanjem teško
oštećene stambene prizemnice i teško stradale, nekada vrlo lijepe,
secesijske uglovnice – cvjećarnice (izgrađena poslije 1915.g.), koje
su se nalazile lijevo od podnožja stubišta, potpuno su se otvorile vi-
zure prema crkvi. Izgradnjom nastavka ograde stubišta formirana je
cjelovita parcela koju treba stručno hortikulturno urediti. Ovom re-
centnom intervencijom u povijesni urbanizam tog dijela grada, još je
više istaknut reprezentativni položaj i značaj vrijedne barokne župne
crkve. Upravo je njezin položaj najveća specifičnost crkve jer osim
nje postoji još samo pet crkava u Hrvatskoj kojima se prilazi sličnim
stepeništem. (V. H. Kaurić: „Krhotine povijesti Pakraca“)

Cvjećarnica prije uklanjanja

Današnji vrt ispred župne crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije

Drvored od župne crkve do „Kalvarije“

Krajem 18. stoljeća izvedena je Kalvarija s križnim putem, a završavala je s tri križa na brijegu iznad župne crkve. Podizanje postaja križnog puta na otvorenom bilo je karakteristično za kraj 18. stoljeća. Po veličini stabala divljeg kestena može se pretpostaviti da je drvored od župne crkve do Tri križa zasađen u isto vrijeme kao i drvored uz prugu 1885. godine. Nekada su uz cijeli potez bile postavljene klupe za odmor, a staza je bila pošljuncana. Nakon Domovinskog rata teško oštećena Tri križa potpuno su rekonstruirana.

Drvored divljih kestena pokraj župne crkve - danas

Tri križa – danas

Zelenilo u blizini nekadašnje sinagoge

Židovski hram – sinagoga sagrađena je vjerojatno 1868.g. (V. H. Kaurić u „Krhotine povijesti Pakraca“ piše da je izgrađena najvjerojatnije 1875.g.), a srušena 1941.g. Bila je izgrađena u blizini glavnog mosta, na kraju ulice uz rijeku Pakru

(današnja Obala Petra Krešimira puno je duža nego što je bila u vrijeme dok je postojala sinagoga). U blizini lokacije sinagoge i danas se nalazi građevina koja je do pred koju godinu još imala interesantnu izvornu ogradu i privatni vrt. Povijesna oграда je uklonjena te je umjesto nje stavljena nova koja samo nalikuje na povijesnu. Samo su neki ukrasni elementi preuzeti s povijesne ograde.

Povijesne fotografije sinagoge

Ista lokacija – danas

Drvored uz rijeku Pakru – „Venecija“

Ulica uz rijeku Pakru, današnja Obala Petra Krešimira oduvijek je bila slijepa ulica u kojoj je 1883.g. bilo uređeno gradsko šetalište uz Pakru. Pakračani su ga prozvali „Venecija“, vjerojatno zbog neposredne blizine rijeke. Uz različite vrste stabala ovdje se nalazilo i ukrasno grmlje i cvijeće. Uz šljunčanu stazu bile su klupe za odmor. Ovo je bilo omiljeno šetalište Pakračana. Nakon uklanjanja starog drveća i suvremenog uređenja šetališta, pakračka „Venecija“ dobila je posve novi karakter, a romantika šetanja uz Pakru nepovratno je izgubljena.

Fotografije „Venecije“ kakva je ostala u memoriji Pakračana

„Venecija“ – danas

Drvored uz prugu

Još prije dovršetka samih prometnica, Pakračani su nastojali uljepšati izgled svoga trgovišta. Tako je 1883.g. Zastupstvo trgovišta Pakrac donijelo odluku o reguliranju obale rijeke Pakre te izgradnji šetališta pored desne obale. Dana 23. veljače 1885.g. predložena je i tijekom godine provedena gradnja šetališta dugog 730 metara od Velike gostionice (Hotel Pakrac) do željezničke stanice (današnja „stara“ stanica) s devet bočnih propusta. Sa svake je strane trebalo biti posađeno po 120 stabala divljeg kestena i bagrema. U to vrijeme bilo je izuzetno moderno saditi upravo te dvije vrste drveća koje su postale neizostavan dio perivoja osnovanih u to vrijeme. Ubrzo potom izabran je za dobavljača stabala D. Wahl iz Zagreba s cijenom od 1,60 forinti po stablu, a cjelokupni troškovi iznosili su 1040

Dio drvoreda divljih kestena danas

forinti. U kolovozu iste godine raspravljalo se na sjednici Zastupstva o postavljanju petrolejske rasvjete duž šetališta pa se može pretpostaviti da je šetalište do tada bilo dovršeno ili barem pri kraju.

Julije Kempf piše: *Pored velikog svratišta, u kome je smještena građanska čitaonica i knjižnica, dolazi se preko željezničke pruge desnom obalom Pakre pod duge redove kestenova drveća, ispod kojega vodi prijatno šetalište sve do željezničke stanice.*

Prema veličini stabala može se zaključiti da su stabla kestena istovremeno, osim uz šetalište, bila posađena na još tri mjesta u gradu. Nekoliko stabala posađeno je u vrtu velike gostionice (Hotel Pakrac), a posađen je još i drvoređ ispred ulaza u Trenkov dvorac te drvoređ pokraj župne crkve prema Kalvariji.

Aleja je danas teško devastirana, veliki dio stabala aleje je srušen. Ostala su sačuvana samo stabla od željezničke pruge prema groblju.

Drvoređ ispred „Trenkova dvorca“

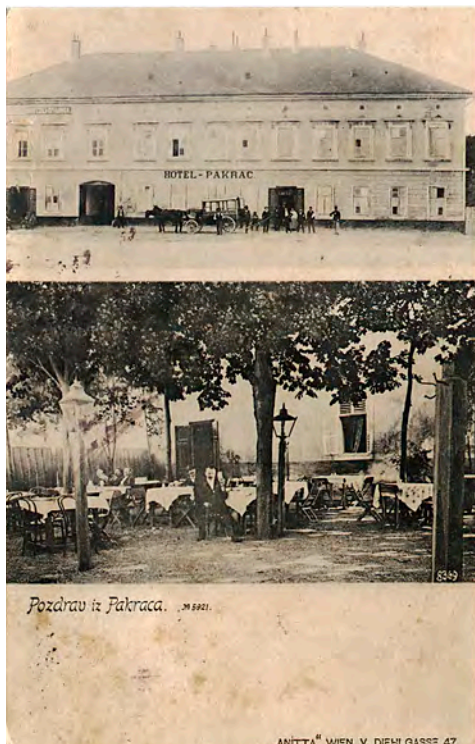
Dvorac je dao sagraditi barun Franjo Trenk 1750.g. (u literaturi se nailazi i na podatak da je građen između 1742. i 1745.g. što nije pouzdano). Dvorac je jednokatna građevina s unutrašnjim dvorištem sagrađena u duhu kasnog baroka. Ulaz u zgradu je kroz centralno postavljena masivna dvokrilna drvena vrata. Oko dvorišta – atrija nalazi se hodnik iz kojeg se ulazi u prostorije. Nakon Trenkove smrti i zapljene njegova imanja, dvorac je pretvoren u vojarnu koja je nosila njegovo ime. Šezdesetih godina 18. stoljeća dvorac se koristi kao javna bolnica. Za razliku od drugih bolnica na području županije kojima je nedostajalo prostora, pakračka je bolnica od početka raspolagala relativno prostranom zgradom Trenkova dvorca. Poseban ugođaj bolnici davao je uređeni perivoj koji je okružuje još od kraja 1870-ih godina. Od 1898.g. u dvorcu je smještena Kraljevska učiteljska škola s internatom za učiteljske pripravnike i pripravnice. Više od jednog stoljeća, u ovoj se zgradi nalazila škola, nekada učiteljska, zatim gimnazija, pa posljednjih godina srednja škola. Trenkov je dvorac zaštićeno nepokretno kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH.

Aleja kestena datira iz 1885. godine, a nalazi se na glavnoj ulaznoj osi dvorca. Nekada su se između drveća nalazile klupe za odmor, danas uništene, a i stabla su oštećena u Domovinskom ratu. Parcela Trenkova dvorca ograđena je lijepom ogradom od zidanih ožbukanih profiliranih stubova sa željeznim rešetkama između njih.

Izgradnjom nove zgrade srednje škole na jugu grada, dvorac je prestao funkcionirati kao škola te zbog oštećenosti danas nije u funkciji.

Julije Kempf 1924.g. piše: *U nekadašnjoj vojarnici baruna Trenka je kr. Učiteljska škola s internatom za učiteljske pripravnike i pripravnice. Ispred ove zgrade iz 18.st. razgranjuje se staro drveće za ljetni odmor mladeži i učitelja pomenute škole.*

Vrt uz hotel „Pakrac“

Hotel „Pakrac“ sagrađen je 1871. godine na mjestu nekadašnje gostionice i cestovne postaje, na raskrižju glavnih prometnica, nasuprot velikom mostu i ulazu u centar grada. Tadašnji hotelski vrt nastao je vjerojatno nešto kasnije, a stabla kestena posađena su 1885. godine kada i drvored uz prugu. Osim stabala bile su tu i posude s cvijećem te svjetiljke. Prilikom skorašnje obnove i sanacije zgrade hotela, stabla oštećena u Domovinskom ratu uklonjena su, a hotelski vrt treba ponovno primjereno urediti.

Vrt uz hotel „Polak“

Nešto poslije izgradnje Hotela „Pakrac“, trgovište je dobilo i drugi hotel – Hotel „Polak“, danas poznatiji pod nazivom „Krndija“. Građevina je zaštićeno nepokretno kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH. Još uvijek postoje stabla nekadašnjeg hotelskog vrta. Hotel je jednokatna uglovnica, sagrađena 1912. godine kao prizemnica.

Godine 1920. nadograđen je kat i preuređeno je pročelje u secesijskom stilu. Svojim proporcijama, visinom i rasterom otvora, uspješno formira ugao Ulice braće Radića i Ulice kralja Tomislava. Iznad skošenog ugla ističe se manji konzolni balkon s ukrasnom željeznom ogradom. Zgrada ima složeni tlocrt s velikim dvorištem, odnosno hotelskim vrtom ograđenim visokim zidom prema Ulici kralja Tomislava. Još uvijek postoje stabla nekadašnjeg hotelskog vrta.

Vrt kod episkopske crkve sv. Trojice

Episkopska crkva sv. Trojice građena je 1757. do 1768.g. Stradala je u požaru te je obnovljena 1896.g. prema nacrtima Hermana Bollea u duhu eklekticizma s neoromaničkim i neorenesansnim elementima. Arhitektonsku kompoziciju akcentira vertikalna snažnog zvonika na pročelju i slikoviti portal glavnog ulaza. Crkva je položajem i visinom gabarita jedan od važnih elemenata oblikovanja baroknog krajolika grada. Crkva sv. Trojice zaštićeno je nepokretno kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH.

Uz crkvu se nalazio travnjak, nekada sigurno i uređen vrt ograđen kovanom željeznom ogradom, a ispred crkve bio je travnjak s drvoredom. U Domovinskom ratu crkva je teško stradala, kao i zelenilo oko nje. Sanacija i rekonstrukcija oštećenja crkve je u tijeku.

Povijesne fotografije episkopske crkve sv. Trojice

„Česma“

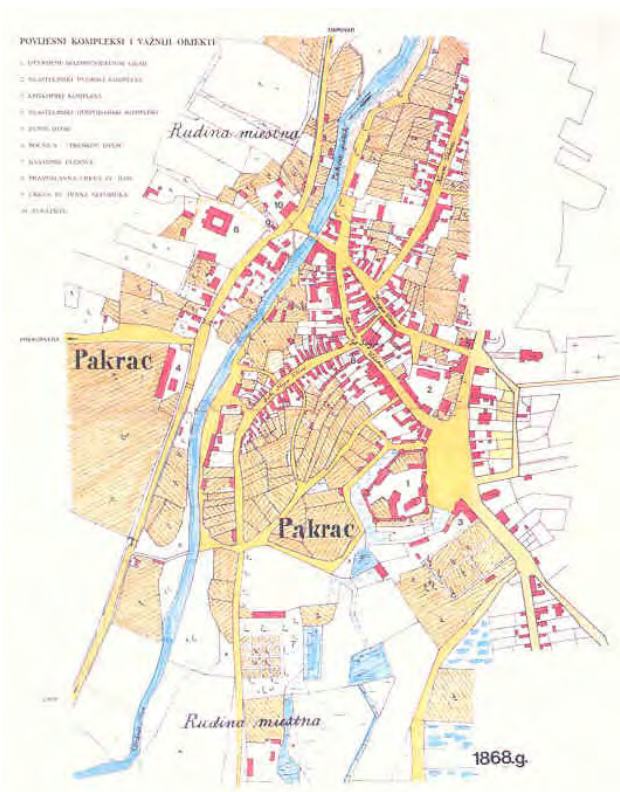
Nasuprot crkvi sv. Trojice, na travnjaku između ceste i pločnika, u neposrednoj blizini episkopskog dvora, nalazi se interesantan parkovni element – stari zdenac, tzv. „Česma“, iz kojeg je neprestano tekla pitka hladna voda. Na njemu je bila kamena spomen ploča s natpisom: *Josif Putnik, episkop pakrački i Izidor grof Janković, gospodin Pakraca i Daruvara istočnik (vrela) obnoviše 1822.* U literaturi se spominje da je zdenac dao sagraditi episkop Stefan Kragujević, a da ga je obnovio vladika Miron. Zdenac je u Domovinskom ratu ostao bez krova, a i bez vode.

Vrt kod episkopskog dvora

Episkopski dvor je jednokatna građevina građena u razdoblju baroka 1732.g. Uz dvor je bio geometrijski uređen vrt ograđen visokim zidom, a njemu nasuprot vjerska škola (sagrađena 1751. g.), episkopska katedralna crkva sv. Trojice (građena od 1757. do 1768.g.) te zgrada za stanovanje svećenstva. Episkopski dvor zajedno s crkvom sv. Trojice predstavlja značajan barokni sklop koji je krajem 19. stoljeća (oko 1896.g.) obnovljen u duhu eklektičkog historicizma prema nacrtima Hermana Bollea. Tada su postojećoj baroknoj građevini izduženog tlocrta prigradna dva krila. Zgrada je samostojeća, s unutrašnjim dvorištem između tri krila. Episkopski je dvor zaštićeno kulturno dobro upisano u Registar nepokretnih kulturnih dobara RH.

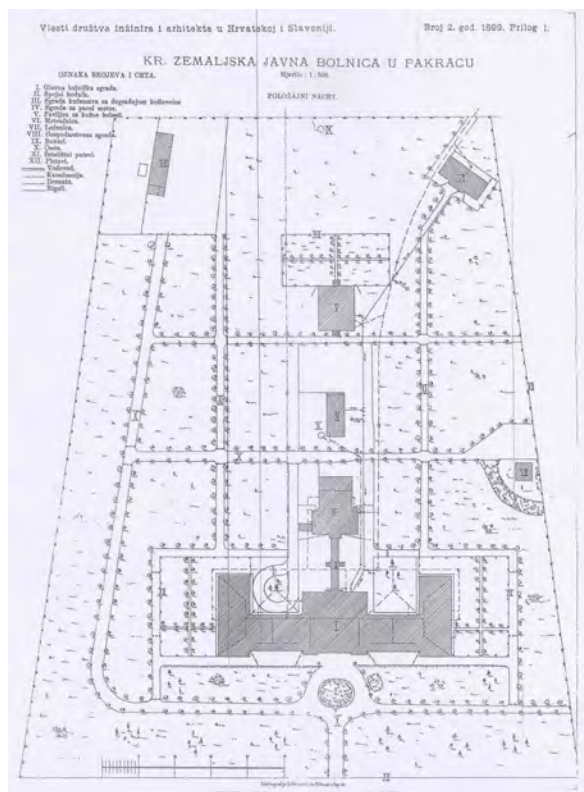
Na karti Pakraca iz 1862.g. i iz 1868.g. vidljivo je da je vrt južno od episkopskog dvora bio puno veći nego što je to u novije vrijeme, jer se, kako je očito, izgradnjom stambenih kuća te kasnije više stambenih zgrada i nastankom današnjih Ulice Stanka Grabrića i Ulice Andrije Hebranga, prostor vrta znatno smanjio.

Karta Pakraca iz godine 1868.

Park uz kompleks bolnice

Prva zemaljska bolnica je izrađena prema projektu arhitekta Dioniza Sunka, a projekt je izvela graditeljska tvrtka Hoenigsberg i Deutsch. Gradnja i uređenje bolnice prema tada najsuvremenijim higijenskim standardima trajala je do kraja 1898. godine. Bolnica je bila smještena daleko od centra grada, u blizini rijeke Pakre. Godine 1903. i 1904. bolnica je imala 140 kreveta i bila

je uvjerljivo najveća bolnica na području županije. U kompleksu bolnice nalazio se dobro održavan i pažljivo uređivan perivoj, o kojemu se od ožujka 1899.g. te u sljedećih trideset godina brinuo vrtlar Martin Germ. Bolnički kompleks se u početku sastojao od glavne zgrade bolnice, upravne zgrade povezane natkrivenim prolazom s glavnom zgradom, zaraznog paviljona, strojarnice, mrtvačnice, ledane te gospodarskih zgrada.

U VIESTIMA DRUŽTVA INŽINIRA I ARHITEKATA br.1. iz 1899.g. gdje je objavljen zanimljiv članak o novoj zemaljskoj bolnici u Pakracu piše: *Oveće plohe između pojedinih puteva providjene su nasadima, ter će se ta parkiranja prama potrebi nastaviti.* Zanimljiv je i odlomak *Ogradjena šetališta* gdje se navodi: *Pošto pako oba krila sgrade imadu služiti za liečenje veneričkih bolesnikah, koje treba od ostalih izolirati, izvedena su za nje oko tih krila posebna šetališta sa ogradama, kako se to iz položajnog nacрта razabrati može.* Bolnica je bila izgrađena sredstvima Kraljevske zemaljske vlade i isticala se od ostalih bolnica toga vremena odjelom za umobolne bolesnike. S obzirom na to da je bolnica prostorno postala premala, 1910. godine sagrađena je nova zgrada za umobolne bolesnike. Gradio ju je poznati pakrački graditelj Stjepan Golubić. Izgrađena je na samoj obali Pakre, dakle dosta je udaljena od glavne bolničke zgrade. S obzirom na neposrednu blizinu glavne prometnice, oko nje je 1913. godine podignuta visoka ograda kako bi onemogućila vizure na bolesnike i spriječila bijeg umobolnika.

Prva zemaljska bolnica je zaštićeno nepokretno kulturno dobro upisano u Registar kulturnih dobara RH, a zgrada umobolnice preventivno je zaštićeno nepokretno kulturno dobro upisano u Registar preventivno zaštićenih kulturnih dobara RH.

Danas je bolnički vrt teško oštećen i gotovo neprepoznatljiv, ali sačuvani su poneki povijesni pravci nekadašnjih vrtnih staza. Sačuvana su, iako oštećena, stabla ispred nekadašnje glavne zgrade „Prve zemaljske bolnice“.

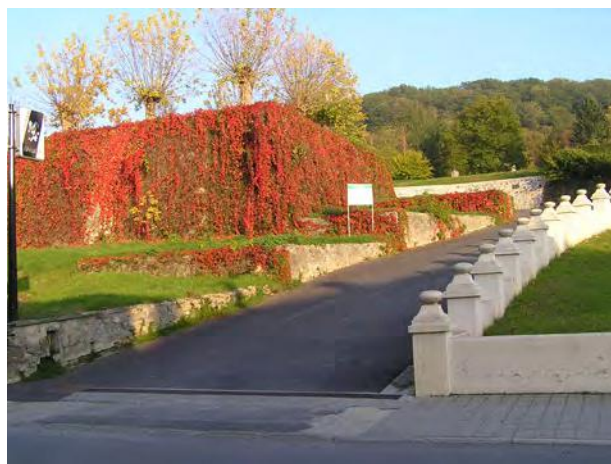
Park kod „Hrvatskog doma“

Park kod „Hrvatskog doma“ neposredno se nadovezuje na zelenilo sjeverno od župne crkve Blažene Djevice Marije i na zelenilo oko „Spahijskog podruma“ koje je potpornim zidom odvojeno od prilaznog puta i platoa „Hrvatskog doma“. Uz prilazni put prema platou nalazi se, nekada dobro održavano, zelenilo koje raste u terasama uz potporni zid. Lijevo od građevine bio je ozelenjeni plato s drvećem kuglastih krošnji i klupama za odmor s pogledom na ulični aneks „Spahijskog podruma“. Potporni zidovi su obrasli u puzavo zelenilo.

Nekadašnji „Hrvatski dom“, izgrađen 1937.g. po nacrtima arhitekta Zlatka Neumanna (rođenog u Pakracu), nalazio se nad dijelom aneksa „Spahijskog podruma“. Nakon Domovinskog rata teško oštećeni „Hrvatski dom“ je uklonjen i na njegovu je mjestu izgrađena nova građevina znatno većih dimenzija. Aneks „Spahijskog podruma“ ostao je sačuvan u nivou podruma.

Zelenilo ispred Hrvatskog doma

Prilaz do Hrvatskog doma – danas

Vrt na mjestu srušene crkve sv. Ilije

U Drugom svjetskom ratu pravoslavna je kapela sv. Ilije srušena. Od tada je parcela i dalje ograda prvo bitnom ogradom koja je nakon Domovinskog rata sanirana i rekonstruirana.

Povijesna fotografija

Fotografija iz 1979. godine.

Fotografija iz 1985. godine

Današnja fotografija

Do Domovinskog rata ovo je bio vrt s drvećem okruglih krošnji, ukrasnim grmljem te cvjetnim rundelama s visokim kamenim križem – pokloncem na uglu ograde. Posljednjih godina parcela je potpuno preuređena te je postavom popločenja, fontane i biste dr. Franje Tuđmana dobila jedan posve novi karakter.

Vrt u dvorištu ljekarne Josipa Svobode

Ulično pročelje nekadašnje ljekarne Josipa Svobode znatno je izmijenjeno sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Svi su ukrasi i profilacije s pročelja uklonjeni, ostala je samo vanjska izvorna stolarija.

Fotografija iz početka 70-tih godina 20. stoljeća

U dvorištu ljekarne postojao je privatni vrt koji se pružao sve do Pakre. To je bila velika zelena površina s povrtnjakom i velikim brojem voćaka, ali i lijepo uređenim travnatim i cvjetnim površinama. Jelena Hihlik u 7. Zborniku Povijesnog društva Pakrac – Lipik piše: *Josip Svoboda jako je volio prirodu i cvijeće, tako da je s oduševljenjem prihvaćao i sadio sve što mu je njegov dobar prijatelj, poznati vrtlar iz lipičkog perivoja Franjo Kostlivi, često donosio. U dvorištu se nalazio niz gospodarskih zgrada, veliki zasebno građen podrum u kojima su zimi sklanjali velike oleandre i agrume iz vrta, zimski vrt koji se preko ljeta skidanjem stakala pretvarao u ljetnu blagovaonicu.*

Danas, nažalost, nema više nikakvih vidljivih ostataka toga vrta.

Gradski park

Gradski je park nastao nakon izgradnje zgrade „općine“ 1950. godine. U parku se nalazilo raznovrsno drveće, grmlje i cvijeće. U osi ulaza u zgradu „općine“ nalazi se spomen-kosturnica sa skulpturom „Ranjeni borac“, vrijedno djelo našeg poznatog kipara Vanje Radauša. Danas je park dosta oštećen, neka stabla su srušena, ali još uvijek je zadržao karakter glavnog gradskog mlog parka.

Nakon uklanjanja zgrade starog Doma zdravlja, ostao je prostor koji je potrebno hortikulturno uređiti kao dio cjeline gradskog parka.

Osim ovih izdvojeno opisanih vrtnih i parkovnih površina, u gradu Pakracu postoji još nekoliko uređenih zelenih površina kao što je zelenilo ispred zgrade „projektnog biroa“, nekada još znatno dekorativnije uređeno rundelama ruža i grmlja. U blizini je i park u Ulici Matice hrvatske, ispred i oko zgrade policije, znatno smanjen izgradnjom nove tržnice, ispred koje je ipak ostao sačuvan drvored. Treba spomenuti i bogato zelenilo cijele Ulice Matice hrvatske te drvored u Strossmayerovoj ulici koji je danas znatno prorijeđen. Na jugu grada, oko osnovne i srednje škole te dječjeg vrtića, uređuju se zelene površine, a preko puta srednje škole, sjeverno od kompleksa novih zgrada bolnice, nalazi se lijepa ne baš posebno uređena parkovna površina. U gradu postoje i nekoliko uređenih privatnih vrtova, od kojih je vjerojatno najpažljivije bio uređen vrt unutar Župnog dvora ograđen visokom zidanom ogradom. Danas su vjerojatno najljepši privatni vrtovi oni u Ulici Kalvarija, a posebno treba istaknuti vrt kafića na Trgu bana J. Jelačića. Posebno treba spomenuti i uređene cvjetne rundele na Trgu bana J. Jelačića, Trgu pape Ivana Pavla II., Trgu 76. bataljuna i Trgu dr. I. Šretera, kojima se posljednjih godina pridaje posebna pažnja sadnjom niskog grmlja i sezonskog cvijeća.

Gradski park danas

Gradski park prije uklanjanja starog Doma zdravlja

Trg bana J. Jelačića – danas

Trg 76. bataljuna – danas

Vrt dvorišta kafića na Trgu bana J. Jelačića

Povijesna fotografija glavnog ulaza u centar grada
današnji Trg dr. Ivana Šretera

Trg dr. Ivana Šretera – danas, znatno devastiran

Literatura:

- F. W. von Taube: *Historische und geographische Beschreibung des Königreiches Slavonien und des Herzogthumes Syrmien*, Leipzig, 1777./1778.g. (Poglavlje o Pakracu s njemačkog prevela prof. Janja Schneider)
- Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine: *Pakrac – Konzervatorske osnove programa obnove naselja*, Zagreb, 1996.g.
- Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture Pakrac: *Konzervatorska podloga – smjernice za izradu provedbenog urbanističkog plana zaštićene urbane cjeline*, Osijek, veljača 1980. g.
- Julije Kempf: *Oko Psunja*, 1924.g.
- Matija Piller i Ljudevit Mitterpacher: *Putovanje po Požeškoj županiji u Slavoniji 1782. godine*, Osijek, 1995.
- Johan Ksaplović: *Slavonija i djelomično Hrvatska – Prilog o folkloru i narodu iz osobnog shvaćanja i iskustva (1809. – 1812.g.) a djelomično iz kasnije pouzdanijeg priopćenja stanovnika. Putovanje od Požege do Pakraca.* (S njemačkog prevela prof. Dragica Jurina)
- Dr. Zdravko Krnić i ostali autori: *Pakrac 1945. – 1975.* Skupština općine Pakrac, 1978.g.

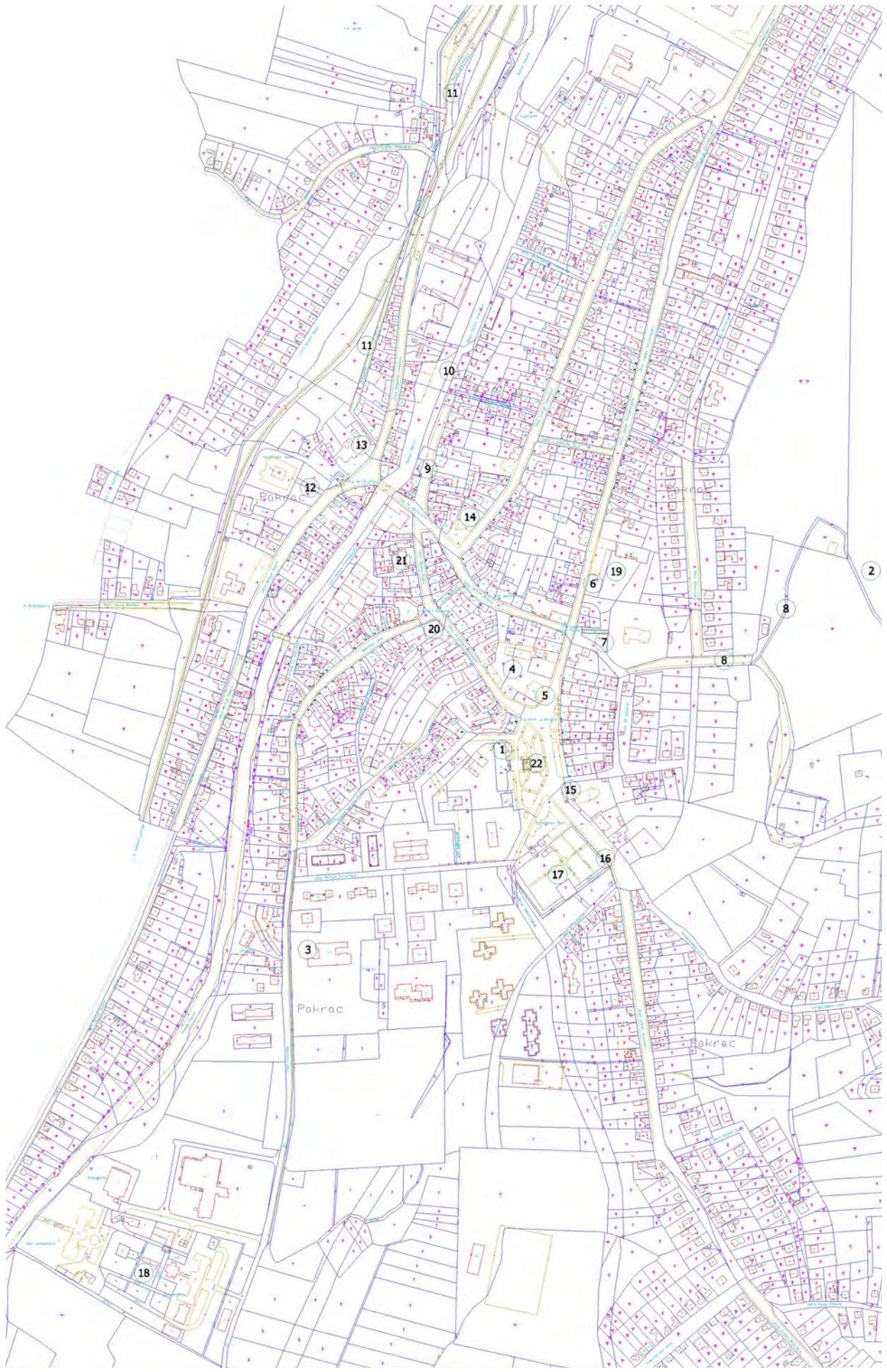
- Vijoleta Herman Kaurić: *Krhotine povijesti Pakraca*, Hrvatski institut za povijest, 2004.g.
- Duško Kliček: *Obrt kroz povijest Pakraca i Lipika*, Pakrac, 1997.g.
- Duško Kliček: "Stogodišnjaci iz Aleje kestenova", *Pakračko-lipički list* 75 od 27. srpnja 1996.g.
- Rudolf Čišper: *100 godina vatrogastva u Pakracu*, Pakrac, 1977.g.
- Evlija Čelebija: *Putopis*, Sarajevo 1957.g.
- Julije Kempf: *Iz prošlosti Požege i Požeške županije*, Požega, 1925.g.
- Stjepan Pavičić: *Porijeklo hrvatskih i srpskih naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb, 1953.g.
- Đuro Rauš: *Stari parkovi u Slavoniji i Baranji*, Split, 1977.g.
- Đuro Szabo: *Prilozi za povijesnu topografiju Požeške županije*, Zagreb, 1911.g.
- Đuro Szabo: *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1920.g.
- Josip Špoljar: *Povijest Pakraca*, Zagreb, 1909.g.
- „Pakrački list“ br.31, str.7, piše: mr Ninoslav Sebelić, Pakrac 12.11.1993.g.
- Generalni urbanistički plan Pakrac – Lipik, Pakrac, 1988.g.
- *Viesti Društva inženjera i arhitekata*, br.2, Zagreb, 01.03.1899.g.
- Jelena Hihlik, "Josip Svoboda", *Zbornik povijesnog društva Pakrac – Lipik* br.7, Pakrac, 2010.g.

Povijesne fotografije

- Gross
- Krimer
- „Pakrački list“
- Konzervatorski odjel u Požegi

PREGLEDNA KARTA VRTNOG I PARKOVNOG NASLJEĐA GRADA PAKRACA

1 ZELENILO KOD PAKRAČKOG STAROG GRADA	10 DRVORED UZ RIJEKU PAKRU – "VENECIJA"	19 PARK KOD "HRVATSKOG DOMA"
2 PARK ŠUMA "KALVARIJA"	11 DRVORED UZ ŽELJ. PRUGU	20 VRT NA MJESTU SRUŠENE CRKVE SV. ILIJE
3 PERIVOJ GROFOVA JANKOVIĆA	12 DRVORED ISPRED "TRENKOVOG DVORCA"	21 VRT U DVORIŠTU LJEKARNE JOSIPA SVOBODE
4 VRT UNUTAR VLASTELINSKOG KOMPLEKSA JANKOVIĆ	13 VRT UZ HOTEL "PAKRAC"	22 GRADSKI PARK
5 DVA STABLA ISPRED VLASTELINSKOG KOMPLEKSA JANKOVIĆ	14 VRT UZ HOTEL "POLAK"	
6 SKUP STABALA UZ "SPAHIJSKI PODRUM"	15 VRT KOD EPISKOPSKOJ CRKVE SV. TROJICE	— GRANICA KULTURNO POVIJESNE CJELINE GRADA PAKRACA
7 VRT KOD ŽUPNE CRKVE BLAŽENE DJEVICE MARIJE	16 "ČESMA"	— ZAŠTIĆENA KULTURNA DOBRA
8 DRVORED OD ŽUPNE CRKVE DO "KALVARIJE"	17 VRT KOD EPISKOPSKOG DVORA	— PREVENTIVNO ZAŠTIĆENA KULTURNA DOBRA
9 ZELENILO U BLIZINI SINAGOGE	18 PARK UZ KOMPLEKS BOLNICE	

Običaji doseljenih Čeha pakračkog područja - prekopakranski i pakrački običaji

Siniša Njegovan Starek

Uvod

Ljudski je život određen raznim običajima. Neki su od njih vezani za ključne životne trenutke, a neki prate čovjeka tijekom kalendarske godine. Premda su tema ovog rada prvenstveno običaji što su ih donijeli Česi doseljeni u Hrvatsku i Slavoniju, odnosno u Prekopakru i Pakrac, bit će riječi i o običajima domicilnog (hrvatskog) stanovništva.

Etnografska istraživanja područja na koje su se doselili Česi u Hrvatskoj i Slavoniji otpočela su tridesetih godina 20. stoljeća inicijativom Čehoslovačkog inozemnog instituta (ČUZ). Istraživanje su provodili dr. J. Auerhan i dr. R. Turčin. Njihovo nedovršeno istraživanje sadrži nešto malo podataka o Česima doseljenim na područje Pakraca, Prekopakre i okolice, a o češkim običajima nema nikakvih podataka.

Institut za etnografiju i folkloristiku u Pragu i Institut za narodnu umjetnost u Zagrebu, pod patronatom Čehoslovačke akademije znanosti, između 1965. i 1970. godine proveli su opsežnija istraživanja tradicijske kulture češke enklave daruvarskog područja. Među ostalima ovo je istraživanje obradilo i kalendarske običaje navedenog područja. Međutim, u tim se istraživanjima područje Pakraca tek spominje, a većinom običaja koje ću spomenuti, istraživači se uopće nisu bavili.

Nešto podataka o običajima pakračkoga područja donosi Otto Sobotka, novinar časopisa Jugoslávští Čechoslováci (*Zvyky českého lidu na Daruvarsku, Český lidový kalendař 1965*). U njegovim istraživanjima uglavnom nalazimo katoličke običaje. Istražujući božićne i uskrsne običaje, O. Sobotka boravio je u Prekopakri gdje je razgovarao s Fanikom Klačmer (navodi je kao *slečna Klačmerová*) i zabilježio njezina kazivanja.

O običajima domicilnog hrvatskog stanovništva u Prekopakri nisam pronašao značajnija istraživanja, stoga opis temeljim na sjećanjima svojih predaka, starijih osoba iz Prekopakre te vlastitim sjećanjima na djetinjstvo, od prije 50 – 55 godina.

Prekopakranske običaje nisam posebno istraživao, ali u nekoliko sam navrata prikupljao materijal i izjave starijih stanovnika Prekopakre i Pakraca. Prvi je put to bilo 1980. godine kada sam s Karlom Řehakom pripremao tekstove za monografiju Prekopakre.

Godine 1986. obilježena je 80. obljetnica Češke besede Prekopakra. Tada sam zapisivao izjave i sjećanja starijih Čeha na njihov rad u Besedi, ali i na cjelokupni život stanovnika u Pakracu i Prekopakri. U tim sjećanjima spomenuti su i razni seoski običaji.

Godine 1993. zajedno s Vasiljem Sikorskim, urednikom redakcije narodne glazbe Hrvatskog radija, snimao sam izjave i razgovore o običajima u Prekopakri za Hrvatski radio Zagreb. Snimljeno je više izjava i razgovora s nekoliko starijih Prekopakrana.

U ovom tekstu navodim i kazivanja moje prabake Sofije Stárek r. Bárta (r. 1873.), bake Pauline Stárek r. Klačmer (r. 1898.), djeda Dragutina (Karela) Stáreka (r. 1895.), bakine sestre Fanike Klačmer (r. 1906.), brata Josefa Klačmera (r. 1896.) i Ladislava Stáreka (r. 1924.). Njihova kazivanja datiraju iz vremena moga djetinjstva i rane mladosti.

Koristim izjave i svjedočenja osoba koje sam prikupio tijekom istraživanja za pisanje knjige *Česi u Pakracu, Prekopakri i Lipiku*. Kazivači su bili: Franjo Matek (r. 1921.), Marija Matek r. Mikulčić (r. 1927.), Marija Cinfe r. Pejša (r. 1922.), Marko Kobetić (r. 1915.), Etelka Barta r. Vezden (r. 1926.) i Ivan Miholčić (r. 1928.).

Svojim su mi kazivanjem pomogli i Pakračani: Frida Filipović r. Nemeč (r. 1929.), Fanika Štetić (r. 1929.), Branko Manojlović (r. 1928.), Ivo Puchmajer (r. 1936.), Ljerka Major r. Perđun (r. 1946.).

Prikaz ću započeti običajima vezanim za prirodu, odnosno za seoske poslove koji se odvijaju tijekom godine na polju ili u domaćinstvu, kao što su običaji pečenja rakije, pravljenja vina i piva. Nastavit ću opisom *majálusa* (1. maj), žetvenih svečanosti (vršidba pšenice), čehanja perja, perušanja kukuruza, običaja kolinja, tradicijskih zabava u Pakracu i Prekopakri te svadbenih običaja. U drugom dijelu teksta prikazat ću vjerske običaje tijekom kalendarske godine. Uglavnom su to kršćanski (katolički) običaji, među kojima neki imaju pradávnog pogansko podrijetlo.

Spravljanje piva, rakije i vina

Spravljanje piva

Sredinom 19. stoljeća većina se Čeha doselila na područje Hrvatske. Tad se u selima s većim brojem čeških doseljenika, dakle i u Prekopakri, pojavio običaj spravljanja piva. Pohađao sam gimnaziju (1962.g.) kada mi je moja prabaka Sofija Stárek rođ. Bárta (rođena 1873.g. u Prekopakri) kazivala kako je njena baka, odmah po doseljenju u Prekopakru, počela kuhati pivo što je izazvalo čuđenje hrvatskih susjeda. Zanimljivo je da su običaj kuhanja piva iz Češke prenijele starije žene (domaćice) pa su taj običaj nastavile njegovati i u novoj sredini.

Pojava običaja kuhanja piva u Češkoj seže u davno 11. stoljeće. Kuhanje piva započelo je u samostanima odakle se ubrzo proširilo u gotovo sva naseljena mjesta. Gotovo je svako selo imalo nekoliko pivara (*sládká*), a ubrzo i manje pivovare. Tako je bilo u Češkoj i Moravskoj gdje je kuhanje piva bilo prošireno cijelim teritorijem.

Dok je proizvodnja piva u Češkoj cvala, u Hrvatskoj je takav običaj nepoznat. Prve pivovare nastaju tek krajem 18. stoljeća, a sredinom 19. stoljeća sagrađene su sve danas značajnije pivovare. U Prekopakri, Pakracu i Filipovcu pivo se kuhalo u stotinjak obitelji. Tako kuhano pivo koristilo se prigodom većih poljoprivrednih radova (sušenje sijena, žetva, vršidba) ili prigodom raznih blagdana (*posvíceni*). Bila je velika čast ponuditi gostu svježe kuhano pivo iz domaće proizvodnje. Svaka obitelj imala je svoju tajnu recepturu za spravljanje piva koja se prenosila naraštajima. Obično je takav recept znala jedna osoba u obitelji, najčešće žena. Jedan od najstarijih (i najjednostavnijih) recepata prema kojemu su doseljenici kuhali pivo:

Za kuhanje 7 l piva potrebno je: 6,5 l vode, 1,25 kg samljevenog ječma ili pivskog slada, 0,5 dag hmeľja, 12 dag šećera, 1,5 kvasca. Sve sastojke, osim kvasca, kuhati 2 sata. Smjesu poslije kuhanja ohladiti, procijediti i dodati kvasac. Dobivenu tekućinu uliti u boce ili drvenu bačvicu te je držati 7 dana na hladnome mjestu. Nakon toga pivo je prikladno za piće.

Nažalost, ovaj se običaj rijetko gdje još njeguje, za razliku od običaja pečenja rakije i pravljenja vina. Premda se još uvijek sasvim dobro drže, vjerujem da će i ti običaji ubrzo nestati. U Prekopakri sve je manje njihovih poklonika, a ni u Pakracu situacija nije bolja. Iako se ponekad znalo pretjerivati s konzumacijom proizvedenih pića, bili su to lijepi običaji.

Pečenje rakije

Da bi se ispekla kvalitetna rakija, potrebna je kvalitetna sirovina. U Prekopakri i Pakracu rakija se spravljala uglavnom od voća i to: šljiva, krušaka, jabuka i grožđa. Napominjem da se kazivanje o tom običaju odnosi na vrijeme od 1800. do 1960. godine.

Prekopakra je relativno mlado selo, osnovano 1733.g. Njezini su osnivači najprije morali iskrčiti stare hrastove šume i šikare kako bi mogli posaditi koju voćku. Doseljenici, Hrvati iz Gorskoga kotara, zapadne Bosne i Like, te preseljenici iz Donjeg Čaglića, Obriježi, Lipika i Bukovčana, na području današnje Prekopakre zatekli su teško i nepropusno tlo, nedovoljno kvalitetno za poljoprivrednu proizvodnju. Prema pedološkom profilu radi se o obronačnom pseudogleju rasprostranjenom zapadnim obroncima oko Pakraca. Takvo je tlo teško za obradu, posebno u ono vrijeme, kada je uporaba stajskog gnojiva tek u povojima, a o umjetnim gnojivima ondašnji seljaci jedva da su čuli. Doduše, nakon Prvog svjetskoga rata stanje se popravilo. Sve je češća uporaba stajskoga gnojiva dok je uporaba umjetnog gnojiva i dalje rijetkost. Stajsko gnojivo uglavnom se rabilo u poljoprivrednoj proizvodnji, ne i u voćarstvu, što je uzrok skromnim voćarskim rezultatima. Ni Pakrac ni Prekopakra nisu se mogli pohvaliti kvalitetnim nasadima šljiva, jabuka ili krušaka. Nešto bolji rezultati pokazali su se s nasadima bijelog duda, koji se nakratko uzgajao na području današnjih stambenih zgrada i škole na južnom dijelu Pakraca. Nasadi dudova služili su za uzgoj dudova svilca. Kako je prestao uzgoj dudova svilca, tako je nestalo i krasnih stabala bijelog duda. Od spomenutih vrsta voća (šljiva, jabuka i kruška), najviše je bilo stabala šljive, zatim jabuke, dok se stablo kruške našlo tek kod nekog seljaka, i to više uz nastambu nego u voćnjaku. Od šljiva uglavnom se uzgajalo bisticu (crnicu), bjelicu, požegaču i brdakliju, koje su izdašnije i daju kvalitetniju rakiju.

Prije dolaska Čeha u Prekopakri je vladao sustav rodovskih zadruga. Nekoliko generacija iste obitelji živjelo je pod istim krovom. Premda je svatko radio samo određeni posao, gotovo svi su znali peći rakiju ili bar sjediti uz one koji peku rakiju. Pečenje rakije bio je uglavnom muški posao. Za pečenje rakije bila je potrebna i odgovarajuća aparatura. Nju su jednostavno nazivali „kotao za pečenje rakije“. Koliko sam čuo od starijih Prekopakrana, nije svaka zadruga imala svoj kotao, već su ga posjedovale samo veće i bogatije zadruge. Nakon raspada zadruga, posjedi su razdijeljeni u vlasništvo više pojedinaca (obitelji). Postaju manji i rascjepkani, a najviše stradavaju voćnjaci jer mnogi članovi bivših zadruga ne znaju dovoljno o voću i potpuno zanemaruju voćnjake.

U to vrijeme u Prekopakru doseljavaju Česi (ponešto Nijemaca) koji su daleko napredniji u poljoprivrednoj proizvodnji od domaćeg stanovništva. Posebno se to odnosi na voćarstvo. Česi sa sobom donose sadnice vinove loze, plemenite trešnje, razne sorte krušaka i jabuka. Posebno je zanimljivo da je skoro svaka češka obitelj zasadila mali vinograd i veći broj trešanja što se prije nije moglo naći kod domaćeg stanovništva. Tako se u voćnjacima čeških obitelji uzgajalo jabuke, kruške, šljive, trešnje i višnje, dok hrvatske obitelji uglavnom uzgajaju šljive i jabuke. Česi su dozrele jabuke, šljive i kruške uglavnom spremali u smočnice ili trapove, dio su sušili ili pekli razne vrste pekmeza. Kod hrvatskih obitelji situacija je drugačija. Voće koje uzgajaju uglavnom prerađuju u alkoholno piće (rakiju), a manji dio spremaju u smočnice i trapove ili koriste za spravljanje raznih pekmeza. Tek doseljeni Česi nisu pekli rakiju, ali su taj običaj ubrzo naučili od domaćeg stanovništva. Ne samo da su preuzeli običaj pečenja rakije, već su brzo stvorili i naviku pijenja rakije.

Moja prva zapažanja običaja pečenja rakije sežu negdje u 1956. godinu. Naime, moja se obitelj nije bavila poljoprivredom pa nismo imali veliki voćnjak, već samo pet krušaka, pet šljiva, četiri višnje, dva oraha, jednu jabuku i jedan dud. Naši susjedi bili su seljaci (napredni poljoprivrednici) i svaki je od njih imao dosta zemlje, odnosno bili su među najbogatijima u Prekopakri. Imali su velike i lijepo uređene voćnjake. Bili su Česi, ali su od domaćeg stanovništva preuzeli običaj da u voćnjaku uglavnom sade šljive. Bili su to prekrasni šljivici s nešto ranih šljiva, ali pretežno polukasnih i kasnih šljiva. Zvali su ih *švestky*.

Naš prvi susjed, Franta Vancl, imao je veliki, lijepo uređeni voćnjak u kojemu je najviše bilo kasnih šljiva. Kad bi se iz njegova dvorišta od rana jutra čula vika i galama, bilo je jasno da počinje sezona pečenja rakije. Franjo je imao veliki rakijski kotao. Početkom sezone pečenja rakije u njegovu bi se prostranom dvorištu okupili rakijski znalci. Ujutro bi Franjo zajedno s gluhonijemim slugom pripremio kotao i po cijele dane tijekom jeseni pekli bi rakiju. Franjo je pekao rakiju za svoje potrebe. Jednostavno, obožavao je rakiju, a volio ju je i podijeliti s drugim rakioljupcima. Ono što Franjo i njegovi istomišljenici ne bi popili, odnosno što bi majka i supruga na vrijeme sakrile, prodavale su na tržnici u Pakracu.

Kako je kotao za pečenje rakije bio ugrađen u nastambi pokraj kuće, tako su Franji dolazili i njegovi susjedi peći svoju rakiju. Bilo je uistinu smiješnih situacija prilikom voženja komine, samog pečenja rakije te izlivanja vreloga koma niz brdo na kraju Franjina dvorišta. Nerijetko bi zajedno s vrelim komom odsklizao i pokoji poklonik svježe pečene rakije.

Osim F. Vancla još je nekoliko seljaka posjedovalo kotao za pečenje rakije, ali ipak najviše u uporabi je bio kotao Jaroslava Vacatka. Toga se kotla, kao i njegova vlasnika sjećam najjasnije. J. Vacatko nije bio poljoprivrednik, već zidar i invalid Prvog svjetskoga rata. Na ruskoj je fronti ostao bez noge koju je nadomjestila drvena proteza. Njegov kotao bio je najveći i najkvalitetniji u selu. Osim toga bio je i pokretan, tako da ga je vlasnik iznajmljivao drugima. Vrlo često zajedno s kotlom išao je i Vacatko, a s njim su znale ići i njegove „cehovske“ kolege.

Tako je jedne godine moja baka Paulina, zajedno s nama unucima, nakupila krušaka tikvica za dva kotla, što je značilo dvaput peći rakiju. To je negdje oko 10 –12 litara dobre rakije po kotlu. Baki se ponudio njen brat Josef, Vacatkov „cehovski“ kolega, da će od tih slatkih tikvica ispeći pravu kruškovu rakiju. Rakiju su počeli peći kasno poslijepodne. Ubrzo se u našem malom dvorištu skupila zidarska ekipa na čelu s vlasnikom kotla. Uz kotao se okupilo 6 vrsnih zidara, ali još boljih poklonika „tekuće medicine“, kako su tepali rakiji. Dakako, čim je rakija procurila, počelo je ocjenjivanje njezine kvalitete. Najglasniji je bio bakin brat Josef. Ubrzo se zaorila pjesma pečenjara koja je potrajala do kasno u noć. Kada je iscurila i zadnja kap pečene rakije, baka je došla vidjeti uradak i kvalitetu rakije. Glavni pečenjar Josef predao joj je dvije litre rakije. Toliko je ostalo od alkoholne destilacije. Od te dvije, jednu je morala dati za kotlarinu, a za onu preostalu litru, Josef ju je tješio da je još i dobro prošla: *Znaš Paulino i to su htjeli popiti. Jedva sam tu litru sačuvao*. Sutradan ujutro, baka nas je probudila vrlo rano, pripremili smo kotao i ispekli oko 11 litara rakije. Kakve je kvalitete bio taj naš rakijski prvijenac, ne bih znao kazati jer baka je rakiju koristila samo za masiranje bolnih mjesta. Kada se Josefova cehovska ekipa probudila, baka je rakiju već sakrila. Nažalost, tako smo ostali bez stručne ocjene kvalitete produkta našeg rada.

Vacatkov je pokretni kotao stalno bio u prometu. Kad bi koji seljak zatražio iznajmljivanje kotla, morao bi ga od prethodnog korisnika odvesti svojoj kući. Kotao su uglavnom vukli konji po drndavoj makadamskoj cesti. Čim bi kotao krenuo na određenu lokaciju, dobio bi i svoju pratnju. Ne znam zašto, ali nama djeci trčanje za kotlom pričinjalo je posebno zadovoljstvo. Obično je uz kotao išao i vlasnik Jaroslav Vacatko. Djeci je bio zanimljiv jer je znao mnogo raznih priča i šala pa smo ga rado slušali dok smo sjedili uz kotao i pekli mladi kukuruz (pečenjake). Domaćinu nismo smetali jer u svakom je domaćinstvu bilo djece pa smo malo pomagali i usput se igrali. U ona vremena djeca su rado sjedila uz starije i slušala njihove priče i pošalice.

U Prekopakri gotovo svaki je poljoprivrednik imao toliko voća da se rakijski kotao kod njega zadržao bar dan – dva, ako već sam nije imao svoj kotao. Kotlove za pečenje seljaci su nabavljali kod V. Křeneka, pakračkog strojobravnara i limara. Njegove su bakrene kotlove smatrali vrlo kvalitetnima. Osim J. Vacatka i F. Vancla, rakijske kotlove imali su takozvani pecari: Marijan Martinović, Pero Klaić, Vinko Širac, Antun Širac, Andrija Širac, Mirko Širac, Andrija Marošević, Joza Pavlović, Ivo Martinelli, Šima Majstorović, Nožarići, Milan Milivojević, František Kubalek, Franjo Matek i Ludvik Řehak.

Sve do Drugog svjetskoga rata u Pakracu je postojala velika privatna industrijska pecara Židova Davida Picka. Od seljaka iz pakračke okolice otkupljivao je šljive i proizvodio velike količine rakije koje je prodavao širom Jugoslavije. Nažalost, David Pick i cijela njegova obitelj stradali su ustaškim logorima, a pecara je propala. Ostalo je tek lijepo industrijsko zdanje koje je nedavno uništeno.

No, vratimo se običaju pečenja rakije. Tako se taj posao nazivao među seljacima iako kemijski i tehnološki to nije „pečenje rakije“. Ispravno bi bilo kazati da je to „destilacija prevrele komine“ kojom se odvajaju hlapljivi sastojci i prevode u tekući destilat – rakiju. Običaj pečenja rakije, naročito gotovi proizvod, mnogim je obiteljima znao donijeti dosta problema. Ipak, u selu je bilo ugodno i veselo u sezoni skupljanja šljiva, pečenja rakije, pečenja kukuruznih klipova (pečenjaka) i škripe kotača rakijskih kotlova po blatnjavoj seoskoj cesti. Selo je mirisalo na prevrelo voće, vrući kom i svježju rakiju. Ono malo svađa seljaka ili bračnih razmirica u obiteljima, brzo se zaboravilo. Pamtilo se samo gdje se ispekla najbolja i najjača rakija, a priča o raznim događajima oko rakijskog kotla bilo je više nego prolivenih kapi patoke iz umornih ruku upornih pečenjara rakije.

Vincekovo

Iako tlo u Prekopakri nije bilo pogodno za uzgoj voća i vinove loze, ipak je posađen velik broj malenih vinograda, najčešće u produžetku voćnjaka. Vlasnici većine vinograda bili su doseljeni Česi, od kojih tek nekolicina nije imala vinograd. Malen broj Hrvata sadio je vinograde na poticaj Čeha.

Prekopakru su naselili Hrvati iz Gorskog kotara, Like, zapadnih dijelova Bosne, krajeva bez tradicije uzgoja vinove loze pa je nisu uzgajali ni u novonaseljenom kraju. Nešto kasnije osnovana sela, Stari i Novi Majur, naselili su Hrvati iz Hrvatskog zagorja te su u novom zavičaju nastavili tradiciju uzgoja vinove loze i običaja vezanih uz proizvodnju vina.

Tako se dogodilo i sa Česima koji su doselili s juga Moravske, iz Mělníka, okolice Praga i Táboru, te sa sobom donijeli znanja o uzgoju vinove loze. Oni u novom zavičaju od Zagoraca prihvaćaju obilježavanje Vincekova.

U Pakracu uzgoj vinove loze i proizvodnja vina nisu bili usputan posao, već dodatno zanimanje jednog dijela obrtnika kojim su poboljšavali svoje financijsko stanje. Istim poslom bavili su se i bogati zemljoposjednici, te su zapošljavali stručnjake nazivane *vinciliri*. Najveći uzgajivač bila je trgovačka i ugostiteljska obitelj Hošek, a nešto manje površine držale su obitelji: Vaníček, Huňek, Pinhák, Perđun, Filipović, Mrázek, Erb, Martek, Jambrišak, Vogrinc, Šnedorf, Kordić, Barta, Marković, Korenić, Franić, Nemet, Nožarić, Cigula, Crnković, Hiter i drugi.

Pored spomenutih razlika, pakrački vinogradari su u prednosti i kvalitetom tla te položajem samih vinograda, koji se u Pakracu pružaju prema jugu i jugozapadu. Veliki vinogradi zahtijevali su i veći broj berača. Berba je protjecala uz pjesmu i glazbu, a završavala se gozbom, koja je uz vino iz prethodne berbe znala potrajati do ranih jutarnjih sati. Zanimljivo je spomenuti sujevjerje koje nije dopuštalo vinogradarima kucanje po bačvama jer su se bojali da će se vino *poplašiti*.

Pakračani nisu poznavali Martinje, već je zimi organiziran blagoslov vina u vrijeme svetoga Vinka. Taj običaj obilježavan je sredinom 20. stoljeća na južnim padinama pakračkih vinograda, a tijekom njega tri su vinogradara u prigodnim odorama obilazila i blagosiljala vinograde. Domaćin je priređivao gozbu te pripremio vinovu lozu za obredno obrezivanje kao dio duhovne i satirične predstave koju je izvodila spomenuta trojka, a cijeli običaj odvijao se do jutarnjih sati. Vlasnici vinograda na Kalvariji njegovali su običaj na nešto drugačiji način te su se skupljali u domu jednog vinogradara. Okupljanje je započinjalo rano ujutro povorkom koja se kretala ka domu organizatora. Uz gozbu, koja se uvijek protezala u sljedeći dan, pilo se prošlogodišnje vino, a sam blagoslov odvijao se u obliku predstave s religijskim i satiričnim elementima.

Majáles – prvomajske svečanosti

Dan uoči 1. maja u Prekopakri momci su djevojkama pred prozore ili na kapije postavljali grane bukve i gloga s manjim darovima. Tako okićene grane nazvali su *majpanima*. Kako su ih stavljali pred noć, morali su ih tijekom noći čuvati, da ne bi tko pokrao darove prije nego što ih odabranica ugleda. Po cijelom selu, svako domaćinstvo (većinom djeca i momci) okitilo je svoje drvene plotove velikim i manjim granama tek prolistale bukve ili gloga. Bila je to prekrasna kombinacija rascvjetanih voćaka uz seosku cestu, proljetnog cvijeća pred kućama i mladog zelenog lišća na svježim drvenim plotovima. Za taj su dan svi pomno očistili cestu pred svojom kućom. Skoro u svim selima daruvarskog područja, na kojemu je živio veći broj Čeha, mladež je u centru sela postavljala oguljeno visoko mlado stablo bukve ili graba, na čijem vrhu su ostavljali nešto grana koje bi okitili raznim trakama, maramicama i pokojom bocom pića. To čine i danas.

Koliko se sjećam, u Prekopakri se taj običaj nije njegovao unazad 55 godina. Stariji prekopakranski vatrogasci svjedoče kako su u suradnji s Češkom besedom, u vremenu između dvaju ratova, postavljali mlado drvo kod Češkog doma i održavali vrtanu zabavu *majáles*. Prije gradnje Češkog doma *majálese* su održavali u dvorištu gostionice vlasnika Antuna Barte, dugogodišnjeg predsjednika vatrogasnog društva i osnivača Češke besede u Prekopakri.

Poslije Drugog svjetskog rata vatrogasci su nastavili s prvomajskim zabavama. Ponekad su postavljali visoko mlado stablo u dvorištu Češkog doma. Nažalost, činili su to s dužim vremenskim stankama. Obilježavanje 1. maja u Pakracu preuzeli su uglavnom radnički sindikati, a u Prekopakri sve društvene seoske organizacije.

Žetvene svečanosti (Obžínky)

Početkom ljetnoga doba nema značajnijih običaja vezanih uz mukotrpan seoski rad u prirodi. Prvi takav običaj dolazi koncem ljeta i to su žetvene svečanosti. Običaj i nije toliko značajan za Prekopakru jer ga nisu prakticirali svi stanovnici. Hrvatsko stanovništvo u Prekopakri nije svečano obilježivalo završetak žetve žitarica.

Kod češkog stanovništva situacija je drugačija. Na području Prekopakre Česi nisu svečano obilježavali završetak žetve kao poseban događaj. Sudjelovali su u njegovu obilježavanju u drugim selima i mjestima u sklopu kulturnih događanja čeških manjinskih društava. Te svečanosti čeških manjinskih udruga, između dvaju svjetskih ratova nazivali su *Obžínky*, da bi im devedesetih godina 20. stoljeća promijenili naziv u *Dožínky*.

Žetvene svečanosti uglavnom su se održavale u Daruvaru ili u okolnim selima (Končanica, Hercegovac, Ivanovo Selo), te u Kaptolu kod Požege. Prekopakrani (uglavnom članovi Češke besede) prvi put na takvim svečanostima sudjeluju 1925. godine u Daruvaru. To su ujedno i prve svečanosti koje su održane. Otad su svake godine sudjelovali u svečanostima sve do Drugog svjetskoga rata. Nakon rata svečanosti se održavaju svake druge godine, a članovi Besede iz Prekopakre sudjeluju gotovo na svim Žetvenim svečanostima, sve do danas.

Sudjelovanje na Žetvenim svečanostima podrazumijeva: svečani mimohod simboličnih vozova (okićenih seljačkih kola ili prikazivanje nekakvog poljoprivrednog posla vezanog za urod žitarica) te sudjelovanje u kulturno-umjetničkom programu svečanosti. Za sudjelovanje na Žetvenim svečanostima članovi Češke besede iz Prekopakre morali su danima pripremati razne rukotvorine (vijence i bukete žitnih klasova), poljoprivredne alatke (mlatilice, kose i srpove), te glazbeni i plesni program. S pripremljenim programom nastupali bi u raznim mjestima gdje su se održavale Žetvene svečanosti, ali nije mi poznato jesu li ikada s tim programom nastupili u Pakracu ili Prekopakri.

Kako su žetva i vršidba pšenice bili itekako značajni događaji za prekopakranskoga seljaka, opisat ću ih da se na njih ne zaboravi. Bili su to lijepi i veseli dani, puni prašine, slame i pljeve, ali i bogatog krupnog pšeničnog zrna, seljačkog znoja i zadovoljstva zbog bogata uroda. Do pedesetih godina prošloga stoljeća na poljima u Prekopakri sijala se uglavnom domaća pšenica (*osječka šišulja, vuka i dr.*). Zatim su seljaci počeli sijati talijanske sorte (*san pastore, leonardo, libellula i abbodanza*) koje su ubrzo prevladale na poljima. Kad bi krajem lipnja dozrela pšenica, polja su oživjela žeteocima. Želo se srpom i kosom, kasnije i kosačicom. Nakon žetve slijedilo je vezanje pšenice u snopove unaprijed pripremljenim vezivom od usukane ražene slame koja je znatno duža od pšenične. Povezane snopove slagalo se u granice ili krstine (krstak). Granica se pravila ušiljenim johinim ili bagremovim kolcima zabijenim u posljednji naslagani snop na vrhu radi njezine čvrstine. Snopove se slagalo tako da su se klasovi jednog snopa stavljali u sredinu i preklapali klasovima drugoga snopa. U jednu se granicu slagao 21 snop. Krstine su slagane na isti način, samo bez drvenoga kolca i sastojale su se od 17 snopova. Granice i krstine rasporedilo bi se uzduž polja da se pšenica u snopovima što prije prosuši. Seljak je žetvi pridavao posebnu pažnju, stoga je na polju bilo mnoštvo žetelaca. Muškarci su kosili kosom, žene žele srpom i vezale snopove da bi ih zajedno slagali u krstine. Žetva je obično trajala po čitav dan, po vrućem srpanjskom suncu. Oko podneva znali su se žeteoci malo odmoriti u hladu obližnjeg drveta, a poslije podne nastaviti sa žetvom. Tamo gdje nije bilo dovoljno odraslih, i djeca su morala raditi kao žeteoci. Bez obzira na vrlo naporan i težak rad, seljak je bio zadovoljan dobrim urodom pšenice. Kod bogatijih seljaka žetva je trajala i po nekoliko dana. Pšenica se prosušila i valjalo ju je prevesti kući, složiti u kamare ili stogove. Nakon toga trebalo je čekati red za vršalicu i organizirati vršidbu pšenice.

Za djecu je vršidba pšenice bila poseban događaj, kao i za svako domaćinstvo u kojemu je vršidba trajala. Po ugrijanom sparnom zraku letjela je pljeva iz košara koje su nosila djeca. Snažniji muškarci vilama su bacali snopove na vršalicu, spretnija seljanka srpom bi prerezala povez snopa, a trezveni *mašinst* ubacivao bi rasuti snop pšenice u vršalicu. Slamu je vršalica izbacivala na jednu, a zlatno zrnje na drugu stranu. Slamu su vilama dočekivali za to odabrani ljudi i uz pomoć djece odgurivali do mjesta gdje je već sljedeća ekipa slagala kamaru slame. Najčešće je domaćin bio taj koji je zlatno zrnje pšenice očekivao na drugom kraju vršalice i ponosno ga spremao u teške jutene vreće.

Tijekom vršidbe nije bilo vremena ni za odmor, ni za pjesmu, ali je zbog toga često bilo verbalnih nadmudrivanja i pošalica. Kao i svaki dobro obavljeni posao, vršidba je završavala obilnom gozvom koju je priredila domaćica sa svojim pomagačicama.

U kasnu noć, umorni seljaci zapjevali bi sve one radosne pjesme koje su znali, a valjalo je isprati grlo rakijom i vinom od silne ljetne prašine i pšenične pljeve.

Vlasnik prve vršalice za žito u Prekopakri bio je Alojz Bartoš i njome je vršio žito skoro u cijelom selu. Vršidba je bila težak i zahtjevan posao, a slaganje žita ili slame u kamare zahtijevalo je određeno umijeće. To je znala raditi samo nekolicina seljaka: Anta Širac, Iva Širac, Mirko Širac, Franjo Širac, Ivo Fogl, Andrija Širac, Josip Kubalek, Antun Novak, Franta Vancl.

Perušanje kukuruza (Perušalo)

Iako su Europljani relativno kasno upoznali kukuruz (*Zea mays*) i počeli ga uzgajati kao poljoprivrednu biljku, on se vrlo brzo proširio poljima Europe kao jedna od najizdašnijih žitarica. Njegov je uzgoj ubrzo započeo i na plodnim slavonskim poljima. Iako prekopakraska polja nisu tako plodna kao slavonska, kukuruz su brzo prihvatili i seljaci iz Prekopakre. Tijekom 19. i 20. stoljeća osim za stočnu ishranu, kukuruz se rabio i u ljudskoj ishrani. Kukuruz su uglavnom sijali na poljima izvan sela, gdje su poljoprivredne površine veće i lakše za obradu. Plod jednogodišnje biljke kukuruza je

klip, a po njegovoj ovojnici (perušini) nazvan je običaj – perušalo. Doduše, u Prekopakri smo rabili i naziv komušina.

Dozrele klipove kukuruza bralo se zajedno s perušinom. Malo je prekopakrskih poljoprivrednika imalo velike površine kukuruza, no za berbu ploda domaćin je okupljao radnu snagu kako bi što prije dovršio posao. Obrane klipove kukuruza prevozilo se u dvorišne nastambe seoskih domaćinstava. Bogatiji seljaci imali su veće poljoprivredne objekte (šupe ili staje sa sjenicima) gdje je obrani kukuruz čekao dovršetak berbe i perušalo za koje je opet trebalo okupiti radnu snagu. Siromašniji seljaci nisu imali prostrane poljoprivredne objekte pa su kukuruz dovozili u kuću gdje su ga odmah perušali.

Gdje god bila, kod bogatijih ili siromašnijih seljaka, perušala su uvijek bila vesela zgoda koja bi okupila i preko 40 ljudi. Perušanju su se posebno veselili mlađi ljudi, momci i djevojke. Mnoga poznanstva počinjala su upravo na veselim perušalima. Uz komušanje kukuruza seljaci bi se nadmetali tko će ispričati smješniju priču, anegdotu ili pošalicu. Nadareniji bi izvodili i cijele kuplete ili pričali vic za vicom. Bilo je zanimljivo vidjeti starije kako sjede na gomili toploga kukuruza i pričaju o prošlim vremenima, naravno, boljima od tadašnjih. Momci i djevojke radije su sjedili postrani, na komušini i kradomice se pogledavali, dodirivali i smijuljili. Djeci je bilo svejedno gdje sjede. Malo su komušala kukuruz, a više su se igrala s kukuruznom gareži, mažući je po licu ili su od svilenih vlakana kukuruza (ocvalih ženskih cvjetova) pravila fašničke brkove i kosu. Svi su bili zaposleni oko komušanja kukuruza, a domaćin i nije stigao komušati jer su ga doslovno razvlačili na sve strane. Netko je bio žedan (kave, rakije, piva ili vina) ili je nešto nedostajalo (košara, previše komušine ili premalo klipova). Bilo je važno šaliti se na račun domaćina ili domaćice. Tijekom perušala često se mogla čuti i pjesma veselih seljaka, zadovoljnih što su još jedan poljoprivredni posao uspješno priveli kraju.

Čijanje (čehanje) perja – Doděrky

Poslije napornih proljetnih, ljetnih i jesenskih poslova, za seljaka je tijekom zime zavladao zatišje. Zime su nekada bile duge, snježne i hladne. Seljaci su se zimi često družili u svojim zagrijanim domovima, raspravljali o svemu i svačemu, ponekad zapjevali i zaplesali. Jedan od običaja koji je okupio veći broj osoba bilo je čijanje perja.

Tijekom godine u seoskim domaćinstvima, uglavnom bi žene othranile veće količine peradi (kokoši, guske, patke i pure) od kojih su koristile meso i perje. Najčešće se rabilo gušćje i pačje perje. Perje skupljeno tijekom godine čehalo se u kasnu jesen ili zimu. Sezona je počinjala krajem studenoga i trajala je skoro cijele zime, ovisno o broju očerupanih gusaka i pataka te prikupljenoj količini perja. Domaćica je pozivala susjede i prijateljice na večernje čehanje perja. Kod nekih je domaćica čehanje perja trajalo po dva tjedna, a kod nekih bi završilo za jednu ili dvije večeri. Na čijalima (lokalni naziv) znalo se okupiti dvadesetak žena, ali i poneki muškarac. Pazeći da ne bi puhale ili kihale dok čehaju perje, žene su neprekidno govorile, bez reda i najave. Nezgodno mi je prepričavati njihove razgovore. Ne zbog nekih velikih tajni, već zato što sam ih slušao kao dijete, a tada dosta toga nisam razumio. Naime, mene su ponekad sa sobom povele baka i mama. Premda nismo uzgajali patke i guske pa nismo imali perja, one su često pomagale susjedama u tom poslu. Bez obzira na trajanje čijala, svaka je domaćica završne večeri organizirala *doděrky*. Riječ je češkoga podrijetla. Hrvatska riječ za takvu večeru nije mi poznata niti sam je uspio pronaći u rječnicima.

Iako je domaćica svaku večer pogostila sve koji su čehali perje, doděrky su bili ipak nešto posebno. Bila je to svečana večera uz prethodno dovršavanje čehanja perja. Domaćica je za tu prigodu pripremila kolača, crne kave, kuhanog vina ili rakije, raznih kobasica i čvaraka, svježeg kruha, a znalo je biti i raznoga pečenja. Dakako da je poslije obilne gozbe došlo i do izvođenja raznih ske-

čeva, veselih priča i recitacija, a sve bi završilo pjesmom. Često se na tim završnim večerima našlo mjesta za glazbenike, a gdje je glazba tamo je i ples. Prekopakrom je godinama kružila pošalica:

*Doděrky su u Donjem kraju, domačice ne brane,
da im perje leti, baš na sve strane.*

Kolinje

Uzgoj stoke nije bio primarni posao poljoprivrednika Prekopakre i rubnih dijelova Pakraca, a obuhvaćao je držanje konja, krava, ovaca i koza te peradi. Osim poljoprivrednika, stoku je uzgajalo i ostalo stanovništvo.

Tov raznih pasmina svinja bio je jednogodišnji, a svinje se tovalo do težine od 120 – 150 kg, rjeđe i do 200 kg. Kolinje je započinjalo u ranim jutarnjim satima loženjem vatre, ispijanjem kuhane raki-je, nakon čega se prelazilo na posao. Nakon usmrćivanja, svinju su polijevali vrućom vodom, čistili od čekinja i brijali, te sjekli na polovice. Domaćin bi zatim, zadovoljan kvalitetom mesa i slanine, pomagače počastio vinom.

Daljnjom obradom meso je sječeno u manje komade, pravljene su mesne kobasice, krvavice i švargli. Slaninu i salo topilo se za mast i čvarke. Naročita pozornost pridavala se obradi šunke. Češke su obitelji pravile i *buhtovke*, kobasice od kuhanog mljevenog mesa, bijelog kruha s mnogo raznih začina. Voda, koja je preostala od kuhanog mesa, očišćenih iznutrica, kožica i svinjske glave, koristila se za spravljanje juhe, *prdelovke*. Posao je ponekad trajao do kasno u noć, a završavao je večerom kod domaćina.

Djeca mnogobrojnih obitelji iz Prekopakre i Filipovca u večernjim bi satima posjetila kuću domaćina kolinja te pred ulaznim vratima ostavila veću posudu s porukom:

*Mi smo čuli, da je danas, kolinje kod vas,
molimo da ostavite nešto i za nas.*

Češke obitelji slale su djecu dan nakon kolinja da raznose rodbini i susjedima *prdelovu* juhu, kobasice i čvarke, za što su djeca dobivala novac za džeparac.

Tradicijske zabave u Pakracu i Prekopakri

Ciljevi tradicijskih zabava bili su razbijanje svakodnevnice i uveseljavanje, ali i financijska dobit organizatoru. Mikulaška i katarinska zabava više se ne organiziraju, ostale potječu s kraja 19. stoljeća, a jedino se planinarska zabava organizira od tridesetih godina prošlog stoljeća. Većina tradicijskih zabava postankom je vezana uz kršćanske blagdane, a tek poneka, poput planinarske, rezultat je redovitog okupljanja ljudi sličnih interesa. Sama zabava predstavljala je vrhunac obilježavanja pojedinog običaja.

Planinarska zabava

Pakrački planinari s organiziranim okupljanjem započinju krajem dvadesetih godina prošloga stoljeća, te osnivaju Planinarski klub „Omanovac“ i udruženje „Čaklovac“. Prvo službeno planinarsko društvo „Čaklovac“ osnovano je 1928. godine kao podružnica Hrvatskog planinarskog društva u Zagrebu. Iste godine organizirana je prva planinarska zabava. Godine 1935. udruženje mijenja naziv u Planinarsko društvo „Psunj“.

Zabava je održavana početkom veljače, najčešće u prostorijama Hrvatskog doma u Pakracu, te kasnije u prostorijama hotela „Krndija“. Osim planinara, nazočni su bili i njihovi simpatizeri, a

često su nastupali Adela Grünvald, Zdenko Stantejský i Josef Rostočil, poznati pakrački kazališni amateri i glumci Češke besede Prekopakra te predsjednik podružnice Josip Svoboda i Olga Wilder.

Zanimljivo je spomenuti zabavu održanu 6. veljače 1940. godine u Hrvatskom domu, u organizaciji Planinarskog društva „Psunj“ pod krilaticom „Pokladna zabava pod devizom Televizija u Pakracu“. Mr.ph. Renzo Martinelli idejni je začetnik ovog događaja, a nastupali su amaterski kazališni glumci Pajo Crnolatac, Emil Stvrteczky, M. Delmaschio, A. Radl, Olga Wilder, Marko Khon, Vinko Erb, Adam Štetić, Josip Svoboda, Z. Moguš i Miško Kordić. U glazbenom dijelu nastupili su: jazz orkestar „The dancing boys“, Pakrački mandolinski orkestar te Zlata i Ivo Stahuljak, članovi jedne od najvećih europskih glazbenih obitelji porijeklom iz graničnog područja Češke i Poljske.

Cilj ovoga glazbeno-scenskog događaja bio je uputiti Pakračane u situaciju tadašnjih država, od kojih su neke već bile zahvaćene ratom. Tako su se tijekom događaja izmjenjivali prikazi iz Engleske, Francuske, Njemačke, Španjolske, Mađarske, Rusije, Japana, Havaja, a zatim iz Splita i Pakraca.

Planinarske zabave se nakon Drugog svjetskog rata nastavljaju tek od 1953. godine u prostorijama hotela „Krndija“. Sala hotela bila bi uređena granama crnogoričnog drveća, planinarskim rekvizitima, duhovitim porukama o očuvanju prirode te smjerokazima koji su upućivali goste njihovim mjestima. Zabave su obilovale pjesmom i plesom te redovitom tombolom.

Silvestarski bal (doček Nove godine) i novogodišnja zabava

Organizatori novogodišnjeg dočeka u Prekopakri i Pakracu često su se mijenjali. Organizator je bila organizacija koja je pravodobno rezervirala termin i dobila potrebne dozvole od vlastodržaca. Promjena organizatora u Prekopakri ipak je bila nešto rjeđa. Već krajem 19. stoljeća zabavu su priređivali Česi u gostionicama Antuna i Karla Bárte, što je trajalo do 1931. godine, kada zabava seli u prekopakranski Češki dom te u njemu ostaje do 1940. godine. Nakon Drugog svjetskog rata organizatori i mjesta se izmjenjuju, a najčešći su organizatori Češka beseda, Dobrovoljno vatrogasno društvo i Seljačka sloga. Osim organizatora, u običajima na zabavama nema značajne razlike.

Novogodišnja zabava slijedila je zabavu na Silvestrovo, a obično su obje zabave imale istog organizatora. Na zabavama su domaći glazbenici većinom svirali valcere, polke, čardaše i popularne pjesme. Ugođaj i odjeća bili su svečani tijekom obiju večeri.

Maškare, maskenbal, karneval

Na prijelazu 19. u 20. stoljeće ovaj je običaj završavao zabavom za maškare u gostionicama A. Barte, K. Barte ili S. Rukavine u Prekopakri te u Velikoj gostionici, gostionici F.Hošeka ili kantini Pilana u Pakracu, a nešto kasnije i u Pollakovu hotelu u Pakracu. Većina zabava nakon 1930. godine u Prekopakri održavala se u Češkom domu.

Dok se u Pakracu pridavala veća pozornost organiziranoj povorci maškara, u Prekopakri su maškare šetale od kuće do kuće, uz pjesmu i glazbu, katkada bi se zaustavile izvođeći šalu te nakon toga nastavile obilazak. Prije same zabave, ponekad bi maškare u seoskom centru spalile lutku okrivljenu za nedaće koje su se događale u Prekopakri i okolici.

Maškare su najčešće bile kostimirane u odjeću osoba suprotnoga spola, ali je bilo i maštovitijih kostima. Ponekad su maškare svojim kostimom kazivale neku erotsko-satiričnu poruku o odnosima u društvu. Djeca su se također maskirala i u školi su prigodnim programom obilježavala događaj. U društvu s predškolskom, maskiranom djecom obilazili su kuće po selu skupljajući novac, krafne i jaja.

Obilježavanje ovoga običaja u Pakracu treba promatrati kroz dva razdoblja, od kraja 19. stoljeća do Drugog svjetskog rata, te nakon 1946. godine.

Prvo razdoblje bilo je produhovljenije i bolje organizirano, što se prije svega odnosi na povorku maškara u Pakracu. Ona se sastojala od većeg broja sudionika, s maskama i bez njih, koji su se sastajali pred kućom Lujka Šnedorfa, glavnog organizatora povorke. Nakon formiranja, uz pratnju limene glazbe, povorka se kretala uz rijeku Pakru k sjevernom dijelu Pakraca, zatim nazad do središta grada i Grgurićeve zgrade pa do hotela Pollak i kapelice sv. Josipa. S toga mjesta povorka je ponovo kretala prema središtu grada do prostora održavanja bivšeg stočnog sajma te se zaustavljala ispred kuće dr. F. Tomića i kuće M. Todorovića. Karnevalska povorka imala je svog princa, imenom sv. Lale, optužena za sve nepodopštine i propuste te spaljena uz odobravanje maškara.

Podaci izloženi u ovom tekstu skupljeni su temeljem kazivanja stanovnika Pakraca i Filipovca jer obilježavanje ovog običaja nitko nije bilježio. Nešto je podataka prikupljeno iz satiričkog lista „Pakrački dekret“, urednika i tekstopisca Lujka Šnedorfa.

Gospojina

Župna katolička crkva sv. Marije u Pakracu matična je crkva prekopakranskim vjernicima, stoga se o blagdanu Velike Gospe – 15. kolovoza, u Prekopakri održavala crkvena svečanost, odnosno seoski kram i zabava. Domaćini i njihovi mnogobrojni gosti u smiraj dana uputili bi se na zabavu, stoga se može reći da je ta zabava bila posjećenija od ostalih održanih tijekom godine. Doduše, zabava je počinjala u ranim popodnevnim satima i trajala bi do jutra. Od 1930. godine bila je to vrtna zabava u dvorištu Češkoga doma u Prekopakri. Prije toga održavana je u dvorištu gostionice Antuna Barte u Prekopakri. Bilo je moguće održavati vrtnu zabavu jer blagdan pada u ljetno vrijeme, a zanimljiv je podatak da je rijetko kada na taj dan u Prekopakri padala kiša. Organizatori su imali sreće s vremenom, ali i s gostima. Zabavu su pripremale razne društvene organizacije iz Prekopakre i uglavnom bi se mijenjale iz godine u godinu jer je zabava donosila pristojnu zaradu.

Važno je istaknuti da je 15. kolovoza 1931. svečano otvoren Češki dom u Prekopakri. Dakako, bila je to vrlo svečana i dobro posjećena zabava.

Katarinska zabava

Na dan sv. Katarine, 25. studenoga, češki su doseljenici održavali posljednju zabavu u kalendarskoj godini, tzv. *kateřinka*. Od Svete Katarine do Božića bilo je vrijeme pokore i *nebyly ani muziky, ani veselky* (nije bilo ni zabave ni svadbe). Tako je bilo u većini sela, ali ne i u Prekopakri. Objasniti razloge tomu značilo bi analizirati politička, socijalna i vjerska opredjeljenja ondašnjih čeških doseljenika, što je izvan okvira teme kojom se bavimo.

Katarinske su zabave od kraja 19. stoljeća pa sve do Drugog svjetskog rata organizirali Češka beseda Prekopakra, DVD Prekopakra ili prekopakranski gostioničari: A. Barta, K. Barta, L. Josipović, S. Rukavina. Zabava je uglavnom bila dobro organizirana i posjećena. Obično je svirala domaća tamburaška glazba, a ponekad su gostovali glazbenici iz Dobrovca i Filipovca.

Poziv s jedne Katarinske zabave u gostionici „Dalmatinski podrum“ u Prekopakri

Mikulaška zabava

Za razliku od drugih sela u kojima su živjeli Česi, u Prekopakri je na Svetoga Nikolu (6. prosinca) održavana zabava. Kako se kalendarski posljednja zabava, silvestrovska, trajanjem proteže u Novu godinu, zadnjom smatram tzv. *mikulašku* zabavu.

Nekada je za Svetoga Nikolu selo obilazila manja skupina maskirana u likove sv. Nikole, vraga i anđela. Saonicama s konjskom vučom vozili su se selom i darivali djecu, a završili bi na zabavi gdje su prisutnima dijelili uglavnom satirične i provokativne darove. Zabavu su isključivo organizirali Česi iz Prekopakre i Pakraca okupljeni u Besedi ili DVD Prekopakra. Mikulaške su se zabave održavale do 1939. godine.

Posvícení

Običaj pod nazivom *posvícení* Česi su donijeli iz svoje domovine i nastavili ga njegovati u Slavoniji. U češkim selima oko Daruvara običaj je prisutan i danas, dok je u Prekopakri i Pakracu nestao prije pedesetak godina. Korijeni su mu u poganskim vremenima, a pokrštaivanjem Čeha dobio je i dio kršćanskih katoličkih obilježja.

Riječ *posvícení* teško je prevesti na hrvatski jezik jer takav običaj ne nalazimo kod Hrvata. *Češko-hrvatski rječnik* Jaroslava Merhauta, (Zagreb, 1939.) bilježi prijevod: *posvícení* – „proštenje“. Prijevod podrazumijeva samo kršćansku sastavnicu značenja, ne i pogansku staročešku. Naime, ishodište običaja je u slavljenju onoga što je kod seljaka urodilo tijekom godine.

Riječi *proštenje* bolje odgovara češka riječ *pouť*, koji su, kao običaj, također donijeli iz Češke i ovdje ga spominjem jednako kao i *proštenje*, a običaj se u Prekopakri i Pakracu održavao na dan Velike Gospe, odnosno 15. kolovoza.

Sela u kojima je živio veći broj Čeha, slavila su *posvícení*. Na daruvarskom području još i danas se slavi taj običaj, a slavlje počinje prve nedjelje poslije 24. kolovoza, blagdan sv. Bartola, u Dežanovcu pa svakog tjedna (nedjeljom) u nekome drugome selu, da bi ciklus završavao u nedjelju prije Svih svetih u selu Golubinjak. U Prekopakri i Pakracu slavilo se *Václavske posvícení* još nekoliko godina poslije Drugog svjetskog rata.

Posvícení i bujno veselje koje ih je pratilo, već od srednjeg vijeka su nerazdvojni. Običaj se slavio kada je sva ljetina bila spremljena, a ozimi usjevi zasijani. Nije se obilježavao istodobno u svim

oblastima Češke i Moravske, već u različito vrijeme po pojedinim oblastima. Najpoznatije *posvícení* bile su (i sada su) *Václavské* (28. rujna), *Havelské* (16. listopada), *Martinské* (11. studenoga), *Kateřinské* (25. studenoga).

Posvícení, kao i većina običaja (blagdana) godišnjeg kalendara, nisu obiteljsko slavlje, već blagdan i slavlje cijeloga sela ili kraja. U te dane posjećivalo se rodbinu i prijatelje, ne samo u istom selu ili kraju, već i u široj okolici. Pripremalo se mnogo hrane i pića, a kolači su se pekli nekoliko dana unaprijed te slali rodbini i prijateljima kao pozivnica za sam blagdan. *Posvícení* se u Češkoj svetkovalo tri dana, od nedjelje do utorka. Češki su doseljenici običaj gotovo u cijelosti prenijeli i u Slavoniju.

Valja kazati da su *posvícení* blagdan posvećen mjesnoj crkvi (hramu) a datum običaja određivao se prema svecu kojemu je crkva posvećena.

U Prekopakri su doseljeni Česi naišli na „mali problem“. Prekopakra nije imala crkvu (nema je ni danas), a crkva u Pakracu posvećena je sv. Mariji čiji se blagdan obilježava 15. kolovoza. Kako u to vrijeme ni polovina ljetine nije bila spremljena, običaj ne bi imao smisla. Zbog toga su Česi u Prekopakri slavili *posvícení* na dan sv. Václava, odnosno 28. rujna.

Slavlje je obično trajalo tri dana i blagovalo se ono najbolje u domaćina. Navečer su gosti s domaćinom išli na zabavu u neku od gostionica ili u Češki dom. U Prekopakri su to bile gostionice Karla Bárte, Antuna Bárte, Lacija Josipovića i Stanka Rukavine. U Pakracu su takve zabave organizirali Franjo Hošek i Josef Hojka. Zabave su održavane tri dana, kao i u domovini: nedjelja, ponedjeljak i utorak.

Nažalost, u Pakracu i Prekopakri toga običaja više nema, ali u Končanici, Dežanovcu, Golubinjaku, Donjim i Gornjim Sređanima, Ivanovu Selu, Gornjem i Donjem Daruvaru, Velikim Zdencima, Lipovcu, Doljanima, Donjem Brestovcu i Šibovcu mještani još uvijek njeguju tu staru tradiciju.

Svadbeni običaji

Svadbeni običaji Hrvata i Čeha u Prekopakri ponešto se razlikuju. Obred svadbene svečanosti dosta je sličan, a razlika je vidljiva tek pri razdiobi materijalnih dobara unutar ženikove obitelji. U Čeha postoji nasljedno običajno pravo, tzv. *vejminek*.

Prema kazivanju Fanike Kláčmerove iz Prekopakre, novinar Otto Sobotka u svojim zapisima iz 1925. godine opisuje svadbene svečanosti Čeha u Prekopakri na sljedeći način:

Kod prvih odziva ženik i nevjesta zovu kumove, djevere i djeveruše. Posljednji tjedan prije svadbe zovu ostale goste. Svadbena gozba održava se kod nevjeste. Poslije podne svadbenog dana, najprije dolaze djeveruše i oblače nejestu. Zatim dolaze djevojke, momci i kumovi. Poslije toga idu djeveruše i djeveri bez kumova po mladoženju. Pred odlazak iz roditeljskog doma, mladoženja dobiva blagoslov. Kada dolazi ženik, nevjesta se sakrije u sobu. Prvi odlazi djever po mladenku, dovede je mladoženji pa oboje idu nejestinim roditeljima.

U ovom dijelu svadbenog običaja najčešće bi mladoženji dovodili neku drugu djevojku ili stariju ženu s djetetom, kako bi se uz dvosmislene govore našalili s mladoženjom i njegovom pratnjom. Taj dio običaja bio je češći u Hrvata nego u Čeha. Iz nastavka kazivanja Fanike Kláčmerové saznajemo:

Kleknu pred njima i dobiju blagoslov. Poslije toga mladenka s djeverom, a mladoženja s djeveruša-ma sjednu u kočiju i idu u crkvu.

Po povratku iz crkve pred njima se zatvore vrata i ženik mora moliti dopuštenje za ulazak u kuću. „Tko kuca?“ – „To sam ja, X. Y.“ – „Što hoćeš?“ – „Želim ući s nejestom, vašom kćerkom u vaš dom“. Vrata se otvore i dozvoljen im je ulazak. Poslije ulaska u kuću, ponuđen im je kruh i sol. Tek kad nevjesta i ženik kušaju kruh, mogu ući dalje. Kruh simbolizira stalno blagostanje.

Zatim počinje svatovska gozba. Nevjesta sjedi sa ženikom i zajednički jedu iz jednog tanjura i piju iz iste čaše. (Ovaj običaj održao se u mnogim češkim obiteljima. Čak i poslije svadbe supružnici uvijek jedu iz jednog tanjura. To je zasigurno ostatak iz vremena kad je u seoskim domaćinstvima iz jedne posude jela cijela obitelj, a ponekad i služinčad).

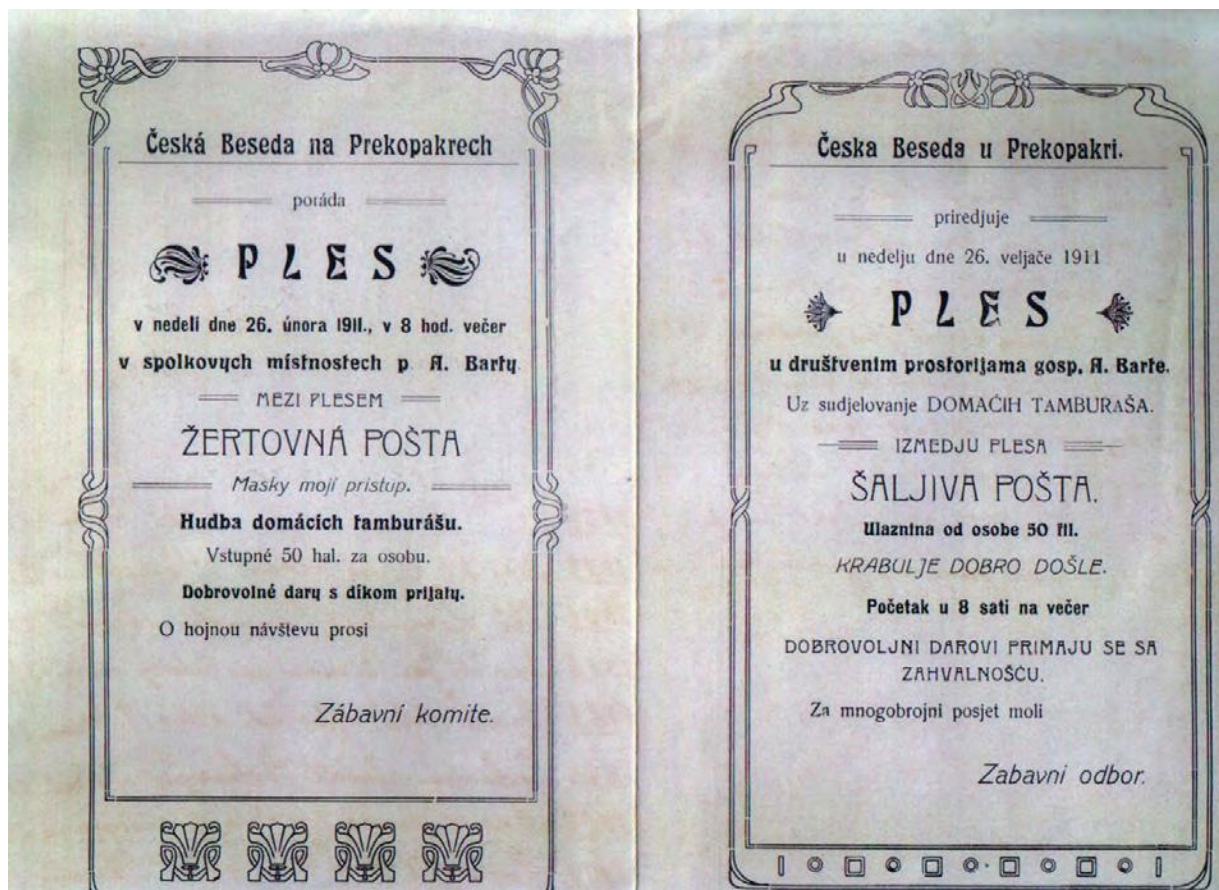
Do pola noći nevjesta ne smije ustajati sa svoga mjesta, odnosno udaljiti se od stola, a ostali se zabavljaju i plešu. Poslije pola noći prvi kum dovede nevjestu do sredine prostorije, skida joj šljager i daje joj na glavu šal ili rubac. Vjenčić s njene glave stavlja na tanjur i nevjesta ide sa svakim gostom plesati. Plesač tada daje na tanjur pripremljeni dar.

Ujutro odlazi nevjesta sa ženikom u njegov dom. Prema starinskom običaju, mladenci ostaju kod ženikovih roditelja.

Iako nije izravno povezan sa svadbenim običajima, *vejminek* je uređivao odnose u obiteljima poslije svadbe i zasnivanja nove obitelji na imanju roditelja. Bio je to specifičan običaj čeških doseljeničkih obitelji.

U austrijskim zemljama 1790. godine donesen je zakon po kome samo jedan sin nasljeđuje selište, dok ostali postaju nadničari na gospoštijskoj zemlji ili radnici u manufakturama. U Češkoj je bio običaj da roditelji ostavljaju zemlju i sve nekretnine najdražem djetetu. Zemlja se nije smjela ni dijeliti ni otuđiti. Međutim, nasljednik dobiva zemlju i imetak samo pod uvjetom da do smrti skrbi o roditeljima. Braći i sestrama nasljednik je morao dati otpremninu. Taj običaj poznat je kao *vejminek*. U Prekopakri, Pakracu, Filipovcu, Pakračkoj Poljani i Antunovcu, *vejminek* se održao do Drugog svjetskog rata.

Sklapanjem mješovitih brakova i svadbeni su običaji ponešto izmijenjeni, no osnove su ipak onakve kako je o njima kazivala Fany Kláčmerová te davne 1925. godine.

Običaji vezani uz vjerske blagdane

U ovom dijelu teksta prikazat ću onaj dio vjerskih običaja koji se odnosi na njihovo obilježavanje u selu i gradu, u seoskim i gradskim domaćinstvima (obiteljima), te društvenim objektima.

Možda je nedostatak crkve u Prekopakri razlog što se u selu nisu razvili izražajni, sadržajni i masovni običaji vezani uz vjerske blagdane. Pakrac ima župnu crkvu i nekoliko manjih sakralnih objekata, ali nije imao toliko katoličkih vjernika kao Prekopakra. Bez obzira na pripadnost istoj vjери, bile su vidljive socijalne i interesne razlike između stanovnika Pakraca i Prekopakre. U Pakracu većinu vjernika činili su obrtnici, dok su većinu prekopakrskih vjernika činili seljaci. Zanimljivo da su se i sami dijelili na *gospodu* iz Pakraca i *seljake* (sirotinju) iz Prekopakre.

Tri kralja

Šestim danom mjeseca siječnja završavalo je božićno doba. Blagdan Tri kralja u Prekopakri i Pakracu sačuvao se u tradiciji *koleda*. Koledari su uglavnom bili momci i dječaci, koji su predstavljali tri mudraca. Odjeveni u jednostavnu (pretežno bijelu) odjeću s papirnatim krunama na glavi, maskiranih lica, nosili su bijelu zvijezdu i obilazili kuće poznanika. Kazivali su ili pjevali razne prigodne pjesme. Svaka obitelj koju su pohodili dala bi im kakav sitni dar.

Ovaj se običaj održao do sredine šezdesetih godina 20. stoljeća.

Maškare

Vrijeme poklada obilježavalo se u veljači, uoči razdoblja korizme. Glavna pokladna zabava održavana je na pokladnu nedjelju. Toga bi dana ručak bio bogat, ali nije trajao dugo jer svi su žurili na zabave što su se održavale u Pakracu i Prekopakri. Pojavljivale su se i *dječje maškare*. Maskirana djeca obilazila su kuće i pjevala pjesme, za što bi ih domaćin nagradio, stavivši u njihove košarice po koje jaje, voće, kolače ili sitni novac. U pokladni ponedjeljak nastavljalno se plesom i glazbom na zabavama. Česi su takvu zabavu nazivali *muški bal*. Zabave su se održale do početka Drugog svjetskog rata. Pokladni je utorak smatran vrhuncem pokladnih svečanosti. Veći broj stanovnika Prekopakre maskirao bi se i hodao selom. Neki su imali i svoju glazbenu pratnju, pjevače i zabavljače pa su tako obilazili kuće poznanika. Ponekad bi imali i nekakvu lutku koju bi na kraju, uz šale i veselje, spalili u centru sela.

Stanovnici Pakraca i određene društvene organizacije organizirali su karnevalsku povorku gradskim ulicama. Povorka je imala značajan broj sudionika, određena pravila i tradicionalni program. Kretanje povorke pakračkim ulicama i spaljivanje *princa karnevala* opisano je u odjeljku *Tradicijske zabave*.

Uskrsni običaji

Nakon Pepelnice (kod Čeha *popeleční středa*, *Škeredá* ili *Černá*), počinjalo je doba četrdesetodnevna posta. Vjernici su se uglavnom pridržavali posta: neki jer su htjeli, a neki jer su morali (bilo je dosta siromašnih). Posebnih običaja u tom razdoblju nije bilo.

Česi su za tih šest nedjelja korizmenoga razdoblja imali nazive:

1. korizmena nedjelja – *Pytlová, Černá*
2. korizmena nedjelja – *Pražná, Černá*
3. korizmena nedjelja – *Kýchavná*
4. korizmena nedjelja – *Družebná*
5. korizmena nedjelja – *Smrtná*
6. korizmena nedjelja – *Květná*.

Šeste korizmene nedjelje (Cvjetnica) vjernici iz Prekopakre nosili bi grančice i cvijeće na posvećenje u crkvu. Većina se ranim jutrom umivala vodom pomiješanim s cvjetnim laticama. Posvećenim cvijećem ukrašavali su svete slike i križeve koje su čuvali u kući, a stare su grančice i cvijeće spaljivali.

Veliki petak

Na taj su dan vjernici iz Prekopakre, rano ujutro prije izlaska sunca, odlazili na Pakru ili na izvor Pakurnovac kako bi se umili tekućom vodom i tako zaštitili od raznih bolesti. Tko nije mogao ići do Pakre ili Pakurnovca, umivao se bunarskom vodom. Na Veliki petak ništa iz domaćinstva nije se smjelo posuđivati jer bi netko s posuđenim predmetima mogao čarati. Seljaci nisu radili na polju ili u šumi, a domaćice nisu prale rublje.

Bijela subota

Većina seljana tog je dana kuhala jaja i ukrašavala pisanice (bojana jaja). Dok nije bilo kupovnih boja, jaja su se bojala raznim pripravcima biljnog podrijetla, najčešće od suhog ovoja (lišća) crvenog luka ili cikle. Pisanice su ukrašavali sposobniji crtači. Uglavnom se crtalo običnim ili metalnim perom, kemijskom tekućinom ili voskom.

Glavno jelo na uskršnjem stolu bila je šunka. U subotnje predvečerje bogatiji su seljaci kuhali sušenu šunku ili su je pekli u krušnim pećima.

Uskrсна nedjelja

Vjernici iz Pakraca i Prekopakre nosili su blagosloviti hranu u crkvu sv. Marije u Pakracu. Veći broj seljaka iz Prekopakre dio blagoslovljene hrane podijelio bi (žrtvovao) polju, voćnjaku, bunaru, da bi urod bio bolji, da bi voće bolje rodilo, a voda bila zdrava i pitka.

Uskršni ponedjeljak

Bio je to vrhunac uskršnjih običaja. Djeca i mladići išli su koledati. Obilazili su kuće susjeda i rodbine, gdje bi ih domaćini darivali pisanicama, slatkišima, kolačima, voćem i sitnijim novcem. Mladići su obilazili domaćinstva u kojima je bilo djevojaka. Spletenim vrbovim šibama (*pomlázka*) ujutro su budili djevojke i nježno ih udarali (šibali). Djevojke su se pri tome branile, ponekad skrivale i na kraju iskupljivale pisanicom. Običaj je bio izraženiji kod ovdašnjih Čeha. Navodim i jednu pjesmicu koju su pjevali tom prigodom:

Šuky, šuky, blechy ven,
vejce sem.

Djeca, ali i odrasli, skupljali su se na nekoliko mjesta u selu i gradu te se natjecali tko će kovanim novcem prvi pogoditi pisanicu postavljenu na zemlji.

Velika Gospa

U Pakracu i Prekopakri 15. je kolovoza blagdan Velika Gospa. Slavi se sv. Mariju, kojoj je i posvećena župna crkva u Pakracu. Održavao se i seoski, odnosno gradski svečani sajam (*kram, kirvaj, proštenje*). Pakračkim i prekopakranskim obiteljima dolazili su gosti iz susjednih gradova i sela. Kod većine domaćina bilo je obilje jela i pića. Na svečano ukrašenu stolu kao poslasticu domaćin je posluživao pečenu janjetinu.

U Prekopakri redovito je održavana zabava na otvorenom. Više o njoj navedeno je u odjeljku *Tradicijske zabave*.

Svi sveti

Već prije samih blagdana katolički vjernici, a i mnogi koji to nisu bili, pripremali su cvijeće, svijeće, ukrasne grančice i bukete za grobna počivališta svojih predaka i prijatelja.

1. studenoga – Svi sveti. Kod kršćana je to prvi dan sjećanja na umrle koji su postali svetima. Na taj dan hodočastilo se na pakračko i prekopakransko groblje. Na grobove predaka, rodbine, prijatelja ili poznanika donosilo bi se cvijeće, palile svijeće ili lampioni. Nad grobovima održavali su se vjerski obredi.

2. studenoga – Dušni dan. Dan je to sjećanja na sve umrle. Običaji su bili jednaki kao i prvi dan.

Sveta Barbara

Već je vrijeme adventa i to je prvi prosinački blagdan koji je značajniji tradicijski običaj u Prekopakri i Pakracu. Toga dana, mlađe žene s metlom i u bijeloj odjeći obilazile bi djecu i darivale im sitne darove. Najčešće je to bilo suho voće (šljive, kruške i jabuke), lješnjaci i orasi, ali bilo je i ponešto igračaka ili školskog pribora. Darove su dobivala dobra djeca, a ona manje dobra osjetila su učinak metle. Te mlade žene zvali smo *barborky*. Doduše, nama nije smetalo kada je te darove podijelila i starija žena (baka).

Kod prvih doseljenih Čeha održao se i običaj rezanja mladih grančica višnje ili trešnje, koje bi zatim stavljali u posudu s vodom. Te grančice procvale bi za božićne blagdane. Služile su kao ukras kuće, ali i nagovještavale domaćinu kakav će imati urod iduće godine.

Sveti Nikola

Ovome blagdanu najviše su se radovala djeca. Za Svetoga Nikolu odrasli bi oblačili bijele odore, a jedan među njima na glavi je nosio improviziranu biskupsku kapu, glumeći sv. Nikolu. U njihovoj pratnji bila je osoba obučena u crno, s velikim repom i trozupcem, koja je glumila vraga. Uz mnoštvo razigranih odraslih osoba i veće djece, obilazili su kuće po selu, darivali i plašili djecu, koja su pri tome morala pjevati ili recitirati nekakvu pjesmicu.

Darovi su bili veći i skuplji nego za Svetu Barbaru. Na taj dan znalo je biti dosta snijega pa je vesela skupina sa sv. Nikolom i vragom imala prijevoz saonicama s konjskom vučom.

Sveta Lucija

Novinar češkog časopisa Otto Sobotka u svojoj studiji *Zvyky českého lidu na Daruvarsku*, za ovaj blagdan navodi:

(...) u Prekopakri se održao jedan stari običaj. Već na Svetu Luciju (12 dana pred Božićem) napišu djevojke na 12 listića po jedno ime momka. Listiće smotaju kao rolicu ili kuglicu te svaki dan spale jednu rolicu ili kuglicu, s tim da ju ne otvore. Posljednja koja ostane na Badnjak, sadrži ime njenog budućeg.

Na taj dan, djeca i stariji, očistili su veći plod tikve (bundeve, misirače) od sjemena, umetnuli zapaljenu svijeću i tako noću nosili selom ili ostavljali u svojim dvorištima pred kućom.

Božićni blagdani

Otto Sobotka je prema kazivanju obitelji Klačmer o božićnim običajima zapisao sljedeće:

U Prekopakri se govori da što je više jela za Badnjak na stolu, tim bolje. Svi moraju cijeli dan postiti. Oko šest sati navečer sve mora biti pripravljeno i počinje se jesti. Poslije večere ulazi domaćin u sobu i svima zaželi sretan Božić. Ostali zahvale i svi, na čelu s domaćinom, idu prema postavljenom stolu

na kojemu su mimo jela i krumpiri, kukuruz, ljetina – da bude preko cijele godine puno svega. Sve je to u posudama i staklenkama među ostalim jelom i ostaje na stolu cijelu večer. Kada svi zauzmu svoje mjesto za stolom, počinje molitva. Poslije nje svatko si uzme komadić kruha s medom, a zatim ostala jela. Poslije večere podijeli se koleda (jabuke, orasi, slatkiši, suhe rezane jabuke). Svatko uzme jednu od svojih jabuka, prereže ju. Ako je u njoj jezgra u obliku zvijezde, to znači zdravlje, ako je crvljivo ili križ, dogodine će umrijeti.

Poslije večere idu djevojke van i u naručju donesu drva. Ukoliko je paran broj cjepanica, djevojka će se dogodine udati, ako je neparan broj cjepanica, ostatak će slobodna. Ljuske od oraha i jaja djevojke uzimaju i nose pod jorgovan. Pri tome govore:

Třesu, třesu bez,
ozvi se mi pes,
kde můj milej
večeři dnes.

S koje strane se najprije začuje lavež psa, na toj strani je njen izabranik. Poslije večere domaćin uzme od svakog jela ponešto i odnese stoci da bi i ona imala Badnjak i da bi cijelu godinu imali obilje jela i pića. Na Badnjak djevojke pišu na listiće imena momaka, slično kao i za Sv. Luciju, samo ovaj puta smotane listiće umeću u knedle koje zatim daju kuhati. Ona knedla koja prva ispliva iz kipuće vode na površinu, izvadi se i razreže. Ime na listiću kazuje kako će se zvati njen budući.

Ovi običaji zabilježeni su kod Čeha u Prekopakri. Međutim, slično je bilo i kod ostalih katoličkih vjernika u Prekopakri i Pakracu.

Osim navedenih običaja, značajni su i običaji pravljenja jaslica te unošenja slame u prostorije (pod stol) u kojima se okupljala obitelj i kitila božićno drvce. Za božićno drvce najčešće se odabirala smreka, jela ili borovica (kleka). Kitilo se nakitom koji je domaćin mogao kupiti ili su ga ukućani sami izradili od papira. Često se na božićnom drvцу moglo naći oraha, lješnjaka i jabuka umotanih u žuti ili bijeli staniol.

U kasnu noć vjernici i znatiželjnici odlazili su na polnočku u crkvu sv. Marije u Pakracu. Poslije vjerskog obreda prekopakranska se mladež okupljala oko crkve gdje su zapjevali i zaplesali nekoliko izvornih pjesama iz Prekopakre. Ples i pjesmu nekada su nastavili i kod stare lipe u donjem kraju sela.

Hrane za Božić nije nedostajalo. Skoro svaka obitelj u Prekopakri za te je blagdane pekla manje prase, a bogatiji seljaci prase teško i do 60 kg (šokačka pečenica). Za Božić je bilo obilje kolača. Domaćice su počele peći kolače već od Svete Barbare. Uglavnom su to bili tvrdi kolači. Pekao se i poseban božićni kruh. Česi takav kruh nazivaju *vánočka*. Na blagdanskome stolu bogatijih čeških obitelji mogla su se naći i sljedeća jela: *kuba*, *povidlová omáčka*, *pučálka* i *kapr na modro*.

Pogovor

Prekopakra je već stoljećima najmnogoljudnije selo pakračkoga područja. Njezini su stanovnici, bez obzira bili oni Hrvati ili Česi, godinama održavali i čuvali svoje običaje. I jedni i drugi njegovali su svoje običaje, ali tijekom godina zajedničkog života stvorili su i zajedničke – prekopakranske običaje. Takve sam običaje i prikazao u ovom tekstu.

O današnjem stanju nisam govorio, ne zbog toga što mi je nepoznato, naprotiv, suviše mi je poznato. Na području sela i šire, djeluju dvije kulturno-umjetničke udruge, koje rade koliko imaju financijskih sredstava. Ne može se reći da ne brinu o svojoj tradicijskoj nošnji i izvornim pjesmama i plesovima i nošnjama. *Ali što je s običajima? Kamo su nestali običaji?*

Izvori i literatura

- *Český kalendář* 1996. – Český dialog
- *Český kalendář* 1997. – Český dialog
- *Český kalendář* 1998. – Český dialog
- *Průvodce pražskými hospodami*, Polgár – Simko, Praha 1991.
- V. Chaloupka, *Pivovarnictví na Kladensku a Slánsku*, Okresní muzeum Kladno, 2002.
- *Malá encyklopedie Vánoc*, V. Vavřinová, Libri, Praha 2002.
- *Naučný slovník zemědělský*, Praha 1976.
- Jiří Bílek, *Domácí lexikon*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1994.
- Marie Erbenová, *Pěstujeme zdravé ovoce*, KVĚT, 1992.
- *Slovník spisovného jazyka českého*, Československá akademie věd, Praha 1989.
- Albert Pražák, *České obrození*, Národní sprava – Praha 1948.
- Otto Sobotka, “Zvyky českého lidu na Daruvarsku”, *Český lidový kalendář* 1965.
- *Krásna pasačka*, Nakladatelství Music Cheb 1993.
- Rudolf Cišper, *70 godina planinarstva u Pakracu*, Planinarsko društvo „Psunj“ Pakrac, Pakrac 1999.
- Pisana svjedočanstva Karela i Ladislava Stáreka
- Novine *Pakrački dekret*, izdavač Lujko Šnedorf, Pakrac, 1930.
- Dokumenti iz ostavštine Vojte i Zdenka Štantejskoga.
- Ive Mažuran, *Stanovništvo i vlastelinstvo u Slavoniji 1736. godine*, Osijek, 1993.
- Julije Kempf, *O grofovskoj porodici Jankovića – Daruvarskih*, Zagreb, 1930. Zaklada tiskare Narodnih novina
- Stjepan Pavičić, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, Zagreb, 1953.
- *Vijenac*, urednik dr. Vladimír Lunaček, Zagreb 1901.
- *Pakrac 1945. – 1975*, pripremio dr. Zdravko Krnić
- Pomoćnik za javnu upravu, Sbirka najvažnijih zakonah i naredbah, Milivoj Vežić, Zagreb, 1884.
- Vladimír Anić, *Veliki rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb, 2004.
- Jaroslav Merhaut, *Češko hrvatski rječnik*, pretisak Dominović, Zagreb, 1998.

Povjesničari u akciji

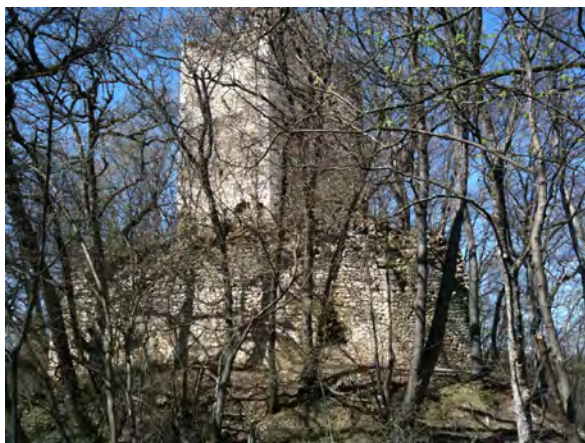
Jelena Hihlik

Tijekom 2011. i 2012. godine Povijesno društvo Pakrac – Lipik pokrenulo je i provelo konkretne akcije uređenja zapuštenih, ali izuzetno vrijednih povijesnih lokaliteta. Prva takva akcija održana je 31. ožujka 2011. godine kada su članovi Društva, uz pomoć članova GSS-a Požeško-slavonske županije, pokušali donekle urediti ostatke starog grada Čaklovca.

Čaklovac je srednjovjekovna utvrda, danas skrivena duboko u šumi pored sela Dragović od koje je udaljena oko 45 minuta hoda. Ovo je nažalost jedina preostala srednjovjekovna utvrda sa značajnijim ostacima na pakračkom području. Iako su od utvrde iz 13. stoljeća očuvani samo ostaci nekad peterokutne branič kule, i dalje je to reprezentativan primjerak srednjovjekovnog graditeljstva na našim prostorima. Utvrda je preventivno zaštićena, no zbog udaljenosti i teške pristupačnosti održavanje je otežano. Spomenuta je akcija organizirana kako bismo donekle uklonili raslinje, odnosno drveće koje prijeti zidovima ovih vrijednih srednjovjekovnih ostataka.

Nakon okupljanja u Pakracu članovi Društva i GSS-a krenuli su automobilima do sela Dragović. Ostatak puta do Čaklovca propješačili su šumom, a zatim krenuli u raščišćavanje terena. Uklonjena su stabla koja su najviše prijetila samoj utvrdi te nisko raslinje u njezinu podnožju. Nakon predanog rada slijedio je i zasluženi roštilj, a kasno popodne sudionici su krenuli kućama. Dogovoreno je da bi ovakvu akciju trebalo održavati barem jednom godišnje kako raslinje ne bi narušilo ostatke ovog vrijednog srednjovjekovnog spomenika.

Druga akcija održana je 24. studenoga 2012. godine. Naime, već duže vrijeme Povijesno društvo Pakrac – Lipika planiralo je uređenje lokaliteta Starog grada Pakraca koji se nalazi u samom središtu grada. Pakrac se kao grad razvio upravo iz ove srednjovjekovne utvrde, jedne od najvećih u Zapadnoj Slavoniji. Bio je to kameni utvrđeni grad izgrađen u obliku nepravilnog peterokuta sa se-

dam kula i osmom najvećom kulom u unutrašnjosti. Utvrdu su vjerojatno sagradili ivanovci u 13. stoljeću, a bila je naseljena sve do 1750. godine kada je zadnja vojna posada iseljena u novosagrađenu kasarnu (dvorac baruna Trenka). Ipak, pojedini dijelovi Starog grada služili su za stanovanje sve do prve polovice 20. stoljeća. Nažalost utvrda je dugi niz godina korištena kao građevinski materijal, za gradnju objekata i nasipavanje novih cesta tako da se polako degradirala sve do konačnog rušenja zadnjih ostataka prilikom gradnje nove zgrade općine i policije sredinom 20. stoljeća. Do danas se od velikog kamenog grada očuvao samo jedan manji dio vanjskog zida koji se još uvijek može vidjeti iza zgrade općine. Namjera Društva bila je urediti zid i označiti ga edukativnim pločama. Zahvaljujući dobroj suradnji sa Šumarijom i Gradom Pakracom porušeni su bagremi koji su rasli po obodu ovog zida, vlastiti pogon Grada Pakraca ispilio je i uklonio preostala drva, a članovima Društva preostao je lakši dio posla uređenja zida, uklanjanjem smeća i raslinja. Raslinje nije uklonjeno do kraja jer na pojedinim dijelovima upravo ono drži konstrukciju zida.

Nakon odrađenog posla članovi Društva obišli su i arheološki lokalitet na Zidinicama u Prekopakri, a sve je završilo druženjem na Pakurnovcu.

Do kraja ove godine planirano je postavljanje informativnih tabli na lokalitet Staroga grada i naravno nastavak pokušaja za pokretanjem arheoloških istraživanja utvrde, te njene konačne prezentacije u obliku arheološkog parka.

